

ს ა მ ი

ისტორიული ხრონიკა

(ქართლის მოქცევისა, სუმბატისა ბაგრატიონების შესახებ
და მესხური დავითისა)

გამოცემული

ვრცელის წინა-სიტყვებით და შედარებით ქართლის ცხოვრებასთან და სხვა ხრონიკებთან

ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ.

შინ არ განყავს

ტფილისი.

Тнп. К. Месхіева и С. Полетаева. | სტ. კ. მესხ ევას დ. ს. პოლეთაევისა.

1890.

გადაბეჭადვა და გადათარგმნა აკაკი მუსხელიანი.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 30 Ноября 1889 года.

შინაარსი წიგნისა ამის

გვერდი

I წინა-სიტყვაობა ქართლის მოქცევისათვის I—CII:

- 1) აღწერილობა შატერდის კრებულისა. . . . . I—XX.
- 2) აღწერილობა იტრიის ეკლესიისა და ამ ეკლესიის გუჯრები. . . . . XXI—XXXIV.
- 3) ზემო-ჭალის ეკლესიის არხეოლოგიური ნივთები XXIII—XL.
- 4) აღწერა ვახუშტი აბაშიძის კუთვნილის სურათებიანი სადღესასწაულოსი. . . . . XL—XLV.
- 5) აღწერა პარხალის სახარებისა XLV—LVII, LXXIV—LXXIX.
- 6) შენიშვნები პარხალის მონასტრის შესახებ LVII—LXI.
- 7) შენიშვნები შატერდის, ხანძოეთის და კალმანის მონასტრების შესახებ, თუ სად მდებარეობდნენ LXI—LXXIII.
- 8) განხილვა ქართლის მოქცევის ხრონიკისა LXXIX—CII.

II წინა-სიტყვაობა სუმბატის ისტორიისათვის CIII—CXXVI.

- 1) განხილვა სუმბატის ისტორიის ხრონიკისა CIII—CXII.
- 2) შენიშვნები ვახტანგ VI-ის ქართლის ცხოვრების რედაქციის შესახებ. . . . . CXII—CXXVI.

III წინა-სიტყვაობა მესხური დავითნის ხრონიკისათვის. . . . . CXXVII—CXLIX.

- 1) განხილვა მესხური დავითნის ხრონიკისა CXXVII—CXXXIX, CXL—CXLI.
- 2) ვალის ეკლესიის წარწერა . . . . . CXXXIX—CXL.

3) შენიშენები Chronique géorgienne-ის და შედეგი ქართლის ცხოვრების ხრონიკის შესახებ, თუ რა და რა წყაროებიდგან არიან შედგენილნი. . . . CXLI—CXLIX.

IV მოქცევა ქართლისაჲ. . . . 1—39.

V ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ჩუენ ქართ-კელთა მეფეთასა, თუ სადით მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით უამითგან უზურციეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა ს უ მ ბ ა ტ მ ე მ ა ნ დ ა ვ ი თ ი ს ა მ ა ნ . . . . 41—79

VI ხრონიკა მესხური დავითნისა (ნაწიკეტი). 81—115.

Handwritten signature or mark in the top right corner.

წინა-სიტყვაობა

ქართლის მოქცევისათვის.

შაჰშან ალექსის ძე მესხიშვილმა შემოსწირა ჩვენ წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნთ-საცავს ჩამოდენიძე ხელ-ნაწერი. ამათში განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია ერთმა, რომელიც აღნიშნულია ამავე წიგნთ-საცავის № 1141, და რომელსაც ჩვენ ამ თავიდან სახელს ვსდებთ „შატბერდის კრებულად“. კრებულს უწოდთ ჩვენ ამ ხელ-ნაწერს მიტომ, რომ ის თავის შინაარსით წარმოგვიდგენს კრებას სხვა და სხვა ნაწერებისას, და შატბერდისას—მიტომ, რომ ის გადაწერილია შატბერდის მოწინასწარში და შეწირულია ამავე მოწინასწარისათვის.

ხელ-ნაწერი, სულ 28×24 ($22,5 \times 8$)¹ სანტიმეტრი, დაწერილია კარგ შავარ ეტრატზე სანახევროთ ხუცურნი ასომთავრულის (1—256) და სანახევროთ ნუსხა სუცურის ხელით (256—581). მელანი ტეკსტისა შავია, შავრამ სათაური თითოეული სტატიისა და თავისა, და სშირად მე-

¹ ციფირები, რომელნიც ფრჩხილებში არ არიან, უჩვენებენ გარეგან ზომას ხელ-ნაწერისას—სიგძეს და განსი ხოლო ფრჩხილებში მოქცეულ ციფირებთა შორის პირველი უჩვენებს თითოეული სვეტის სიმაღლეს და მეორე სიგძეს თითოეული სტრიქონისას.

თაურის ასოები და სტრიქონებიც ნაწილობრივ წითელის მელ-
 ნით, დიდი მეთაური ასოები, ანუ „ინიციალები“ ბევრია ხელ-
 ნაწერში, მაგრამ არც ერთი მათგანი ფერადებით შემკო-
 ბილი არ არის. ასო მთავრული წერა თავიდან ბოლომდე
 ერთგვარია, მოსხო და ღამისი. ეს ნაწილი კრებულისა
 ნაწილობრივ ორ სვეტად და თითოეულ სვეტზე დატეულია
 27 სტრიქონი. მეორე ნაწილი, რომელიც დაწერილია ნუს-
 ხა სუცურის ხელით, წამოგვიდგენს სამკვარ სხვა და სხვა ხე-
 ლის წერას თანხმად იმ სამთა შინთა, რომელთაც, როგორც
 უკანა-სიტყვაობიდან სჩანს, მიუღიანთ მონაწილეობა წიგნის
 გადაწერაში. საზოგადოთ სამივე ხელი ამ ნაწილისა ღამ-
 სია, მოსხო და ადვილათ გასარჩევი ყოველგან, სადაც მე-
 ლანი გადასული არ არის და ეტრადი გაფუჭებული. სამ-
 წუსაროდ არა იშვიათია ისეთი ადგილები, რომელნიც
 დროთა ვითარების გამო ძრეულ გაფუჭებულან. ზოგ ად-
 გილას ეტრადი დახუდია, ადგილ-ადგილ მელანი გადასუ-
 ლია და სიტყვები აღარ განიჩევიან, ზოგიერთი ფურ-
 ცლები შენახულა სანახევროდ და ზოგიერთ ადგილს სი-
 ტყვები და ფრასები განგებ ამოფსკილია უმაცარის ხე-
 ლით. მეორე ნაწილი კრებულისა, როგორც პირველი, ნა-
 წილობრივ ორ სვეტად და თითო სვეტზე დატეულია 26 დამ
 33 სტრიქონამდე. ჰაგინაცია, ანუ ფურცელთ სათვალავი,
 მიუძღვის თითოეული წკა ფურცლის შემდეგ ასო მთავ-
 რულით ქვემო და ზემო არშიებზე. ჰაგინაციის მიხედვით
 ხელ-ნაწერი უნდა შეიცავდეს 317 ფურცელს, მაგრამ კხ-
 ლა დატეულია მხოლოდ 291, ანუ 582 გვერდი, და და-
 კარგულია 37 ფურცელი. უმეტესი ნაწილი აკლია შუა

ადგილებში, თავი სრულად არის დაცული, ბოლოში, როგორც ხჩანს, აკლია მხოლოდ ერთი ფურცელი. ეტუობა კრებული კარგ ხანს ყოფილა უუდოთ და მეტე უდის გაკეთების დროს ფურცლები აურეკიათ ერთმანეთში; ამით აისსნესა ის გაკემოესა, რომ ზოგიერთი მათგანი ეხლა თავ-თავის ადგილზე არ არის და უკანასკნელიც, რომელიც ცოტა გასერილა და გაშავებულა უუდობის გამო, უდის გაკეთების შემდეგ ერთი ფურცლით წინ მოქცეულა. კრებულს მაგარი ხის უდა აქვს ტუკ-გადაკრული. შინაარსით, როგორც მოვიხსენიეთ, სელ-ნაწერი წარმოგვიდგენს სხვა და სხვა ნაწერების კრებას შემდეგის რიგით:

I თქოჯმოჯლი წდისა და ნეტარისა მამისა ჩუწნისა გრიგოლი ნოსელ ებისკოპოსისაჲ კაცისა შესაქმისათჳს, რომელი მიუწერა ძმისა თჳსსა ჰეტრეს, ეპისკოპოსსა სებასტიელსა (გვ. 1—121).

ეს „კაცისა შესაქმე“, ანუ „ექვსთა დღე“, განიყოფება 30 თავად და იწეება, როგორც ნაჩვენებია, გრიგოლის წერილით თავის ძმასთან ჰეტრესთან, სებასტიელ ეპისკოპოსთან.

დასაწეისი: თჯოჯთოჯმცა ჰერ იყო დსაჲ სათნოვე ბის მომტებელთაჲ ჰტივითა მონაგებთაითა, იშოვნესმცა უნი სიქადულნი სათესეთანი უნდო...

დასასრული: რა კლდ ვიგნეთ მადლსა-მას მსგავსებისა ღთისსა, რლითა დაჭბადა ღნ კაცი ჰირველ, ოდეს თქა: „იქმნეთ კაცი ხატად და მსგავსად ჩნდა,“ რლისა არს დბე და ძლიერებაჲ აწ და მდს და უკ უკს ან¹).

¹) აქ და უოველგან სხვა ამ გვარ შემთხვევაში იცავო დედნის მართლ-წერას.

ამ ნაწილში კრებულისა, მე 84 გვერდზე, ქვემო აწ-
შიახვე, ტეკსტისკე ხელით, მაგრამ ნუსხა ხუცურით კვი-
თხულობთ: ქ. შიწყალე მწერალი იოანე.

შესაქმის ბოლოს, მე 121 გ-ზე იმავე ხელით
სწერია:

ესე კაცისა შესაქმლ დანიწერა დედითა იშნისაჲთა,
გინ ივითხავდეთ მწერლისა [თჳს] [კურ]თხევას უკოთ¹⁾.

II ეპიფანს გვპრელისა თქმული თოჯალთაჲ (122—
214).

დასაწყისი: ეპიფანს ეპისკოპოსი კოსტანტია ქლქისა,
რლ აწს დედაჲ ქლქთაჲ გიპროს ჭალაკისაჲ, რლ
თქოჯა ათორმეტთა მათ თოჯალთათჳს, უ ა ჩემსა, პატრი-
სანსა მისსა და საქმისა თანა ზიანსა, თეკდორისს, კეთილად
მსასოჯისა ეპისკოპოსსა, ეპიფანს ეპისკოპოსი ოლისა
მიერ გივითხავ.

ბოლო: აწ გამოკაცხანდეთ მთანი ესე უღითა ჭეშ-
მანიტეჲთა, აქაოდენ კმა იუკენ თქოჯმად და გულისაბმის
ყოფად ამის უღისათვის.

განჩეულია შემდეგი თვლები: 1) თოჯალი სარდიო-
ნი, 2) კბალიონი, 3) ზმოჯრი, 4) იაკინთს, 5) საფი-

¹⁾ სიტყვა „დედა“ აქ, როგორც ზშირად, სხვა ხელ-ნა-
წერებშიაც, ნახმარებია „დედნის“ მაგიერ. იშნიის, ანუ იშხანის
შესამჩნევი ძველი ეკლესია მდებარეობს ოსმალეთის საქაროვე-
ლოში, ოლოის და ტაოს-კარის წყლებს შუა (Баградзе, Кав-
казь въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 74).
შეიძლება ამ ადგილევში უნდა ვეძიოთ შატბერდის მონასტერიც,
რომლის მდებარეობა არ ვიცით, სად იყო.

რონი, 6) იასპინი¹⁾, 7) ლუკვრიონი, 8) აკატი, 9) ამეტუსტონი, 10) როწეოჯლი, 11) ბუკრიონი, 12) ფრცხილი.

ამ ნაწილში მე 180—181 გგ-ზე, ქვემო არშიაზე, ტეკსტისვე ხელით, მაგრამ ნუსხა სუცურით და წითელის მელნით სწერია:

უ^რ ჭ^ე, უ^რ მეოფეო უ^ლთა დბდ^ლთა, წე^ლობთ მოიგსენე ამის წიგნისა მწ^რლი დღესა-მას ადგომისასა.

მე 214 გ-ზე იმავე ხელით:

ჭ^ე, შეიწყაღე ივანე, ამისა მწერალნი.

III მკვეტათუს სახისა სიტყუჯა, წიგნთაგან თქმული წმიდისა ბასილისი, ებისკოპოსისი კესარიელისა.

დასაწყისი: არს რ^ი იწოდების მსოჯენი მზარისაჲ, კ^ა სახის მკვეტაჯელმან თქოჯა...

ბოლო: რ^ა ადვადო პირი ჩემი და აღმოკთქოჯა ჭებაჲ მამისა და ძისა და წ^დისა ს^ლისაჲ აწ და მ^დის და უგ^ი უგ^ე ა^ნ.

მე 217 გ-ზე ამ ნაწილისა, ქვემო არშიაზე ტეკსტისვე ხელით, მაგრამ ნუსხა სუცურით და წითელის მელნით სწერია:

ჭ^ე, შეწყაღე ბერაჲ, მწერალი ამის წიგნისაჲ, და შეუნდვენ ე^{ნი} ცოდვანი მისნი, ა^ნ.

მე 239 გ-ზე იმავე ხელით და კინოკარით:

სამეპაო წ^ო, ე^ლისა მპერობელო, წელ^ბით მოხედენ ამისა მწერალსა, გლ^ხესა, მეოხებითა რჩეულისა შე-

¹⁾ ამ თავლის შესახებ სხვათა შორის სწერია: იპოგების ესე საზღუართა ქართლისათა და გორგანჯეს.

ნისა წდისა ბასილ მთვრ ესკჳსისაჲ[თა]... (აქ ერთი სიტყვა ამოშლილია).

IV სტატია, რომლის სათაური განგუჳ ამოფხკილია, მაგრამ რომელიც შეიცავს: 1) ებრაულის და ბერძნულის ანბანის განმარტებას და 27 ბეული აღთქმის წიგნების ჩამოთვლას ებრაულათ და ქართულათ, 2) შემოკლებულ ქრონოლოგიურ ისტორიას ბეულის აღთქმისას და ქრონოლოგიურ ცნობებს სპარსეთის მეფეებზე, ეგვიპტის პტოლომეებზე, რომის და ვიზანტიის მეფეებზე (240—255).

დასაწყისი: ამას შენდა, ვატიოსანო, ჩნ შეგსწირავთ, რომლისა მადლისათჳს ჰკითხვ მოხსენებაჲ, მისთჳს იუჳნ. არიან მრბობლ წყრილთა მათ წარმოლება პირველად დაბადებულთა მათ ღთისა მიერ ექოჳსთა მათ დღეთა ქმნოჳლი და სსოჳნი რომიმე წთაგან წიგნთა თავდგოჳლნი შემდგომდ ელთა აღწერილნი.

სპარსეთის მეფენი ჩამოთვლილნი არიან სპარსეთის დაპრობამდის აღექსანდრე მაკედონელისაგან, რომელზედაც სწერია: აღექსანდრე მაკედონელია მოკლა მეფე დარიოს და დასც მღიერებაჲ სპარსთაჲ.

ბე 253 ფერცული, რომელზედაც მოყვანილია სახელეუბი ეგვიპტის პტილომეებთა და რომაელთ ბეფეთა, დაცულისა სანასკეროდ. ვიზანტიელნი მეფენი ჩამოთვლილნი არიან თევდოსიოს III-დე (715—717) და შემდეგ სხვა ხელთ სანასკეროდ ასომთავრულით, სანასკეროდ ნუსსა ხუცურით და ზოგიერთ მეფეების გამოტოვეუთ მოყვანილნი

აწიან ნიკითორე ფოკამდე (963—969). უფრო და-
წვრილებით ავტორი მოგვითხრობს კოსტანტინე დიდზე:

კოსტანტინე მეექვსის დბუღმან მე ზ წელსა მეფო-
ბისა მისისა მოკლას უშჯულოდ მეფე მახსიმიანს და დაი-
პყრას ჭრამთა მეფობაჲ, და აღესრულა კოსტანტინე დიდი
ჲე წლისა, და დაჭყო მეფობასა შინა ლბ წელი. მე ით
წელსა მეფობისა მისისა იყო წჷდ კრება ნიკეასაჲ, და ით
წელსა იგოჯრთხნეს წნი ეკლესიანი ისრუსალიმისანი კე-
ლითა წისა ათანასი აღექსანდრელისათა.

V შვიდი სხვა და სხვა განმარტება იპოლიტესი
(256—432):

1) იპოლიტეს განმარტება გურთხევასა მათოჯს
მოსესთა ათორმეტთა მიმართ ნათესავთა (256—283).

დასაწყისი: ნეტარისა მის ისაკისი ყოფილთა მათოჯს
გურთხევასა ძეთა მიმართ თჯსთა პირველთა მათ წიგნთა
შინა გამოთქმული...

ბოლო: დაუცხრომელითა გაღობითა ულთა დაბა-
დებულთ რთ შესწირვენ ღთსა, რლსა დსა რკი
ოკე ან.

2) წმიდისა იპოლიტეს თქმული გურთხევასა მათჯს
იაკობისთა, ვითარ იგი ათორმეტნი (sic) ნახვეტნი აგურ-
თხნა (283—313).

დასაწყისი: გურთხევასა მათოჯს იაკობისთა გამოთქმად
სიტყუანი მე რლსისა მიერ გურთხევასა მათ ვეძიებ...

ბოლო: რლსა მიმართ სარწმუნოვებითა ჩნცა მადლ-
სა მიესცემდეთ რკი რკე ან.

VIII

3) თქმული იზოლიტეს დავითისთვის და გოლიათის-
თმისთვის განმარტება (313—326).

დასაწყისი: ზრახვანი იგი ნეტარისა მის დღესნი ყო-
ფილნი ძუელსა შჯუელსა და გალობითა ნწნულ ყოფილ
და საქმითა სრულ ადვილ არს ცნობა.

დასასრული: და ქვესკნელთასა მეფე ხარ, ვა კაცი
სწუთრომისა უამთაჲ, ხ ქე საუგუნე მეფე, და სრულ
ჭკიეს აწ და მს და ოკი ოკე ამენ.

4) ნეტარისა იზოლიტეს თქმული თარგმანება ქებაჲ
ქებათაჲ (326—356).

დასაწყისი: სიბრძნე აქუნდა სოლომონს, არა თუ თუთ
სიბრძნე იყო, მადლი ჰოვა დღისა მიერ...

ბოლო: ამას ზა შემოკრებულ წარმართთაგანნი გან-
მარტლებულ განსუენებელ მადიდებელ დღისა წლისა დეა
დაძლიერებაჲ ოკი ოკე ამენ.

5) ნეტარისა იზოლიტეს თქმული აღსასრულისათვის
უამთაჲსა, თქმული წიგნთაგან წმიდათა ქრისტესთვის და
ანტი-ქრისტესთვის (386—389).

დასაწყისი: აუწყე შენ დამტკიცებულსა მაგას შენსა
მეცნიერებასა გულის-ხმის ყოფად...

ბოლო: დიდების მიტემით ოა იტ ქეს, წლისა
არს დეა ოკი ოკე ამენ.

6) სიტყუაჲ წმიდისა იზოლიტესი საწმინდოების-
სათვის (389—409).

დასაწყისი: გურწამს, ვა ნათელ ვიდეთ და ვადიდებთ
იგა: განვსათლდით ნათლის ღებითა-მით ემბაზისადათა...

დასასრული: მიუწდომელი იგი ვიწ შუქდლოთ გამომიებად ჩლას აჩს დზა რკი რკე ან.

7) თქმული წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუზნისა იზოლიტესი, მთავარ - ებისკოპოსისაჲ, სასტ აღთქუმისაჲ (409—432).

დასაწყისი: მანთალ აჩს სიტყუა ესე, რლსა ვიტყუ...

ბოლო: და ყოველთა ერთობით აღმოკოტყუათ ქებაჲ და დიდებაჲ მამისაჲ და ძისაჲ და წდისა სულისაჲ აწ და მდს და რკი რკე ან.

ამის შემდეგ, მე-432 გ-ზე, ტექსტისკე ხელით სწერია:

წო მამო იზოლიტე, მეოხ ეყავ მამსა იოვანეს წე ღისა ჩნისა იტ ქა: ესე ერთი წიგნი მათითა სფსითა დაიწერა, ვინ იკითხვიდეთ, ულოცვიდით.

VI მოქცევაჲ ქართლისაჲ (433—497).

ეს ქართლის მოქცევა უგელაზე უფრო საინტერესო ნაწილია შატბერდის კრებულისა და ამასე საუბარი ქვემო იქნება.

მე-470 გ-ზე ამ ნაწილისა, ქვემო არშიაზე, ტექსტისკე ხელით და კინოვარით სწერია: ქე შე ბერაჲ მწრალი.

ამ გვარივე წარწერა აჩის გამეორებული მე 464 გვერდზედაც.

VII ცხორებაჲ და განგებაჲ წმიდისა იაკობისი, რომელი ებისკოპოს იქმნა ქალაქსა ნასიბინს (498—515).

დასაწყისი: მოსე დიდმან წინმულმან, რნ განაპოზღუა მეწამული და განიყანნა კმელსა მენი იტლსანი...

ბოლო: რაღას შეუძლოთ დიდებად სახელსა წადისა
სამებისსა, რაღისა არს დაბა აწ და მს და რაგე ან.

VIII თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა (515—
581).

ეს თარგმანება იწყება დაჩის წერილით სტეფანე
მტბეკარ ეპისკოპოსთან. დაჩი არის მთარგმნელი ამ სტა-
ტიისა სომხური ენისაგან. ეს საინტერესო წერილი ცო-
ტათ თუ ბეკრად შექს ფენს საღმთო წიგნების თარგმან-
ებას ქართულ ენაზე და ამისთვის საჭიროდ ვრცხთ მო-
ვიყვანოთ აქ სრულად. აი ეს წერილი:

„ზირველი სიტყუაჲ მიწერილი დაჩისი სტეფანისა ნე-
ტარისა მტბეკრელ (მტვრელ) ეპისკოპოსისა.

„ღირსო მამაო, წმიდაო ეპისკოპოს (ესაგვს) სტე-
ფანე, ქრისტეს გამოჩნეულო მამივადლო, გუთხუელ არს
ღმერთი, რომელმან გამოგახინა შენ გუთილად მწყესად
ჩვენდა და მკურნადად, სულაერად აღმაშენებლად ჩვენდა.
მრავალ გზის მი და ხილვად შენი გუტრებისათვის საღმო-
ბათა სულისა ჩემისათა, არამედ სიმორისაგან და რუდუ-
ნებისაგან უცალოვეებისა ჩემისა ვერ ღირს ვიქმენ თავგა-
ნის-ცემად შენდა. აწ შენდობა იუაგნ ჩემდა, ამისთჳს რა-
მელ წიგნითა მოგიღუნებ განსაკითხასა ამას ჩემსა. წმი-
დაო ღუთისაო, მრავალ უამითგან გულ-მოდგინეთ ვეძიებ-
დი თარგმანებასა ფსალმუნთსა, წიგნსა-მას, რომელი და-
წერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეპიფანე გვზრელ ეპისკო-
პოსმან, და არა ვპოვე ქართულად, ბეძმენთა ერთთა ვპო-
ვე და ვერ შეუძელ ცნობაჲ, ვითარცა წყაროსა მიქცო-
ძელსა და ფასსა [დაფარ]ულსა, მერმე ვპოვე სომხურითა

ენითა წერილი სრულად მითვე სურძელითა განგებითა, და მითვე რიცხვთა. შემშურდა სომეხთათჳს და შეეშინა თარგმანებად, რამეთუ დიდი ბრალებაჲ შეემთხვევის თარგმანთა, რომელნი არა განეკრძალნენ, და სრულად (სლდ) უკეთუ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ თარგმანებული წინააღმდეგობად გამოჩნდების, ვითარცა [აკულაძის იგი და სჯმაქოსისი]...

„და... არა გზოვე პირველად თარგმანებული, და ამითჳს მტირედი ესე, გემოს სილვაჲ, გამოვთარგმნე, და წინაჲ ღუთისა მოუყარებისა შენისა განსაკითხვად მიგიძღუნე. ხოლო შენ მსგავსად მოცემულისა მკის სიბრძნისა შენისა განიკითხვ, და ჯერ თუ იუოს, შენ მიერ დაენერტენ შორის (შს) ეკლესიასა, და უკეთუ არა ღირს რადმე იუოს, წიგნი ესე დაწვ და სიუცხვ ჩემი დაფარვ, და მე მამხილვ, და შეგინანო.

„ხოლო მე ას-ერგასისთა მათ განსაკითხვთა შორის შუდნი ხოლო გამოძიებნ, რომელ არს აღმოჩენი ოდენ სრულად (სლდ), და თჳნიერ ბრძანებისა შენისა არსა რა კელ წავუოფ, ვიდრემდის არა ვიცნა, თუ მსჭეს რადმე, სასუიდელათ დავშურებოდი, ანუ თუ ცუდად დავშურებთ, და ბრალობად შემემთხვევის, რამეთუ დიდ წიგნი არს თარგმანი ას-ერგასისთა მათ ფსალმუნთა, რომელნი დაწერნა კალამიან ღუთისამან, და სულისა მიერ წმიდისა შეთხზნა ბრძაიონი ქებისაჲ და დაღვა იგი თსემსა ზედა ეკლესიისასა სამღევველად მკერისა.

„ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ეპიოფანეს თარგმანებული ფოკლისაკე (ყლისაკე) კეთილად და განგებულად გვ-

ჩუენებს, თუ ვითარ არიან ზედა წაწერილნი იგი, ანუ ვითარ აკსენებს სასიფის და ძეთა კორქესთასა და ედი[ლას]მის და სსუათა შემსახმეელთა.... და რისთვის თქმულ არიან, ანუ რამე ძალი აქუს [საწინესეფათასა?] მას, და ძეგლის წერასა, და ფსალმუნთასა (ფასა), თითოეულად გზიუენებს, რამეელისადა არა დარჩების ერთიცა იოტა ოდენი, რამელსა არა კეთილად განგვამარტებს, ვითარცა იგი მეტოქელთა (მეტქლთა) წმიდათა უფლისა თანა ისაღილეს კიდესა ტბისა-მის ტბეკრისასა ასერგასის და სამითა თეკზითა.

„ესრტყე სასტდ წმიდადა მამათ-მთავარი ეპიფანე შესაჯეებს თეკზთა მათ და საღილეს უოკელთა მოწმუნეთა, რამელ არიან წიგნი იგი ფსალმუნთანი ჰურ და მადლ საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა.

„ხოლო მე მსგავსად ძალისა ჩემისა მტირედნი ესე ას-ერგასისთა მათგან შენ მოგიძღვანენ, უკუეთუ ჯერ არს განსრულებადა, სიწმიდემან შენმან განსრულენ, მე უცალოკებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლეულ ვარ. თუ რამე არა ჯერ იყოს, ზემო მოკსენებულსა მისებრ დაწვთ, და მე შენდობადა მომმადლეთ, და კსენებულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენთა, ღიქსო მამაო, ამინ“.

ამ სტატკის ბოლოში, ქვემო არშიაზე ტეკსტისკე ხელით სწერია:

დაჩის ეთარგმანსა ესე სომეხთა ერისაგან, ღმერთმან სული მისი დიდებულ ყავნ.

ამ თარგმანში სომხური წაწერებებიც იპოვეს, მაგრამ საუურადლებო მათში არაფერი აღმოჩნდა. კრებულში მო-

უკანაღია მხოლოდ 17 ფსალმუნის თარგმანებაჲ და ბოლოს სწერია:

დიდებაჲ შენდა, ქრისტე, დაესრულა თარგმანებაჲ ფსალმუნისა, თქმული წმიდისა ეპიფანესი.

ამას შემდეგ მოუკანაღია დაჩის წერილი მროკელ ეპისკოპოსთან ანტონისთან, რომლისათვისაც დაჩის უძღვნის თავის შრომა¹). აი ეს წერილიც:

„მიწერილი დაჩისი [მრ]ოკელ ეპისკოპოსისა ანტონისა.

ჩვერ თუ იყო ანუ არა, ნიშდეტითა ამით გონებითა ჩემითა ესე ფერებ გვაჲ და შენდა შევწიწე, ღირსო უფლისაო, და გევედრები სიწმიდესა შენსა, რათა განაშორო სიტყვათაგან ჩემთა ეპერანქოჲ მტერისაჲ და მომთინო ჩემზედა ართი ეგე მადლისა შენისაჲ, და განანათლო მნელი გონებისა ჩემისა, და ეტეროვან კეთილ მექმენ მე, და მიზუარ კელი მარჯუენე ჩემი, და ელოძენოსად მიძლოდე მე წინაშე ჩემსა, და განმავლენ მე გრესნი იგი ძნად სავალნი, და მიმიძელუ მე თემ[ს]ოფორონისა მას სამეუფოსა, და გამოძითხოვე მსაჯულისაგან პიტაკი განთავისუფლებისაჲ, რათა განვერე მე კელთა მათგან სსშინელთა. წმიდაო ეპისკოპოსო, ღირსად გმოსეს ვაკასი ეგე სამღმდელოჲ, და სამართლად მიგიღებეს დროატი საღმრთოჲ, კელძწიფება გაჭუს, მენეო, განმათავისუფლე მე მონობისაგან ცოდვისა“.

¹) დ. ბაქრაძის ისტორიაში ეს წერილი შეტომით არის ჩათვლილი ივანე ბერაის წერილათ (ინ. ბაქ. ისტ. გვ. 221).

ბოლოს მოყვანილია ამ სელ-ნაწერის გადაწერის, ანუ მოთავე რედაქტორის უკანა სიტყვაობა, რომელიც სამწესწაროდ სრულად არ არის დატული. აი ეს უკანა სიტყვაობაც:

„სახელითა წმიდისა სამებისა სამქადაგებელისა, ზეგარდამო ქებულნო და დიდებულნო წმიდანო მღვდელთ მოძღვარნო, ნეტარნო: გრიგოლ ნოსელ ეპისკოპოსო, და ღირსო ეპითანე კვზრელ, ძმაო და მთავარო, და განთქმულო წმიდაო ბასილ, მწიქმსო ყოველთა მოწმუნეთაო, და დიდებულო იპოლიტ, წინასწარ-მეტყუელნო, გამოუთქმელთა მადლთა მეცნიერად მეტყუელნო, დიდად განსაქვრვებულნო კაცნო, პოენილნო გულითად ღუთისად, წოდებულნო მონად ქრისტესა, სამკვდრებელნო სულისა წმიდისანო, რომელმანცა გამოუჩინებულნი და დაფარულნი სიბრძნისანი გამოგვცხადანა და სული წრთელი განიხადა გუამთა თქუენტა, და დაუწერენით ეკლესიასა ქრისტესსა პირად პირადთა წიგნთა თარგმანებანი, და შესხმანი წმიდისა და ყოვლად დიდებულისა ღუთის-მშობელისანი, და ხუენ გვაუწყეთ წესი აწინდელისა ქტევისაჲ ღუთის მსახურებით, და მოსაგებელი ნეტარისა მის საუკუნოჲსა სასოკებით ცხოვრებისაჲ, ვითარცა ხილულ დაუმტკიცეთ გულის სმის მყოფელთა, ვითარცა თქუა დანიელ საკვრველმან წინასწარმეტყუელმან: „მაშინ გამობრწყინდენ გულის სმის მყოფელნი იგი, ვითარცა მბრწყინვალეჲსაჲ სამყაროჲსაჲ“.

„და რომელთა კეთილად ხელ უკეს და უნჯებაჲ ზეტისა სიმდიდრეთაჲ წარგებითა ქუეყანასა (ქენსა) მონაგებთაჲთა და ქველნს საქმისა მათისა ახოვნესაჲ, ვითარცა

ნესტრ ოსრის წინაშე ღუთისა და კაცთა ყოველთა აღიბუ-
ლებს მიხატვებად მათდაში (მამი), დაღაცათუ გლასაკვინ-
მე იყო, კითარცა წერილ არს: „მედგარო ემსგავსე ჟინ-
ჭკელსა და შებმა უყავ უფროდს ძალისა შენისა, რამეთუ
ღმერთი არს მოძველები ძალისაჲ“.

„ამისთჳს მეცა არს დაფიქრე სწრაფად სულისა ჩემი-
საჲ მიზეზითა ნაკლულეკანებისაჲთა და შეუდგე კეთილსა
გულს მოდგინებასა, მე ცოდვილი და უნარჩვეესი ყოველ-
თა მეწესეთაჲ, იოვანე ბერაჲ, და გავასრულე წმიდაჲ
ესე წიგნი: კაცისა შესაქმნე, და მეორედ წიგნი თუაღთაჲ,
და სახის მეტყუელი, და იპოლიტე, და ქართლისა მოჭტე-
ვაჲ, და ცხოვრებაჲ ნეტარისა-მის და დიდებულისა მღუ-
ღელთ მოძღურისაჲ იაკობ ნასიბინელისაჲ, და თარგმანე-
ბაჲ ზოგთარე ფსალმუნთა დაკითხითა—მოღვაწეობითა
და [გულ-მოდგინებითა] დედის ძმისა ჩემისა მიქაელისა
და ძმისა ჩემისა დავითისითა (ღვთისითა), და სხუა
არაჲ არავის ჭრთავს, თხნიერ სიგლასაკვისა ჩემისა, და შევწირე
[შატ] ბერდს საყოფელსა წმიდისა ღუთისა მშობლისაჲსა,
რომელსაჲცა შინა აღ[ვწე]რე სალოცველად სულისა ჩემისა
ცოდვილისა, და მშობელთა [ჩემთა], და სალოცველად მე-
ფეთა ჩ[ვენთა]—ბაგრატი მეფისა და ყოველთა შჯლთა
მათათვის, და გეკედრები ყოველთა, ვინცა იმსახურებდეთ
წმიდასა ამას... (ამას იქით დედანს აკლია).

ივანე ბერაჲ, როგორც ჭკემოთ დაკინახავთ, ყოფი-
ლს შატბერდელი მწერალი, „ბერაჲ“ მას „ნართაულად“
ჭკვიებია, ანუ უკეთ ვსთქვათ, „ბერაჲ“ მეტი სახელი ყო-
ფილა ივანესი. ანტონი ბროკელ ეპისკოპოზი სხვა წყა-

რობებში ცნობილი არ არის და ვინ იყო არ ვიცით. სო-
ლო სტეფანე მტბეკარი, როგორც სამართლიანად შენიშ-
ნავს დ. ბაქრაძე თავის ისტორიისში (გვ. 221), უნდა
იყოს აღმწერელი წმინდა გობრონის ცხოვრებისა, რომე-
ლიც გამოჩენილი კაცია ჩვენს ძველ მწერლობაში. მაგრამ
ბაქრაძის მოსაზრება, ვითომც „სტეფანე ბაგრატი I დროს
ბრწყინავდა“ — გამოწვეული იყო იმ შემცდარი აზრით,
რომლითაც შატბერდის კრებულს ბაგრატი I დროს აკუთნე-
ბდენ. ჩვენ ქვემო დავინახავთ, რომ შატბერდის კრებული
ბაგრატი I დროს კი არა, არამედ ბაგრატი II დროს ეკუ-
თვნის. მაშასადამე ზემოხსენებული მოსაზრება უარ ყო-
ფილ უნდა იქმნას. სტეფანე ქართლის ცხოვრების თქმით
(ქ. ცხ. ტ. I გვ. 196) და თვით გობრონის ცხოვრების
ცნობით — ცხოვრებდა აღწინასე II დროს (881—923),
და ჯერ არავითარი საბუთი არა გვაქვს უარ ვუთქვამს ეს
ცნობები.

დაჩი, რომელსაც სომხური ენიდგან დავითის
ფსალმუნების განმარტებანი გადმოუთარგმნია, ჩვენს ის-
ტორიულ წყაროებში არსად არ იხსენიება. მხოლოდ ერთ
ხელ-ნაწიერში, სახელად „იაკობ მოციქულის უამის წირვა-
შა“, რომელიც მცხეთიდან არის მოტანილი, და რომე-
ლიც ეხლა ჩვენს საეკლესიო მუზეუმს ეკუთვნის, — არა
ერთიელ კბოულაბთ ამ გვარ ფრანსას: „უფალო, შეიწყალე
დაჩი“... განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ მიაქცია ჩუქურდლება
იმ გარემოებას, რომ ამ ხელ-ნაწერის ასო მთავრული და
ხუსხა ხუცურიც წაემსგავსება იოვანე ბერის მიერ ნაშრომს
ხელ-ნაწერს, ის მოსაზრება გამოთქვა, რომ ორსვე ხელ-

ნაწილში მოხსენებულნი დახი ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს (ნახ. ბაქრძის ისტორია გვ. 222). თუ ეს მართალია, მაშასადამე დახისაც სტეფანე მტებეკარის დროს უცხოვრობდა, ესე იგი 881—923 წლებში და შესაძლოა შემდეგაც, ხელ-ნაწერიც ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს. მსგავსება წერის ხასიათისა ორსავე ხელ-ნაწერში იმით აისხნება, რომ ორივე ერთ და იმავე მეთად საუბრებს ეკუთვნის და შეიქმნება ორივე შატბერდის მონასტერში იუოს გადაწერილი.

1100

სხვა მემკვიდრეული ხელით მინაწერებთან შორის ჩვენს წიგნებულში ყველანაირად უფრო საყურადღებოა ერთი პირველ გვერდზე მინაწერი ძველის მხედრულის ხელით, რომელიც აქამომდე განუჩივრებელი იყო. როდესაც ჩვენ ბაგრატ IV გუჯრები (XI საუკ.) შევისწავლეთ და მათი წერის ხასიათი ამ წარწერის ხელს შეუდარეთ, აღმოჩნდა შესამჩნევი მათი ერთგვარობა წერის სტილისა. ეს გარემოება საბუთს გვაძლევს ვითვინროთ, რომ წერილი ეკუთვნის მე XI საუკ. და ხელნაწერიც იმ დროს არის შემოსილი. შემოხსენებულნი წარწერა ცოტა მჭრალის მუხნით არის დაწერილი და იკითხება ასე:

ჩ. ქ. ტ. ლ. თო, [ა]დიდე დიდებითა საუკუნოთ
 ე[კვი] კ[კვი] რ[ლისა] ბრძანებითა და [სათვასითა] შეიმოს
 სა წიგნი ესე კ[კვი]ლითა მათისა მიწა მღ[უღელის] ცოდვი
 ლის მიქ[ლისითა] 1).

1) უპარაგმით: ქრისტე ღმერთო, ადიდე დიდებითა საუკუნოთ ერისთავთ ერისთავი კვირიკე, რომლისა ბრძანებითა და (სათვასითა) შეიმოსა წიგნი ესე კელითა მათისა მიწა მღუღელის ცოდვილის მიქაელისათა.

XVIII

ერისთავთ ერისთავი გვირიკე არც ქართლის ცხოვრებაში და არც სხვა ჩვენს აქამომდე ცნობილ ისტორიის წყაროებში არ იხსენიება. ქართლის ცხოვრებაში ვპოულობთ ცნობებს მხოლოდ ოთხ გვირიკის შესახებ, რომელნიც კასეთის მმართველები და მეფენი იყვნენ: გვირიკე I ქორიკოზი (893—918), გვირიკე II (929—975), გვირიკე III დიდი (1010—1029) და გვირიკე IV (1084—1102). ჩვენის აზრით, ზემო მოყვანილი წარწერა უნდა უჩვენებდეს რომელიმე ორ უკანასკნელ გვირიკეთაგანს. შეიძლება, რომელიმე მათგანი წინეთ ერისთავთ-ერისთავად იწოდებოდა და მეტე მეფეთ იწოდა თავის თავი.

ამ ნაწერის ზემოთ მხედრულის ერთი-ერთმანეთზე გადაბმული ასოებით, რომელნიც უნდა ეკუთვნოდნენ დავით რეკტორს, ამ ხელ-ნაწერის უოფილ პატრონს,—სწერია: „ესე წიგნი დეკანოზის ალექსიძისაა. დეკანოზი.“ ამავე ნაწერის ქვემოთ, სხვა მრგვალის ხელით სწერია: „ღმერთმან მშვიდობაში ეს წიგნი დიმიტრი პრ[ო]-პ[ო]ვის პატრონს ასმაროს. უკეთუ არ დააგდო... ითხოვეთ სულიერი სასწადელი, რათა მიემთხვეთ სუფევასა ქრისტესან[ისას]...“ მე 86 გ., ქვემო არშიაზე მეტმენდელი ნუსხა სუცურის ხელით სწერია: „წ. მე უდ უღირსმა.... შევსწირე ექვსთა დღე ესე საუდარსა... [დთი]ს მშობლისა. უდ წო შე ცი ეკდემოზ.“ მე 567 გ., ქვემო არშიაზე ბერძნულის ასომთავრულით ბერძნულათ სწერია: „იესო, უფალო ღმერთო, შეგვიწყალებ ჩვენ.“

ესლა ვიკითხოთ, რომელ საუკუნეშია გადაწერილი

შატბერდის კრებული? ამგვარი კითხვა საზოგადოთ თავ-და-თავ საგანს შეადგენს უკელა ხელ-ნაწერის გარჩევისას, და შატბერდის კრებულისათვის, რომელშიაც ისეთი შესამჩნევი წყარო მოიპოვება ჩვენი ისტორიისა, როგორც არის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, — ამ კითხვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს: ამ კითხვაზე დაძოვებული საზოგადოთ ბევრი სსკა კითხვებიც, რომელთაც ზადაც ხელ-ნაწერის გარჩევა და განსაკუთრებით ქართლის მოქცევა განსვენებული ჩვენი არხეოლოგი დ. ბაქრაძე შეეხა ამ საგანს და შატბერდის კრებული მიაწერა მე-IX საუკუნეს, ანუ, უფრო განმარტებით, ბაგრატ I მეფობის დროს (826—876) ¹⁾.

თუმცა ბაქრაძე პირ-და-პირ არ უჩვენებს საბუთებს, თუ რათ უნდა ეკუთვნოდეს ეს კრებული მე-IX საუკუნეს, მაგრამ ის გარემოება, რომ ივანე ბერაჲ თავის უკანას-სიტყვაობაში იხსენიებს ბაგრატ მეფეს და კიდევ ისა, რომ მონიგა ქართლის მოქცევისა მოყვანილია მე-IX საუკუნემდის, — უკელას მისცემდა საბუთს მიეწერა კრებული მე-IX საუკუნესა. იმას შემდეგ რაც დ. ბაქრაძემ პირველად დაბეჭდა „ივერიაში“ თავის წერილი ქართლის მოქცევის შესა-

¹⁾ იხილე გაზ. „ივერია“ 1889 წ. № 6 და „ისტორია საქართველოსი“. ტფილისი, 1889 წ. გვ. 57—58; 219—221. ბაქრაძის წერილის უმაღლ დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ (1889 წ. № 4) ბ. „ეგრმა“ (ფსევდონიმია) მოკლე შინაარსი ქართლის მოქცევისა და მანც ბაქრაძისავე სიტყვით ხელ ნაწერი მე-IX საუკუნეს მიაწერა.

სებ, ჩვენ საზოგადოებაში მტკიცედ დამყარდა აზრი, რომ შატბერდის კრებული ეკუთვნის ბაგრატ I დროს, და ამ საგანზე არავის ეჭვი არ გამოუცხადებია. მაგრამ ერთი ფრიად საყურადღებო სახსრება ჰარსალის მონასტრისა, ჩვენგან გასულ წავხუფს ნაზონი, და გადაწერილი იმავე ივანე ბერაძის ხელით, რომელიც არის მოთავე რედაქტორი შატბერდის კრებულისა, და რომელიც არა ერთხელ იხსენიებს თავის თავს ამ კრებულის მინაწერებში, გვიმტკიცებს, რომ კრებული მეცხრე საუკუნეს ეკუთვნის, არამედ მათეს ეკუთვნის. ეს გარემოება უკეთესი მხვეწებელია იმისი, თუ როგორ ფრთხილად უნდა მოვიქცეთ ჩვენ ისეთ ხელ-ნაწერის დროს განმარტებაში, რომელსაც თარიღი არა აქვს. ზალეოგრაფიას ჯერ ჯერობით უეჭველად კერძო დაკვეთებით, რადგანაც ქართული ზალეოგრაფია, ჯერხანად მანც, იმდენათ არ არის გამოკვლეული, რომ ერთი ორი საუკუნით შეცდომა დასელაგებულ არხეოლოგსაც არ მოუგოდეს, ხსენებული სახსრება ერთი უძველესთაგანი თარიღიანი სახსრებაა, მაგრამ მანამ მის სრულ აღწერას წარმოუდგენდეთ მკითხველს, სჭირთ ვრცხთ მოვიყვანთ აქ ზოგიერთი ისტორიული და არხეოლოგიური ცნობები, რომელნიც ჩვენ იმავე არე-მარეში შეგვრბეთ, სადაც ჰარსალის სახსრება მოიხუკება. იხ.

გასულ წავხუფს მე მომიხდა ყოფნა სურამში და თავისუფალ დროს ვნახულადი ეკკლესიებს, ვაგროვებდი გუჯრებს და კვრებდი ცნობებს ხელ-ნაწერი წიგნების შესახებ. აქ მოვიყვანთ ხოლმე ისეთ ცნობებს, რომელნიც უფრო საყურადღებოთ მიგვაჩნია.

უძველესი ეკკლესია სურამის მახლობლათ არის. იტ-
 რიის ღვთისმშობლის ეკკლესია, რომელიც ძვეს სურამის
 წყლის პირზე, სოფელ იტრიაში, ორ ვერსზე დახა სურა-
 შიდგან, იქ სადაც სურამის უღელ-ტეხილი იწყება. ეკკლე-
 სია ოთხ-კუთხედაა, უგუმბათო, სიგძე აქვს 27 ადგი, განი
 19 ადგი და 6 ვერშოგი, საკურთხეველი განიყოფება სამ
 ნაწილად, შუა ნაწილი ზომიერია, ორი დანარჩენი ვი-
 წრონი. კამარა დაშვებულა ოთხ დიდრონ სვეტებზე. თან-
 ჯრები ვიწრონია და თითოეული ორი ადლის სიმაღლეს
 დაახლოვებით. პირველი შესდგოთ იტრიათ ეკკლესია ახალი
 აშენებული გეგონებათ. კედლის ქვები თითქო გუშინ გაუ-
 თლიათ და ახლის კირით შეუერთებიათ. ამისი მიზე-
 ზი შემდეგია: წინეთ, როგორც გვიამბო ერთმა მოხუ-
 ცმა, რომელიც 25 წელი ამ ეკკლესიის მნათეთ ყოფილ
 იყო, იტრიათ ეკკლესია გაფუჭებული ყოფილა, სახურავი
 არა ქვითა და კედლები მხასვით ყოფილა შემოსილი.
 შემდე ეკკლესია განუახლებიათ, მაგრამ განახლების დროს
 კედლები ჩამოუთლიათ და ჩამოუფხეკიათ. მრავალი
 ძველი ისტორიული წარწერები, რომლებითაც, იმავე
 მოხუცის სიტყვით, სავსე ყოფილა ეკკლესიის კედლე-
 ბი და შიგნით სვეტები, იმ დროს გაუფუჭებიათ და მო-
 უსპიათ. თუ რა დროს განახლებს ეკკლესია მოხუცმა და-
 ბეჯითებით ვერ გვაცნობს, „მე მაშინ სულ ახალგაზდა
 ვიყავი, ორმოცდა ათ წელზე მეტი უნდა იყოსო“. მა-
 გრამ 1819 წელს როგორც სჩანს თ. გ. აკალოვის „იე-
 რუსალიმში მოგზაურობიდგან“, ეკკლესია ჯერ კიდევ გა-

ნუახლებელი უოფილას. აი წასს ამბობს ავალოვი იტრის-
ეკკლესიის შესახებ:

„იბ-სა (ივლისსა 1819 წ.) წარველ ფერკვიჲ ჰეტრე-
ლარაძეთურთ იტრისა ეკკლესიისადმი, მოსმენად წირვი-
სა, ეს შორავს სურამსა ვიდრე ნსხეკარ უამისა სავალით,
წმდილო-დასავლეთით კერძო, მადლას ადგილსა, ანუ გო-
რასსა ზედა მდგომარეჲ, ნაშენი თეთრისა თლილისა ქუ-
თა, ძეშლისა აწბიტეკტორობითა, სავასეთათა თავადთა
წსეიძეთათა; გარნა უძეტესი ნაწილი ამისა არს დაქტეულ
და დანაშთონიცა მიდრეკილ მისდამივე. თუთეული ქუთა
შენობისა ამის კელოვნებული სხუჲ და სხუთათა ნაკუჭ-
თებითა აწცა ბასობს ნამყოფსა შუწნებისათჳს თჳსისა. აჲ
მოვისმინეთ სადმერთოჲ ლიტურგიაჲ, ვანდევინე ჰარაკლისი,
კემთხვევით წმიდასა სატსა იტრის ღმერთის-მშობლი-
სასა, კმად დიდსა, წმიდითა ოქროთათა შემკობილსა, რვა-
ათითა წმიდითა ნაწილებითა განშუწნებულსა და ცხო-
ველს-მყოფელებითა ძელითა ოდესმე მდიდარ-უოფილსა,
რომელსაცა ალაგი არს მას ზედა დღეს ცალიერი. წმიდა-
სა ამას სატსა ზედა წერილი იხუწნების მით, რამეთუ არს
ესე მოჭკდილი ოქროთა და მორთულ ნაწილებითა თავა-
დის ბუყან-გორგასლან ქსეიძეასა მიერ“ 1).

ამ ავალოვის სიტყვებიდან სჩანს, რომ განახლებას
იტრის ეკკლესიისათვის ძრეულ „შეუცვლია ფერი. ის:

1) ნახ. „თ. გიორგი ავალოვის მოგზაურობა თფილისით იე-
რუსალიმში... ჩუკ-სა წელსა“. წერა-კითხვის გამავრცელებელი სა-
ზოგადოების ხელ-ნაწერი, № 450, გ. 6.

„სხვადა და სხვადათა ნაკვეთებითა ხელგუნებული ქვეები,“ რომელზედაც ამბობს ავალოვი, დღეს ღარ მოჩანან იტრის ეკკლესიის კედლებზე. ერთხელ გათლილი ქვეები, მეორე ხელ გაუთლიათ და ყველასათვის ერთი ფერი მიუციათ. სიძველე ეტყობა კიდევ საფუძველს და ზოგ ადგილას კაწნიზებსაც. ავალოვი, რომორც ქვემოთ დაგინა ხავთ, ცდება ხატების აღწერაში, მას ორი სხვა და სხვა ხატი ერთ ხატად გამოყავს და ბუყან ჩხეიძეს, გორგასლანის შვილს, ბუყან-გორგასლან ჩხეიძეთ მოიხსენიებს, თითქო ეს ორი სიტყვა მარტო ერთის სახელი იყოს.

ეკკლესიას გარეთ უკლის ქვითკირის გალავანი, რომლის დასავლეთ ნაწილის შუაში ამართულია პატარა სამართულიანი სამრეკლო. ეს სამრეკლო და გალავანი, რომორც უჩვენებს ერთი წარწერა მხედრულის ასლებით სამრეკლოს აღმოსავლეთის კედელზე, აღუშენებიათ ბუყან ჩხეიძეს და წინამძღვარს ნიკოლაოზს „მეფობასა როსტომისასა, დედოფლობასა დადიანის ასულის მარიამისასა, ქკსა ტმდ“—1656.

აქ მოხსენებული როსტომ მეფე იყო დაუთ-ხანის შვილი და მახმადიანობაში სახელ-წოდებული იყო ხოსრომიჩზად. 1634 წელს, როდესაც დაუთ-ხანი გამეფთა ქართლში, ის იყო 68 წლის მოსუცი, მაგრამ სიმხნე და მამაცობა მანაც ბევრი ქჷონდა. დაუთხანის პირველი ცოლი იყო ქეთევანი, გოჯასში აბაშიძის ქალი, რომელსაც მეჩმე გულ-დუხტარ დაარქვა ქმარმა, და რომელიც გარდაიცვალა 1636 წელს. 1638 წელს როსტომმა შეიერთა

დადიანის ლევან II ქალი, მარიამი, რომელსაც უჩვენეს ზემოხსენებული წარწერა, და რომელიც გარდაიცვალა 1680 წელს (ვასუშტის ქრონოლოგიური ცნობებით—1682 წ.), როსტომმა იშვილა თავდაპირველად ლუაწსაბი, სიმონ მეფის შვილი, მაგრამ, როდესაც ეს უკანასკნელი უცაბედად მოკლულ იქმნა ნადირობაში, შემდეგ იშვილა ვახტანგი, მუხრან-ბატონის თეიმურაზის შვილი, რომელსაც თავისაკე სიცოცხლეში 1657 წ. გადასცა ქართლის გამგეობა. ამ ვახტანგიდგან იწყება საქართველოში მეფობა წარჩინებულთა მეფეთა მუხრან ბატონების შტოთა. როსტომ მეფე გარდაიცვალა 1658 წელს 1).

ვასუშტი თავის გეოგრაფიაში იტყვის ეკკლესიას მონასტრად იხსენიებს და ასე მოგვითხრობს: „სურამს ზეით, სამხრდაძმ, მოქრთვის ამ წყალს (ე. ი. სურამის წყალს) უთხვის ხევი. მას ზეით არს იტრიას მონასტერი უოკლად-წმინდისა, უგუჩბათო, დიდ-შენი, აწ სუტის ამარად 2)“.

იტრიათა ეკკლესიის წარწერები მეღვინეთ-ხუტესოვის მიერ გადმოღებულნი, შეუტანია ბროსეს თავის არხეოლოგიურ მოგზაურობაში 3), ამისათვის ჩვენ მოვიყვანთ აქ მხოლოდ ისეთ წარწერებს, რომელნიც ბროსეს მოგზაურობაში ან სწულადად ან მოიპოვენიან, ან და შეცდომით არიან გადმოღებული.

1) Brosset. Hist. de la Géor. t II, livr. 1, p. 626.
ქ ცხ. ტ. II. გ. 46—50.

2) ნ. ვასუშტის გეოგრაფია, გვ. 268.

3) Brosset. Voyage archéol, VI Rapp., p. 404—105.

თავი ხატი იტრის ეკკლესიისა არის ღვთის-მშობლის ხატი, ოქროთ მოჭედილი, რომელზედაც არაკითარის ისტორიული წარწერა არ მოიპოვება. აქვე ასვენია მეორე ხატი, მრავალ-ნაწილიანი. ეს უკანასკნელი ჰეგუთნების სოფელ ჩუმათელეთის ეკკლესიას და იქიდგან გადმოუტანიათ იტრის ეკკლესიაში ¹⁾. მრავალ-ნაწილიანი ხატი ხისაა და კიდებზე ვერცხლის არშია აქვს შემოჭედილი. სიგრძე აქვს 12 ვერშოკი, განი 6, ნაწილები ოთხკუთხიან უჯრებათ არის დაყოფილი, გარდა სამისა, შუა ადგილას, რომელთაც ჯუარის სახე აქვთ, სულ 94 ნაწილი ყოფილა ამ ხატში, მაგრამ ზოგიერთი დაკარგულა. ხატს ტეცხლის გაკლენა ამჩნევია, მეორე გვერდი ხის ცოტა დანახშირებულია ზემოთ. ქვემო ვერცხლის არშიაზე ორივე მხრივ მხედრულის ასრებით სწერია:

„მე სასრებით მონღოზილმან საფარავთა შენთამან, გურგასლანის შვილმან ბეჟან, და ძეთა ჩვენთა ქაიხოსრო— მოვარდინეთ და შეგვანძეთ ხატი ესე მრავალ-ნაწილიანი დღეთა ჩვენთა სადღეგრძელოთ და სულისა ჩვენისა საოსად. თუთ საუდრის მეტი შენობა არ დაგვხდომია რა, ეველა ჩვენის მოღვაწეობით მოვრთვეით, რაც ოდენ ძალ გვედებ, და ექვსი კვამლი ჩუმათელიძეები ჩვენ ჩხეიძემ შევწირეთ, ქანს ტნი“—1672 ²⁾.

¹⁾ ჩუმათელეთი სოფელია ერთის ვერსის მოშორებით იტრიიდგან. ამ სოფლის ეკკლესია ეხლა დანგრეულია. ნანგრევები ჩვენ გავაშინდეთ, მაგრამ ვერაფერი წარწერა ვერ ვიპოვეთ. მასალესია პატარა ყოფილა, ქვით ნაშენი.

²⁾ ეს წარწერა ბროსეს მოგზაურობაშიც არის შეტანილი, მაგრამ შეცდომით, იქ ქორონიკონი „ტნი“ სწერია.

სამრეკლოს ქვეშ ჩვენ ვიპოვეთ ერთი ჰატარა ზარნი. ეს ზარნი ესლას ხმაურებაში არ არის. სიმაღლით 7 კერ-შოკია, ქვემო პირის ირგვლივ ზომა ზარნისა 11 $\frac{1}{4}$ ადლია. გლიშამ ზარს უკლის ვრცელი წარწერა ნუსხას მხედრულის ხელთ, ასოები- ამობეკვილნი კი არიან, არამედ ჩაწეულნი. ეს წარწერა არ მოიპოვება ბრასეს მოგზაურობაში და ამიტომ მოგვყავს აქ:

აქ. ეჭა შენ ქალწულა მარიაჲ, ესე ვითარ უთვალა ჩემო, დიდებულა დედანა ქრისტეს ღთისა ჩვენისაჲ, მე ტვა-თარკვად შენთა მესასოებაჲმან, ძემან ჩხეიძის გორგას-სლასმან, დავით, კადნიერ ვიქმენ მტრისა და კნინის გლე-ხისა (გლეხისა?) ამის, შემოვწირეთ შენდა, სსას ჩემო დედოფალა, იტრის ეკლესიასა, მას ყამსა ოდენ უსჯულა-ნი აგარანნი და ისმაიტელნი (დისმაიტელნი) აღდგეს ჩვენ ზედა და იზახდენ მოქაღულნი აღხოცად ქრისტანეთასა, და მოახრებასა წმიდათა ეკლესიათა შენთასა, ამას ყამის შე-წევნითა და მეოხებითა შენითა. გავეწევნით წინა მტერთა ჩვენთა, და მძლე ვექმენით ქვეყანასა-მას სპარსთასა, ერე-ვანსა, და აღვადგინეთ ძლევა დიდი მეოხებითა შენითა, და ხელთ უგდე (sic) მტირე ესე, შემოსწირე¹) და შე-მოვწირე სსასა ჩემსა დედოფალსა, ღუთის მშობელსა იტ-რის ეკლესიისა, რათა მექმნე მე თანაშემწე დღესა მტერ-თა მბრძოლისა ჩემისა, და მეოხ ძისა შენისა თანა დღესა განკითხვისა, ქორთნიკონსა „ულთ“, აგვისტოს „ივ.“

1) ჩვენის აზრით აქ შეცდომა უნდა იყოს და ფრაზა ასე უნ-და იკითხებოდეს: „და ხელთ ვიგდე მტირე ესე და შემოსწირე“.

ეჭვი არ არის, რომ ეს წარწერა უჩვენებს ირაკლი მეორის გამხედრებას ერევანზე, სადაც პატარა კახმა ერთი მუჭა ჯარით დაამარცხა და გააქცია დიდძალი ლაშქარი აზატ-ხანისა. ეს ამბავი ვრცლათ არის აწერილი ომან მდივან ბეგისაგან მის მიერ მქნილ „ირაკლი მეორის ცხოვრებაში“ და პაპუნა ორბელიანისაგან მის დაწერილ „საქართველოს ცხოვრებაში“¹⁾. მაგრამ ომანი ერევნის ომს უჩვენებს 1752 წელს, პაპუნა კი 1750 წელს. ამდენს არ ვიცოდით, რომელი ცნობა იყო დასაჯერებელი, პაპუნასი თუ ომანისი, მაგრამ ესლა, ჩვენის აზრით, ზემო მოყვანილი ქორთნიკონი ზარისა, რომელიც უდრის 1751 წელს, აშკარათ უარ-ყოფს ომანის ქორთნიკონს და უფრო ეთანხმება პაპუნას ცნობას. ჩასაკვირველია, ჩვენი ქორთნიკონი მხოლოდ იმას უჩვენებს, როდის არის ზარი შეწირული, მაგრამ ჯერ ომი უნდა მომხდარიყო, შემწირველი დაბრუნებულიყო თავის სახლში, ზარი მოემზადებინა და შეეწირა. ამიტომაც ზარის ქორთნიკონს ომის დროთ ვერ მივიღებთ, და პაპუნას ცნობა ნანდვილი უნდა იყოს. აქ საჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ საზოგადოთ პაპუნა ორბელიანის ცნობებს ამ შემთხვევაში უპირატესობა უნდა ჰქონდეს ომანის ცნობებთან. ომანი ნამეტარს აზვიადებს ფაქტებს და მით ეჭვში შეყავს მკითხველი. მაგალითად, ომანის გადმოცემით აზატ-ხანს ორმოცი-ათასამდე ჯარის კაცი უავდა, პაპუნას სიტყვით კი აზატ-ხანის ჯარში თვრამეტი ათასი კაცი იყო²⁾.

1) იხ. ქ. ცხ. ტ. II გ. 484—486. და 436—437.

2) იხ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 436 და 484.

ჩხეიძეები, რომელნიც თითქმის ყველა იტრიის წარწერებში იხსენიებიან, თავადები ყოფილან და იტრიაში სახლებულან. ესლა ორი მოსახლე ჩხეიძეა იტრიაში, მამა-შვილი. ამბობენ ეპიკლეისი გუჯრები იტრიის მონასტრისა მათ ჩაიგდეს ხელში და აჩავის აჩვენებუნო, რადგანაც დავა ჭკონით საეკლესიო მიწების შესახებ. გუჯრებს ესლა აჩავითარი იურიდიული ძალა აჩა აქვს, მაგრამ ზოგიერთები სამწუნაროთ მაინც არ აჩენენ.

უმეტესი ნაწილი გუჯრებისა, ანუ სიგელებისა, რომელნიც ესლა ეკუთვნიან იტრიის ეკკლესიას, შეიცვან ან წყალობის წიგნს, ან და ნასყიდობის წიგნს, შემდგომათ იტრიის ეკკლესიისათვის შეწირულს¹⁾.

სამი კერსის სიშორეზე სურამიდან და ერთი კერსის საშორიდან, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრივ, მდებარე

1) მოგვყავს აქ უფრო საყურადღებო ამ ^{გუჯრებისა} ~~გუჯრებისა~~ თავდაპირველათ საჭიროთ ვრაცნთ შევნიშნოთ. რომ ყველა ქვემო მოყვანილი გუჯრები, გარდა მეორისა, დაწერილნი არიან ქალღვრზე ნუსხა მნედრულის ხელით და შაის მელნით. ჩვეულებრივი შესავალი გუჯრებისა და ბოლოს წეველანი ჩვენ გამოუშკით, დანარჩენი კი სრულათ მოგვყავს.

I. 1693 წ. აპრილის 20. ესე უყენისამდე უამთა და ხანთა გასათაკებელი წყალობის წიგნი შეგიწყალეთ და მო(გეციო) (ჩვენ) ბატონიშვილმა პატრონმა ქაიხოსრო (და მამა) ჩვენმა პატრონმა ვახტანგ, იესემ, სჯმონ, და (თე)იმურაზ თქვენ იტრიის დეკანოზს პეტრეს-შვილს ს(ა)პასა და შერმაზან, შვილთა და მომავალთა სააღლისა თქვენისათა, ოდეს მოგვიდევით კარსა, ლუბრიმას ოთხის დღის მიწის წყალობას დაგვიქვით, ჩვენ-

რეობს სოფელი ზემო-ჭალა. ჭალის პატარა ეკლესია სულ ახალია და აწხოლოვისათვის თავის თავათ არაფერს

ცა მოკითხული გიყვით და ვითაც ძველიდგანც შეწირული ყოფილიყო და ოქვენთვის ებოძებინათ, ჩვენცა შიგიწყალოთ და გიბოძეთ ლუბრიმას კიკნაძის შიწის გვერდზედა ოთხის დღის მიწა, ყოვლისა კაცისაგან უცილებლათ, არ ოდეს არ მოგეშალოს, არა ჩვენგან და არა შემდგომთა სხვათა მეპატრონეთაგან. ქორონიკონსა „ტპა“ დაიწერა ბძანება ესე კელითა კარის ჩუენის მდიენის ზურაბისითა, აპრილსა კ.

ხელ-ჩართულათ ხელს აწერს ქაიხოსრო და აზის ბეჭედი, რომელზედაც სწერია: ქე ლევანისა ვახტანგ-მირზა.

აქ ჩამოთვლილი ბატონიშვილები ქაიხოსრო († 1711), ვახტანგი, შემდგომად ვახტანგ VI, სჯულ-მდებელი († 1737), იესე († 1727), სვიმონ († 1740) და თეიმურაზ († 1710) ძენი იყვნენ ლევანის, ანუ შაჰ-ყული-ხანის († 1709). ბატონიშვილი ვახტანგი ქართლის ცხოვრებაში ვახტანგ-მირზად არ იხსენიება (Hist. de la Géor. t. II, liv. 1re p. 627).

II. სიგძე გუფრისა არის 4^{1/2} ვერშოკი, განი 3 ვერშოკი, დაწერილია ეტრადზე მხედრულის ხელით, გუფარი ძლიერ გაფუჭებული და გასვრილია, უმეტესი ნაწილი წერილისა გადასულია და ეხლა ძლივს განირჩევა მხოლოთ შემდეგი: „ნებითა და შეწევითა ლუთისათა ესე უკუნისამდე ყამთა და წელთა გასათავებელი (წყალო)ბისა წიგნი და სიგელი გიბოძეთ ჩვენ. . . . . ქემა პატრონმან ელისბარ და თანა მეცხედრემან ჩვენმან პატრონმა (თინ)-ეში ფარმუზაშვილის. . . . . ბასილს და გიორგის და სენიას და შვილთა და მოძავალთა სახლისა ოქვენისათა ასრე და ამა პირსა ზედა, რომე ქაქანი შვილე-ბის (მამულის) წყალობას დაგვეაფენით, ვისმინეთ აფა და მოხსენება ოქვენი. . . . . აწე ასრე ოქვენთონ და ოქვენთა შვილ-

საუფრადღებოს ან წარმოადგენს, მაგრამ იქ განსაკუთრებულ „გიტრინაში“ აქამოდე დაცულია ზოგიერთი იმ საეკლესიო

თათვის გვიბოძებია. . . . გქონდეს გიბედნიეროს ღმერთმან, ვინც რამანცა ადამის მონათესავემან კაცმან ესე შეგიშალოს. . .“

ელისბარი მხოლოდ სამი იხსენიება აქამოდე ცნობილ ჩვენ ისტორიულ წყაროებში. ერთი ქნის ერისთავი იყო, რომელიც წინააღუდგა გიორგი XII და მიემხრა ფარნავაზს, გიორგის ძმას, 1798 წ. ფარნავაზმა და ელისბარმა სურამის ციხე გამაგრეს გიორგის საწინააღმდეგოთ, მაგრამ დავითმა, გიორგის შვილმა, წაართვა (ნახ. Hist. de la Géor. t. II, liv. 2. p. 267). მეორე ელისბარი იყო ბოქაულთ-უნუცესი, დედის ძმა ბატონიშვილი ლუარსაბისა, იმ ლუარსაბისა, რომელიც როგორც წინეთაც მოკინსენიეთ, იშვილა როსტომ მეფემ, და რომელიც უცაბედათ მოიკლა ნადირობაში (იხ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 534). მესამე ელისბარი იყო ეშკაბაში ქართლისა, რომელიც 1742 წელს მოკლულ იქმნა მოშოხით (ნ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 353—354). თუ აქ რომელიმე ამ სამ ელიზბართაგანია ნახსენები, ჩვენის აზრით, მეორე ელისბარი უნდა იყოს.

III. ნოემბერი 11 1705 წ. ესე ნასყიდობის სიგელი დაგოწერე და მოგეც მე ჩხვიძე გორგასელმა თქვენ აბაშიძეს საღთნუცეს გიორგის და შვილთა თქვენთა დავითს, ევსტათის და იოანეს. . . . ჩემის ნებით მოგყიდეთ ჩემი წილი ბარაჟით ხარგები ჩუმათელეთი ნას. . . რი თვისის მამულ ალაგით ევლესიის სასაფლაოთი. . . ნოემბრის ია, ქორონიკონს „ტუგ“.

IV. 7 ღვინობისთვე, 1791 წ. ქ. ნებითა და შეწევნითა ლუთისათა ჩვენ ბატონმა აბაშიძემ ქაიხორსომ, ძმამან ჩემან, ევგენ და დავით, შველთა ჩვენთა დავით, პაატამ, სკიმონ, იოანე, ვანუშტიმ და ნიკოლაოზ, შვილთა და მომავალთა სახლისა ჩვენისათა, — შეგიწყალოთ და გიბოქეთ ესე წყალობის წიგნი შენ ჩვენს მკვიდრს უმან ღონლაძეს პეტრიას შვილს, დალაქს

სიონ ნიკთთაგანი, რომელნიც მზითევი ჰქვამთ ვახუშტი

ოესეს, ძმასა შენსა პაატას, შვილსა თქვენსა პეტრეს და ივანეს, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომ ჩნეიქმ გორგასლანისაგან სურამს გვერდის ძირზე ტუკაძის მამული ვიყიდეთ მთელი საკომლო, მოხვედით და ამ მამულს წყალობას გვეაფენით, ჩვენ ვისმინეთ აფა და მოხსენება თქვენი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ გვერდის ძირზე ტუკაძის მამული უკლებლად თავისის სახლით, საბძელ-კალოთი, სას-ზღაგით, წყლით წისქვილით, მით და ბარით და ყოვლის მისის სამართლიანის სამზღვრით, რომელიც ჩვენის ნასყიდობის წიგნში სწერია, იმ სამზღვრით და იმ ნიშნებით გქონენდეს, და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩვენ ერდგულობასა და სამსახურსა შინა, არ მოგეშალოს ჩვენგან და არცა შემდგომად ჩვენსა ჩვენთა ჩამომავალთა აბაშიძეთაგან. აღიწერა ღვინობისთვის ზ, ქ-კ-ს „უოთ“.

მერმე ქაინოსრო აბაშიძის ხელით ვკითხულობთ: მე აბაშიძეს ქაინოსროს ჩემის ძმების ნება დართვით უბოძეთ ეს მამული უოვლის-ფრიანდე თავის სამართლიანის საქებრით და უძებრით. ბეჭედი დაკარგე, ეს ჩემი ხელია და ხელ-ჩართულია, ბეჭედისგან უფრო მტკიცე არის. ქაინოსრო.

გვერდზედ ტუკაძისვე ხელით სწერია: მე აბაშიძე სალო-ხუცესი (sic) გიორგი ამ ჩემის ბიძაშვილებისაგან ბოძებულს წყალობის წიგნს ვამტკიცებთ ღვინობისთვის ზ, ქ-კ-ს „უოთ“. აზის ბეჭედი რომელზედაც სწერია: გიორგი.

ეს გუფარი ორი ეგზემპლიარი ვნახეთ ჩვენ ერთი და იმავე ხელით დაწერილი, მეორე ეგზემპლიარში მხოლოდ ერთი განსხვავებაა: ქაინოსრო აბაშიძის შვილების სიაში მ-მატებელია „იოსებ“.

V. 1792, აპრილის 2. ეს წიგნი მოგვცი მე ჩხეიძე თეიმურაზმა შენ ორბელიის შვილს გოგილს, ასე რომა ჩემის ყმისეული მამული ურიას ქონდა ნასყიდი. ის მამული მე თეი-

ახაშიძის ცოლს, ანუკა ბატონიშვილს, მეფის კაცტანგ VI

მურაზმა ღვევისსენი და შენ მოგეცი. . . უნდა აშენო, რომ აშენდეს კარგათ, ნებევარი შენ გოგოლსა და ნახევარი მე თეიმურაზა ჩხეიძესა, თუ შენი კერძი ვენახი გასასყიდლათ მოინდომო, უჩემოთვერ გაყიდო. . . აპრილსა ბ, ქ-კ^ს „უპ“.

VI. 1 სექტემბერი, 1793 წ. ეს ამიერთა უკუნისამდინ ხანთა და უამთა გასათავებელი ყოველისა კაცის უსადეო და უცილებელი საშვილის შვილთთ გამოსადეგი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ჩხეიძე სენნიამა, შვილმა ჩემა ივანემა და დავითმა, შვილმა და მომავალმა სანლისა ჩემისამა, შენ ალელს მამინასშვის გაბრიელსა, შვილსა შენსა ფარემუზასა, ივანესა, დავითასა, გურგენასა, ფარსადანასა, შვილსა და მომავალსა სანლისა შენისასა ასე და ამა პირსა ზედან: მას უამს ოდენს (sic) დაგეჭირა და მოგუიდე ჩემის ძმებისაგან ბარათ შინარგები ჩემის ყმის ზაქარა კაპანაძის ნასანლარი მიწა თავს სანლტემდინ, ბოლოს წყლამდინ, ერთი გვერდი ჩემის განაყოფის გორგასლის წილის კაპანაძის ძიწის მიდგამდინ, მეორე გვერდიც კიდევ ჩემის განაყოფის გორგასლის წილის რამინის-შვილის მიწის მიდგამდინ. ავიღევი ფასი სრული და უკლებელი, რითაც ჩემი გული შეფერდებოდა, არღა დარჩომილა რა ჩემი შენზე არც ერთი იოტის ფასი, გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმა, როგორაც სხვას ალაღს მონასყიდეს (sic) მოხმარებოდეს. ვინც ამ ჩემ მოცემულას მიწას შემოგეცილოს, პირისა და პასუხის მიმცემი მე ვიყო. . . არინ ამისი დამსწრე, გამრიგე და მოწამე თავათ დაუსაბამო ღმერთი, ყოველნი მისნი წმინდანი ზეციერნი და ქვეყნიერნი, ხორციელნი და უხორცილნი, კაცთაგან ბეზიასშვილი, გამრეველი მღვდელი, ღოტუესშვილი არუთენა, კობალაძე ზურაბა, ბუყიტასშვილი გოგია, მანაშენისშვილი აბრამა. მე ტერ-პეტროსას დამიწერია სენნია ჩხეიძის სიტყვით და ნება-ყოფ-

ჰსულს. ჭკლის ეკკლესია აკაზაკებს გაუცარცვაოთ და უმეტესი ნაწილი ამ ნიუთებისა მაშინ დაკარგულა. იმათში,

ლობით და მოწამეცა ვარ ამისი. დაიწერა ეს სიგელი მარტის დამდექს (sic) ქკს „უპა“.

მერმე სენხია ჩხეიძე თავის ხელით სწერს: „ქ. მე სენხიას ჩხეიძეს ამ სიგლის ყაბული მაქს (sic). ბეჭედი არ მქონდა, ეს ჩემი ხელია. სეხნია.“

ამას შემდეგ სხვა უწნო ხელით ვკითხულობთ: „ეს ნასყიდობის სიგელი შემოწირავს მე ფარსადანა მამინოვს იტრიის ხეთის-შშობლისათვის. არცა მე და არცა ჩემ სახლის-მამა კაცმა არაფერს შეეხოს.“

VII. იანვარი 20, 1797 წ. ეს ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ჩხეიძე გორგასალმა შენ ალელს მამანას-შვილს გაბრიელასა, შვილსა შენსა ფარემუზასა, იოვანესა, დავითასა, გურგენასა, ფარსადანასა, შვილის შვილსა შენსა სტეფანასა... დამეჭირა და მოგყიდე ჩემი ბარათში ნარგების აზნაურის შვილის რამინიშვილის მამული საწისქვილო თავისი მიწით და სახლით... იანვრის კ, ქკს „უპუ“ (?), (აქ „უ“ მაგირ ჩვენის აზრით „ე“ უნდა იყოს).

VIII. 1798, მაისის 1. ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი ჩხეიძე გორგასალმა, შვილმა და მომავალმა სახლისა ჩვენისამან შენ ალელს მამინაშვილს გაბრიელას, შვილთა შენსა ფარემუზასა, იოვანესა, დავითასა, გურგენასა და ფარსადანასა. დამეჭირა და მოგყიდე ჩემი ბარათში ნარგები ჩემის ყმის კაპანაძისეული მიწა. . . მე სურამის მღვდელს ტერჯაქარიას დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი. დაიწერა მაისის დამდეგს, ქკს „უპუ“.

IX. მკათათვე 20, 1800 წ. ქ. სახელითა სახიერიოთა არსებითა ესე ამიერით უკინისამდინ ყაშთა, ხანთა, შვილთა და შვილის შვილთა საბოლოოთ გამოსადეგი წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მო-

რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევია, აწხელოზისათვის სა-
უურაადლებონი არიან შეძლებნი:

1) ოთხ-კუთხიანი ღვთის-მშობლის ხატი ვერცხლისა,
აქროთ დაფერხილი, სიგძით $4\frac{3}{8}$ კერძოკი, განით $3\frac{3}{8}$.
ზემო თავში სისქეზე ეს ხატი ილება, და იქიდგან შეგიძ-
ლიათ ამოიღოთ მეორე ხატი, აგრეთვე ოთხკუთხედი, ძაგ-
რამ ზემოთ მოძრგვალეული, სიგძით $3\frac{3}{8}$ კერძოკი, განით.

გეცი მე ჩხეიქემ გორგასალმა და შვილმა და მომავალმა სახ-
ლისა ჩემისამა შენ ალელს მამინაშვილს გაბრიელასა, შვილ-
სა შენსა თარემუზასა, იოვანესა, დავითასა, გურგენასა და თარ-
სადანასა შვილსა და მომავალსა სახლისა შენისასა, მას ყამსა
როდეს დამეჭირა და მოგყიდე ჩემის განაყოფისაგან ბარათით ნარ-
გები ჩემის ყმის მზარეული-შვილის საწისქვილო, ნახევარ წის-
ქვილი თავის წყალითა და სათავითა და წისქვილის უკან წყალი-
თა შუა საბაღე ჭალა, ესეც ნახევარი, კიდევ იმავე წისქვილის
წინ სახნავი მიწა თავის უთხვის შარა გზამდინ. სიგელი და-
წერილია სურამის მღვდლის ტერ-ზაქარიას ხელით მკათათვის
ა, ქკს „უპზ“ (უპპ?).

X. 1804 წ. გორგობისთვის 1, ეს ნასყიდობის წიგნი და სი-
გელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ ჩხეიქე სეხნიამა და შვილ-
მა ჩვენმა ივანემ და დავითმა. . . შენ არივწაშვილს ტერ-მიყე-
ლასა, შვილსა შენსა გიორგისა, თარსადანასა და გრიქოლასა და
ამხანაგსა შენსა ხუბიერასშვილსა არუთენასა. . . მოგყიდეთ კა-
კალათ ხევში ჩვენი ზოდაბუნის მიწა ზომით შვიდი დღისა მოგი-
ჭერიოთ. მიდგმა მოდგმა ამ მიზეზით არ დაგიწერეთ, რომ ჩვენს
განაყოფთან ჯერ გაუყოფელი იყო და როდესაც გაყოფა, სითაც
გვერგება, ამ სიგელს ბოლოზედ მოეწერება. . . გორგობის-
თვის ა, ქკს „უპზ.“

3. ეს სატიც ვერცხლისა, ოქროთ დაფერილი. პირველ გვერდზე გამოხატულია ორი სურათი: მარცხნივ წმინდა დიმიტრისა და მარჯვნივ წმინდა გიორგისა. შუაში სატი იშლება და თქვენ თვალს წინ წარმოგიდგებათ მშვენიერი სურათი მაცხოვრისა. სოლო გაშლილ კარებზე მარცხნივ გამოხატულია ღვთის-მშობელი და მარჯვნივ იოვანე ნათლისმცემელი. უკანასკნელი სამი სურათი შემოკლებილია ძვირფასის თვლებით. ყველა წმინდანების სურათები გამოხედავით-ნაჭედი არის ¹⁾. მეორე გვერდზე პირველი სატისა გველის და ლამაზის ასომთავრული ხუცურის ხელით სწერია:

„წლო ღო, მეხ ექნ ორთვე შინა ცხრებესა
მამოებლას და მადიდებულსა შენსა დადისა გის და

¹⁾ სიტყვა გამოხედავით-ნაჭედი, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, გამოხედავით-განჭედილი, ნახმარებია წ. ნინოს ცხოვრებაში, რომელიც ქართლის მოქცევის ხრონიკას ზედ მოსდევს, და უდრის რუსული სიტყვას рельефъ, рельефное изображение. ამავე აზრით ვხმარობთ ჩვენც ამ სიტყვას.

სატი, რომელზედაც აქ არის ღაპარაკი, ანუკას მზითვის წიგნში მოკლეთ არის აწერილი: „ყოვლად წმიდის სატი, მურასად მოჭედილ ექვსის იაგუნდითა, ექვსის ნიშაბურის ფირუზითა, სამის აოშორის მარგალიტითა.“ ეს თვლები თითქმის უკვლანი დცულა. მზითვის წიგნი ანუკა ბატონიშვილისა დაბეჭდილია ბ. ესონის მიერ გაზ. „ივერიაში“ № 234, 235, 1889 წ. დედნი ვახტანგის მიერ ხელ-მოწერილი, ეხლა ინახება ჩვენს წიგნთხანის გამაგრცელებელ საზოგადოების წიგნთსაცავში.

თა მეცხედრისა მთისა დედოფლის თმის, და ძისა მთისა ლეონს, ან 1)“

მეორე გვერდზე მეორე სატისა იმავე ხელით კვითხულაბთ:

„წ ქე, შე ორთვე შინა ცხოვრებასა დადანი გი, და დოფლი თმის, და ძე მთი ლონ, რომლისა ბრძანებითა შეგო ხატი ესე მაცხოვრისა, ან 2).“

ეჭვი არ არის, რომ ორივე ზემო მოყვანილ წარწერებში ლაზარაკია დადანი გიორგი III (1572—1582), ლევან დადანიის ძეზე. გიორგის სამი ცოლი ჰყავდა, მაგრამ არც ერთი მათგანის სახელი არ არის მოყვანილი ჩვენს ისტორიულ ხრონიკებში. პირველი ცოლი გიორგისა იყო როსტომ გურიელის (+ 1564) ასული. 1566 წელს გიორგიმ გააგდო გურიელის ქალი, და თავის ბიძას დათულისა წაართვა ცოლი, რომელიც თვითონ შეირთო. 1572 წელს გურიელმა გიორგიმ (+ 1600) და მამია დადანიმა, გიორგი დადანიის ძმამ, გიორგი დადანი გადააგდეს, და დადანიად მამია დაჯდა. გიორგი წავიდა აფხაზეთში და დაბრუნდა ჯიქ-აფხაზ-ჩერქეზის ჯარით, მაგრამ ხელ-მეორედ

1) უქარაგმით: „წმიდაო ღმერთო, მეოხ ექმენ ორთავე შინა ცხოვრებასა მამკობელსა და მადიდებელსა შენსა დადანიას გიორგის და თანა მეცხედრესა მათსა დედოფალსა თამარს და ძესა მათსა ლეონს, ამინ.“

2) უქარაგმით: „წმიდაო ქრისტე, შეიწყალე ორთავე შინა ცხოვრებასა დადანი გიორგი და დედოფალი თამარ და ძე მათი ლეონ, რომლისა ბრძანებითა შეიმკო ხატი ესე მაცხოვრისა, ამინ.“

დამარცხდა გურიელის და მამიას მიერ. მეორე მიმართა იმერეთის მეფეს გიორგი II (1548—1585) და სთხოვა ცოლის და მისი, უმცროსი ქალი ჩერქეზ ბატონიშვილისა, რომელიც მასვე იმერეთის მეფეს აღესარდა. მეფე გიორგის შუამდგომლობით გიორგიმ დაიბრუნა დადიანობა, შეირთა ცოლათ ჩერქეზ ბატონიშვილის ქალი და მით გახდა ქვისლი იმერეთის მეფისა და გურიელი გიორგისა. 1577 წელს დაიბადა გიორგი დადიანის შვილი ლევანი, ანუ ლეონი, რომელსაც ზემო მოყვანილნი წარწერები უჩვენებენ. ეჭვი არ არის, რომ ეს ლევანი ჩერქეზ ბატონიშვილის ქალიდგან არის დაბადებული, რომელსაც, როგორც სჩანს, თამარი ჰქვია. როდესაც გიორგი დადიანი მიიტყვალა, დადიანათ მისი ძმა მამია დაჯდა. ამ უკანასკნელმა წაართვა ლევანი თავის დედას და შხეფის ციხეში დაამტკეპავა, ლევანმა ვერ გასძლო უდედოთ ციხეში, გადმოკარდა იქიდან და მოკვდა (1582) ¹. აქედგან სჩანს,

¹) ვახუშტი თავის ისტორიაში ლევანის დაპატიმრებას გიორგი გურიელს მიაწერს და ასე მოგვითხრობს: „მოკვდა დადიანი გიორგი ქს. აქეთ ჩუპბ, ქრ. სო (1582) და დაჯდა ძმა მისი მამია დადიანად. არამედ გურიელი გიორგი კვალად არა დასცხრა შურ-გებად გიორგი დადიანისად, მოიპარა ძე გიორგისი მცირე ლევან და პატიმარ-ჰყო ციხესა შინა შაეფისასა განზრახვითა მამია დადიანისათა. ხოლო ყრმა იგი უთმინოებითა ტყვეობისათა გარდმოიჭრა ციხილამა, რეცა განტოლვად და მოკვდა (ქს. ტ II, გ. 193). ჩვენ „შედეგი ქართლის ცხოვრების“ ხრონიკის ცნობა მოვიყვანეთ ზემოთ. შხეფის ციხე სამეგრელოშია, ოთხ ვერსზე ახალ-სენაკიდგან.

რომ ზემოთ აღწერილი ხატი შემკობილი ყოფილა 1577 — 1582 წლებს შუა. ბროსეს თავის არხეოლოგიურ მოგზაურობაში მოყავს ერთი ამ გვარის წარწერა ზუგდიდის ეკკლესიის ხატისა: „წ. აღიღეს ღმერთმან დადიანი გიორგი და თანა-მეტყუდრე მათი დედოფალი თამარ, და ძე მათი აღზარდეს ღმერთმან, ამინ.“ ეტვი არ არის, რომ აქაც იმავე პირებზეა ლაშარაკი, რომლებსაც ჩვენ წარწერები უჩვენებენ, მაგრამ რა კი ლევანი სახელდობ არ არის ნასსენები, გადაჭრით არ შეიძლებოდა თქმა, რომელ გიორგიზე იყო ლაშარაკი, რადგანაც გიორგი დადიანი ორი კიდევ სხვა იყო, და არც მათი ცოლების სახელები შენახულა. ჩვენ მიერ მოყვანილი წარწერა კი უეჭველათ ამტკიცებს, რომ ყველა შემოსსენებულ წარწერებში საუბარი არის გიორგი მესამეზე, და რომ მის უკანასკნელ ცოლს, ჩერქეზის ბატონიშვილის ასულს, თამარი ჰქვია. შვილი ლევანი სხვა გიორგი დადიანს, გარდა გიორგი მესამისა, არავის ჰყოლია ¹⁾).

2) წმინდა ნიკოლოზის ხატი, გულზე სატარებელი, ვერცხლისა, შემკობილი ძვირფასის თვლებით, სიგძით $1\frac{3}{4}$ კერძოკი, განით, $1\frac{1}{2}$. მეორე გვერდზე ხატისა ხუცური ასლებით სწერია:

„ქ. შენ საშინელისა ღისა სწმინებით ძღღღლო, დიდო, მღღთო მთავარო ნიკოლზე, ეკადრე ქსა ღა, რა

¹⁾ ნახ. ქ. ცხ. ტ. II, გვ. 278—279; 192—193; 244. Brosset. Voyage arch. VII Rapp. p. 22. Hist. de la Géor. t. II, livr. 1-er p. 666—647.

ცდგათა შნდღა მომანიჭოს და სლთა ჩთა დიდი წყ-
ღა მზისიერს 1).“

3) კერცხლის ფეშუმი, რომელზედაც მხედრულის
ასოებით სწერია:

„ქ. მოხსენე, უფალო, აბაშიძე ვახუშტი, ბატონიშვი-
ლი ანუკა, ძენი და ასულნი მათნი“.

4) მაცხოვრის ხატი, ოქროთი დაფერილ კერცხ-
ლის აჩშიით, სიგძით $11\frac{1}{2}$ კერშოკი, განით 8. აჩშიებ-
ზე მხედრულის ხელით სწერია:

„ყოვლად დიდებულო მაცხოვარო, მოგბეჭდე მე ცოდ-
ვით მტვირთ მძიმეძან, ხისინის მოურავის ასულძან და
აბასიძის (sic) ჯალთხუცის (sic) კნიენამ, ანნამ, სალხათ
სულთა ჩემთა და მიცვალებულისა ძისა ჩემისა დავითისა,
და ეგსტათის განსასვენებლად, და სადღეგრძელოთ ძისა
ჩემისა იოვანესთვის, და სულთა ჩემთვის, წელსა ჩეკ, მარ-
ტის კთ“.

5) ჯვარი ბზაის სისა, რომელზედაც ხელოვნურათ
გამოქანდაკებულია სხვა-და-სხვა მშკენიერი რთული სურა-
თები სახარების შინააჩსიდგან, და რომელიც მოჭედილია
ოქროთი დაფერილ კერცხლით. სიგძე ჯვარისა აჩის $5\frac{3}{8}$
კერშოკი, განი $1\frac{5}{8}$. ჯვარი შემკობილია მრავალი წვრილი

---

1) უქარაგმოთ: „ქ. შენ საშინელისა ღვთისა სარწმუნოე-
ბით მლაღადებულო, დიდო მღვდელთ-მთავარო ნიკოლოზ, ვევედ-
რე ქრისტესა ღმერთსა, რათა ცოდვათა შენდობა მომანიჭოს და
სულთა ჩემთა დიდი წყალობა მზისიერს.“

მარგალიტებით და სხვა ძვირფასი. თვლებით 1). ტარი ვერცხლისა აქვს, რომელზედაც მოსსო ბერძნულს ასოებით სწერია:

„წინამდებარე ჯვარი მეკუთნის მე ნიკიფორეს, იეროდიაკონს წმიდისა და ცხოველს მეოფელისა სათლავისა, 1669“ 2).

6) ორი რუსული ხელაგნების სატი, ერთი სამებისა ანშია მოჭედილი, და მეორე წმიდის ნიკოლოზისა, აგრევე ანშია მოჭედილი 3).

ამ ნივთებს გარდა სოფელ ზემო-ჭალაში, მღვდელ სუხიევის სახლში, ჩვენ ვნახეთ ოთხიოდე ხელ-ნაწერი წიგნი. ორი მათგანი, რომელნიც ქუთუბისა ვახუშტი ახაშიძეს და მის მეუღლეს, თერიად საყურადღებონი არიან. ამიტომაც მათი აღწერილობა მოგვყავს აქ.

1) სურათებიანი სადღესასწაულო, ჰანაკლიტონი და მარხვანის კვირადღები ზადიკითა, ერთ წიგნათ, in folio, 35×23 სანტიმეტრი, დაწერილია ძრეულ მშენი.

1) ეს ის ჯვარი უნდა იყოს, რომელზედაც ანუკას მზითვის სია ამბობს: „ვერცხლით მოჭედილი ნაწილიანი ჰატარა ჯვარი თვრამეტის ნოშორის მარგალიტითა, ხუთის სეილანით“.

2) ბერძნული ტექსტი სამწუხაროთ აქაც და სხვა ამ გვარ შემთხვევებში ვერ შემოგვაქვს ჩვენგა დამოუკიდებელი მიზეზის გამო.

3) ამ ხატებზე მზითვის სიაში ასე სწერია: „რუსული ანშია მოჭედილი სამების ხატი ერთი, რუსული ანშია მოჭედილი წმიდის ნიკოლოზის ხატი ერთი.“ სხვა ნივთები არაფრით შესანიშნავნი არ არიან და ამიტომ აქ აღარ მოვიხსენებთ.

ერ, თეთრ, მტკიცე, მოსქო ქალაქდზე წვრილის, მაგრამ ძრიელ ლამაზის, ნუსხა ხუჯურის ხელით. ტექსტი ნაწი-
 რის შავის მეღნით, მხოლოდ სათაურები, მეთაური ასოე-
 ბი და ხშირათ ფრახებიც,—წითელის მეღნით. წერა ორ-
 სვეტიანის და თათოეულ სვეტზე დატეულია 50 სტრი-
 ქონი. ჰაგინაცია აღნიშნულია რვეულებათ თითოეული რვა
 ფურცლის შემდეგ ასომთავრულით ქვემო არშიებზე. წიგ-
 ნი შეიცავს 456 ფურცელს, რომელთა შორის 15 პარა-
 კლიტონის წინ დაუწერელია. და, როგორც ეტყობა, სუ-
 რათების გასაგრძელებათ ყოფილას დატოვებული. უდა მა-
 გარი და ლამაზი აქვს, ხისა, ტყავ გადაკრული. უდის პირ-
 ველ გვერდზე შვასში გამოხატულია ჯვარცმა ავანაკები-
 თურთ და კუთხეებში მახარებლები. მეთაური ასოები სუ-
 რათებზე ბერძნულია. გერცხლის სამხულები უდისა არ
 შენახულან, მაგრამ მათი დასამაგრებელი ორი პატარა ვერ-
 ცხლისავე სვეტი დაცული არის. სხვაფერივე ხელ-ნაწერი
 სრულია და კარგათ შენახული. აქ იქ ტექსტის მეთაური
 ასოები ფერადებით შემკობილნი არიან, ზოგიერთი მათგან-
 ნი ფრინველის თუ სხვა ცხოველის გამოხატულობას წარ-
 მოგვიდგენს. ხუთ ადგილას ხელ-ნაწერში ვპოულობთ
 მშვენიერ ნახელავ „ზასტაკებს“, ანუ ფერადებით შემკო-
 ბილ ფურცლების სათაურებს. „ზასტაკები“ გამარის მსგავ-
 სებია, რთული და სხვა და სხვა ფერადებინი. უფრო ცის-
 ფერი, მოლურჯო და კარდის ფერი სჭარბობენ სხვა ფე-
 რებს. პირველ „ზავსტაკის“ შვასში სადღესასწაულოს წინ
 გამოხატულია სასწორი, მეორეზე ორი თევზი, მესამეზე
 ვაჭი და სხვა. ფერადები ახალისა და კარგათ შენახული.

უმეტეს ნაწილს სადღესასწაულოს მარცხენა ანშიებისას აშვენებენ სხვა და სხვა იერადებით დასატულნი წმინდანების სურათები, რიცხვი სურათებისა სადღესასწაულოში ასამდის აღის, სურათები ყველანი ერთი ზომის არიან, სიმაღლით ცოტა ვერძოვ ნახევარზე მეტი, განით ერთი ვერძოვი. თითოეული სურათის ზემოთ ასომთავრულით დაწერილია სახელი იმ წმინდანისა, რომელსაც სურათი წარმოგვიდგენს, ქვემოთ მხედრულის ხელით ყოველთვის იმეორებს ერთი და იგივე ფრაზა: „შეიწყაღე ახაშივე ვახუშტი, ამინ“. სურათები სადღესასწაულოსი იწეუბიან სვიმონ მესვეტით (წელიწადი სადღესასწაულოში დაწყებულია პირველი სექტემბრიდან) და თავებთან წინასწარ-მეტეველ მიქიათი, რომლის დღესასწაული არის 24 აგვისტოს. ამ პატარა სურათების გარდა ხელ-ნაწერში დიდრონი სურათებიც მოიპოვებინ. პარაკლიტონის წინ დასატულია 17 სურათი, ოთხ-ოთხი თითო ფურცელზე გარდა უკანასკნელისა, რომელსაც მთელი ფურცელი უჭირავს და რომელიც დამთავრებული არ არის, მხოლოდ იესო ქრისტეს სახე კი მდიდრულია და კარგათაც განიჩქევა. ეს სურათები სხვა და სხვა სახარების შინაარსს წარმოგვიდგენენ. პირველათ დასატულია ხარება და უკანასკნელათ აღდგომა ქრისტესი. ამ სურათების წინ დატანებულია ხუთი ფურცელი დაუწერელი ქალაქისა და უკან ათი. დასაწყისი სადღესასწაულოსი: „მცხრის შუკნისა...“ ბოლო: „სამსელი ცხოვრებისაჲ მოვილოთ“. ამას შემდეგ ტექსტისაკე ხელით სწერია: „მწერალი ამისცა დეკანოზის-შვილი ნიკოლოზ (ნკ)“, ქრისტე შეიწყაღე დღესა-მას გამოგნისა:“. მე „დ“ გვერდზე იმავე

ხელით სწერია: „ადიდენ ღმერთმან ორთავე ცხოვრებასა შინა აბაშიძე ვახუშტი“. მე „კ, 10“ გ. კვითხულობთ იმავე ხელით: „წმიდანო მოციქულნო და ყოველნო წმიდანო, მეოხ და თანა შემწე ექმენით პატრონსა და მკითხველსა წიგნისა ამის ორსავე ცხოვრებასა, ამინ“. დასაწყისი პარაკლიტონისა: „ლ ტვინი ჩნინი შეიწირენ წო ღო ღ მოგმდეუ ჩნი მოწელებე ც დვათა“. დასასრული: „დიდება შენდა ღთო ჩუწნო“. მეტვე კვითხულობთ: „ქრისტე, შეიწყალე მწერალიცა ამისი დეკანოზის-შვილი ნიკოლოზი“. დასაწყისი მარხვანის კვირადღებისა: „მცხრი ოსნი ზე უო უო ღ სხანი აღდგმისანი“. ბოლო: „რ მრავალნი იუვენ უკანა და უკანანი წინ“. ამას შემდეგ გამოეჩებულა იგივე თქაზა, რომელიც პარაკლიტონის ბოლოს იყო. ბოლოს მოყვანილია უკანა-სიტყვაობა გადაშერისა. ეს უკანა-სიტყვაობა, როგორც ზოგიერთი სათაურებიც ტექსტისა, დაწერილია მოგძო და ძონოგრაძმიულათ ერთი ერთმანეთზე გადაბმული ასომთავრული ასოებით. სიტყვები ნაწერია ქარაგმით და ერთი ერთმანეთისაგან განიყოფებიან ვინოვარით ნაწერის ვარსკვლავის მსგავსი წერტილებით, ნაწერი მეტის მეტი ლამაზია და იკითხება ასე:

„ადიწერა წმიდა ესე და შემკობილია სადღესასწაულლო, პარაკლიტონი და მარხვანის კვირადღები ზადიკითა, ყოველითურთ განშვენებულ და შემკობილია გულითა ოსნი-ნის დეკანოზის-შვილის ნიკოლოზისითა. გეჟედრები მკითხველთა და კეთილად მსმენელთა, რათა მცირედცა სსენებებასა ყოთუდეთ ჩემდა ცოდვილის მწერლისა, მთავრისა, რათა თქვენცა მოგცესთ იესო კხენება (კა) კეთილი. უკეთუ

იპოვოთ შეტომით სიტყვა, გამარტვას ეცადეთ, რათა თვითონც განმარტლებულ იყვნეთ დღეს-მას განკითხვისა. სრულ იქნა იანვრის ი, ქკს აქეთ ჩდმკ, ქკს ულდ". — 1746. ამას ქვემოთ არშიაზე სხვა ნუსხა მსედრულის სე- ლით სწერია: „ათს იანვარს რომ ეს სადღესასწაულო გა- თავა ამისმა მწერალმა, ოცდა ათს იანვარს სანატრელი მე- ფის ვახტანგის ასული და ახაშიძე ვახუშტის მეუღლე, ბა- ტონიშვილი ანუკა, მიიტყვალა ამა ქორონიონს „ულდ“. იე- სო, უფალო ჩვენო, განუსვენე შენსა ზეტისა სასუფეველ- სს, ამინ“.

ანუკა ბატონიშვილი, ვახტანგ VI ასული, ცოლათ გაუვა ვახუშტი ახაშიძეს 1712 წელს, თებერვალში. გარ- დაიცვალა ანუკა ჰაჰუნა ორბელიანის ცნობით პირველ იან- ვარს 1746 წელს. ვახუშტი მხოლოდ 1746 წელს უჩ- ვენებს და თვეს და თვის რიცხვს არ მოიხსენიებს. ერთი წერილი კათალიკოსი ანტონი I, 1745 წლის 25 ივნი- სის თარიღით მიწერილი ტფილისიდან მოსკოვს გიორ- გისადმი, ვახტანგ VI ძისა, სხვათა შორის მოიხსენიებს ანუკას და ანუკას დის თამარის გარდაცვალებას (რიცხვს არ უჩვენებს). რომ კათალიკოსი ანტონის თარიღში ცხა- დი შეტომდა, და რომ 1745 წლის მაგიერ 1746 წელი უნდა ეწეროს, ეს ბროსსემ შენიშნა კარგი სანიას და ანუ- კას გარდაცვალების დროთ ჰაჰუნა ორბელიანის ცნობა მიი- ლო. ჩვენ მიერ მოყვანილი მინაწერი კი ცხადათ ამტკი- ცებს, რომ ჰაჰუნას ცნობაც არ ყოფილა მართალი. ესე იგი ანუკა ბატონიშვილი 1746 წლის პირველ იანვარს გი- არა, არაძედ ოც-და-ათს იანვარს იქვე წლისას გარდაცვლი-

ხედავს
ანუკა
1746

და. ანუკა დამარსულა ტფილისის სიონში, შავრამ უპიტაფია მისი არა სჩანს 1).

2) მეორე ფრიად საყურადღებო ხელ-ნაწერი, რომელიც ჩვენ მკვლელ სუხიევის სახლში ვიპოვეთ, არის პარსელის სახარება, ოთხ-თავი. ხელ-ნაწერი in 4° ზომიერი ფორმატისა, 24×20,5 სანტიმეტრი, დაწერილია კარგე მაგარ და კარგათ შენახულ ეტრატზე ხუცური ასომთავრულით. ტექსტი ნაწერია ორ სვეტით და თითოეულ სვეტზე დატეულია 20 სტრიქონი. სათაურები, ზოგიერთი მეთაური ასოები და იშვიათათ სტრიქონებიც, ნაწერია წითელის მელნით, დანარჩენი ტექსტი შავით. მეთაური ასოები ბერძნია, მაგრამ არც ერთი მათგანი ძველი ტექსტისა ფერადებით შემკული არ არის. არშიებზე ხშირათ შესვდებით სხვა და სხვა გვარის ჯვარს, წითლის მელნით დასატულს, და თითოეული სახარების ბოლოში პატარა ფერადებიან ოთხ-კუთხედებს, მაგრამ როგორც ჯვრები, ისე ეს ოთხკუთხედებიც, საყურადღებოს ართუენ წარმოგიდგენენ. ხელი ძველი ტექსტისა მოსხლას და ადვილათ გასარჩევი, სიტყვები უფრო ხშირათ ქარგვებით არის ნაწერი. პავინაციას აღნიშნულია თითოეული რვა ფურცლის შემდეგ ხუცური და ბერძნული ასომთავრულით, ზემო და ქვემო არშიებზე. ხელნაწერი შეიცავს 248 ეტრატის ფურცელს. ბოლოს მიმატებულია 21 ქაღალდის ფურცელი, რომლებზე-

---

1) იხ; ქ. ცხ. ტ. II, გვ. 77, 252, 257, 387. Hist. de la Géor. t. II, 2-^e livr. p. 427—428. Voyage arch. I-er Rapp. p 26.

დაც არა ტექსტის ხელით დაწერილია „საჩჩევი და სამი-
ბელი“, ესე იგი დღიური საკითხავების მჩვენებელი და სა-
ძიებელი თაგებისა და სტიხებისა. ეს „საჩჩევი და სამიბე-
ლი“, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, დაწერილია 1744 წ.
იმავს ირსიდაკონის ნიკოლოზის ხელით, რომელსაც
ზემო გარჩეული სადღესასწაულო გადაუწერია. ამას გარ-
და ნიკოლოზს მოყვას ძველი ტექსტის არშეიბზე ასომთა-
ვრული ასოებით თითოეული სტიხის პირ-და-პირ სათვა-
ლავი სტიხებისა, ვინაიდან სტიხებათ დაყოფა ძველი
ტექსტისა, როგორც სხვა უძველეს დროის სახარებების
ვარინტებშიც, არ ეთანხმება ბოლონდელ დროის სახარე-
ბების სტიხებათ დაყოფას. რომ უფრო ადვილი გასაჩჩე-
ვი იყოს, სად თავდება სტიხი, ნიკოლოზს დაუსვამს
თითოეული სტიხის ბოლოში რჩი თუ სამი მსხვილი
წერტილი. ტექსტის სტიხებათ დაყოფაში ნიკოლოზი
ადგია იმ სისტემას, რომელსაც ვხედავთ ჩვენ გიორგი
მთაწმინდელის მიერ შესწორებულ სახარების ვარინტებში.
პარსალის სახარებაში ახალი სტიხი უმეტეს შემთხვევაში
იწყება მეთაური ასოთი, და სტიხების სათვალავი დაწერი-
ლია წვრილი ასოებით ამ მეთაურ ასოებზე. ქვემო არშეი-
ბზე კი სხვა მახარებლების პარკაღელური ადგილებია ნა-
ჩვენები. პირველი რვა ეტრატის ფურცელი ჩვენი სახარე-
ბისა ძველი არ არის და უეჭველათ მეტე მიმატებული
უნდა იყოს. ეს მტკიცდება, პირველათ იმით, რომ ეტრა-
ტი ამ რვა ფურცლისა უფრო თხელი, რბილი, თეთრი და
ახალია სხვებზე, და მელანიც ძლიერ შავია, ძველი ტექსტისა-
კი შედარებით ბევრათ უფრო მქრალი. მეორეთ იმით, რომ

ხელი ამ რვა ფურცლისა თვალსაჩინოთ განიჩქევა ძველი ტექსტის სელიდგან. ამას გარდა პირველი ფურცლის სათავეში ჩვენ ვპოულობთ კინოვარულ სათაურს, მონოგრაფიულით ერთი ერთმანეთზე გადაბმული მოგძო ასომთავრულით ნაწერს, და ფერადებით შემკობილ მეთაურ ასოს „წ“, რომელიც ფრინველის გამოსატულობას წარმოგვიდგენს, ძველ ტექსტში კი ამგვარი არაფერი არ მოიპოვება. ტექსტიც ამ ფურცლებისა გიორგი მთაწმინდელისაგან შესწორებულ სახარებიდგან არ განიჩქევა, მაშინ როდესაც ძველ ტექსტში ცოტათ თუ ბევრათ განსხვავებანი მოიპოვებინ. მერმენდელი მიმატებულია კიდევ იმავე ხელით დაწერილი ერთი ფურცელი ქალაქი მათეს სახარებაში, ნაცვლად დაკარგული ეტრატის ფურცლისა, რიგით მე-56-სა. ამასთანავე ერთ ადგილას მოხეული ეტრატის ერთი კუთხის მაგიერ მიწებებულია ქალაქი, რომელზედაც იმავე მერმენდელის ხელით დაწერილია ტექსტის შესავსებელი სიტყვები. ყველაფერი ეს უკეთესი რომ არ შეიძლება ისე სწორათ და ლამაზათ არის გაკეთებული. გასაკვირველია, როგორ დაუტევიან გადაწერს ყველაფერი თავის ადგილზე და ძველი და ახალი ტექსტი სიტყვა სიტყვით და ასო ასოთი ერთმანეთზე მიუკერებია. ის იმდენს სიტყვას და ასოს ატევეს სტრიქონზე, რომოდენიც ძველ ტექსტშია. ამასთანავე შესამჩნევია ცთილობს ძველი ტექსტის მსგავსის ხელით დაწეროს, და თუმცა ასოები ზომით ერთგვარი არიან, მაგრამ სილამაზით ძველი ხელი მაინც ბევრათ სჯობია ახალს. ყველა მიმატებული ფურცლები ტექსტისა (რვა თავში და ერთიც მათეს სახარების შუა ადგილას) დაწერილნი უნდა.

იყვნენ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, 1739 წელს. და-
ნარჩენი ფურცლები სახარებისა სრულათ არიან დაცულნი
და კარგათაც შენახულან. აქ უნდა დავსძინოთ, რომ ამ
სახარების ასომთავრული და ნუსხა ხუცურნი ხელიც არა-
ფრით არ განიჩევა შატბერდის კრებულის ხელიდგან.
ხელ-ნაწიქს მაგარი ხის უდა აქვს, შავ ტყავ გადაკრული,
რომლის ზემო პირზე ჯვარცმაა გამოხატული.

დასაწყისი რვა მიმატებული ფურცლებისა, მათეს სა-
ხარება, თავი 1, სტიხი 1-2: ს^ნწ^ბა მ^თესი თ^{ვი} ა.

ა. წიგნი შობისა იუ ქ^{ის}ი, ძისა დავითისი, ძისა აბ-
რაჰამისი.

ბ. აბრაჰამ შვა ის^კ, ის^კ შვა იგ^ბ, იგ^ბ შვა იუდა
და ძმანი მისნი.

18 ბოლო მიმატებული ეტრატის ფურცლებისა, თავი ნ,
სტ. 17: ამინ გეტუჯ თქოუზნ, ვიდრემდე წარკდ^ს ცაჲ
და ქოუყანა, იოტა ერთი, გინა რქა ერთი არა წარკდეს
შ^ჟჟულისგ^ნს და...

დასაწყისი პირველი ძველი ეტრატის ფურცლისა, მეოთ-
რამეტე სტიხის ბოლო; მეხუთე თავისა: წწწელთაჲ,
კ^დე ყ^ივე იუოს. სტიხი მე-19: ოჯოჯოჯ ვინმე დაჭკს-
ნას ერთი მტნებათა ამათგანი ოჯმტირესთაჲ და ასწავოს
ესრ^ტთ კაცთა, ოჯმწემეს ეწოდოს მას სასოჯოვეკელსა
ჯათასა; ს^წწ^წ ეოს და ასწავოს, ამას დიდ ერქოჯას სა-
სოჯოვეკელსა ცათასა.

ბოლო მათეს სახარებისა, თავი 28, სტიხნი 19-20:
წარვიდეთ და მოიმოწაფენით ყ^{ნი} წარმართნი და ნათელ

სტუმბდით მათ 'სასელითა მამისათა და ძისაჲთა და სოჯლისა წმინდისაჲთა.

და ასწავიდით მათ დამარხვად ეჲ, რადგენი გაძცენ თქნ, და აჰა ესერა მე თქნკთან ვარ ელთა დღეთა და კე ე ზღსრ-ღმდე ს-ფელისა.

ამაკე მათეს სახარების ბოლოში ტექსტის ხელით, მაგრამ ნუსხა ხუცური წვრილი და ლამაზი ასოებით სწერია: „ჩ ე ძეუფეო, ელსა მხერობელო, შეიწყაღე გლახა-ზაკი იოკანე, მწერალი ამის წიგნისაჲ, მწხითა წითა მწრებელთა შნთა თანა.“ ამას შემდეგ მეორე სკეტზე იმა-ვე ფურცელისა მეტყენდელი ხელით და ხუცური უღამაზო ასო-მთავრულით სწერია: „მოიხსენე, უფალო, კანდელაკი მღრდე-ლი იოკანე, ამინ“. ამას ჭკემოთ მეტყენდელი ლამაზი ნუსხა ხუცურის ხელით სწერია: „ადიდეს უფაღმან პატონი ვასუშტი აბაშიძე, რომლისა ბრძანებითა გამართავ სათვალავსა წმინდისა ამის სახარებისა მე კინილა სახელისა (სწლისა) მთავარ დი-კონი ნიკოლოზ (ნიკოზ), მრავალ უამიერ ყოს უფაღმან ორსავე შინა კეთილათ (კ-ლთ) ცხოვრებისა. გიკედრები უოკელთა, უფაღთა ჩვენთა, რათა ჩემ უადრუგისათვის მცირედსა ხსენება ყოთ; ჩემთა შეწყალებათათვის თქვენცა უფაღმან წყალოზა გცეს დღესა-მას განკითხვასა“.

ამაკე სახარების მე-17 გვერდის ჭკემო ანშიაზე მეტყენდელი ნუსხა მხედრულის ხელით სწერია: „ჩ ლმე-რთო, ცოდვილს ანუკას მოხედე მოწყალებით შენით“.

დასაწყისი მარგოზის სახარებისა, თავი 1, სტისნი 1-2: სახარება. მარგოზის თავისა თავი.

დასაბამი სანსკრებისა იჲ ქესი, მისა ღა, ვა წე-
 რილ არს ესთა წნწელსა: აჲ ესეა მე წარკველინო ან-
 გელზი ჩემი წე შნსა რნ გამზადნეს გზანი შენნი.
 წე შენსა.

ხა დაღადებისაა რუდაბნოსა: განმზადებით გზანი
 რლისანი და წრთელ უკენით აღაგნი მისნი.

ბოლო მარგოზის სანსკრებისა, თავი 16, სტოხნი
 19-20:

ხ შედგომად სიტყუსა-მის მისისა მათა მიმართ აღ-
 მადლდა ზეტად და დაჯდა მარჯოზნით ღთისა.

ხ იგინი გამოვიდეს და ქადაგებდეს ულსა ქუნსა
 ულისა შეწეგნითა და სიტყუსა-მის დამტკიცებითა მისა
 მიმართ რლნი იგი შეოჯდეს მათ სსწაოჯნნი.

ამს ქემოთ ტეკსტისკე ხელით, მაგრამ ღამაზის
 ნუსსა ხუტურის ასოებით სწერია: აქე, შეიწყაღე ბერაა
 მწერალი, ამი^ა.

დასაწიყისი ლუკას სანსკრებისა, თავი 1, სტოხნი 1-2:
 სსრება. ლოჯკამსა თავისა თავი.

მრავალთა კელი შეუკეს აღწერად მოთხრობად გოჯლ-
 სასკედ სარწმოჯნოკებისა-თჲს რნ შნს სსქმეთა აღსროჯ-
 ლებოჯლთაა.

ვა იგი მომტეს რნ რნი დასაბამითგან თჲთ მხილ-
 კელ და მსახოჯრ უოფილიყუნეს სიტყუსა-მის.

ბოლო ლუკას სანსკრებისა, თავი 24, სტოხნი 51-53:
 და იყო კოჯრთხეკასა-მის იჯამსა მათა მიმართ განეუო
 რა მათგან და აღვიდოდა ზეტად.

და იგინი მოიქცეს ისევე სიხარულთა დიდთა,
და იყოფოდეს ტაძარსა-მას შინა მდს და აკოვრ-
თხევდეს ღა.

დასაწყისი იოვანეს სახარებისა, თავი 1, სტიხნი 1-4:
სახარება. იოვანეს თავისა თავი.

პირველითგან იყო სიტყვა და სიტყვა იგი იყო
ღთისა თანა და ღთი იყო სიტყვა იგი. ესე იყო პირ-
ველითგან ღთისა თანა.

ესე მის მიერ იქმნა და თვნიერ მისა არცა ერთი
რამ იქმნა, რადენი რამ იქმნა.

მის თანა ცხოვრებამ იყო და ცხოვრებამ იგი იყო
ნათელა კაცთა.

ბოლო იოვანეს სახარებისა, თავი 21, სტიხნი 24-25:

ესე არს მოწაფელ იგი, რი წამებს ამისთვის და რი
დაწერა ესე ღვთის რეჟიმის რეჟიმის წამებამ მისი ღვთის
ან სხოვანიცა მრავალ რელ ქმნა იჯ, რინი თოვმცა და
წერებოდეს თვითეულად არცაღა ვეგონებ ვეგონა სოფე-
ლმან ამან დაიტია აღწერილი წიგნები.

შემდეგ წითელის მეტნით სწერდა: „დიდება შენდა
სამებაო წო“. ქვემოთ კიდევ ლამაზი ბერძნული ასომთავ-
რულით ბერძნულათ სწერია: „დიდება მამასა და ძესა და წმი-
დასა სულსა აწ და მარადის“. მართლ-წერა ბერძნული იერ-
საზებებისა გარყვნილია.

ბოლოს ლამაზის ნუსხა ხუცურის ასომთავით, მაგრამ
ტექსტისაკე ხელით სწერია: „უფალო, იესო (იჯ) ქრის-
ტე, ცხოველთა და მკვდართა მეუფეო, შიწყალე იოვანე

ბეჩაი (sic), ძვერალი ამისი, გლახაკი სულითა, მეოხე-
ბითა წმიდათა მახარებელთა შენთაჲთა. წმინდანო ღუთი-
სანო, ვინ იგი[თხვიდეთ]...“ (აქ ერთი სტრიქონი წაჭ-
რილია).

იმ ეტრატის ფურცელზე, რომელიც უკანასკნელ ეტ-
რატის ფურცელს წინ მიუძღვის ჩვენ ვპოულობთ შემდეგ
წერილს, იმავე ღამისი ნუსხა ხუცურის ხელით დაწერილს:

„სახელითა მამისათა და ძისაჲთა და სულისა წმი-
დისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა და ყოვლად დიდებულისა
ღუთის-მშობლისა, მარადის ქალწულისა მარიაშისთა, ძალი-
თა ცხოველს მყოფელისა ჰატიოსნისა ჯვარისაჲთა, მეო-
ხებითა წმიდისა და ნეტარისა წინასწარ-მეტყველისა იოვან-
ნე ნათლის-მცემელისათა, მეოხებითა და შეწევნითა წმი-
დათა და ყოვლად ქებულთა მოციქულთათა და წმიდათა
წინასწარ-მეტყველთაჲთა, მეოხებითა წმიდათა მახარებელ-
თათა მათს, მარკოზ, ლუკა და იოვანესითა, მეოხებითა
წმიდათა მოწამეთაჲთა და ღირსთა მღვდელთ-მოძღუართაჲ-
თა და ნეტართა მამათაჲთა, ღირს ვიქმენ მე გლახაკი
იოვანე ნათელად ბეჩაი, აღსრულებად წმიდასა
ამას სახარებასა, ოთხთავსა, მოღვაწეობითა სულისა წმი-
დისაჲთა და შეწევნითა ღუთით (ღთ) შემოსილთა კაცთაჲ-
თა, სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და სამომ-
ღურებლად თავისა ჩემისა, და სალოცველად სულსა მყო-
ფელსა ჩემსსა და ყოველთა-თჳსთა ჩუენთათჳს სულიერ-
თა და სოცრეელთა, და სალოცველად მეფეთა ჩუენთათჳს:
ღუთიჲ დახადებულისა ბაგრატ ქართველთა მეფი-
სა, და ვით მაგისტროსისა, სუმბატ ერისთავ-

თა ერისთავისა ღ ღუთივ მონიჭებულთა ძეთა მათ-
თჳს. ქრისტემან უოკელნი ადიდენინ მოწყალეებითა მისითა
ჟამთა უკუნისამდე.

„აწ კინცა ღირს იქმნეთ აღმოკითხვად ღ მსახურე-
ბად წმიდასა ამს სანარკებსა, მოიკსენეთ სული ჩემი ცო-
დგილი წმიდათა შინა ლოცვათა თქუენტა, და უოკელთა ერ-
თობით მოგვანიჭენინ ღმერთმან კეთილნი საუკუნენი, და
უოკელნი ღირსმცა ვართ სასუფეველსა ცათა და სანატრე-
ლსა. მის გმისა სმენად ქრისტს იესოჲს (იჯჲს) მიერ,
ღუთისა ჩუენისა მისა, დიდება ეკლესიასა შინა მამისა თა-
ნა სულით წმიდითურთ საუკუნეთა მიმართ საუკუნეთასა,
ამენ.

„დაიწერა დასაბამითგანთა წელთა **ჴ: Գ: Ա. Ն.**

ქორნიკონი იყო მეცამეტედ ქვეული **Ժ: ԿԿ.**“

ხუროზ (6577) წელი დასაბამითგან ქართულის სა-
თვალავით და რჳგ (193) ქორნიკონი მეცამეტე მოქცე-
ვისა ერთგვარათ უდრინ 973 წელს ქრისტეს შემდეგ.
ამსუ უფრო მარტივი თარიღი აღარ შეიძლება, ასე გაშინ-
ჯეთ, მწერალი მოქცევასაც უჩვენებს, რასაც ძრეელ იშვი-
ათათ შესვთებით ჩვენ მანუსკრიპტებში. თვით რიცხვები
ნაწერნი არიან წითელის ძელნით ძრეელ მარტივად და
კარგათაც შენახულან. ბაგრატ ქართველთა მეფე, რომელ-
საც იხსენიებს ივანე ბერაჲ აქ და შატბერდის კრებულში
არის ბაგრატ II (958—994) რეგენი და არა ბაგრატ
პირველი (827—876), როგორც თქვარბდა განსკენებუ-
ლი დ. ბაქრაძე. ბაგრატ II რეგენი თუძცა მეფეთ ითუ-

ლებოდა და მეფეთ მეფის სახელსაც ატარებდა სიკვდი-
 ლამდის, მაგრამ ფაქტიკურათ კი თითქმის არაკითანი უფ-
 ლება და ძალა არა ჰქონია. ნამდვილი მმართველი, მეფე
 და ბრწყინვალე ვარსკვლავი იმ დროისა იყო დავით გურგა-
 შალატი († 1001). ეს ის დავითია, რომელმაც სახელი
 გაითქვა ბარდა სკლეროსის დამარცხებით და ამ ბარდის
 მიერ აღელვებულს ვიზანტიის იმპერიის დამშვიდებით,
 და რომელმაც ეგრე ბეკს ლაშაჩაკობენ ქართველთ,
 სომეხთ და ვიზანტიელთ მწერალნი. ეს დავითი აქვს სა-
 ხეში ჩვენ სახარების წერილსაც, როდესაც ამბობს დავით
 მაგისტროსზე. მაგისტროსად დავითი იწოდება სხვა მანუ-
 სკრიპტებშიც. მაგალითათ, ერთ ათონის ხელ-ნაწერში მე-
 977 წლისა, რომელსაც ჰქვია „სამოთხე“ ანუ იოანე ოქ-
 რომირის და ეფრემ სირინის ქადაგებანი, სხვათა შორის
 კვითხულობთ: „იესო ქრისტე, ყოველთა სუფევათა მფლ-
 ხელა, ადიდე შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი დავით
 მაგისტროსი და იოანე და შვილნი მისნი 1). ქართ-
 ლის ცხოვრების სიტყვით დავით მეფობდა 983—1001 წ.
 სომხის მწერალი მეთეორმეტე საუკუნისა ასოჭივი ძრვილ
 ბეკს ცნობებს გვაძლევს დავითზე, მაგრამ მის გამეფების
 წელს კი არ უჩვენებს, მხოლოდ სიკვდილს მიაწერს 1000
 წლის პასექის დღეს 2). რომ დავითის გამეფების წელი

1) ნახე ბაქრაძის ისტორია, გ. 244. და Цагарели.
 Свѣдѣнія о памятникахъ грузинской письменности,
 стр. 89—91.

2) Эминъ. Всеобщая исторія Степаноса Таронска-

შეცდომით არის ნახევენები ქართლის ცხოვრებაში, და რომლის 983 წლის უფრო ადრე მართავდა თავის სამეფოს, ეს კარგი ხანია შენიშნა დ. ბაქრაძემ (ნახ. მისი ისტორია, გვ. 239), მაგრამ ჩვენ მაინც აქამომდე არა გვქონებია ცნობა დავითის მეფობაზე 977 წლამდის, ესე იგი იმ წლამდის, რომელსაც ეგუთვნის ზემო ნახევენები ათონის მანუსკრიპტი. ესლა კი პარსხლის სახარება უცვლელათ ამტკიცებს, რომ დავითი 973 წელსაც მეფე ყოფილა და მაგისტროსის ხარისხი ეჭონია. ბაგრატთან და დავითთან მოხსენებული სუმბატ ერისთავთა ერისთავი უნდა იყოს ბაგრატ მამთაღის შვილი არტანუჯელისა, რომელიც კარდაიცვალა 988 წ., და რომელსედაც სუმბატის ისტორია სწერს: „გარდაიცვალა სუმბატ ერისთავთა ერისთავი, კაცი მართალი, ძე დავით მამთაღისა, არტანუჯელი, ქორიანიონსა „სს“ (ნახ. ჭკემოთ სუმბატის ისტორია, გვ. 64).

ზემო მოუვანილ წერილს ჭკემოთ პარსხლის სახარებაში ბერძნულის ასომთავრულით ბერძნულად სწერია: „ჭრისტე შეეწიოს. იოანემ დასწერა, ამინ.“ მერბე კიდევ ნუსხა ხუცურის ხელით სწერია: „შევსწირე წმინდას ეგლესიასა პარსხლისასა წმიდისა [იოვანე ნათლის-მცემელისას].“ ამას შემდეგ მეორე სვეტზე მეჩმენდელი ნუსხა ხუცურის ხელით სწერია: „მოიხსენე, უფალა მონა შენი კანდალაკი ძველელი ივანე. ამინ, ამინ, ამინ“.

უკანასკნელ ეტრატის ფურცელზე სწორეთ იმავე ნუსხს ხუცურის ხელით, რომლითაც ნაწერია უკანასკნელი ნაწილი შატბერდის კრებულისა, სწერას:

აწინაშე ახალსა ეკლესიასა, ახალსა საკურთხეველსა. ზედა დაიდვას სადიდებლად ლუთივ გვრგვინისა მეფეთა მეფისა, ადიდენინ ღმერთძან, ლუთივ დამყარებულისა ღვთით მაგისტროსისა, მამობასა საწმუნოჲსა მწყემსისა ჭკითილად მ[ოლ]უაწისა წმიდისა მამისა ეფთიმესა, ფსალმუნი (ფნი) შეაწიენ, ესე წმიდანი მასარებელნი მათ დაუოკელსა კრებულსა პარხლისასა უამთა უგუნისამდე (ოქკ) ცოცხალთა და მიცვალებულთა ცხოვრებისა-მას საუგუნესა, ამინ.

აწ ვინცა ვინ ჩასაცა მიზეზითა გამახუეს წმიდასა ნათლის-მცემელსა, ანუ გაძღუანოს ივინი, გაყიდოს, და ჩუენი სასუიდელი და გუელს მოდგინებაჲ დაამკუეს, გამცურისხდების თავადი ღმერთი, და ნაწილიმცა მისი იუდასთან არს ისკარიოტელსა, და წმიდისა იოვანე ნათლის-მცემელისა მკვლელობამცა თანა დაიშჯების და ესე წმიდანი მასარებელნი არიან მსაჯულნი მისნი დღესა-მას ადგომისასა საშინელსა, ოდეს უოკელი დაბადებულნი წარმოდგეს განკითხვად მსაჯულსათა, რომლისა არს დიდება უგუნისა ეგუნისამდე, ამინ.

ადა ამასვე პირსა ზედა მეფათა სიმტკიცე დაწერინ, ადიდენინ ღმერთძან.

ამე ივანე ბერამან, მწერალმან შატბერდელმან, შატბერდს დაწერე და პარხალს შეგწირე სალოცველათ უო-

კელთა ძმათა შატბერდელთა, უოკელნი აკურთსენინ ღმერ-
თმან“.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ შევჩერდეთ ორ ფრიად საყუ-
რადღებო მონასტრებზე—პარსალზე და შატბერდზე, რომე-
ლნიც იხსენიებიან ამ წერილში, და რომლებსაც დიდი
მნიშვნელობა ჰქონიათ ჩვენს ისტორიაში და ლიტერატუ-
რაში. პარსალის ეკკლესიას მდებარეობს ოსმალთა საქარ-
თველოში, ჭანეთის ანუ პონტოს ქედის აღმოსავლეთის
კალთაზე, ჭოროხის სეოპაში, სოფელ პარსალში, რომე-
ლიც გაშენებულია პარსალის წყლის ორივე ნაპირზე, და
რომელიც ძვეს 4,675 ფუტის სიმაღლეზე ზღვის სისწო-
რიდან ¹). ამ მონასტრის ვრცელი აწერილობა მოუყანი-
ლია პოლკოვნიკი გ. ყაზბეგის თხზულებაში, რომელსაც
ეწოდება „სამი თთვე ოსმალთა საქართველოში“. ყაზბეგის
სიტყვით პარსალის საუდარი უდიდესია ყველა ეკკლესიებზე,
რომელნიც მას უნახავს ოსმალთა საქართველოში (ესე იგი-
სხალტაზე, ოპიზაზე, ტბეთზე და სხვებზე) და თავის
არსიტექტურით უკან არ ჩამორჩება შესანიშნავ ტბეთის
ეკკლესიას. ჩვენ საჭიროთ არა ვრაცხთ გავიმეოროთ აქ
ყაზბეგის აწერილობა პარსალის ეკკლესიისა, შევნიშნავთ
მხოლოთ, რომ ყაზბეგს ადგილობრივ ვეო შეუგრების ცნო-
ბები, თუ როდის, ან ვისგან არის ეკკლესიას აშენებული, ან თუ
რა მნიშვნელობა ჰქონია მას იმ მხარეს წასულ ბედ-იღბალში.

---

¹) Бакрадзе. Кавказъ въ древнихъ памятникахъ,
христианства, стр. 118—120.

იქაურ მღვდელს გებრძეს (პარხალში თურმე აქამოდე და-
 ცულის რამოდენიმე მართლმადიდებელ ქრისტიანობის ამღ-
 ვიარებელი ოჯახსობა და მღვდელი გებრძის გვარისა ყო-
 ლიათ) არც ის სცოდნოდა, თუ რომელ წმინდანის სახელ-
 ზეს ნაკურთხი ეკვლესია. მაგრამ ერთ ბერძენს, რომელიც
 ჩვენს ავტორს სოფელ „ვიქაში“ ენასა, ეცნობებინა ყაზ-
 ბეგისოვის, რომ შვიდი წლის წინათ (ყაზბეგი მოგზაუ-
 რობდა ოსმალის საქართველოში 1874 წელს) ის იყო
 პარხალში ერთ ქართველ ბერითურთ, რომელიც იერუსალი-
 მიდგან მოსულ-იყო. ამ ბერს ჭკმეკვია იოანე და, ბერძენის
 სიტყვით, ძრიელ ნასწავლი ყოფილა, ეკლესიის კარებზე
 მას ამოუკითხავს, რომ ეკვლესია აშენებულია 931 წლის
 წინათ ქართველ მეფის ალექსანდრეს და მისი ცოლის თე-
 ოდოსის მიერ იოანე ნათლის-მცემელის სახელობაზე.

„რომ პარხალის ეკვლესია, შენიშნავს ყაზბეგი, აშენე-
 ბულია იოანე ნათლის-მცემელის სახელზე—ეს შეიძლება
 ვითუქროთ ერთი წარწერისაგანც სვეტის ბაქანში, საკურ-
 თსეველის მხლობლათ; მაგრამ ბერის იოანეს დასკვნა დროს
 შესახებ, თუ როდის არის საყდარი აშენებული, თხოუ-
 ლობს შემოწმებას. ჩვენ არ ვსაჩხილობთ განუსაზღვროთ
 დრო ეკვლესიის აშენებისა, მხოლოდ არ შეგვიძლია არა
 ვთქვათ, რომ მეათე საუკუნეში ის ადგილი, სადაც პარხა-
 ლი არის, შეადგენდა საკუთრებას ქართველთ ბაგრატიონე-
 ბისას, რომელნიც ვიზანტიელთ მეფეების მოვრეველობას
 ჭკეშ იუგენენ. იმ დროის ისტორია არ იხსენიებს ალექსან-
 დრე მეფის სახელს, მაგრამ უ. ბაქრძე თავის ანგარიშში

გურია-აჭარაში არხეოლოგიური მოგზაურობის შესახებ ინსენიებს ერთ ძრეულ ძველ გუჯარს, რომელიდგანაც სჩანს, რომ პარსული ერთ დროს ყოფილა კავკასიის გვარეულობის საუფლო და ქვეუთებია იმხანის ეპისკოპოსის სამწყობოს. კავკასიის გვარი დაცულია ძველი ხატების წარწერებზე, რომელნიც გადმოტანილნი არიან ზარზმის მონასტრიდან შემოქმედის ეკლესიაში (გურიაში). ერთი ამ წარწერათაგანი, ბრასეს მიერ გარჩეული, ინსენიებს პეტრიკ კავკასიძეს დიდი პერძენტ მეფის ასულის მარამითურთ, პატრ IV დედით. მასსადადე ლაპარაკია მათე საუკუნის დასასრულზე, ანუ მეთერთმეტე საუკუნის დასაწყისზე. უკელა ამებიდგან ერთი დასკვნა შეიძლება გაშორიყვანათ, ესე იგი რომ პარსული მათე საუკუნეში ქვეუთებდა გამოჩენილ ქართველთ გვარს კავკასიძეს და, საგონებელია, დიდი მნიშვნელობაც ჰქონდა იმ არე მარის შედ-ილობაში 1).

ამ ცნობებს დ. პაჩვამევი მიუძღვა თავის „კავკასიის ძველ ქრისტიანობის ნაშთების აღწერაში“ მხოლოდ ერთი გუჯრის ცნობა 1518 წლისა. ამ გუჯრით ამირ-სპასალარი უვარევარე, ძე ქაიხოსროსი, ჰპირდება მცხეთის კათალიკოსს ბასილს, რომ ის საათაბაგოს სამღვდელთაგანითურთ იქნება ბასილის მოძრეილებას ჭვეშ და სტოკებს ძველებურათ ბასილის განკარგულების ჭვეშ როგორც პარსულის მონას-

1) Казбекъ. Три мѣсяца въ Турецкой Грузіи. Записки Кавк. Отд. И. Р. Геогр. Об. Книжка X, вып. 1, стр. 120—124.

ტერს, ისე უკვლავ მცხეთის კათედრის მამულებს საათხაზ-გოში უმეპითურთ 1).

ეს არის ჩვენი ცნობები პარხალის ეკკლესიაზე. როგორც მკითხველიც ხედავს თავი და თავი კითხვა, თუ როდის არის ეკკლესია აშენებული, დღემდის გამოურკვეველი უოფილა 2). ესლა კი, ჩვენი აზრით, ზემო მოუვანილი წერილი გვაძლევს ნებას გამოვარკვეოთ ეს კითხვა. მოვიგონოთ ივანე ბერაძის ფრაზა: „წინაშე ახალსა ეკკლესიასა, ახალსა საკურთხეველსა ზედა დაიდვას“... თუმც 973 წელს პარხალის ეკკლესია ახალი იყო, სჩანს ის აშენებული უოფილა 973 წლის ახლო ხანებში. ვსთქვათ, ბერაძის შექმნა ახლათ ჩაეთვალა ეკკლესია თუნდ რცდა ხუთი წლის წინეთ აშენებული, მაინც უეჭველია, რომ პარხალის ეკკლესია მეათე საუკუნეს ეკუთვნის. მეათე საუკუნეს უჩვენებს აგრეთვე ბერის იოანეს სიტყვებით, თუმცა როგორც ნათქვამი იყო, დაწვრილებით ცნობები ბერისა მარ-

---

1) Бакрадзе. Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 120.

2) შეიძლება რომელიმე დაცული წარწერა გვაძლევდეს ამის პასუხს, მაგრამ წარწერები გადმოღებულნი არ არიან. მხოლოდ ერთზე ამბობს ყაზიბეგი, გადმოვიწერე ჩემს ალბომში, მაგრამ თავის თხზულებაში კი არ მოყავს. ისე კი, როგორც თ. გ. გურიელმა გვიამბო, რომელთანაც ერთათ მოგზაურობდა ყაზიბეგი, და როგორც სჩანს თვით ყაზიბეგის სიტყვებიდანაც, წარწერები ბევრი ყოფილა პარხალის ეკკლესიის კედლებზე, მაგრამ ვერ გაურჩევიათ.

თაღნი არ არიან, ვინაიდან მათე საუკუნეში მეფე ალექსანდრე არა ყოფილა. საზოგადოთ ზემო მოყვანილ წერილიდან და ვეკლა ამ წერილის შესახებ ნათქვამიდან ჩვენ ის დასკვნა გამოგვიყვას, რომ პარხალის ეკკლესიას ამე-
ნებულის ივანე ნათლის-მცემელის სახელზე მათე საუკუ-
ნეში და რომ 973 წელს ის სრულებით მზათ იყო და წინამძღვრათ უავდა მამა ეფთიმე. მეტი არ იქნება შეგნიშ-
ნოთ, რომ ეს ეფთიმე—ეფთიმე მთაწმინდელი არ არის: ეფთიმე მთაწმინდელი 973 წელს მხოლოდ ათი წლის იყო (გარდაიცვალა 1027 წელს, 13 მაისს, 65 წლისა. მამა-
სადაც დაბადებულა 963 წელს ¹), და რასაკვირველია მის წინამძღვრობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება.

შატბერდის მონასტრის შესახებ ჩვენ უფრო ნაკლები ცნობები გვაქვს ვიდრე პარხალის ეკკლესიაზე. აქამომდე არ არის გამოჩეკული, თუ სად მდებარეობდა ის „დი-
დებული ლავრა შატბერდი, საყოფელი წმიდისა ღვთის-
მშობლისა“, რომელსაც იხსენიებენ ზემო აღწერილნი მანუსკრიპტები და ძრავალნი სსკებიც, შატბერდის მონასტრში გადაწერილნი. ვანუშტი სრულიათ არ იხსენიებს შატბერდის მონასტრს არც თავის გეოგრაფიაში და არც ისტორიაში. მხოლოდ გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება შატბერდის ლავრას უჩვენებს კლარჯეთში, მაგრამ სასკლდობ რა ადგილას, არ განუძარტებს: „მოუწოდა (ბავრატ IV)

ხრამი, სკოლა
ს III გვ. 49.

¹) Цагарели. Свѣдѣнія о пам. груз. письм. стр. 52.

ბერსა (ესე იგი გიორგი მთაწმინდელსა) წინაშე მისსა, მისცა ადგილნი შუწნიერნი, ლაურანი დიდებულნი, განსასუწნებლათ და საყოფელად მისდა, პირველად ნემჳ ქართლსა შინა და შემდგომად მცირედისა შატბერდი, დიდებული ლავრა კლარჯეთს შინა ¹⁾.“ თუმცა წყაროს არ უჩვენებს, მაგრამ უკველათ ეს სიტყვები აქვს სასეში ბრასესაც, რომელსაც ამბობს: „შატბერი არის ადგილი ახალციხის სამხრეთის ნაწილისა, რომელიც იყო უმანდელ ქართველთ ბაგრატიონების სამკვიდრებელი ²⁾“. განსვენებული დიმიტრი ბაქრაძე არა ერთხელ ეხება თავის ნაწერებში შატბერდის მონასტრს და იგიც ჭოროხის ხეობაში ხადის შატბერდს. „შატბერდი, ამბობს ბაქრაძე, მდებარეობს ჭოროხის ხეობაში, მაგრამ ნამდვილ სადა არ ვიცით, არ იცის ეს თვით ვახუშტიმ; ჩვენის მოახრებით შატბერდს უნდა იგულისხმებოდეს ლოდის-ყანა, თუმცა ახლა, როგორც ადგილობრივ დავრწმუნდი 1879 წელსა, ეს სასელი დაკარგულია, როგორათაც დაკარგულია გამოჩენილი კალძახი ³⁾.“ უკვლახე მეტს ცნობებს გვამდევს შატბერდის მონასტრის შესახებ ბერი ალექსანდრე ლორჭიფანიძის წერილი. ამ ლორჭიფანიძეს იერუსალიმში ყოფნის დროს 1845 წელს აღუწერია მოკლეთ ჯვარის მონასტე-

1) ნახ. მამათა ცხოვრება, შიომღვიმის ხელ-ნაწერი. გვ. 243.

2) Brosset. Voyage arch. XII Rapp., p. 85.

3) იხ. ბაქრაძის ისტორია, გ. 233 და მის მიერ გამოცემული ვახუშტის ისტორია, გ. 129, შენ. 1.

რი და ზოგიერთი ამ მონასტრის ბიბლიოთეკის ხელნაწი-
 რები 1). ჩვენი მიზნისთვის საყურადღებოა ერთი მეტაფ-
 რასის აწერილობა, რომელიც აქ სრულათ მოგვეყვას: „დიდი
 მეტაფრასი ეტრატზედ ნაწერი. ამჟამი ცხოვრება გრიგო-
 რი აწმინდრიტის ხანძოელისა და შატერდისა აღმაშენე-
 ბელისა და მისთანათა ნეტართათა. ამის ბოლოს სწერია-
 გარდაიცვალა ნეტარი მამა ჩვენი გრიგორი 102 წელსა: *სხვა*
 ცხოვრებისა მისისასა, ქაზონიკონს 81 (861), ხოლო *ჩვენი*
 ცხოვრება ესე მისი დაწერა შემდგომად გარდაცვალებისა *სხვა*
 მისისა 90 წელსა (951), დასაბამიდან 6551 (947), იე-
 რუსალიმის პატრიარხოზისა ავთანისსა, მცხეთას კათალი-
 კოზოზისა მიქაელისსა; ქართველთა ზედა მთავრობისა აშოთ
 კურატპალატისსა (786—826(?), მისა ადარნასეს ქარ-
 თველთა მეფისსა; აფხაზთა ზედა მეფობისა გიორგისსა,
 მისა კოსტანტინე მეფისსა († 955); ერისთავობისა სუმ-
 ბატისა, მისა ადარნასე მეფისსა (923—958); მაგისტრო-
 სობისა ადარნასეს მისა ბაგრატ მაგისტროსისა († 945), ერის-
 თობისა სუმბათის მისა დავით მამიქელისსა (958—994).

„ხოლო უამსავე მას იყო ანჩას ეპისკოპოსი მაკარი
 და ნეტარისა მამისა გრიგორის შენებულთა მათ მონას-“

1) იხ. გაზ. „ივერია“ 1889 წ. № 70, 72, 73. ლორ-
 თქიფანიძის წერილის დედანი ჰქონია მცხეთის წმ. ნინოს დედათ.
 მონასტრის ხაზინადარს პატივცემულ ნისიმე მონაზონს, დეკანო-
 ზის იოსებ ციციშვილის ასულს. ამიდან გადმოულია პირი მა-
 ტონ ა. ქუთათელაძეს და დაუბეჭდია ზემო ნაჩვენებ „ივერიის“
 ნომრებში. დედნის შემოწირვა პატრონს აღუთქვამს წერაკითხვის
 საზოგადოებისათვის და ამ დღეებში მოველით.

ტერთა იუენეს მამასხლისნი ნათესავით აზნაურთა შვილნი: ხანძოეთს მამა თეოდორე, დის-წული ცხვედასი, და შატ-ბერთს მამა გრიგორი, ძე ლიპარიტისი, მოსახელე დიდის მის ღირსისა. ხოლო ხანძოეთის წინამძღვრისა და იოანე ძისა მისისა, და წიგნისა ამის აღმწერილისა გიორგი მერ-ჯულისა სამთავე ამით იგუფს-მოდგინეს და აწერეს ცხოვ-რება ესე ნეტარისა-მის.

„ხანძოეთს მკვიდრი მამა გაბრიელ მოძღვარი კვით-ხრობდა მამისა ბასილისთვის, ვითარმედ მრავალთა წელი-წადთა მამასხლისობისა მისისასა ტრამპეზისიჯან კიდე საზ-რდელსა არა მიიღებდა, და უამსა სნეულებისასა უწინარეს გარდაცვალებისა მჩქვა: „საოსტიგანთ ცხელი საჭმელი კოროკოტი მომართვი“ და მაშინ არა ეგბო, სხვა შეკა-გბე და მივართვი, რამეთუ მრავალთა დღეთა არა რის გემო ეხილვა, და ვითარ სცნა, ვითარმედ მას დღესა სა-ეროდ იგი საჭმელი არა ყოფილ არს, მჩქვა მე: „რად ქსცეთ და მეცა მაცდუნებ; სიჭბუკესა ჩემსა მამსა გრიგორის ქჭონდა რა მადლი წინასწარ-მეტყველებისა, მიბრძანა: „ბასი-ლო, შენ ხანძოეთს მამასხლისათ დასდგები და რაც იყოს ხორცთა საღვაწისი ტრამპეზსა-მას დასჯერდი, და ხორცთა შეკებად იგი გემარების, და მე განონი ესე მამისა ჩემისა აქამომდე აღმისრულებიეს, და შენ სიკვდილისა უამსა ურ-ჩებისა ჰატივსა შთამაგდებდი. ხოლო მე იფრად შეკურდი მამსა ბასილს და მივიღე მე მისგან შენდობა და კურთხე-ვა 1)“.

1) იხილე გაზ. „ივერია“ 1889 წ. № 74.

ამ შესანიშნავ ცნობებში, როგორც მკითხველიც ხედავს, თვალსაჩინო ანახრონიზმებია. არ ვიცით თვით დედანში იყო ეს შეცთომები, თუ ლორთქიფანიძემ კერძოდ მოსწერა ისე, როგორც დედანში ეწერა. იმის დასამტკიცებლათ, თუ რამდენათ კარგათ კითხულობს ლორთქიფანიძე წარწერებს და მანუსკრიპტებს, ჩვენ ლორთქიფანიძის ცნობები შეკადრეთ პროფესორ ცაგარელის მიერ გადმოცემულ ცნობებს და აღმოჩნდა, რომ ლორთქიფანიძეს შეცთომები აქვს, მაგრამ იშვიათათ. სწორათ ლორთქიფანიძის ცნობები კიდევაც შეკლიან და ავსებენ ბ. ცაგარელის ცნობებს. მაგალითათ, როგორც ამ მეტაფრასის ცნობები, ისე მცირეოდენი სხვა წარწერების და მანუსკრიპტების აწერილობანი არ მოიპოვებინა პროფესორ ცაგარელის შრომაში. ეტყობა, ზოგიერთი ნაშთები დროთა ვითარების გამო აღმოფხვრილა, და ზოგიერთი შეიძლება პატივცემულ პროფესორსაც გამოეპარა სიჩქარის გამო ¹⁾. უმთავრესი ანახრონიზმი ამ მეტაფრასის ცნობებში აშოტ კურატ-პალატის მთავრობის დროს ეხება (786—826). სხვა ქრონიკონები კი უფრო უახლოვდებიან 951 წელს და შეგვიძლია ასე თუ ისე შევთანხმდეთ ერთმანეთს იმ მოსაზრებით, რომ ავტორს ჩამოუთვლია ის მეფენი და ერის-

¹⁾ ნახ. Цагарели. Памятники грузинской старины въ Святой Землѣ и на Синаѣ, стр 241—252; 143—192. ივერიის № 70 მოყვანილი ცნობები შეადარე ცაგარელის შრომაში მე-245, 244, 263, 241 გვერდებზე მოყვანილ ცნობებს. № 72 ცნობები შეადარე მე-155, 164, 180 გვერდის ცნობებს.

თაკები, რომელთა დროსაც მას უცოცხლია. რაც ~~ა~~ უნდა იყოს, ჩვენის აზრით, ლოართქიფანძის წერილიდან ის დასკვნა შეგვიძლია გამოვიყვანოთ, რომ შატბერდი და ხანძოეთი აღუშენებია მე-IX საუკუნეში ანხიმანდრიტს გრიგორის. შატბერდი და ხანძოეთი როგორც აქ, ისე ერთ დავით-გარესჯის „დაპითნის თარგმანში“ მე-1035 წლის ერთად იხსენიებიან¹⁾. უსათუოთ ორივე მონასტერი ერთი ერთმანეთის ახლოს ყოფილა, და როდესაც რომელიმე მათგანს ვიზონით, იმის ახლოს უნდა ვეძიოთ მეორეც. შატბერდი, როგორც მოვისხენიეთ, გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების გადმოცემით კლარჯეთში მდებარეობს. ამ საბუთმა აიძულა დ. ბაქრაძე გამოეთქვა უკიდურესი მოსაზრება და შატბერდი ლოდის-ყანათ ეკულისსმებიან. მაგრამ ლოდის-ყანა როგორც ესლა, ისე ძველათაც ლოდის-ყანათ იწოდებოდა, მხოლოდ ზოგიერთი ქართლის ცხოვრების ვარიანტები და „სუმბატის ისტორიაც“ (ნახ. ქვემოთ, გვ. 54) ლოდის-ყანათ უწოდებენ. შატბერდათ კი ლოდის-ყანა არასოდეს არ წოდებულა. იმ დროს, რომელსაც ჩვენი მანუსკრიპტები ეკუთვნიან, ლოდის-ყანა არა ერთხელ იხსენიება ჩვენს მატრიანეში და თუ შატბერდი ერქვა, რატომ შატბერდათ არ დასწერეს? ამას გარდა შეუძლებელია ადგილობრივ აღმთხზვილ-იყოს ისეთი დიდებული მონასტრის სახელი, როგორც ყოფილა შატბერდი. ვინ არ იცის, თუ როგორი უკდავი არიან გეოგრაფიული სახელები. შატბერდი რომ კლარჯეთში ყოფილ-

¹⁾ ნახ. ბაქრაძის ისტორია, გვ. 234, შენ. 1.

იყო ჩვენს მატრიანებში უსათუოდ მოხსენებული იქნებო-
 და. ჩვენის აზრით, გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფი-
 სტება შატბერდის მდებარეობის განმარტებაში. ბიოგ-
 რაფის არა სტოდნია, თუ სად იყო ეს მონასტერი, და მოსა-
 ზრებით კლარჯეთში უჩვენებია. არ უნდა დავივიწყოთ,
 რომ გიორგის ცხოვრება მთაწმინდაზეა დაწერილი, მა-
 შასადაცე შორს საქართველოდგან. ვახუშტიმ აღბათ კარ-
 გათ იცოდა, რომ კლარჯეთში შატბერდი არ ყოფილა,
 და მიტომ არ უჩვენა თავის გეოგრაფიაში, თორემ გიორ-
 გი მთაწმინდელის ცხოვრება (და მასადაცე იქ მოხსე-
 ნებული შატბერდის მდებარეობაც) კარგად უნდა სტოდ-
 ნოდა ვახუშტის. ამაში ყველა დაწმუნდება, ვინც ვახუშ-
 ტის ისტორიაში ბაგრატ IV^ე მეფობას გადაიკითხავს. იმის
 გამოსაკვლევათ, თუ რომელ ქვეყანაში იყო შატბერდი
 ჩვენ თვით იმ მანუსკრიპტებს უნდა მივმართოთ, რა-
 ძელნიც შატბერდში არიან გადაწერილნი. ამათში ყურად-
 ღებს მივაქცევთ მხოლოდ ორს მანუსკრიპტს. ჯრუჭის
 მონასტრის სასარებას და ჩვენ მიერ გარჩეულ შატბერდის
 კრებულს. ჯრუჭის მონასტრის სურათებიანი სახარება გა-
 დაწერილია შატბერდის მონასტერში 938 წელს გაბრიელ
 მღვდლის ხელით, მაგრამ გრიგორის თაოსნობით. ეს სა-
 ხარება აწერილი აქვს ბროსესეს თავის არსყოლოგიურ მოგზაუ-
 რობაში 8 აქ აწერილობას აღარ გავიმეორებთ. მივაქცევთ მხო-
 ლოდ ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ მანუსკრიპტების მხატვ-
 რობას ამ სახარებაში სათაური აქვს ქართულად, ბერძნულად და
 სომხურად. მინაწერებში ხშირია სომხური სახელები: უღუთა,
 გრიგოლა, გეორგა და სხვა. მაგალითათ, მღვთის-მშობ-

ლის სურათს აქვს შეძლები მინაწერი: „წმიდაო ღვთის-მშობელო, შეიწყალე და აცხოვნე ულუთა და ახარე გრიგოლა.“ მინიატიურების წარწერებიც ზოგიერთი სომხურია 1). რას მოასწავებენ ეს ფაგტები თუ არ იმას, რომ შატბერდი სადღაც სომხეთის მხარეს მოიპოვება. იქაურმა ქართველებმა სომხური კარგათ იციან. სომხები შეკვლიან ქართველებს მანუსკრიპტების გადაწერაში და ქართულ ხელ-ნაწერებში ისენიებენ თავის თავს. შატბერდის კრებული კიდევ უფრო ამტკიცებს ამ აზრს. კრებულში, როგორც ვიცით, მოქცეულია ფსალმუნების განმარტება, რომელიც სომხური ენიდგან არის ნათარგმნი. ავტორი ამ წერილისა დაჩი თავის წერილში სტეფანე მტბევარისადმი აშკარათ ამტკიცებს, რომ შატბერდი სადღაც შორს ქვეყანაში არის. დაჩის ძრვიელ სურს ნახვას სტეფანესა, მაგრამ „სიშორისაგან და რუდუნებისაგან“ ვერ ახერხებს. შატბერდი რომ კლარჯეთში ყოფილიყო ტბეთზე ხომ შორს არ იქნებოდა და დაჩისაც სიშორე ვერ დაუშლიდა სტეფანეს ნახვას. იმავე წერილიდგან სჩანს, რომ დაჩი ისეთ ქვეყანაშია, სადაც უკვლავ ქართულ წიგნების და თარგმანების შესახებ ცნობების შეკრება ძნელია. მან არ იცის, არის თუ არა ქართულათ დავითის ფსალმუნების თარგმანებანი. მართალია, მას ვერ უპოვია იმ ქვეყანაში, სადაც თვითონ არის, მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ საქართველოში არ იქნება, ამისთვის ეშინია დაუკითხავათ გამოსტყეს თავის

---

1) Brosset. Voyage arch. Rapp. XII, p. 83—86.

შრომა, რადგან „სრულად უკეთუ ვისმეს ეთარგმნოს, მეორედ თარგმანებული წინააღმდეგოდ გამოჩნების.“ ფსალმუნების განმარტებაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სომხური მინაწერებიც არის. ჩვენ უკვე მოვისხენით, რომ თავის თავათ ეს მინაწერები მანდა მანც დიდ საყურადღებოს აჩაფერს წარმოადგენენ. მაგრამ ჩვენის აზრის დასამტკიცებლათ მნიშვნელობა აქვს თვით ფაქტს, რომ შატბერდის კრებულში სომხური მინაწერები მოიპოვებინ. ზაგინაცია კრებულში გარდა ქართულისა სომხურათაც არის აღნიშნული. მე-562 გვერდის არშიაზე სომხური ანბანის სრულათ დაწერილი, ერთ ადგილას მამო ჩვენოს რამოდენიმე სიტყვას მოუყვანილი. მე-563 გვერდის ქვემო არშიაზე სომხური ასომთავრულით სომხურათ სწერია: „ღმერთო, შეიწყალე ბერაჲ, ამისი მწერალი, ამინ.“ იმავე გვერდზე მეორე ფრაზას, რომელიც კარგათ ვერ გააჩიეს სომხურის მტოდნე პირობმა, მაგრამ რამდენათაც გააჩიეს, იკითხება ასე: „მესროჲ აკეთებს ამ წიგნს.“ შეიძლება ეს იმისი მჩვენებელი იყოს, რომ ფსალმუნების თარგმანი სომხურათ მესროჲს ეკუთვნოდეს 1). საზოგადოთ უნდა შევნიშნოთ, რომ იშვიათია ისეთი წიგნი შატბერდში გადაწერილი, რომელშიაც რამე სომხური არ იყოს. ამიტომაც შატბერდი უსათუოთ სომხეთში უნდა ვეძიოთ. მართლაც და სომხეთში ვპოულობთ ჩვენ ისეთ ადგილს, რომელიც შატბერდათ უნდა იგულისხმებოდეს. ეს არის სომხების „ხარბერდ“, ქა-

1) სომხური მინაწერები ამ კრებულისა გაარჩია სომხურის ენის კარგათ მტოდნემ ბ. ნ. მარმა.

ლაქი ეფრატის ბასსეინში მდებარე, რომელსაც ევროპიელები ტვილორის მოგზაურობის შემდეგ „სარბუტს“ უწოდებენ. ეს მით უფრო საჭესმძარი ტოთ მიგვაჩინა, რომ სიტყვა შატბერდი ქართულათ არაფერს არ ნიშნავს და ქართულის ენით ეტიმოლოგიურათ არ აიხსენება. სომხურათ კი „ბერდ“ ნიშნავს სიმაგრეს და „შარ“ ბევრს. მაშასადამე „შარბერდი“ ნიშნავს ბევრ სიმაგრეებს. მართლაც და იმ ადგილას, სადაც სარბერდია, ბევრი სიმაგრეებია და თვით სარბერდიც დიდი სიმაგრეა. მაგრამ პირველ ნაწილს ამ სიტყვისას სომხების მწიქლები სხვანაირათ ხსნიან. იმათი აზრით „შარ“ წარმოსდგება სიტყვიდან „ქარ“, რომელიც ნიშნავს ქვას. მაშასადამე ქარ-ბერდი ნიშნავს ქვა-ცისეს, ანუ კლდე-ცისეს. არხიმანდრიტი გარეგან სრვანძტიანცის სიტყვით სარბერდის სიმაგრის სასელი წარმოდგება სარბერდის მასლობლათ ყოფილ ქალაქის, ანუ დაბა „შარ“-ისაგან. სრვანძტიანცს მოყავს ამ ადგილების აწერილობა თავის „თოროს ახპარ“ წოდებულ მოგზაურობაში და სარბერდის მასლობლათ უჩვენებს ძველი ქალაქის ნანგრევებს, რომლის ერთ ნაწილს რქმევია „შარ“ ¹⁾. რაც არ უნდა იყოს ეჭვი არ არის, რომ სიტყვა სარბერდი, ანუ შატბერდი მართლ სომხურის ენის საშუალებით შეიძლება აიხსნას. ბერძნები სარბერდს ქარქათიცრტას

¹⁾ Торось Ахпаръ. Путевые очерки архимандрита Гарегина Срвандзтянца. Сокращенный переводъ А. О. Шишмишева. Приложение къ 1-му выпуску IX тома Изв. К. Отд. Им. Русск. Геогр. Общества, стр. 13—14.

უწოდებდნენ. ჩვენი მანუსკრიპტების ცნობით შატბერდი დვთის-მშობლის საყოფილო ყოფილა, ანუ უკეთ ვსთქვათ დვთის-მშობლის სასელზე ყოფილა აშენებული. სწორეთ დვთის-მშობლის მონასტრის უჩვენებენ საწბერდის მასლობ- ლათ სოფელ „დატიმ“-ში ინდუიდიუიანი და ალიშანი თა- ვიანთ სომხეთის გეოგრაფიებში 1). ჩვენ ეჭვი არა გვაქვს, რომ იქ დაცული იქნება რაიმე წარწერა, რომელიც შუქს მოჭფენს შატბერდის მონასტრის ისტორიას. საჭიროა მხოლოთ, ვინმე მცოდნე პირმა მიაქციოს ამას ყურადღება. ეფრატის პასსეინში მოიპოვება აგრეთვე სანძოეთიც, რომელიც შატბერდთან ერთათ ისვენება სოლმე ჩვენს მანუსკრიპტებში. სანძოეთის სასელი უფრო უცვლელათ შენახულა ქართულ ენაში, ვიდრე შატბერდისა. სანძოეთათ უნდა იგულისხმებოდეს სომხების „სანძით“, რომელიც საწბერდთან ასლას მდებარებს. სანძითი, ანუ ჭანძითი ძველათ ჭჭეიება ერთ დიდ ნაწილს მეოთხე სომხეთისა, რომელშიაც ყოფილა იმავე სასელის ქალაქი, ესე იგი სანძითი, ანუ ჭანძითი. თვით საწბერდიც სანძითის მარცხს ჭჭუთნება. კარგა მოშორებით საწბერდზე ძვეს სომხების ცისე ანი, ანუ „კამას“, რომელიც ძველათ სომეხთ მეფეთა საღარო ქალაქი იყო, და რომელიც, ჩვენის აზრით, უდრის ქართველების კალმასს. სამივე ეს ადგილები საწბერდი, სანძითი და კამასი, ანუ ქართველების შატ-

---

1) ნახ. ინდუიდიუიანის გეოგრაფია დიდი სომხეთისა, გვ. 236. და ალიშანის ტოპოგრაფია დიდ სომხეთისა, გ. 43. ცნობები ამ მწერლების თხზულებებიდან გადმოვცვა ბ. ერისციკლა.

ბერდი, ხანძოეთი და კალმახი, როგორც მოვიხსენიეთ, მდებარეობენ ეფრატის ბასსეინში. ჩვენ ხელში გვაქვს ესლავენციაში 1751 წელს მესითარის ლექსიკონთან გამოცემული ქარტა ძველი და ახალი სომხეთისა. ამ ქარტაზე ხარბერდი ნაჩვენებია ეფრატის მარცხენა ნაპირზე, იქ სადაც ეფრატი იწყებს ღენას ჩრდილოეთიდან სამხრეთით და სადაც მას განსაკუთრებით უახლოვდება ტიგრის სათავე, ასე რომ ხარბერდი თანასწორ მანძილზეა ტიგრისა და ეფრატისა. ხარბერდის სამხრეთით, ტიგრ და ეფრატ შუა, მაგრამ უფრო ახლოს ეფრატის მარცხენა ნაპირისა და არა მოშორებით ხარბერდზე, აღნიშნულია ხანძოეთი. ჩრდილოეთით ხარბერდისა, კარგა მოშორებით, მარჯვენა ნაპირზე მდინარე ჩრდილოეთის-ეფრატისა ძვეს კამახი. სამივე ეს ქალაქები თითქმის ერთ სწორ ხაზზეა აღნიშნული. საქართველოს საზღვარზე უფრო ახლოს კამახი, შემდგომად ხარბერდი და მერმე ხანძოეთი. მაგრამ სხვა მერმე შესწორებულ სომხურ და ევროპიულ ქარტებზე ამ ადგილების მდებარეობა შეცვლილია. ხარბერდი ანუ ხარბუტი აღნიშნულია სამხრეთ-ეფრატის მარცხენა ნაპირზე, არა მოშორებით იმ ადგილისა, სადაც ჩრდილოეთის და სამხრეთის ეფრატი ერთმანეთს უერთდებიან. კამახი ნაჩვენებია მარცხენა ნაპირზე ჩრდილოეთის ეფრატისა ერზინკას მახლობლად. ხანძოეთი, ანუ ჭანძოეთი როგორც მაზრა ნაჩვენებია ხარბერდის სამხრეთით და ქალაქი ჭანძოეთი კი უმეტეს შემთხვევაში ნაჩვენები არ არის. ხოლო ზოგიერთ მესითარისტების ქარტებზე ჭანძოეთი აღნიშნუ-

ღია ხარბერდის აღმოსავლეთით 1). ქართველების მონასტრების აწესებობა სომხეთში პირველი მაგალითი არ არის. ჩვენ დიდ სომხეთში სამი ქართული საეპისკოპოსო კათედრა სხვათა ვიციით, სახელდობთ ვალაშკერტი, კარი და ანი. ერთი გუჯარი, რომელიც დ. ბაქრაძეს შეუტანია თავის აწესებულებით მოგზაურობაში, ასე აგვიწერს სამივე კათედრის სამწყურსო საზღვრებს: „ვალაშკერტელის სამწყურსო იყო ყალზუგანს ზეითი ვალაშკეტს აქათ ხინუსი და დეკაბოინს აქეთი; ანელის სამწყურსო სულა ზარიშტიანი და შირაკოინი და მადსბერთი. კარელის სამწყურსო სულა კარი და კოლისა და ოლთისის სამზღურის გარდმოღმა გგჩევანი და კაღზუგანი“. ვალაშკერტელი ეპისკოპოსები ხან და ხან პოლიტიკაშიაც იღებდნენ მონაწილეობას. მაგალითათ 1022 წელს ვალაშკერტელი ქართველი ეპისკოპოსი ზაქარია ვიდოდა მოციქულათ ჩვენი მეფის გიორგი I და ვიზანტიის მეფის კასილის შორის. ვალაშკერტი, ანუ ესლანდელი ვალაშკერტი, მღვდარეობს ეფრატისავე ბასსეინში 2). იმას შემდეგ რაც ზემოთ ითქვა, ჩვენ ეტვი აღარ გვაქვს, რომ ჩვენი სამი აქამომდე მიუკლოველი მონასტერი შატბერდი, ხანძრითი და კაღმახი აწესებობდნენ სომხეთში, ეფრატის ბასსეინში, იქ სადაც სომხების ქალაქები და ციხენი ხარბერდი, ხანძრითი და კაღმახი მღვდარეობენ.

1) ჩვენ ხელმძღვანელობდით კიპერტის, ხუდაბაშევის, მენიჭარისტების და სხვა სომხურ ქარტუხით.

2) Бакрадзе. Арх. пут. по Гуріи и Адчарѣ, стр. 81. ვახუშტის ისტორია მისივე, გ. 149, შენ. 1.

აწ განვაგრძობთ ჩვენი სახარების აწერილობა, რომელსაც ჩვენ აგრე დავშორდით.

პირველ მეტყე მიმატებულ ქალაქის გვერდზე ჰანხალის სახარებაში გაკრული ნუსხა მხედრულის ხელით სწერია:

„ქ. მას უამთა ოდეს საათაბაგონი წმიდისა საწმინდონებისაგან განსრულ-იუენენ და საკვინოზნი შექმნილ-იუენენ, ეს წმინდა სახარება იქაური ყოფილ-იყო და უსჯულთაგან დატუგეგებულ-იყო. და დიდად სახელგონობით გამოჩენილის, მეფედ სიძობით მეოფს და თვით მეფის ვანტანგის სიძეს, აბაშიძეს ვანუშტის, ეს წმინდა სახარება თათრის ხელით დიდის სურვილით და სასოებისანის გულით დაეხსნა. კვალად ჭინახული და ხელმეორედ განახლება მნახავთა იუწყეთ. ჩვენ სურვილითა და სიყვარულით შეტკობობილმა ბატონის ძამის ჩვენი უმცროსმა შეილმა და მეფეთ მეფის ვანტანგის ასულის ბატონიშვილი ანუკას ძემან, თვით აბაშიძემ ნიკოლაოზ, ვიგულს-ვიმოდგინეთ და შენ დიდსა ღვთისასა წმინდასა მღთის-მშობელსა სახელისასა ¹⁾, ცისესა შინა წმინდასა შენსა სადგურსა ეკლესიასა, ბუღბულის-ცისის ჰატარა საყდარში დავიდეკით და შამოგწირეთ წმინდა ესე ოთხთავი, თვესა სეკდებერსა (sic) 6, ქკს „უგზ“—1739.

¹⁾ არ ვიცით ხანელის ღვთის-მშობლის სახელზე იყო აშენებული ეს ეკლესია, თუ შესანიშნავი ხანელის ღვთის-მშობლის ხატია, რომელიც გელათშია ეხლა, დროებით ბუღბულის ციხის საყდარში ინახებოდა.

ჩვენ ზემოთ მოვისხენით, რომ ჰაზარდის სასარგებლის პირველი რვა ფურცელი ეტრატისა, ერთი ფურცელი ქალაქისა მათეს სასარგებში და ერთი ეტრატის გუთხეცე ქასაღდით შეკეთებული, მეჩმეა მიმატებული. ეჭვი არ არის, რომ ეს აქვს სახეში ზემო მოყვანილ წერილს, რადესაც ამბობს: „გვალად ჭინასული და ხელმოკრეთ განასაღებს მნასავთა იუწყეთ“. ბუღბუღის-ცისე ძღებაკობს სოფელ ქვიშხეთის მასლობლათ. რვა ექვსზე საშუერიდგან. ცისე და ჰატარა ეკვლესიის ნანგრევები აქამოდე დაცულნი არიან, და იმ ადგილს ესლაც ბუღბუღის ცისეს ემასიან.

უკანასკნელ მიმატებულ ქალაქის ბოლოში იქ, სადაც თავდება საჩრევი და საძიებელი, ნუსხა სეცურის ხელით არსიდიკონი ნიკოლოზი სწერს:

„უფალმან განადლიეროს და ადიდეს ორსავე ცხოვრებასა ბატონი აბაშიე ვასუშტი, რომლისა ბრძანებითა ძუელად ნაწერი მგრელოვანი ესე წმიდაჲ სასარგება გვალად გაჯიუხლე სათვალავით და საძიებელითურთ. გიკვდრეი ძკითხველთა, რათა მცირედმცა სსენებას ჭკოფდეთ ჩემ უბადრუკისა მთავარ დიკონის ნიკოლოზისათა. დასაბამითგან ხენბ(?) 1). ქს აქეთ ჩლიდ, ქკს „უღბ“—1744.

1) ანტონის აქ შეუძლებელი ასოების სათვალავი მოყავს. უნდა უოფლი-იო ბერძნულის სათვალავით კნბ (7252). ასო „ხ“ და „ბ“ არევა ერთმანეთში ადვილათ აიხსნება, ვინაიდან ორივე ასო ერთნაირათ გამოიკმის, მაგრამ „ს“ მაგიერ „ბ“-ის დაწერა კი ძნელი ასახსნელია. დროს განწარტებისათვის ამ შეცოლო-

პანხალის სახარების ისტორიის დასამთავრებლათ ისიც საჭიროა მოვიხსენიოთ, თუ როგორ მოქცეულა ზემო ჭალაში ეს სახარება. მღვდელი სუსიევის სიტყვით, როდესაც ივანე აბაშიძის ქვრივი, ამ სახარების ყოფილი პატრონი, გარდაცვლილა ქ. გორში, შემკვიდრეებს სხვა სამკაული და მამული გაუგვიათ, მაგრამ საეკლესიო ნივთების სელის ხლება ვერ გაუბედავთ, ვინაიდან აზრი ყოფილა დამკვიდრებული მათში, რომ უსათუოდ მოგვდება, ვინც ამ ნივთებს დასძრავს ადგილიდგანაო. ბუკრი წამ ნივთები თუ წიგნები მაშინ დაკარგულა უპატრონობის გამო. მეტე 1871 წ. მღვდელ სუსიევს უკისრია მათი წამოდება სოფელ ზემო ჭალაში, და იმას შემდეგ ნივთები, ჩვენ მიერ ზემო აღწერილნი, ჭალის ეკლესიაში ინახებიან და წიგნები სუსიევის სახლში 1).

მას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგანც ორი დანარჩენი წელთ-აღრიცხვა მართალნი არიან და ერთმანეთს ეთანხმებიან.

1) მღვდელმა სუსიევმა აღგვითქვა ამ წიგნის შემოწირვა წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის, მაგრამ ჯერ არ გამოუგზავნია. იმედია, მალე გამოგზავნის.

სურამის მანლობლათ ურთხვის ხევის პირზე, მაღალ გორაზე არის პატარა ეკლესია წმ. გიორგისა. ეს ეკლესია ახალია, მაგრამ ძველი ეკლესიის ნანგრევებზე არის აშენებული. ძველ ეკლესიას ჰქონია შესანიშნავი ქვის კანკელი, რომელზედაც ნელოვნურათ გამოქანდაკებული ყოფილა წმინდანების სურათები, სამი სურათებიანი ქვა, თუმცა დაზარალებული, აქმოდმეტ დაცულია ამ ეკლესიის ეზოში. მათი მხატვრობა ამტკიცებს, თუ რა მშვენიერი კანკელი ჰქონია ამ ეკლესიას. ვისაც საუარის

ესეთი სელ-ნაწერი, რომელიც არის ჰანსალის სასა-
რება, იშვიათია. აქ თითქმის მთელი 917 წლის ისტორია
არის ამ წიგნისა. ამასვე უძველესი თარგმანის სასარება მხო-
ლოდ ორი არის აქამომდე ცნობილი. ერთი ათონის მთა-
ზე 913, ანუ 917 წ. 1), და მეორე ჩვენ მიერ მოხსე-
ნებული ჯორჯის მონასტრის ოთხ-თავი 936 წ. მასსადა-
მე მესამე ადგილი სიმკვლეით თარგმანს სასარებაებში უჭი-
რავს ჩვენს სასარებას. მეოთხეთ უნდა მოვიხსენიოთ ტბე-
თის სასარება 995 წ. 2), რომელიც ეკუთვნის ბატონი-
შვილის ივანეს წიგნთ-საცავს (ესლა პეტერბურგის საჯარო
ბიბლიოტეკაში). მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუკუნეებ-
ში გადაწერილი სასარებანი ბევრია, მაგრამ მათ აქ არ

მონასტრის კანკელის ქვები უნახავს, სწორეთ იმას მოაგონებს ეს
ქვებიც. სანწუნაროთ ამ გვარი ქვები კარში გამოუყრიათ და ზო-
გიერთი კიდეც დაუმტრევიათ. ეკლესიის მანლობლათ ძველის
შენობების ნანგრევებია. იქვე მოჩანს დიდი გვირაბი, ესლა სა-
ნანგრეოთ ქვით ამოვსებული.

ორ ვერსზე სურამიდგან, სოფელ ბეკამში მღვდელ ცქი-
ტიშვილის სახლში ინახება ღუზა, რომელიც მეტიკებს შით
შუაგულ მტკვარში უპოვიათ სოფელ ქვიშხეთის მანლობლათ.
ღუზა ორ არშინ ნახევარზე მეტია სიმაღლით. თიკი ოთხი ჰქონია,
რომელთა შორის ორი მოტეხილია. ღუზა რკინის უნდა იყოს.
ადვილად შესაძლებელია, ეს ღუზა იმ დროს ეკუთვნოდეს, რო-
დესაც რომაელები ნაოსნობდენ მტკვარში. ამ ნივთის შემოწირვა
პატრონმა წერაკითხვის გამაგრცელებელ საზოგადოებას აღუთქვა.

1) ნახ. ბაქრაძის ისტორია გვ. 228—229.

2) Цагарели. Свѣд. о пам. груз. письм. стр. 17—22.

მოვისსენიებთ. ჰაწხალის სასაჩება, როგორც ათონისა და ჯორჯის მონასტრისა, ევთიმე მთაწმინდელის წინა დროს ეკუთვნის. რომც მართალი იყოს აზრი, ვითომც ევთიმე მთაწმინდელს შეესწორებინოს სასაჩება, ჰაწხალის სასაჩება მისი სასაჩების რედაქციის ვარიანტი მანც აჩვენებს, ვინაიდან, როგორც მოვისსენიეთ, ევთიმე მთაწმინდელი 973 წ., ესე იგი ჩვენი სასაჩების გადაწერის დროს, მხოლოდ ათის წლისა იყო. თვით ტექსტი ჩვენი სასაჩებისა, როგორც ეს მცირეოდნათ ჩვენ მიერ მოყვანილ ადგილებიდანაც სჩანს, განირჩევა გიორგი მთაწმინდელის მიერ შესწორებულ ტექსტისაგან. შესამჩნევი განსხვავებანი კი ბევრი აჩვენის. შესწორებულია ზოგიერთი გრამატიკული ფორმები და იშვიათათ მდანიური სიტყვები. ისეთი მდიდრული მინაწერები როგორც ჰაწხალის სასაჩებაშია, ძვირათ შეგვხვდებათ სხვა სასაჩებებში. ეს მინაწერები გარდა იმისა, რომ დავით კურაპალატის მეფობის დასაწყისს ათის წლით წინეთ გვიჩვენებენ ვიდრე ქართლის-ცხოვრების ცნობა, და ჰაწხალის ეკკლესიის აშენების დროს მე-X საუკუნეში გვაფიქრებინებენ, იმასაც გვიმტკიცებენ, რომ შატბერდის კრებული მეათე საუკუნეს ეკუთვნის. აჩვენებენ კიდევ მხოლოდ გადაჭრით თქმა, რომელი მანუსკრიპტია უმაღლ გადაწერილი შატბერდისა, თუ ჰაწხალისა. მაგრამ ის გარემოება, რომ ივანე ბერაძე შატბერდის კრებულში იხსენიებს მხოლოდ მარტო ბაგრატ მეფეს შვილებითურთ და სრულიათ არაფერს აჩვენებს დავით კურაპალატზე და სუბიატზე, მაშინ როდესაც ჰაწხალის სასაჩებაში საჭიროთ ხადის ისინიც მოვისსენიოს თავის შეთქებათ, გვა-

ფიქრებინებს, რომ შატბერდის კრებული პარსადის სახარების წინეთ არის გადაწერილი, ესე იგი იმ დროს, როდესაც დავით გურგენიძე კერძო კიდევ მეფე არა უფიქრა, ანუ სახელი მინც განთქმული არ ჰქონია. ასეთი ისე, ეს კი უეჭველია, რომ შატბერდის კრებული მათე საუგუნეს ეკუთვნის და არა მეცხრეს, და ჩვენთვის ესეც საკმაოა.

დავამტკიცეთ რა, რომ შატბერდის კრებული უსათუოდ მე-X საუგუნეს ეკუთვნის, ესეც თვით ამ კრებულში მოყვანილ „ქართლის მოქცევას“ მივმართოთ. ქართლის მოქცევა განიყოფება ორ ნაწილად. პირველი ნაწილი (433—447) შეიცავს მოკლე ისტორიულ ხრონიკას, რომელიც იწყება ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლიდან საქართველოში და თავდება აშოტ გურგენიძის (786—826) შიშის და მემკვიდრის გვარამ ერისთავთ ერისთავის დროს, რომელიც არც ქართლის ცხოვრებაში და არც სხვა ჩვენს ისტორიულ წყაროებში ცნობილი არ არის. ამ გვარათ ხრონიკაში მოქცეულია მოკლე ისტორიული ცნობები მეოთხე საუგუნეიდგან დაწყებული ქრისტეს წინ მეცხრე საუგუნემდის ქრისტეს შემდეგ. სამწუხაროა ჩვენდა, ხრონიკას ერთი ფურცელი აკლია. კიდევ კარგი, რომ დაკარგული ფურცელი მეფეების ჩამოთფლას და ისტორიას არ შეეხება, არამედ ხალხის მოქცევას დაწერილებით მოთხრობას, ანუ, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, უფრო პატიოსანის ჯვარის აღმართების ამბავს (ნახე ქვემოთ გვ. 17). საჭიროა ისიც აღვნიშნოთ, რომ მოთხრობას ხალხის მოქცევის შესახებ სჭერია დაკარგული ფურცლიანა თითქმის ნახევარი ნაწილი ამ პატარა ხრონიკისა, და განსაკუთრებით სახელი.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ უფრო ამ ხრონიკას შეეფერება¹⁾. მეორე ნაწილი ქართლის მოქცევის (447—497) წარმოგვიდგენს წმინდა ნინოს ცხოვრებას, რომელსაც ჩვენ ცალკე წიგნათ ვუჭდავთ, და რომელიც დიდათ განსხვავდება აქამომდე ცნობილ ნინოს ცხოვრების ვარიანტებისაგან. ნინოს ცხოვრებას დედანში აკლია სამი ფურცელი.

„ქართლის მოქცევა“ დღემდის უცნობი წყარო იყო ჩვენი ისტორიისა. ჩვენს ისტორიკოსებს (ბროსესს, ჩუბინოვს, ბაქრაძეს და სხვებს) არა ერთსეულ ჩამოუთვლიათ ქართლის ცხოვრების წყაროები²⁾, რომელნიც თვით ამ

1) მეორე უდის წინ შატბერდის კრებულში დაცულია მცირეოდენი ნაწილი უდის წინ დატანებული ქალაღდისა, რომელზედაც ლამაზი მკვრალი მხედრულის ხელით, რომელშიაც ჩვენ ვცნობილობთ დავით რეკტორის ხელს, შემდეგის რიგით არის მოყვანილი შინაარსი კრებულისა: „ხოლო იპოვების წიგნსა ამას შინა წერილნი ესე. 1. ექესთა დღე. 2. იპოლიტეს განმარტება, 3. ათორმეუთ თუაღთ განმარტება. 4. სახის მეტყუჲლება. 5. ნინოს ცხოვრება და ქართლის მოქცევა და სხვა. 6. დავითნის თარგმანი“. ამას შემოთ სხვა ხელით სწერია: „ებრაული და ბერძნული ანბანიც არის ამ წიგნში და ხრონოლოლიაც ადამისიდგან ვიდრე ნიკიფორე მეფემდე“. აქედგან სჩანს, რომ დამწერი ქართლის მოქცევას მარტო ხრონიკას ეძახის და ნინოს ცხოვრებას ცალკე შრომათ ხადის. მაგრამ ნანდვილ კი ქართლის მოქცევას შეადგენს მოკლე ისტორიული ხრონიკა და წმიდა ნინოს ცხოვრება ერთათ.

2) ნახ. პროფესსორ ჩუბინოვის წინასიტყვაობა ქართლის ცხოვრების მეორე ტომისა, გვ. X. ბაქრაძის ისტორია, გვ. 54. ვახუშტის ისტორია მისივე გამოცემული, გვ. XXVIII—XXX. და ბროსესს Introduction-ში § III.

შატიაზეში იხსენიებიან, მაგრამ არც ერთს მათგანს არ შეუნიშნავს, რომ „ქართლის მოქცევა“ განცალკევებული წყაროა ჩვენი ისტორიისა, მაშინ როდესაც ცნობები მის შესახებ შეტანილია თვით ქართლის ცხოვრებაში და არ მოიპოება ისეთი ვარიანტი, რომელიც „ქართლის მოქცევას“ თავის წყაროდ არ უჩვენებდეს. ეს ვარაუდობს ერთხელ კიდევ ამტკიცებს, თუ როგორ ნაკლებათ არის ჯერ ჯერობით შესწავლული „ქართლის ცხოვრება“. უძველესი ვარიანტი ქართლის ცხოვრებისა, როგორც არის მარია დედოფლის ვარიანტი, და მეგრელის ვარიანტიც მოიხსენიებენ რომ მსხვილია მოწოდებას იერუსალიმში მოსეს სჯულის წესდებითა, რათა განასამართლონ იესო ქრისტე, ასე მოხდა მაგვითხრობენ კვართის ამბავს: „და წარვიდეს მანდით კლას მცხეთელი და ღონგინოზ კარსნელი, და მუნს მათეს ჯვარცმასა უფლისასა, და მოიღო მუნით კუართი უფლისა ელიოზ მცხეთელმა, ვითარცა წერილ-არს ესე განცხადებულად მოქცევასა შინა ქართლისასა 1). სხვა ვარიანტებში კვართის ისტორია ვრცლათ არის მოთხრობილი და ბოლოს სწერია: „ხოლო წმიდა იგი კვართი წმიდადვე უკუწ დაშთა და წმიდადვე გიეს, ვითარცა პირველვე, ვითარცა წერილ-არს ესე განცხადებულათ მოქცევასა ქართლისასა“ 2). ეს ვრცელი ისტორია კვარ-

1) ნახ. მარია დედოფლის ვარიანტში გვ. 42. და მეგრ. ვარიანტში გვ. 26.

2) ნახ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 39—41.

თისა თითქმის სიტყვა სიტყვით ამოღებულია ქართლის მოქტევიდგან, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ამ ქართლის მოქტევაში მოთავსებულის ნინოს ცხოვრების მეშვიდე თავიდგან და, ჩვენის აზრით, მეტყა შეტანილი ქართლის ცხოვრებაში. შესაძლოა, ის ვახტანგის რედაქციას ეკუთვნოდეს. ისტორიკოსმა ვასუშტიმ და თეიმურაზ ბატონიშვილმა სწულე-ბით არ იციან „ქართლის მოქტევა“. ისინი, თუმცა ბევრ სხვა წყაროებს უჩვენებენ, რომელთაც ჩვენამდის არ მოუღწევიათ, მაგრამ ქართლის მოქტევას, როგორც წყაროს, არასდ არ ისვენებენ. ამასთანავე არც ერთი განსხვავება ქართლის მოქტევის და ქართლის ცხოვრების ცნობათა შორის არ არის აღნიშნული მათ თხუზულებებში. განსვენებულ ბროსეს კქონია შემთხვევა მიეკვლია და გამოუჩინა „ქართლის მოქტევა“, მაგრამ სამწუხაროთ უურადღებს არ მოქტევიდგანის ანდერძის შესახებ ბროსეს შემოქმედის თავის ქართლის ცხოვრების ფრანგულ თარგმანში ერთი ასეთი შენიშვნა: „მე მაქვს ესლას ხელში პირი ეგრეთ წოდებულის მიწიანის წერილისა, რომელიც აღუწერია მიწიანს სიგელილის ყამს, იაკობ მთავარ-ეპისკოპოსის ხელით, საღამე უყარმელისათვის, თავის ძის ცოლისა, და რომელიც შეიცავს განვითარებას აქ ჩვენს ტექსტში (ესე იგი ნინოს ცხოვრებაში) მოყვანილ სიტყვებისას. ორი უმთავრესი ფაქტი, რომელსაც წარმოგვიდგენს ეს წერილი არის: პირველათ ისა, რომ მიწიანი ამბობს: „მე ვარ დღემდის ოცდა-მეთექვსმეტე მეფე იმას შემდეგ, რაც ჩემ წინაპრებს უპურიათ ტახტი მეფობისა“. აზრი, რომელიც მართალია არ არის, იმ შემთხვევაში მაინც, თუ ჩვენ ქარ-

თლის ცხოვრების ტექსტს დაკემუარებით. მეორეთ ისა, რომ მე განვიზრახსეო, ამბობს მირიანი, „წარმომელო აქა წმიდა ნინოს გვაძი წინაშე სვეტისა ნათლით შექმოსილისა, მაგრამ ვერ ვიპოვე ღონე, რამეთუ ვერ განსძრეს ორასთა კაცთა მცირე იგი ცხედარი, რომელზედაც შეისვენა წმიდაძან ნინო“. ამ წერილის შემდეგ მოყვანილია ანდერძი, ანუ უკანასკნელი სურვილი მეფისა, თავის შვილის რევისადმი. უველადეფრი ეს გადაწერილია ერთი ძველი ეტრატზე ნაწერის ხელნაწერიდან თ. დავით მანახლის მიერ, რომელსაც ეს წერილი უჩუქებია თ. ბარათავეისათვის, ფრიად ცნობილის ძველი ნაშთების მოყვარესათვის. იმავე ხელნაწერში იპოვება მირიანის წინამდროვე მეფეთა სია, რომელიც მე არ მინახავს. ეს სია გადაწერილი უფოფილა ერთ დროს რომელიმე დაჩის მიერ მამა იოანეს თხოვნით. მე ამ შრომას არ ვაძლევე სხვა მნიშვნელობას გარდა წყაროს ჩვენებისა და ლიტერატური ცნობებისა“¹).

აქ მოხსენებული მირიანის წერილი ნანდვილ ის წერილია, რომელიც მსოფლოთ ქართლის მოქცევაში მოიპოვება და სხვაგან არსად²). მეფეების სია ის მოკლე ისტორიული სრონიკაა, რომელსაც ჩვენ ქართლის მოქცევის სრონიკას ვეძახით. ბროსსე რომ კვალში გამოხადგომიდა ამ სიის მოპოვებას, ქართლის მოქცევა კარგი

¹) იხ. Hist. de la Géor. t. I, p. 131, n. 4.

²) ნახ. ახალი ვარიანტი წმიდა ნინოს ცხოვრებისა, გვ. 68—72, და ქვემოთ ქართლის მოქცევის სრონიკა, გვ. 12. უნ. 1.

სანია ცნობილი იქნებოდა. ხოლო დედანი ბროსესს მიერ მოხსენებული წერილის პირისა ჩვენი შატბერდის კრებული უნდა იყოს, ვინაიტგან აქაც დაჩი და იოანე არის მოხსენებული, თუმცა მათა წოდებები კრებულის გადაწერაში მახაბულს აურევია. ივანე, როგორც ვიცით, მოთავე გადაწერია, ანუ რედაქტორი კრებულისა, დაჩი კი მთარგმნეული სომხური ენიდგან ფსალმუნების განმარტებისა ¹⁾).

ქართლის მოქცევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ისტორიისათვის, როგორც თავისი განსხვავებით ქართლის ცხოვრებისაგან, ისე უმეტესად თავისი თანხმობით ქართლის ცხოვრების ცნობებთან. აქამოდე ჩვენ არ გვქონია არც ერთი ძველი სწონიგის ვარნიანტი, რომლითაც შესაძლებელი ფიქსი-იყო შემოწმება ქართლის ცხოვრების ცნობებისა. ესლს კი ქართლის მოქცევის საშუალებით შეგვიძლია შევამოწმოთ უმთავრესი ცნობები ქართლის ცხოვრებისა და კავიაროთ მათი სიძველე, ანუ უარ-ვეოთ ზოგიერთი მათგანი. ამისათვის ჩვენი გამოცემის აზრი იყო: პირველათ, აღგვედგინა ტექსტი ზოგიერთ ადგილას გაფუჭებული ხელ-ნაწერისა და უცვლელად წარმოგვედგინა მკითხველისათვის. ამ საქმეს ჩვენ, რაც შეგვიძლო, ძლიერ ყურადღე-

---

¹⁾ კარგი იქნება, რომ თ. ბარათაევის ნათესავები და მემკვიდრენი მოსძებნიდენ ამ წერილს. ის განცალკევებული ვარიანტიც რომ არ აღმოჩნეთ, მაშინაც კი საინტერესო იქნება ჩვენთვის: შეიძლება ის ოთხი ფურცელი, რომელიც ეხლა აკლია ქართლის მოქცევას, მაშინ არ აკლდა. შეიძლება თ. დავით მახაბლის ოჯახშიაც იყოს პირი ქართლის მოქცევისა.

ბით მოკვიდით. რიგი და წესი ტექსტისა და მართლ-წე-
 რს დედნისა სასტიკათ დავიცვით. გავხსენით მსოფლოთ
 ჰატივ ქვეშ მყოფი სიტყვები, მაგრამ სადაც ცოტაოდნათ
 საეჭვო იყო მათი მნიშვნელობა, ან შესაძლო იყო სხვა
 მართლ-წერს დაგვეცვა გასხნილი სიტყვისა, ამ გვარ შემ-
 თხვევაში დედნის სიტყვები ჰატარს ფრჩხილებში ჩავსვით.
 საზოგადოთ კი მართლ-წერს ჰატივ-გახსნილ სიტყვებისა
 ისეთი დავიცვით, როგორც უმეტეს შემთხვევაში თვით
 ტექსტში არის გატარებული. ეს საჭიროთ მიგვაჩთა მის-
 თვის, რომ ისტორიულ მნიშვნელობასთან ფილლოლოგიუ-
 რი მნიშვნელობაც არ დაგვეკარგა ამ საყურადღებო წყარო-
 სი. რადგანაც ზოგიერთი ადგილი ტექსტისა გაფუჭებული
 არის ჩვენს ხელ-ნაწერში, ამისათვის ის ასოები და სიტ-
 ყვები, რომელნიც კარგათ არ განიჩხვიან, და რომელნიც
 ჩვენ თითო ორთლი ანბნების ნაშთებით, თუ აზრით
 აღვადგინეთ, ყველა ესენი, როგორც მიღებულია, დიდ
 ფრჩხილებში ჩავსვით. ამით მკითხველი დაინახავს, სად
 არის ტექსტი გაფუჭებული ზ საეჭვო, თუმცა ჩვენ ჩვენდა
 თავათ ჩვენ მიერ აღდგენილ ტექსტის სინანდვილეში
 ეჭვი არა გვაქვს. მეორედ ჩვენი გამოცემის აზრი იყო
 შეგვედარებია ქართლის მოქცევის ხრონიკის ცნობები
 ქართლის ცხოვრების ცნობებთან და თვალ-საჩინოთ და-
 გვენახვებინა მკითხველისთვის, რა მსგავსება და განსხვა-
 კება არის მათ შორის. ამ გვარი შედარებითი გამო-
 ცემა ქართლის მოქცევის ხრონიკისა ძრეულ საჭიროთ
 მიგვაჩთა, როგორც თვით ხრონიკის შესასწავლათ, ისე
 უმეტესად ქართლის ცხოვრების ცნობების შესაძოწმებლათ

და კრიტიკისათვის, და აგრეთვე ამ ორი წყაროს ერთ-ერთთანეთის გავშირის და დამოკიდებულების გამოსარკვევად. ამისთვის ჩვენ შესისწვნებში მთლად შევიტანეთ ის ადგილები ქართლის ცხოვრების ტექსტისა, რომელნიც სიტყვა სიტყვი ემთხვევიან ქართლის მოქცევის ხრონიკას და აღვნიშნეთ განსხვავებანი. ამ განსხვავებათა შორის უმთავრესი არიან შემდეგნი.

1) აღ ქსანდრე მაკედონელის შემოსვლიდგან საქართველოში მიჩიან მეფის მეკვიდრის ბაჰქარ (ქართლის მოქცევით ბაკურ) მეფის (342—384) დროდის ქართლის ცხოვრება უჩვენებს მხოლოდ 29 მეფეს. თუ ამ რიცხვს მიუმატებთ სამარს, რომელიც ქართლის ცხოვრების ცნობით, მამსასლისი ყოფილა მცხეთისა ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლის დროს, და აზონ ბერძენს, რომელიც ალექსანდრეს დაუდგენია ქართველთა ზედა ერისთავად, ანუ ვატრიკად, მაშინ რიცხვი საქართველოს მეფეთა და გამგეთა მიჩიანის მეკვიდრეობის გამოვა 31. ამათში ათი მეფის რიცხვი ხუთ მეფობას შეადგენს, ვინაიდგან დურკის შემდეგ ადამ მეფეობდის ორ ორი მეფენი მეფობდენ ერთად საქართველოში. ქართლის მოქცევის ხრონიკა კი ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლიდგან ბაჰქარის მეფობამდის უჩვენებს 34 მეფეს, რომელთა შორის თორმეტი მეფენი ორ მეფობის დროს ექვს მეფობას შეადგენს. აქედგან სჩანს, რომ ქართლის მოქცევის ხრონიკა აქამოდ ცნობილ საქართველოს მეფეთა და გამგეთა სიას მიჩიან მეფის მეკვიდრეობის საშესაზღვრად ვიხსენებ. ესენი არიან ფარსმან ვაზ და როგ II

ორ-მეფობის დროს, და ლევი, ქართველთ მიეკუ, მამა მი-
 რიანისი (ქართლის ცხოვრებით მირიანი სპეციალთა მეფის
 შვილია და ამუარებს საქართველოში ხოსროიდების, ანუ
 სასანიდების დინასტიას). რიცხვი დანარჩენ ჰირთა, თუმცა
 კი ეთანხმება ქართლის ცხოვრების ცნობებს, მაგრამ სა-
 ხელები და საჩისხი ზოგიერთ შემთხვევაში განსხვავ-
 დებიან. პირველი მეფე საქართველოსი ქართლის მოქცე-
 ვის სტონიკით არის არანი, მეორე აზო, მე არანისი, და
 მესამე ფარნავაზ. ქართლის ცხოვრება მეფე არანის მა-
 გიერ აღექვანდრე მაკედონელის დროს უჩვენებს მამასახ-
 ლისს სამარს, მას შემდეგ აზონ ბერძენს, აღექვანდრეს
 მიერ ქართლის ერისთავთ დადგენილს, და პირველ მეფეთ
 საქართველოში საღის ფარნავაზს. ამას გარდა მეორე მე-
 ფეს ქართლის მოქცევისას, არიკს, ქართლის ცხოვრებაში
 უდრის არტაგ და მეთორმეტეს როკ I—ადრეკი. დანარ-
 ჩენი მეფეთა სახელები ქართლის ცხოვრებაში და ქართ-
 ლის მოქცევაში ერთი ერთმანეთს ეთანხმებიან, თუ სა-
 ხეში არ მივიღებთ ისეთ მცირე განსხვავებას, როგორცა
 წამოგვიდგენს მაგალითად არსაკ და არშაკ, ბრატან და
 ბარტომ, არსუკ და არშაკ, ლადამი და ადამი, რომელთ
 მსგავსი ცვლილებანი თვით ქართლის ცხოვრებაშიც მოი-
 ჰოვებიან ერთ და იმავე მეფეთა სახელების ჩვენებაში.
 ქართლის მოქცევის სტონიკაში აღნიშნულ მეფეთა რიცხვს
 არ ეთანხმებიან მირიანის სიტყვები, როდესაც ის თავის სი-
 კვდილის წინ დაწერილ წერილში თავის თავს საღის მე-
 რცადა-მეთექვსმეტე მეფეთ. ჩვენ უკვე აღვინახეთ, რომ
 მირიანი ჩვენის სათვალავით მეორდათორხმეტე მეფე ბა-

მოდის და აწა მეოცდა-თექვსმეტე. და თუ იმ სათვალავს მივიღებთ, რომელიც თვით ქართლის მოქტეკასშია მიღებული, და რომელსაც ჩვენ დავეყარეთ (ნახე ქვემოთ გვ. 12, შენ. 1), მაშინ მივიანნი ოცდამეცხე მეფე გამოდის. საქმე იმაშია, რომ ჩვენ ხრონიკაში ორი ორი მეფე ორ მეფობის დროს თითო მეფეთ არის აღნიშნული, რადგანც თითო მეფობას შეადგენდენ. თოთხმეტი მეფის სახელები მივიანის. მეფობიდან ბაკურ III (ქართ.-მოქტ. ბაკურ V) მეფობის დასრულებამდე (557—570) ერთი ერთმანეთს ეთანხმებიან ქართლის ცხოვრებაში და ქართლის მოქტეკაში, იმ გამოკლებით, რომ ოცდა-მეცხე მეფეს ქართლის მოქტეკისას ბაკურს, რევის ძეს, ქართლის ცხოვრებაში უდრის ბაქქარს, ძმა რევისი; ოცდა მეათეს თრდატს, ბაკურის ძმას, — მირდატ, ბაქქარის ძე, და ოცდა მეორემეტეს ბაკურს, თრდატის ძეს, — თრდატ, ძე რევისი. ამას გარდა ოცდა მეცამეტე მეფე ქართლის მოქტეკით, ფარსმან, თრდატის დისწულია, ქართლის ცხოვრებით კი ვარაზ-ბაქარის ძეა.

2) ერისთავობის დამყარებიდან საქართველოში (VI საუკ.) აშოტ გურგატპალატის ძმის და მეშვიდრის გურგამ ერისთავთ ერისთავის დროდის (IX საუკ.) ქართლის მოქტეკა უჩვენებს 17 ერისთავს (დემეტრეს სტეფანოზ პირველის ძმას არ ვათვლით, რადგან ერისთავად არ იხსენიება). ქართლის ცხოვრება და სუმბატის ისტორია მოიხსენიებენ მხოლოდ თორმეტ ერისთავს და სრულიათ არ უჩვენებენ მეექვსე ერისთავს გურგამ ერმას, მეშვიდეს არშუშა გურგატპალატს, მეცამეტეს გურგამს, ნეჩსეს შვილს, მეოთხმეტეს ბაკურეანს, ბაღდადის ძეს, და მეთუთხმე-

ტეს სტეფანოზს, ადარნასეს შვილს. ამას გარდა ქართლის ცხოვრება და სუმბატის ისტორია ნუქსეს შვილის ადარნასეს შვილებთან შორის უჩვენებენ გურგენს, ხოლო ქართლის მოქცევის ხრონიკა გურგენის ძაგიერ უჩვენებს გუარამს. სუმბატის ისტორია და ქართლის ცხოვრება ერისთავების სათვალავში და სახელებში ეთანხმებიან ერთი ერთმანეთს, მაგრამ შთამომავლობის ჩვენებაში კი თვალსაჩინო განსხვავებაა მათ შორის. სუმბატის ისტორიით მესამე ერისთავი ადარნასე სტეფანოზ I შვილია, ქართლის ცხოვრებით მეფის ბაკურ III ძეა. მეხუთე ერისთავი გუარამ გურატაშვილი სუმბატის ისტორიით სტეფანოზ II შვილია, ქართლის ცხოვრებით—სტეფანოზ პირველისა. მეშვიდე ერისთავი ნუქსე ქართლის ცხოვრებით გარამ-ბაკურის შვილია, სუმბატის ისტორია და ქართლის მოქცევა კი არ უჩვენებენ, ვისი შვილია. ქართლის მოქცევა არ უჩვენებს აგრევე, ვისი შვილებია მესამე ერისთავი ადარნასე და მეხუთე გუარამ გურატაშვილი, რამაც კერძო განსხვავებებიან ქართლის ცხოვრება და სუმბატის ისტორია. საზოგადოთ უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართლის მოქცევა იშვიათათ უჩვენებს მეფეთა და ერისთავთა შთამომავლობას და სადაც უჩვენებს და ქართლის ცხოვრებას. არ ემოწმება, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ.

3) რიცხვი მთავარ-ეპისკოპოსთა და კათალიკოსთა მირიანის დროდგან სტეფანოზ II (639—668) დრომდის ქართლის მოქცევით გამოდის 33, ამათში ქართლის ცხოვრებით ცნობილია მხოლოდ 26 და უცნობია მეექვსე კათალიკოსი იონა აჩილ მეფის დროს, მეთერთმეტე გლო-

ნოქორ მირდატ IV დროს, მეთორმეტე იოველ ვასტანგ გორგასლანის დროს, მეთექვსმეტე ჰეტრე II დანის დროს, მეჩვიდმეტე სამოველ II ბაკურ III დროს, ოცდამესამე სამოველ III ბაკურ IV დროს და ოცდა-მეორე ბართლომე II ადარნასე ერისთავის დროს. ამას გარდა მეორე კათალიკოსი ფარსმან VI დროს ქართლის მოქცევით არის დასაბნა, ქართლის ცხოვრებით საბა. ოცდამეორე კათალიკოსი იმავე ფარსანის დროს ქართლის მოქცევაში წოდებულია ეფთათეთ, ქართლის ცხოვრებაში ეკლავიოზად. ჩვენ არ აღვნიშნავთ ისეთ განსხვავებას, როგორც წარმოგვიდგენს ჩიმაგა და ჩირმაგ, სიმონ-ჰეტრე და სვიმეონ. კათალიკოს ევრონიდგან დაწყებული (სტეფანოზ II დროს) ბაგრატ მესამემდე (980—1014) ქართლის ცხოვრება არც ერთს კათალიკოზს არ მოიხსენიებს, ქართლის მოქცევას კი ევრონიდგან მოჭყავს სია 27 კათალიკოსთა, რომელთა შორის პირველი ცხრა ცოლასანნი ყოფილან. ერთი სიტყვით, სამოც მთავარ-ეპისკოპოსთა და კათალიკოსთა შორის, რომელნიც ეხლა ქართლის მოქცევით ვიცით, აქამომდე ცნობილნი იყვნენ მხოლოდ 26 ¹⁾).

4) ქართლის მოქცევაში არ არის მოხსენებული ანდრია მოციქულის ქადაგება საქართველოს მხარეში. იესო ქრისტეს მოღვაწეობა და წამება მეფე ადერკის (ქართლის მოქცევით როკის) დროს კი არ არის ნაჩვენები,

¹⁾ შედარებითი სია მეფეთა, ერისთავთა და კათალიკოსთა ქართლის მოქცევის და ქართლის ცხოვრების ცნობებით ნახე ზემს წმიდა ნინოს ცხოვრების გამოცემის ბოლოში.

აწმედ მეფე ამაზაყრის დროს. ამას გარდა გუარამ გურამ-
 ზალატი, ქართლის ცხოვრებით და სუმბატის ისტორიით
 შირველი ბაგრატიონი, არ არის მოხსენებული დავით წი-
 ნისწარ-მეტეველის შთამომავლად. ამასთანავე ქართლის მოქ-
 ტეკაში მოყვანილია, თუძვა იშვიათათ, ზოგიერთი სწო-
 სლოლოგიური ცნობები, რომელნიც ქართლის ცხოვრებაში
 არ მოიპოვებინ (ის. მაგალითათ ქვემოთ გ. 13, შენ. 1.)

ეს განსხვავებანი ქართლის მოქტევისა უმეტეს შემთ-
 ხვევაში ავსებენ ქართლის ცხოვრების ცნობებს და მით
 დიდი მნიშვნელობა აქვთ ჩვენთვის, მაგრამ განსხვავებანი
 შედარებით თანხმობასთან მტირედნი არიან. ჩვენი შენიშ-
 ვებიდგან მკითხველი დაინახავს, რომ ქართლის მოქტევა
 საზოგადოთ სიტყვა სიტყვით ეთანხმება ქართლის ცხოვ-
 რების ცნობებს. ამ გარემოებას ჩვენთვის უფრო დიდი
 მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე განსხვავებას. როდესაც არ უნ-
 და იუოს შედგენილი ჩვენი თავი მატიაზე, რომელსაც
 ქართლის ცხოვრებას ვეძახით, მაგრამ აწ ეს აღარ შეიძლება
 ვთქვათ, რომ მის შემდგენელს ისეთი ძველი წყაროები არ
 ჰქონებოდეს ხელში, როგორც არის ქართლის მოქტევა
 და შეიძლება თვით ის დედანი, რომლიდგანაც ქართლის
 მოქტევის ავტორს გამოუყრებია ისტორიული ცნობები.
 უჭკველია, ბევრი რამ ქართლის ცხოვრებაში მერძეა მიმა-
 ტებული, ბევრი რამ უცხო ტომთ ავტორების ზედ მოქ-
 შედებით არის შეტანილი და ზოგი რამ სხვა და სხვა რე-
 დაქციის დროს არის შეცვლილი და შეესებული, მაგრამ
 საზოგადოთ უმეტესი ხაწილი მასში მოყვანილი ცნობე-
 ბისა ძველ ქართულ მატიაზედგან არიან ამოღებულნი.

ამას ცხადათ გვიმტკიცებს ქართლის მოქცევის სწონიკა, რომლითაც ქართლის ცხოვრების შემდგენელს უსარგებლებია, და რომელსაც კერძო ერთი სკეპტიკი მეთუ საუკუნის შემდეგ დროს მაინც კლარ მიასწერს, ვინაიდან ხელ-ნაწერი, როგორც დავამტკიცეთ, ეჭვს გარეშე მეთუ საუკუნეს ეკუთვნის. რასაკვირველია, თუ ხელ-ნაწერი მეთუ საუკუნეს ეკუთვნის, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ მასში მოქცეული სწონიკაც მეთუ საუკუნეში იყოს შედგენილი. ეჭვი არ არის, რომ ქართლის მოქცევა მეთუ საუკუნეზე ადრეა შედგენილი, მაგრამ სასელდობა რა დროს და ვისგან თვით ქართლის მოქცევიდგან არა სჩანს. ქართლის მოქცევის ბოლოში ვპოულობთ მხოლოდ ერთ ასეთ მინაწერს წითელის მეღნით:

„წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ, რომლითა ღმერთმან ნათელი გამოაბრწყინვა, დასაბამი წმიდათა ეკლესიათა გამობრწყინებისაჲ, [ძალთა ზეცისა მგალობელთა გუნდთა ყუა-ვილად, უბიწოდ საწმუნოებაჲ, შეუძრავი კედელი ქრის-ტესსა, ესე ჩუენისა ცოდვისა სსნაჲ და მარგებელ] სულ-საჲ, ვითარცა ტალანტი წინამძღვართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა უამთა და წელთა ვპოვეთ.“ 1)

ამ მინაწერიდგან ის დასკვნა შეგვიძლია გამოვიყვანოთ,

ქართლის მოქცევის
 მინაწერი
 წითელის მეღნით

1) აქ რაც ფრჩხილებშია ჩასმული, ის დედანში ძრიულ გადასულია. ჩვენ მივიღეთ ყოველი ღონისძიება და, როგორც შეგვიძლო, სიტყვა სიტყვით აღვადგინეთ ტექსტი. განსვენებული დ. ბაქრაძის აზრით, რომელსაც ეს ადგილი არ გაურჩევია, აქ უნდა ყოფილ-ყო ცნობები ქართლის მოქცევის შემდგენის და

რომ ის სხვა და ~~სხვა~~ თქმულებისანი თანა-მედროვე პირობა, რომელთაგანც შესდგება ქართლის მოქცევა, როგორც მაგალითათ, თქმულებს სალომე უჩაჩხელიანისა, ახითარ მღვდელისა, სიდონის დედაკაცისა, იაკობ მთავარ-ეპისკოპოსისა და სხვათა, უცნობი და გაზნეული ყოფილა აქ იქ და კარგი ხნის შემდეგ ერთათ შეუგრებიანთ და ის სახე მიუცნაით, რომელიც ეხლა ქართლის მოქცევას აქს. ასე გვესმის ჩვენ ფრანს: „შემდგომათ მრავალთა უძმთა და წელთა გპოვეთ“. ის გარემოება, რომ სწონიკა ქართლის მოქცევისა მოყვანილია აშოტ გურჯაანის (786—826) ძმის და მემკვიდრის გვარამ ერისთავთ ერისთავის დრომდის (IX სსუკ.), უკელას აფიქრებინებს, რომ ქართლის მოქცევა მეცხრე საუკუნეშია შედგენილი. მართლაც და ადვილათ წარმოსადგენია, რომ აჭოტოვი თავის დრომდის მოიყვანდა ისტორიულ ცნობებს, ჯ მამსადაძე შემდგენელსაც იმ საუკუნეში უნდა ეცოცხლა, რომელ საუკუნემდისაც მას თავის სწონიკა მოუყვანია. ეს ასე უნდა იყოს, რომ ამ მოსაზრებას თვით სწონიკის სასიათი არ ეწინააღმდეგებოდეს. თუ ჩვენ უურადლებით განვიხილავთ ქართლის მოქცევის სწონიკას, ადვილათ დავრწმუნდებით, რომ სწონიკის სასიათი თავიდან ბოლომდის ერთგვარი არ არის. შემოკლებული სწონიკა ქართლის მოქცევისა აღნიშნავს რა რო-

---

შედგენის დროს შესახებ (იხ. გვ. „ივერია“ 1889 წ. № 6). შეიძლება, ჩვენ ერთი ორი სიტყვის აღდგენაში ვცდებოდეთ, მაგრამ ეს კი გადაჭრით შევკვიპლია ვუქვით, რომ აქ არავითარი ცნობა არ არის არც შემდგენის და შემდგენის დროს შესახებ.

მედიმე პირის მეფობას თუ ერისთავობას, ყოველთვის უჩვენებს ერთ ორ უმთავრეს ისტორიულ ფაქტს მის მეფობაში მომხტარს და ისხენიებს, ვინ იყო მთავარ-ეზის-კოპოსი, ანუ კათალიკოსი. ეს სისტემა მტკიცეთ არის გატარებული თავიდან დაწყებული სტეფანოს II დრომდის (639—663). ხოლო სტეფანოს II შემდეგ წესი უცვლელად და შემოკლებულ ცნობების მაგიერ ერისთავების შესახებ მხოლოდ სია არის მოყვანილი ცამეტთა დიდთა ერისთავთა. არც ერთი დიპს-სახსრუარი ფაქტი მათი ერისთავობის დროისა აღნიშნული არ არის. არ არის აგრევე ნახვენები, თუ რომელი კათალიკოსი რომელ ერისთავის დროს იყო, არამედ ერისთავების სიის შემდეგ სიითვე არის წარმოდგენილი 27 კათალიკოსი (ნახ. ქვემოთ, გ. 37—39). რას მოასწავებს ეს ფაქტი, თუ არ იმას, რომ ეს სია მეტყველებული და წინეთ გი ქართლის მოქცევის სრონიკა სტეფანოს II დრომდის ყოფილა მოყვანილი. ამ ჩვენს მოსაზრებას ასაბუთებს კიდევ ერთი საყურადღებო გარემოება. როდესაც ჩვენ სუმბატის ისტორია ქართლის მოქცევის სრონიკას შევადარეთ, აღმოჩნდა, რომ სუმბატს თითქმის სიტყვასიტყვით გადმოუწერია ქართლის მოქცევიდან ისტორიული ცნობები პირველ ერისთავის გარამიდან დაწყებული (575—600) სტეფანოს მეორის დრომდის (639—663). ეს ფაქტი, ესე იგი რომ სუმბატს ქართლის მოქცევის შესახებ, ყველასათვის აშკარა იქნება, ვინც ამ ორ წყაროს ერთი ერთმანეთს შეადარებს ¹⁾. მაგრამ ერისთავე-

¹⁾ შეადარე ქვემოთ 34—37 გვერდებზე მოყვანილი ცნო-

ის ჩამოთვლაში სტეფანოს მეორის შემდეგ სუმბატის ისტორიის ქართლის მოქცევას კი აღარ ეთანხმება, არამედ ქართლის ცხოვრებას. სუმბატის ისტორიაში და ქართლის ცხოვრებაში გამოტოვებულია სუთი ერისთავი, რომელთა სასულები ზემოთ აღვნიშნეთ. ამას გარდა სუმბატის ისტორიის არ უჩვენებს არც ერთს იმ 27 კათალიკოსთაგანს, რომელთა სია ქართლის მოქცევაშია მოყვანილი. ეს ფაქტი, ჩვენის აზრით, იმას ამტკიცებს, რომ იმ ქართლის მოქცევის ვარიანტში, რომლითაც სუმბატს უსარგებლებია, არ ყოფილა ჩვენ მიერ აღნიშნული სია ერისთავთა და კათალიკოსთა. შეიძლება ეს სია მარტო ჩვენს ვარიანტში არის და სხვებში არ აღმოჩნეთ. ამ გვარათ ქართლის მოქცევის შედგენას, ჩვენის აზრით, მეშვიდე საუკუნეში უნდა ჰქონდეს ადგილი. ვინ არის აღმწერელი ქართლის მოქცევისა, არ ვიცით, მხოლოდ ქართლის ცხოვრებაში კბოულობთ ერთ ასეთ შენიშვნას: „ესე არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება, და ნინოსგან ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა, და ასლას იოვანე დეკანოზმან აღწერა“ 1). არა ვგონებთ, რომ აქ ის ქართლის მოქცევის წიგნი იგულისხმებოდეს, რომელსაც ჩვენამდის მოუღწევია. ყოველ შემთხვევაში ამის დასამტკიცებელი საბუთი ჯერ ჯერობით არა გვაქვს და გადაჭრით ამასე დაზარავი არ შეიძლება.

ზები ქართლის მოქცევის ხრონიკისა 45—50 გვერდებზე მოყვანილ ცნობებს სუმბატის ისტორიისა.

1) იხ. ქართლის ცხოვრება, გ. 181, შენ. 4. ამ სიტყვებით არის ეს ცნობა მოყვანილი მეგრელი ვარიანტშიც, მხო-

ესლა ვიკითხოთ, რა მასალები ჭქონია ხელში ქართლის მოქცევის შემადგენელს? რაც შეეხება საქართველოს ერის მოქცევას და წ. ნინოს ცხოვრების მოთხრობას, ეჭვი არ არის, რომ ამანების ასაწერათ ავტორს უსარგებლებია იმ თქმულებანთ სხვა და სხვა ნინოს თანა-მედროვე შინათა, რომელნიც ზემო აღნიშნეთ. ეს თქმულებანი თითქმის უცვლელათ უნდა იყოს შეტანილი ქართლის მოქცევაში და ავტორს მხოლოდ მათი შეკრება, თავებათ დაყოფა და სისტემატიურათ დაწობა უნდა ეკუთვნოდეს. ხოლო საიდგან ამოიღო ქართლის მოქცევის შემადგენელმა ის ისტორიული ცნობები მეფეების და ერისთავების შესახებ, რომელნიც განსაკუთრებით ქართლის მოქცევის ხრონიკას შეადგენენ, არ ვიცით. მაგრამ ის კი აშკარაა, რომ ყველა ეს ცნობები ამოღებულია თვით ქართულ წყაროებიდან და სრულიად არ ეტყობა უცხო ტომთ ისტორიის გაკლენა. ფრაზები „ვითარცა წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა,“ „ვითარცა წერილ არს ცხოვრებასა ბერძენთასა“, „სომეხთასა“ და სხვა, რომელნიც სშირათ შეგხვდებათ ქართლის ცხოვრებაში, არსად არ მოიპოვებიან ქართლის მოქცევაში. თვით იმ წმინდა ნინოს ცხოვრების კარიანტს, რომელიც აქამოდღე იყო ცნობილი და რომელიც სხვათა შორის შეტანილია ქართლის ცხოვრებაშიც, ცხა-

---

ლოთ მარიამ დედოფლის ვარიანტში შემდეგ სიტყვებს ვპოულობთ: „არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება და ნინოს ქართლისა მოქცევა ლეონტი მროველმან.. (?) დედასა ასეთნი ეწერა,“ (იხ. მარიამის ვარ. ფურცელი 216).

დათ ეტყობა სომეხთ წმიდათა მამათა ცხოვრების გავლენა. ამ მამათა ცხოვრებიდან, ანუ სომეხთ მოქცევის წიგნიდან, რომელიც აღწერია აგათანგის ტირდატ ჭევის (IV სსუგ.) თანამედროვეს და მწიგნობარს, შეტანილია ქართლის ცხოვრებაში და სხვა აქამომდე ცნობილ ნონოს ცხოვრების ვარიანტებში ვრცელი ამბავი დიოკლეტიანესათვის ცოლის ქებისა, ტირდატისაგან დევნა და წამება წმ. რიფსიმესი და ნინოს თანამოგზაურებისა, და აგრეთვე უშვით ქცევა ტირდატისა ¹⁾. ხოლო იმ ნინოს ცხოვრებაში, რომელიც ქართლის მოქცევას შეადგენს, ეს ამბავი სრულიად არ იხსენიება ²⁾. სწონიკა ქართლის მოქცევისა, როგორც მოვიხსენიეთ, შემოკლებულია, მაგრამ გადაჭრით არ შეიძლება თქმა, ეგრე მოკლეთ იყო თავდაპირველათ აღწერილი ქართული მატინე, თუ ქართლის მოქცევის შემადგენელს უფრო ვრცელი დედანი ჭქონდა სულში, მაგრამ განგებ შეამოკლა ისტორიული ცნობები და განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია თვით ქართლის მოქცევის ამბავს

¹⁾ ნახ. ქ. ცხ. გ. 69—71 და ახალი ვარიანტი წმიდა ნინოს ცხოვრებისა, გ. 13, შენ. 3.

²⁾ აგათანგის ისტორია ნათარგმნი ყოფილა ქართულ ენაზედაც (ნახ. Langlois, Collection des historiens anciens et modernes de l' Armenie, t. II. p. 194, note additionelle). ერთი ეგზემპლარი ამ ქართული თარგმანისა ყოფილა წინეთ ივერიის მონასტერშიც ათონის მთაზე, მაგრამ ეხლა კი სამწუხაროთ ეს წიგნი აღარც იქ მოიპოვება (ნახ. Цагарели Свѣдѣнія о пам. груз. писъм.—„ქართული წიგნების სახელელები ივერიის მონასტერსა შინა მღებარეთა მთა-წმინდას“, გ. 5).

და წმ. ნინოს ცხოვრებას. შეიძლება ეს მოკლე ისტორიული ცნობები იყოს საფუძველი ქართლის ცხოვრებისა და დანარჩენი სხვა და სხვა წყაროებიდან იყოს შეკვებული. მაგრამ ჩვენ ვი ჩვენდა თავათ უფრო იმ აზრისა ვართ, რომ ქართლის მოქცევის შემდგენს ვრცელი დედნიდან უნდა ჰქონდეს გამოკრებილი ეს ცნობები. უფელ შემთხვევაში მას უფრო მეტი მასალა უნდა ჰქონოდეს ხელში, ვიდრე ჩვენს ხრონიკაში არის. ავტორს განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია, როგორც მოსალოდნელი იყო დროს მიმართულებით, სასულიერო და საეკლესიო ფაქტებისათვის და გზა აუქცევია პოლიტიკური და სხვა ისტორიული ცნობებისათვის. მაგალითათ, ქართლის მოქცევაში ვახტანგ გორგასლანის ომების შესახებ ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი. თუცა ვახტანგი დიდ მეფეთ მოიხსენიება, მაგრამ რით იყო დიდი ეს ვი არ არის ნახეხები. მნელი დასაჯერებელია, რომ ავტორს არ ჰქონოდეს ცნობები ვახტანგის დროის ომების შესახებ, მაგრამ თითქო განგებ დაუდებია. სამაგიეროთ კათალიკოსობის დამყარებას საქართველოში იმავე ვახტანგის დროს დაწვრილებით მოგვითხრობს. ეს და სხვა ბევრი ასეთი მიმართულება ჩვენი ხრონიკისა გვაფიქრებინებს, რომ ქართლის მოქცევის ხრონიკა განგებ შემოკლებულია.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში არც ქართლის ცხოვრება გვამდებს მეტს ცნობებს ვიდრე ქართლის მოქცევა. მაგალითათ, ვახე, ბაგურ I და მირდატ II მეფეების შესახებ, გარდა სახელების ჩვენებისა, არავითარი ცნობები არ არის როგორც ქართლის ცხოვ-

რებაში, ისე ქართლის მოქცევასშიც¹⁾. სშიწათ ქართლის მოქცევასში მოკლეთ აღნიშნულია იგივე, რაც ქართლის ცხოვრებაში ბევრი სიტყვებით არის გამოთქმული, მაგრამ ეს მრავალ-სიტყვაობა ქართლის ცხოვრებისა ფაქტიკურად კი არაფერს გვიძატებს. ამას გარდა ზოგიერთი მოთხრობა ქართლის ცხოვრებისა სრულიად არ ეთანხმება მსოფლიო ისტორიის ფაქტებს, მაშინ როდესაც ქართლის მოქცევის ცნობები არ ეწინააღმდეგებიან მსოფლიო ისტორიის ცნობებს იმავე საგნის შესახებ²⁾.

ბოლოს საჭიროდ ვრაცხთ მოვიუვანათ აქ ზოგიერთი შენიშვნები ქართლის მოქცევის ტექსტის შესახებ და აგრეთვე შესახებ ზოგიერთ ფრაზებისა და სიტყვებისა, რომელნიც სსოფლიოში არ შეგვიტანია. ტექსტი ქართლის მოქცევის ხრონიკისა თავიდან დაწეებული სიტყვებამდის „და მეფობდა არსაკ“ (ნახ. ქვემოთ გ. 6) განასლუბულია, მაგრამ შეცვლილი კი არაფერია.

მესამე გვერდზე ჩვენი ხრონიკისა აღექსანდრე მკედონელის შესახებ სხვათა შორის სწეჩია. „და რუდ გამოიღო ქსნით და დასხნა კაცნი მეჩუვენი დასტან“

¹⁾ იხილეთ ქართლის ცხოვრება გ. 56—57. და ქართლის მოქცევის ხრონიკა, ქვემოთ, გ. 11.

²⁾ ნახ. მაგალითათ ქართლის მოქცევის შენიშვნა კოსტანტინე დიდის ბრძოლის შესახებ ქრისტეს სჯულის მიღებამდე (გ. 12) და ქართლის ცხოვრების ვრცელი, მაგრამ ტეერილი მოთხრობა, რომლითაც ქართლის ცხოვრება კოსტანტინეს მიერ ქრისტიანობის მიღებს უფარდებს მირიანის და სპარსთა მეფის ომს კოსტანტინესთან (ქ. ცხ. გ. 93—64).

კითხა რუისაძეთა და ჭრჭვან ადგილსა მას ნასტაგისი“. „დასტაგი“ ჩვენ ერთ სიტყვათ მივიღეთ, მაგრამ მეტრე დავწმუნდით, რომ ორ სიტყვას უნდა შეადგენდეს—„და სტაგი“. სტაგი საბა სულხან ორბელიანის ლექსიკონის განმარტებით ნიშნავს „რუს სათავსს“. მასთანადე ფრანზ ასე უნდა წავიკითხოთ: „და რუდკამოილო ქსნით, და დასხნა კაცნი მეტრეგენი, და სტაგითა რუისაძეთა დაჭ[ა]რჭვან ადგილსა მას ნასტაგისი 1)“. „და ჭრჭვიან“ ხშირათ იხმარება ძველ ხელნაწერებში „დააჭვიან“-ის მაგიერ. აქ თუ პატრივი არ არის გამოშვებული გადაწერისაგან, ესე იგი სიტყვა შემოკლებით არ არის ნახმარები, მაშინ ასე „ჭ“ „ჭა“-თ უნდა

1) განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ, რომელიც „დასტაგი“-ს ჩვენსავით ერთ სიტყვათ კითხულობდა, გადმოგვცა, რომ „დასტაგი“ კიდევ შემხვედრიად და გვონებ ვეთიშე მთაწმინდელის მიერ ნათარგმნ მეექვსე მსოფლიო კრების სფულ-დებაში უნდა იყოს“. ჩვენ გადავიკითხეთ უძველესი ვარიანტები ხსენებული წიგნისა, მაგრამ სიტყვა „დასტაგი“ ვერ ვიპოვეთ. მეტრე ამ სიტყვის განსამარტებლათ მივმართეთ აღმოსავლეთის ენების კარგათ მცოდნეს ბ. ნ. მარს, და მის მიერ გადმოცემული სხვა და სხვა მნიშვნელობა დასტაგისა, თუ დასტაგის მსგავსი სიტყვებისა სხვა და სხვა ენებიდან ჩვენს ტექსტს არც ერთი არ მოეწყო. ბოლოს შემოსწავნილი კითხვის შესახებ ძრილ საყურადღებო აზრი გამოთქვა მარსა. მარის აზრით, რომ „დასტაგი“ ერთ სიტყვად იკითხებოდეს, მაშინ ადგილის სახელი „ნასტაგისი“ კი არ იქნება, არამედ „ნადასტაგისი“, როგორათაც სიტყვის წარმოების კანონი მოითვს. ეს საბუთი საკმაოდ, რომ „დასტაგი“ ერთ სიტყვათ არ წავიკითხოთ.

წავიკითხოთ და ამასი შეუძლებელი არაფერი არ არის. „ჩ“ რომ „ჩკ“-ს მაგიერ იხმარება ამის მაგალითი მესხურ და ვითნშიაც არის, სადაც „ჩკრაკლეს“ მაგიერ სწერია „ჩკრაკლე“ (ნახ. ქვემოთ, გ. 84). მით უმეტეს „ჩ“ „ჩა“-ს მაგიერ უნდა იხმარებოდეს, როგორც თვით სახელი უჩვენებს ამ ასოსი.

ქართლის მოქცევის ხრონაკა იხსენიებს „ჭონებს“, როგორც ხალხს საქართველოში მოსულს და ზანავს დასახლებულს (ნახ. გ. 3). ქართლის ცხოვრება ჭონების მაგიერ უჩვენებს ურებს. ჩვენის აზრით აქ გადაძწერის შეცდომა არის. დედანში ეს სიტყვა ასე უნდა წერებულყო: „ჭონი“, რომელშიაც იგულისხმება „ჭურჩანი“, — თორმას, რომელიც ძრეელ ხშირათ არის ნახმარები თვით ნინოს ცხოვრებაშიც და სხვა ძველ ხელნაწერებში. „ო“ რომ „ოუ“-ს მაგიერ იხმარება ძველ მანუსკრიპტებში ამისი მაგალითი ბევრია. თვით ჩვენს ხრონიკაში „რუის“ მაგიერ სწერია „როა“ და „ოუფალი“-ს მაგიერ „ოლი“ (ნახ. გ. 3). მაშასადამე, რომ სიტყვა ჭურჩანი-ს მაგიერ იქნებოდა დაწერილი „ჭონი“, ადვილათ წარმოსადგენია. გადაძწერს ეტყობა პატრივი ვერ გაუსხსნია ისე, როგორც საჭირო იყო. მას გამოუშვებული ჭონების მხლართ ასო „ნ“, რომელიც უკვე მიუმატებია და გამოსულა „ჭონნი“. ესეც შესაძლებელია, რომ დედანში „ჭონნი“ ეწერა და გადაძწერმა პატრივი გამოუშვა მართლ. ასე თუ ისე, ეს კი საუბრეთ არ მიგვაჩინია, რომ „ჭონნი“ შეცდომით არის ნახმარები ჭურჩების მაგიერ. არა ვგონებ, რომ ჭონების სახელში ვინმემ ჭუნები იცნას, ვინაიდან იმ დროს, ესე

იგა-აღექსანდრე მაკედონელის დროს (IV სუგ. ქრ. წინ), ჭუნების ჭაჭანი არსად ყოფილა. ჭუნები გამოჩნენ მე-ხუთე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ. გარდა ზემო აღნიშნული შეტომებისა, ქართლის მოქცევაში ისეთ შეტომებსაც ვპოულობთ, რომელნიც ხუცური ასოების ერთი ერთმანეთის მსგავსებით წარმოსდგებიან, და რომელნიც სხვა მანუსკრიპტებშიაც იშვიათი არ არის. მაგალითათ, სიტყვა „ცურტავი“ ს მაგიერ ნახმარებია „ცურხავი“ (ტ და ხ ხუცურში ძრვიელ წაგავს ერთმანეთს). ეგელა ამების შესამოწმებლათ და დაკარგული ადგილების შესავსებლათ ძრვიელ საჭიროა მოპოვება სხვა ქართლის მოქცევის ვარიანტისა, და ჩვენ სრული იმედი გვაქვს, რომ თუ ვისმეს ეს წიგნი მოეპოვება, არ დაიშურებს შემოწიწვას, ან გასაშინჯავათ გამოგზავნას, წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებისათვის.

წინა-სიტყვაობა

სუმიბატის ისტორიისათვის.

მანამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების ვარიანტი, იქ სადაც თავდება დავით აღმაშენებლის მეფობა, მოყვანილია ცალკე თავით „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა, ჩვენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადით მოიწივნეს ამას ქვეყნასა ივინი, ანუ რომელით უამითგან უზურციეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმიბატი, ქემან დავითისამან“. ამ სუმიბატის ისტორიას დედანში უჭირავს 13 ფურცელი (294—306) ნახევარ თახახანი ქალაქისა მოსხო და მოლამსხო მრგვალი მხედრულის ხელით ნაწერი, და ბოლოს შემდეგი ლექსია ტექსტისვე ხელით მოყვანილი:

სახელი ღვთისა მადლისა მე დიდებითა მიქია,
აქა კორციითა გადიდებ, სულითა ვმონებ იქია,
ჩემზედა შემწედ ამყოფოს წმიდა გაბრიელ მიქია
და მძლავრსა არ მიძცეს ბოროტსა, არა მტანჯვიდენ იქია.

მანამ აღმოჩნებოდა მანამ დედოფლის ვარიანტი, რომელიც ეხლა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნთ-საცავს ეკუთვნის (№ 30), ჩვენ არა გვქონია წარმოდგენა სუმიბატის ისტორიაზე. ვიცოდით მხოლოდ ზე-

შო შოყვანილი სათაური, იგიც მარტო თეიმურაზ ბატონიშვილის ქართლის ცხოვრების შენიშვნიდგან ¹⁾, და ამ სათაურიდგან სჩანდა, რომ ქართლის ცხოვრებაში რაღაც შეტანილი ყოფილა სუმბატის ისტორიიდან, მაგრამ სახელდობრ რა ეკუთვნოდა სუმბატს, ამის შესახებ არავითარი ცნობა არ გვქონდა. ესლა, როდესაც სუმბატის ისტორია განცალკევებული ვიპოვეთ და ქართლის ცხოვრების ვაჩიანტებს შეუდარეთ, აღმოჩნდა, რომ უმეტესი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა ყოფილა შეტანილი ქართლის ცხოვრების ვაჩიანტებში და თითქმის სრულათ მარტო თეიმურაზის ვაჩიანტში. საუურადღებოა თვით რიგი და წესი, თუ როგორ შეუტანიათ სუმბატის ისტორიის ცნობები ქართლის ცხოვრებაში. სუმბატის ისტორია დაგლეჯილია ფრაგმენტად და მცირეოდენ ნაწილებად და ისე შექსოვილი და ჩაკეტილია აქა იქ ქართლის ცხოვრების ტექსტში. თავში, ბოლოში, თუ შუაში რომელიმე მეფის, თუ ერისთავის ისტორიის შესახებ ქართლის ცხოვრებაში მიმატებულია ცნობები სუმბატის ისტორიიდან. არ არის მიჭვეული ყურადღება, ეწეობა თუ არა სუმბატის ცნობა ქართლის ცხოვრების ცნობას. ამიტომაც ხშირათ ერთი და იმავე მეფის, თუ ერისთავის შესახებ ორი ერთი ერთმანეთის წინააღმდეგი აზრია გამოთქმული, რომელთა შორის ერთი ეკუთვნის ქართლის ცხოვრებას და მეორე სუმბატის ისტორიას. ზოგიერთ შემთხვევაში ქართლის ცხოვრების მოთხრობის ძაფი გაწყვეტილია სუმბატის ისტორი-

¹⁾ ნახ. ქ. ცხ. გ. 161, შენ. 3.

იდგან აბოღებულად ფრანგებით, თუ სხვა და სხვა შენიშვნებით. ის ადგილები ქართლის ცხოვრების ტექსტისა, სადაც სუმბატის ისტორიის ცნობები არიან ჩართულნი, სწინათ განსხვავდებიან სხვა და სხვა ვარიანტებში. ზოგიერთ ვარიანტში სწინათ გამოშვებულია სუმბატის ისტორიის ფრანგები, ან და სხვა ადგილს და სხვა რიგით არიან ჩართულნი, ხოლო თეიმურაზ ბატონიშვილის ვარიანტში, როგორც მოვიხსენიეთ, თუძვა ნაწილ-ნაწილათ, მკრამთით-ქმის სრულათ არის შეტანილი სუმბატის ისტორია. ჩვენ გამოვწვდილეთ და გამოკვრიბეთ ქართლის ცხოვრების ტექსტიდან ის ფრანგები და მოთხრობანი, რომელნიც სუმბატის ისტორიას ეკუთვნოდნენ, და ამით თვით ქართლის ცხოვრებიდან აღვადგინეთ სუმბატის ისტორიის ვარიანტი, რომელიც მარიამის ვარიანტის შესადარებლად ვისმარეთ. ის ადგილები, რომელნიც მხოლოდ თეიმურაზის ვარიანტში მოიპოვებიან და ბრძანს შესმაქვს ნაბეჭდ ქართლის ცხოვრების ტექსტის შენიშვნებში, თეიმურაზის ვარიანტით აღვნიშნეთ (შემოკლებით: თ. ვარ.). ხოლო დანარჩენი ნაწილი, რომელიც შეტანილია სუმბატის ისტორიიდან თითქმის ყველა ქართლის ცხოვრების ვარიანტებში, ჩვენ ქართლის ცხოვრების სახელით აღვნიშნეთ (შემოკლებით: ქ. ცხ.). ამით ის გი არ გვინდოდა გვეჩვენებინა, ვითომც მოუკანალი ფრანგა ქართლის ცხოვრების ტექსტს ეკუთვნოდეს, არამედ ისა, რომ ხსენებული ადგილი თითქმის ყველა ქართლის ცხოვრების ვარიანტში არის შეტანილი სუმბატის ისტორიიდან. ხოლო ერთი რჩი ადგილია შესადარებლად ნაჩვენები ჩვენს შენიშვნებში, სა-

დაც მოყვანილია თვით ქართლის ცხოვრების დედნის ტექსტი, და აწა თეიმურაზის ისტორიისა (ნახ. გ. 46, შენ. 3; გ. 49, შენ. 2; გ. 50, შენ. 1). ქართლის ცხოვრებელგან აღდგენა სუმბატის ისტორიისა და მისი ვარჩანტათ ხმაკება მიუცილებელ საჭიროთ მიგვაჩთა, რადგანც მარჩამ დედოფლის ვარჩანტის ტექსტი გარყვნილია უმეტესის გადამწერისაგან. ის შეცთომები, რომელნიც წარმოსდგებიან ხუცურნი ასოების ერთი ერთმანეთის მსგავსებით და ჰატივ ქვეშ მყოფი სიტყვების უვიცი კითხვით, ხშირია მარჩამის ვარჩანტში¹⁾. ამას გარდა მარჩამის ვარჩანტში

1) ხუცურში ძრიელ წაავაუთ ერთი ერთმანეთს ასონი ბ და შ, ა და ძ, ხ და ტ, ძ და რ. ამისათვის მარჩამის ვარჩანტში სიტყვების მაგიერ ფუანშურ, არშაკ, შაბურ, მოზიდან, არდაშირი და სხვა—ხშარათ სწერია: ფუანბურ, არშაკ, ბაბურ, მოშიდან, არდაბირი და სხვა; სიტყვების მაგიერ დამ, რამ, მთამ, ვამ—კვითხულობთ: დამ, რამ, მთამ, ვამ; სიტყვების მაგიერ ტაიჭები. დეკტალარა, არდოტი—სწერია: ხაიჭები, დეკხალარი, არდონი; სიტყვების მაგიერ რეცა, მურგული, განერე—კვითხულობთ: ძეცა, მურგული, განეძე და სხვა. ამას გარდა გადამწერს არ სცოდნია ჰატივ ქვეშ მყოფი სიტყვების გახსნა და მიტომ სიტყვების მაგიერ—ერისთავნი, არამედ, დაბადებითა, დიმიტრი, მლუდელნი, ქრისტეს, რომელნი და სხვა—მარჩამის ვარჩანტში სწერია: ევანი, ამად, დაბდაბებითა, დატრი, მადლნი, ჰრქვეს, ერნი და სხვა, დედანში ალბათ ეწერა: ენი, ად, დბათ, დტრი მდნი, ჰქს, რნი. ამ გვარივე შეცთომით აიხსნება ის მოკლეა, რომ ხსენებულ ვარჩანტში სიტყვების მაგიერ „ხლო ესე ადერკი“ სწერია „ხუსადერკი“ (?). დედანში უსათუოდ ეწერა „ხ ესე ადერკი“. ასეთი შეცთომები ძრიელ ხშირია მარჩამის ვარჩანტში.

აქა იქ გამოშვებულა ზოგიერთი ფრაზები და სიტყვები, რომელთა გამოშვებით ტექსტი გაუგებარი ხდება. ეკლას ამბების შესასწორებლად და შესავსებად ჩვენ ვინმარეთ ქართლის ცხოვრების ტექსტიდგან აღდგენილი სუმბატის ისტორიის ვარიანტი, და ის სიტყვები და ფრაზები, რომელნიც მარიანტში გამოშვებულნი არიან და ჩვენ აღნიშნული ვარიანტიდგან შემოვიტანეთ, დიდ ფრჩხილებში ჩავსვით. სიტყვები, რომელნიც აშკარა შეცდომით არიან ნაწერნი, გავასწორეთ, მაგრამ დედნის მართლ-წერა პატარა ფრჩხილებში უჩვენეთ.

სუმბატის ისტორია იწყება დასაბუთებულად ამოღებული გენეალოგიით, რომელშიაც პირველი ბაგრატიონი ქართლისა, გვარამ გურგაშაღატი, გამოუყვანილია დავით წინასწარ-მეტყველის შთამომავლად. ამ გვარამიდგან (VI სუგ.) იწყებს სუმბატი თავის ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონების ისტორიას და ათავებს მე-XI სუგუნეში, ბაგრატ IV დროს. ვინ არის სუმბატი, დავითის ძე, რომელსაც სხუნიებული ხრონიკა შეუდგენია, არ ვიცით. ვიცით მხოლოდ, რომ თვით ამ სუმბატის ისტორიაში და ქართლის ცხოვრებაშიაც ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონებთა შორის ისენიება რამოდენიმე სუმბატი, დავითის ძე, და უკანასკნელი მათგანი—„სუმბატ ერისთავთა ერისთავი, კაცი მართალი, ძე დავით მამფლისა, არტანუჯელი“, გარდაცვლილა 988 წელს. 1). განსვენებული დ. ბაქრაძის აზრით, შესაძლებელია, ეს უკანასკნელი სუმბატი იყოს ჩვენი ხრო-

1) იკ. ქვემოთ სუმბატის ისტორია, გ. 61.

ნიკის აღმწერი, „და თუმცა სუმბატის ისტორია ამის სიკვდილსაც გადასცილდება, მაგრამ შეძლებულია, რომ ეს შეძლები სხვამ განაგრძო“ (ნახ. ბაქრაძის ისტორია გ. 55). ჩვენის აზრით, ავტორი ბაგრატიონების ისტორიისა მართლაც ტალ-გლარჯეთის ბაგრატიონებს უნდა ეკუთვნოდეს, როგორც სამართლიანათ შენიშნავს დ. ბაქრაძე, მაგრამ შეუძლებელია ის იმ სუმბატ არტანუჯელათ ვაღვიაროთ, რომელიც 988 წელს გარდაცვლიდა. თუ სუმბატის შრომას მარტო 988 წლამდის ვიცნობთ და დანარჩენს მერმე მიმატებულათ ჩავთვლით, გამოვა, რომ თითქმის ნასკვარი იმისი, რაც ესლა სუმბატის ისტორიას შეადგენს, სუმბატს არ ჰქუთნებია. ამას გარდა რიგი და წესი სრონიკისა თავიდგან დაწყებული ბოლომდის ერთგვარია, და არა ვგონებ, რომ რი სხვა და სხვა ავტორის შრომას სრულებით ერთგვარი სასიათი ჰქონდეს. სუმბატის ისტორია არა თუ გაგრძელებული არ არის, არამედ პირ იქით ისე მოულოდნელად არის შეწყვეტილი ბაგრატ IV დედის მარამ დედოფლის გამგზავრებაზე საბერძნეთში, რომ თითქო რაღაც აკლიაო, თითქო ჩვენამდის სრულათ არ მოღწეულა. ეჭვი არ არის, რომ სუმბატი თავის დრომდის მოიყვანდა ბაგრატიონების ისტორიას და რეთიც უფრო თავის დროს დაუახლოვდებოდა, მით მეტი ცნობები ექნებოდა ხელში, როგორც თანამედროვე პირს. მართლაც და სუმბატი უფრო დაწვრილებით მოკვითსრობს თავის ისტორიის ბოლოში გიორგი მეფის და ბასილი მეფის რმებს¹⁾. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს,

¹⁾ ნახ. სუმბატის ისტორია, გ. 67—79.

რომ ავტორი თანამედროვე იყო ამ ფაქტებისა. ამიტომაც უნდა ვაღვიაროთ, რომ სუმბატს, ჩვენი ხრონიკის ავტორს, ჩვენ სრულებით არ ვიცნობთ, მაგრამ სასკეშმარტოდ მიგვაჩნია, რომ ის ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთაგანი იყო და მეთერთმეტე საუკუნეში ცხოვრობდა.

თავის ისტორიის შესადგენათ სუმბატს უსარგებლებია სხვა და სხვა წყაროებით. ორი ამ წყაროთაგანი ცხადია, რაში მდგომარეობდა. ერთი არის დახადება, რომლიდანაც ავტორს ამოუღია გენეალოგია და გვარამჭურჭაძის დახადება წინასწარ-მეტყველის შთამომავლობისა დაუკავშირებია. მეორე წყარო არის ქართლის მოქცევის ხრონიკა, საიდგანაც, როგორც უკვე შევნიშნეთ, სუმბატს თითქმის სიტყვას სიტყვით გადმოუწერია ისტორიული ცნობები პირველ ერისთვის გვარამდგან დაწეული სტეფანოს II დრომდის ¹⁾. დანარჩენი ცნობები, ჩვენის აზრით, ავტორს უნდა გამოეკრებოს სხვა და სხვა ხრონიკებიდან და ბაგრატიონების საგვარეულო დათვრიდან. ეჭვი არ არის, რომ სუმბატს ისეთი მანუსკრიპტი ჰქონია ხელში, რომელშიც დაწერილები აღნიშნული ყოფილა შთამომავლობა თითოეული ბაგრატიონისა, ღ აგრეთვე დრო, თუ რომელი ბაგრატიონი, რომელ წელს მოკვდა. ამიტომაც სუმბატის ისტორია ძრიელ ბევრს ქრონოლოგიურ ფაქტებს გვაძლევს და ამ მხრით ბადალი არა უავს ძველ ხრონიკებში. თვით ხუთასიანი ქორონიკონი პირველათ იხმარება არა

¹⁾ ნახ. ქართლის მოქცევის ხრონიკა გ. 34—37 და სუმბატის ისტ. გ. 45—50.

ქართლის ცხოვრებაში, როგორც თქვამდა დ. ბაქრაძე¹⁾,
 ანამედ ამ სუმბატის სწონიკაში და აქედან მეტე
 ნილია ქართლის ცხოვრებაში. ეს პირველათ სმარებული
 ქორნიკონი უჩვენებს 826 წელს, აშოტ გურჯაანის სი-
 კვდილის დროს (ნახ. ქვემოთ გ. 55). ჩვენის აზრით, სუმბატს
 უნდა ეკუთვნოდეს აგრეთვე პირველათ შეტანა მწერლობაში
 იმ გარდმოცემისა, რომლითაც ქართულთ ბაგრატიონებს ხა-
 დიან დაკით წინასწარ-მეტყველის ნათესავათ. ამ გარდმო-
 ცემის მიხედვით მოუწევია სუმბატს გენეალოგიაც და
 პირველი ერისთავი გვარამ გამოუყვანია დაკით-წინასწარ
 მეთყველის შთამომავალად. მართლაც და ვის უნდა გაე-
 ტარებინა ეს აზრი მწერლობაში, თუ არ ბაგრატიონების
 ისტორიის ავტორს და თვით ბაგრატიონს? რომ ეს აზრი
 წინეთ არ ყოფილა შეტანილი მწერლობაში, ამას ამტკიცებს
 ქართლის მოქცევის სწონიკა, სადაც გვარამი დაკითის
 ნათესავად მოხსენებული არ არის, და თვით იმ ქართლის
 ცხოვრების ტექსტი, რომელშიც სუმბატის ისტორიის წინ-
 ბები შეჩუდი არ არის. ასეთია, როგორც ვიცით, მარ-
 ამის ვარნიანტი და ეს ვარნიანტი მოხსენიებს რა ქართ-
 ვულთ ერისთავების თხოვას კეისარისაგან, რათა მან კეი-
 სარმან მოსცეს ქართველებს მეფე ნათესავისაგან მეფე-
 თა ქართველთასა, განაგრძობს: „მამინ კეისარმან
 რულა თხოვა მათი და მოსცა მეფედ დის-წული შირ-
 დატისი, ვასტანგის ძისა, ბერძნისა ცოლისა, რომელსა
 ერქვა გურამი, რომელი მთავრობდა კლარჯეთს. ამას

¹⁾ ნახ. ვახუშტის ისტორია, გ. 118, გვ. 1.

გუარამს მისცა კეისარმან კურატპალატობა: და წარგზავ-
 ნა მცხეთას“. აქ, როგორც თვით მკითხველიც ხე-
 დავს, გვარამის დავითისაგან შთამომავლობაზე არაფერი
 არ არის ნათქვამი. ასეა ეს ადგილი მოყვანილი სხვა ვა-
 რიანტებშიაც, მაგრამ სხვა ვარიანტები ამას შემდეგ უმა-
 ტებენ სუმბატის გენეალოგიას, რომელშიაც გვარამი და-
 ვითის ნათესავათ არის გამოყვანილი, და მით ავსებენ
 თითქო ქართლის ცხოვრების ნაკლს. მარამის ვარიანტი
 აგერ გვიან მოიხსენიებს ადარნასე ერისთავს დავით წინას-
 წარ-მეტყველის ნათესავათ: „მამინ მოვიდა მისსა (ე. ი.
 ანჩილ II) მთავარი ერთი რომელი იყო ნათესავიდგან
 დავით წინასწარ-მეტყველისა, სახელით ადარნასე, დის-წუ-
 ლი (ქართლის ცხოვრებით ძმის-წული) ადარნასე ბრძმისა,
 რომლისა მამა მისი მზახებულ იყო ბაგრატიონიანთადაც,
 და ბერძენთა მიერ დადგინებულ იყო ერისთავად არეთა
 სომხითისათა“ (გ. 215). ეს ადგილი სხვა ვარიანტებშიაც
 არის (ნ. ქ. ცხ. გ. 180) და შეიძლება სუმბატის ისტო-
 რიის გავლენით იყოს შეტანილი ქართლის ცხოვრებაში.

სანტეგრესლა თვით ქართლის ცხოვრების თავდაპირვე-
 ლი ტექსტის და სუმბატის ისტორიის შედარება ერთი-
 ერთმანეთთან. თუ როგორი იყო დაკავშირებულათ ქართ-
 ლის ცხოვრების ტექსტი გვარამ კურატპალატოდგან დაწყე-
 ბული ბაგრატ მეოთხის მეფობამდის, ეს მარამი დედოფ-
 ლის ვარიანტიდგან სჩანს, რომელშიც ძველი ტექსტი
 განცალკევებულია და სუმბატის ისტორიის ფრაგმენტით აჭა-
 რებულად არ არის. ასეთივე ტექსტი დაკვრება ხეენ, თუ
 სხვა ვარიანტებისაგან გამოიწველილათ სუმბატის ისტორი-

ის ცნობებს. ამ ქართლის ცხოვრების თავდაპირველი ტექსტის შედარებამ სუმბატის ისტორიასთან იმ დასკვნასზე მიგვიყვანა, რომ ორში ერთი უნდა ვაღვინაოთ: ან სუმბატს უსარგებლებია ქართლის ცხოვრებით, ან და ქართლის ცხოვრების შემადგენელს სუმბატის ისტორიით. რომელი აზრია ამათში მისაღები, გადაჭრით თქმა არ შეუძლებია, ვინაიდან არ ვიცით, ქართლის ცხოვრებას უმაღლესადგენილი თუ სუმბატის ისტორია. ხოლო მსგავსება მათ ცნობათა შორის კი აშკარაა. განსაკუთრებით ერთგვარათა ანაზნა მოთხრობილნი გიორგი მეფის და ბასილის ომები. ზოგიერთი ცნობები და ფაქტები ერთგვარათა ანაზნა გადამოცემულნი როგორც სუმბატის ტექსტში, ისე ქართლის ცხოვრებაშია, მაგრამ როდესაც სუმბატის ისტორია ხელშეორეთ შეუტანიათ და შეუქსოვნიათ ქართლის ცხოვრების თავდაპირველი ტექსტისა, არ მიუქცევიათ ყურადღება, საჭიროა თუ არა რომელიმე ფრაზის გამოშვება, რომელიც იმეორება ქართლის ცხოვრებაშიც და სუმბატის ისტორიაშიც. ამიტომაც ეხლანდელ ქართლის ცხოვრების ტექსტში ხშირათ შესვდებით ორ ერთგვარ ფრაზას და ცნობას ერთ და იმავე საგნის შესახებ. ეს მოვლენა ჩვენთვის გაუგებარია იყო, მანამ სუმბატის ისტორიას ქართლის ცხოვრების ტექსტს შეუდარებდით.

მაგრამ საკითხავი ესაა, ვინ მიიღო შრომა და ეს სუმბატის ისტორია შეაკერა ქართლის ცხოვრების ტექსტს და რატომ სუმბატის ხრონიკა ცალკე თავათ მარტო მანამ დედოფლის ვარსკლავისა და სხვებში არა? ამ კითხვებზე სრული პასუხი მაშინ შეიძლება მივსცეთ, როდესაც დაწ-

ურილებით განვიხილავთ უკელა ქართლის ცხოვრების ვარ-
 სანტებს და ვრცლათ შევეხებით ვახტანგის რედაქციას.
 მაგრამ რაკი ეს განხილვა ძრეელ შორს წაგვიყვანს და აქ
 ადგილიც არა გვაქვს სრული აღწერილობა მოვიყვანოთ იმ
 ვარსანტებისა, რომელნიც ესლას ხელში გვაქვს, ამისათვის
 სრულ ჩვენს აზრს უკელა ამ კითხვების შესახებ სხვა
 დროს და სხვა ადგილს წარმოუდგენთ მკითხველს. ესლას
 მხოლოდ აღვნიშნავთ, რა დასკვნაზე მიგვიყვანა ჩვენ ქარ-
 თლის ცხოვრების სხვა და სხვა ვარსანტების შესწავლამ,
 და ბოდიშს ვიხდით, რომ ჩვენი აზრი აქ ისე დასაბუთე-
 ბული ვერ იქნება, როგორც საჭიროა. ჩვენის აზრით, სუმ-
 ბატის ისტორიის შექსოვა და შეკერება ქართლის ცხოვრე-
 ბის ტექსტისათვის ვახტანგ VI რედაქციას ეკუთვნის. ეს
 არის უმთავრესი უკელა იმაში, რაც ვახტანგს ქართლის
 ცხოვრებისა მიუძღუბია. მაგრამ ვახტანგის რედაქციას სხვა
 შრომაც მიუძღვის ქართლის ცხოვრებაში. ამ რედაქციას
 მეფობის-და-გვალად დაუყვია თავებად ქართლის ცხოვრების
 ტექსტი, თითოეული მეფობისათვის სათაური დაუსვამს და
 აღვნიშნავს, თუ მეჩამდენა სათაურში ნაჩვენები მეფე-
 ამს გარდა ვახტანგის რედაქციას ახლად შეუტანია ქარ-
 თლის ცხოვრებაში: 1) ვრცელი ისტორია იესო ქრისტეს
 კვართის მცხეთაში მოტანისა (ნახ. ქ. ცხ. გ. 40—41);
 2) ღვთის-მშობლისადმი წილად ხდომას საქართველოს ქვე-
 ყნის მოქცევისა და ანდრია მოციქულის მოწვევა და ქადა-
 გება საქართველოში (გ. 41—46); 3) ცხოვრება მურ-
 ვანოზისა, ანუ წმიდისა ჰეტრესი (გ. 102—105); 4) ცხოვ-
 რება ათორმეტთა სირიელთა მამათა (გ. 151—159);

5) დადგენილობა მეექვსე მსოფლიო კრებისა ქართველთა კათალიკოსების სამწყურს და დამოუკიდებლობის შესახებ (გ. 171—172) და აგრეთვე ცნობები კათალიკოსების თაბორისა ჭ სამოელის შესახებ სტეფანოს II დროს; 6) ქრონოლოგიური ცნობები ტაოელთა ბაგრატიონების შესახებ, რომელნიც აჩუქათ სუმბატის ისტორიიდან არიან შემოტანილნი (ქ. ცხ. გ. 193); 7) მოთხრობა დავით გურატპალატის მიერ ბაგრატ-სკლეროსის დამარცხებისა (გ. 206), რომელიც სიტყვა სიტყვით ამოღებულია ათონის მანუსკრიპტიდან, სადაც მოიხროება ცხოვრება მთაწმინდელთა მამათა ეფთიმესი და გიორგისი (ეს მანუსკრიპტი ესლას ზენს საეკკლესიო მუზეუმში ინახება); 8) მოთხრობა და ცნობები სიმონ და მელქისედეკ კათალიკოსების შესახებ ბაგრატ III, გიორგი I და ბაგრატ IV დროს (ქ. ცხ. გ. 212—213 და 218); 9) მცხეთის გუჯარი 1040 წ. (გ. 221—222), რომლის პირი საქართველო იმერეთის გუჯართ კრების წიგნშიაც არის შეტანილი № 378, და რომელიც შეიცავს კათალიკოს მელქისედექის მიერ შედგენილს სიას ბერძენთა მეფეების კოსტანტინე და ბასილისაგან მოპოვებულ სამცხეთო მიწა-ადგილთა და სამკაულთა. გუჯარი დამტკიცებულია ბაგრატ გურატპალატის და კახთ მეფის კვირიკეს მიერ; 10) მოთხრობა, თუ როგორ გიორგი მთაწმინდელმან ინახულა კოსტანტინეპოლში ბაგრატ IV და მარიამ დედოფალი ჭ ამ უკანასკნელთა მიერ მოწოდება საქართველოში გიორგისა (გ. 226—227); 11) ცნობები ბაგრატის ასულის მართას გაგზავნის შესახებ საბერძნეთში, სიკვდილი თეოდორა დედოფლისა და მარიამ დედოფლის

კონსტანტინეპოლიდგან იერუსალიმში გამგზავრების განზ-
 რახვა ჯ გიორგი მთაწმინდელისაგან დაშლას (გ. 229—230);
 12) გარდა ამისა კონსტანტინის რედაქციას ეკუთვნის უეჭვე-
 ლად შოგიერთი სიტყვები და ფრაზები, რომელნიც უძ-
 კვეს ვარინტებში არ მოიპოვებიან, და რომელნიც, რო-
 გორც ერთობა, შეძვევ არიან ჩაკერებულნი ქართლის ცხო-
 ვრების ტექსტში.

რომ უგველა შემოხსენებული მოთხრობანი, ცხოვ-
 რებანი, თუ ცნობები შეტანილია ქართლის ცხოვრება-
 ში. კონსტანტინის რედაქციის მიერ, ამას უეჭველათ ამტკი-
 ცებს მარამ დედოფლის ვარინტი, რომელშიაც არც
 ერთი შემო-ნაჩვენები სტატია არ მოიპოვება. მარამის ვარი-
 ნტი ერთათ ერთი ვარინტია აქამოდვე ცნობილ ვარინ-
 ტებთა შორის, რომელზედაც შეგვიძლია გადაჭრით თქმა,
 რომ კონსტანტინის ადრინდელ დროს ეკუთვნის. მარამის
 ვარინტში ოცს სხვა და სხვა ადგილს მოხსენებულია მა-
 რამ დედოფალი, რომლის ბრძანებით გადაუწერიათ ხსენე-
 ბული ვარინტი, და სამს ადგილს იხსენიება, როგორც
 ცოცხალი, პირველ ძე მარამისი ოტია. ოტია იყო მარამ-
 ამ დედოფლის და გურიელი სვიმონის შვილი. 1636 წელს
 მარამი გაჭევა ცოლად ქართლის მეფეს როსტომს, რომე-
 ლიც ოტიას, თარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, შვილ-
 სავით ზდიდა. ოტია მიიცვალა 1646 წელს და სამაგა-
 ლითო გლავის და ტირილის შეძვევ დამარხეს მცხეთა-
 ში 1). აქედგან ცხადია, რომ მარამის ვარინტი გადაწერილი

1) ნახ. ქ. ცხ. ტ II, გ. 525—525 და ბროსეს Int-
 roduction-ი გ. CXCVI—CC.

ყოფილა 1636—1646 წლებში. ამ დროს ვახტანგი და-
ბადებულ იცა არა ყოფილა (ვახტანგი დაიბადა 1675 წელს).
მასთანადვე, უოკელ ეჭვს გარეშეა, რომ მარტომ დედოფლის
ვარნიანტი ვახტანგ VI აღწინდელ დროს ეგუთვნის. ესევე
არ შეიძლება ვსთქვათ სხვა ვარნიანტებზე. გარდა მარნიანტის
ვარნიანტისა აქამომდე არ არის აღმოჩენილი არც ერთი
ვარნიანტი, რომელსაც ვახტანგის რედაქციის წინა-სიტყვა-
ობა არ მიუძღოდეს, და რომელზედაც გადაჭრით შეიძ-
ლებოდა თქმა, რომ ვახტანგის აღწინდელ დროს ეგუთ-
ვნის. სხვა აქამომდე ცნობილ ვარნიანტებთან შორის უძვე-
ლესათ ითვლებიან ხუცუჭათ ნაწერი თეიმურაზ ბატონი-
შვილის ვარნიანტი, რომელიც ეხლა ჰეტეროგონის სამეც-
ნიერო აკადემიას ეგუთვნის, და თეიმურაზისვე ნაქონები
მხედრულათ ნაწერი რუმინეცის მუხეუმის ვარნიანტი მონ-
გოვში. ამ ორ ვარნიანტს დაემყარა განსაკუთრებით ბროს-
სე თავის ქართლის ცხოვრების გამოცემაში და ამ ორ
ვარნიანტს საღის დ. ბაქრაძე ვახტანგის აღწინდელ დროის
ვარნიანტებათ ¹⁾). მაგრამ რომ რუმინეცის ვარნიანტი ვახტან-
გის წინა დროს არ ეგუთვნის, ამას ამტკიცებს ერთი შე-
ნიშვნა ვახტანგ გორგასლანის მეფობის შესახებ, რომე-
ლიც იკითხება ასე: „ვახტანგის სიმამრი ლეონ მკველი.
ლეონიდას ამ ქორთნიკონს „ტყუზ“-ამდინ არის წელიწადი

¹⁾ Бакрадзе. Статьи по истории и древностямъ Гру-
зии. Приложение № LV-му тому зап. Им. Ак. Наукъ,
стр. 15.

ათს ეს ოთხმოცდა ოცა¹⁾. ქორონიკონი „ტყზ“ უდრის 1709 წელს და აშკარაა, რომ რუმინელების ვარდისა და წილის უფროსი გადაწერილი. ჩვენ არ შეგვიძლება იმ შეტომისზე, რომ ვიზანტიის მეფის ლეონ I მკაცრიდან 1709 წლამდე 1188 წელი კი არა 1235 წელს გასული, არ შეგვიძლება იმიტომ, რომ ამ შეტომის ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს და არც არაფერს უშლის ჩვენს დასკვნას. 1709 წელს ვახტანგ VI 34 წლის იყო და ისეთი შესანიშნავი შრომა, როგორც არის მისი სამართლის წიგნი, გამოცემული ჰქონდა. მაშასადამე, ჩვენთვის გასაკვირვებელი არ უნდა იყოს, რომ ამ დრომდე ვახტანგი ქართლის ცხოვრების რედაქციასაც მოასწრობდა, მით უმეტეს, რომ ქართლის ცხოვრებაში ვახტანგს ბევრად უფრო ნაკლები შრომა მიუძღვის, ვიდრე სამართლის კრებულში, რომელიც მან გამოსცა 1703, თუ 1704 წელს. მეორე მინაწერი რუმინელების ვარდისა და წილის უფრო ასახულებს ამ აზრს და ცხადად უჩვენებს, რომ ვახტანგის რედაქციას მართლა ჰქონია ადგილი ქართლის ცხოვრებაში. ხსენებულ ვარდისა და წილის უფროსი ცხოვრება მუშავანობისი, ანუ წმ. პეტრესი, გადაწერილი შენიშვნაში მიმართავს წმ. პეტრეს და სთხოვს, შეიწყოს ბატონიშვილი ვახტანგი, მისი მეუღლე და შვილები და ასულნი მისნი, წადგანაც მან (ვახტანგმა) იპოვა ჭ

---

¹⁾ იხ. ქ. ცხ. გ. 148, შ. 2, და Hist. de la Géor. t. I, p. 199, n. 1.

გამოაქვეყნა შემოკლებით ამ წმიდანის ცხოვრება ¹⁾. ეს შენიშვნა რუმინტევის კარინტისა აშკარათ უჩვენებს, რომ წმ. პეტრეს ცხოვრება ვახტანგის მიერ ყოფილა შეტანილი ჩვენს მატიაზეში. მასშასადაძე, ვახტანგს რაღაც შრომა მიუძღვის ქართლის ცხოვრებაში, და შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ ეს შრომა მარტო წმ. პეტრეს ცხოვრების მიმატებით თავდებოდეს. ამისათვის ვახტანგის რედაქციის უარის-ყოფა ყოველად უადგილია. ზემოთ ჩვენ შესაძლოთ დავინახეთ, რომ ვახტანგის რედაქცია 1709 წლადის მომხთარ-იყო, მასშასადაძე იმ დროებში, როდესაც ვახტანგი ჯერ კიდევ მეფე არა ყოფილა. ამას ეძღვნება ჩვენ მიერ მოყვანილი შენიშვნაც, რომელშიაც ვახტანგი ბატონიშვილათ ისვენებდა და არა მეფეთ. მასშასადაძე, ქართლის ცხოვრების რედაქცია 1711 წ. აღწინდელ დროს ეგუთვნის, ანუ უფრო დაახლოვებით, როგორც ნახვენებია, 1709 წლის წინეთ უნდა ყოფილ-იყო. ყველა ამაუბიდგან, რაც რუმინტევის კარინტის შესახებ ითქვას, ცხადია, რომ ხსენებული კარინტი ვახტანგის დროს ეგუთვნის და არა ვახტანგის აღწინდელ დროს, და რომ ვახტანგის რედაქციის კვალი აშკარათ ეტყობა ამ კარინტს.

რაც შეეხება თეიმურაზ ბატონიშვილის კარინტს უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს კარინტი, როგორც სხვებიც, იწყება ვახტანგის წინა-სიტყვაობით, მაგრამ პირველი ფურცელი ამ კარინტისა დაწერილი ყოფილა არა ტექსტის ხელით და, როგორც შენიშნავს ბროსსე, მეტყე უნდა იყოს

¹⁾ ნახ. Hist. de la Géor. p. 139, n. 1.

შიმატებული ¹⁾). ეს გარემოება მოყვით საბუთათ თეიმურაზის ვარჩანტის სიძველისა. მაგრამ ეს, ჩვენის აზრით, არაფერს არ ამტკიცებს. თეიმურაზის ვარჩანტი მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულსაც რომ ეკუთვნოდეს, მაშინაც შესაძლოა დაკარგულიყო პირველი ფურცელი და მერმე მიმატებულია ნაკლები ტექსტი. განა ცოტა გვაქვს ჩვენ მეთვრამეტე საუკუნის ხელნაწერები, რომელთაც ზოგიერთი ფურცლები ჭკლებიათ და რომელნიც სხვა ხელით არიან შეკვსებული? განა ეს გარემოება მანდა მანც სიძველესა ნიშნავს? არა მგონია, რომ ეს ვინმემ ხელ-ჩასაჭერ საბუთათ მიიღოს თეიმურაზის ვარჩანტის სიძველისა. არც ის მიიღება სიძველის ნიშნათ, რომ ეს ვარჩანტი ხუცურის ხელით არის ნაწერი. არ მიიღება მიტომ, რომ ჩვენ ბევრი გვაქვს ხუცურათ ნაწერი ხელ-ნაწერები ვახტანგ მეფის განონებისა, ანტონ კათალიკოსის თხზულებებისა და სხვა წიგნებისც, რომელნიც მეთვრამეტე საუკუნეში არიან შედგენილნი. თეიმურაზის ვარჩანტის შესახებ ეს შეთქმება მხოლოდთ გადაჭრით ითქვას, რომ 1725 წლის აღრიხნდელ დროს ეკუთვნის, ვინაიღვან ამ წლის მინაწერი არა ტექსტის ხელით უჩვენებს, რომ ხსენებული ვარჩანტი ჭკუთნებია იმერეთის მეფეს ალექსანდრე V ²⁾). სხვა საუკუნადდებო მინაწერს ამ ვარჩანტისას ბროსესე არსად არ უჩვენებს. ამგვარათ ჩვენ თვით თეიმურაზის ვარჩანტში ვერ ვპოულობთ ვერაფერ გარკვან საბუთს, რომე-

1) იხ. ქ. ცხ. ტ I, გ. 15, შენ. 1.

2) Brosset, Voyage arch Rapp. 4, p. 5.

ლიც ხსენებელი ვარციანტის სიძველეს ამტკიცებდეს და ამიტომაც მას ვახტანგის ადრინდელ დროს ვერ მივაწერო.

გარდა ამ ორი ვარციანტისა ბერძნულ სხვა ვარციანტებიც ქრონიკა ხელში, მაგრამ მათი სიძველეს შესასებრძოლსე არაფერს არ ამბობს და ეტყობა არც არაფრით უოფილან შესანიშნავნი. ჩვენ გარდა მარცხ დედოფლის ვარციანტისა ხელში გვაქვს ესლა მეგრელიის და ბარათაშვილის ვარციანტები, რომელნიც ფრინდ საყურადღებონი არიან, მაგრამ ვახტანგის ადრინდელ დროს კი არ ეკუთვნიან. ბარათაშვილის ვარციანტი, როგორც თარიღი უჩვენებს, გადაწერილია 1761 წელს. მეგრელიის ვარციანტს ბოლოში აკლია და თარიღი არა სჩანს, მაგრამ გადაჭრით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ვახტანგის ადრინდელ დროს არ ეკუთვნის. ამის დასამტკიცებლათ ისიც საკმაოა მოვიყვანოთ, რომ ხსენებულ ვარციანტში გადაწერილი ხმაწობის იმ ნახევარ-ხმოვან ასოს, რომელიც ანტონ კათალიკოსმა შემოიღო თავის გრამატიკაში ადვილად გამოასათქმელათ იმ სიტყვებისა, რომლებშიც რამოდენიმე უხმო ასონი იკრებებიან ერთათ.

ზემო ნათქვამიდან ცხადია, რომ უველა აქამომდე ცნობილი ვარციანტები, გარდა მარცხის ვარციანტისა, ეკუთვნიან ვახტანგის რედაქციის შემდეგ დროს და უველას ვახტანგის რედაქციის წინა-სიტყვაობა მიუძღვის. მარცხის ვარციანტი ერთათ ერთი ვარციანტია, რომელიც ვახტანგის ადრინდელ დროს ეკუთვნის, და თუ ამ ვარციანტს სხვა ვარციანტებს შევუდარებთ, ცხადათ დავინახავთ, რა ეკუთვნის ვახტანგის რედაქციას ქართლის ცხოვრებაში. მარცხის ვა-

რიანტში არ არის რასაკვირველია წინა-სიტყვაობა ვასტან-^{თქმის}
 გის რედაქციისა; ტექსტი ქართლის ცხოვრებისა არ არის ^{ყაბრი}
 თავებათ დაყოფილი მეოთხის-და-გვალადა; სუბსტის ისტო-
 რია ცალკე თავათ არის მოყვანილი და მისი ცნობები არ
 არიან ჩაკერებულნი აქა იქ ქართლის ცხოვრების თავ-და-
 შირველ ტექსტში. ამას გარდა მარიამის ვარიანტში არ
 მოიპოვებინა არც ერთნი ის სტატიები და ცნობები, რომელ-
 ნიც ჩვენ ზემო აღვნიშნეთ და ვასტანგის რედაქციის მიერ
 შეტანილათ ვადვიარეთ ქართლის ცხოვრებაში. აშკარაა, რომ
 უგულვას ეს ცვლილებანი და დამატებანი ეგუთვნის ვასტანგის
 რედაქციას. თუ ვასტანგის რედაქცია არ ყოფილ-იყო ქართლის
 ცხოვრების ვარიანტებს ის სახე ექმნებოდათ, როგორც მარნამ
 დედოფლის ვარიანტს აქვს. გარდა მარიამის ვარიანტისა ჩვენ
 სხვაც გვაქვს საბუთი, რომ ძველათ ქართლის ცხოვრებაში
 არა ყოფილა ის სტატიები, რომელნიც ჩვენ ვასტანგის
 შეტანილათ მიგვაჩნია. ეგრეთ წოდებულ Chronique ar-
 ménienne-ში, ანუ სომხურ შემოკლებულ ქართლის ცხოვ-
 რების თარგმანში, არ მოიპოვებინა ჩვენ მიერ აღნიშნულნი
 სტატიები და ცნობები. სომხის მწერალს მსიტარ აირივან-
 ქელს, რომელიც ცხოვრობდა მეცამეტე საუკუნის გა-
 სულს, შემოაქვს თავის ქრონოლოგიურ ისტორიაში სია-
 საქართველოს მეფეთა და კათალიკოსთა. ეს სია, როგორც
 ეტყობა, მსიტარს შეუდგენია ქართლის ცხოვრებიდან,
 მაგრამ კათალიკოსთა სიაში მსიტარი არ იხსენიებს ეონს.
 სტეფანოს II-ს დროს, სიმონს გიორგი I-დროს, მელ-
 ჭისედექს, ოქროშირს და გიორგი ტაოელს ბაგრატ IV-ს
 დროს, გაბრიელ სავარელს იმავე ბაგრატისა და გიორგი II-ს

დროს ¹⁾. ეტყობა, მხიტარის დროს ქართლის ცხოვრებაში არა ყოფილა ცნობები ამ კათალიკოსების შესახებ. ხსენებული კათალიკოსები ცნობილნი არიან მხოლოდ თეიმურაზის ვარჩანტით და არ იხსენიებიან სხვა ვარჩანტებში. ამას გარდა ყველა ის სტატიები, რომელნიც ვახტანგის რედაქციას მივაწერეთ, სრულათ მოიპოვებინა მარტო თეიმურაზის ვარჩანტში და სხვებში ზოგიერთი მათგანი გამოშვებულია. ეს სისრულე თეიმურაზის ვარჩანტისა შედარებით სხვა ვარჩანტებთან კვათიქრებიანებს, რომ ხსენებული ვარჩანტი, თუ ის ვარჩანტი არ არის, რომელიც თვით ვახტანგს შეუსწორებია და შეუგსია, რაც ჩვენ საჭეშმარტოდ მიგვაჩნია, ყოველ შემთხვევაში ვახტანგის რედაქციის ქართლის ცხოვრების ნანდელი პირი უნდა იყოს. ვახტანგის რედაქციის ხელი ისე არ ეტყობა სხვა ვარჩანტებს, როგორც თეიმურაზის ვარჩანტს. რაც ცვლილება მოუხდენია ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში, ეს ყველანაირად უფრო თეიმურაზის ვარჩანტიდან სჩანს. ამიტომაც სუმბატის ისტორია თითქმის მთლათ მარტო ამ ვარჩანტშია შეტანილი. ამასთანავე თეიმურაზის ვარჩანტში ჩვენ ვპოულობთ მრავალ სხვადასხვა შენიშვნებს, რომლებშიც განსაკუთრებით განმარტებული არიან გეოგრაფიული სახელები. ყველა ეს შენიშვნები, ჩვენის აზრით, ვახტანგის რედაქციას ეკუთვნიან. ეს მოვლენა, რომ ვახტანგის მიერ ქართლის ცხოვრებაში შეტანილი სტატიები ყველანი არ მოიპოვებინა სხვა და

¹⁾ ნახ. Mémoires de l'Academi Imp. VII-e série, t. XIII, № 5, p. 15.

სხვა ვახტანგის შემდეგ დროის ვარჩანტებში, ადვილათ ასახსნელია. ჩვენ არ გვინახავს ქართლის ცხოვრების ვარჩანტი, რომელიც მარტო ერთ დედანზე იყო დაძვარებული. გადამწერს რომელიმე ვარჩანტისა ყოველთვის სამი-ოთხი დედანი ჭქონია ხელში. მეგრელების ვარჩანტი სამს დედანს უჩვენებს „მცხეთისა, მეფისა და ერისთვისა“. ბაჩათაშვილის ვარჩანტი ბოლო-სიტყვაობაში სვეტიცხოვლის, ესე იგი მცხეთისავე ვარჩანტს მოიხსენიებს, მაგრამ ტექსტის შენიშვნებიდან სჩანს, რომ მის გადამწერს სამივე სხვა ვარჩანტი ჭქონია ხელში. ეჭვი არ არის, რომ ზოგიერთი ვარჩანტები ვახტანგის ადრინდელ დროის იქნებოდნენ, მაგრამ გადამწერნი საზოგადოთ ვახტანგის რედაქციის დედანს ემყარებიან, როგორც უფრო სრულს, თავებათ დაყოფილს, და სისტემატიურათ დაწყობილს. მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში უშვებენ იმ სტატიებს, რომელნიც ძველ ვარჩანტებში არ მოიპოვებიან და რომელნიც მათ მეტათ მიიჩნიათ. ერთი სიტყვით ყველაფერში მთლათ არ ემყარებიან ვახტანგის რედაქციას და ხან ძველი ვარჩანტითაც სარგებლობენ, ამისათვის სისრულე, თუ უსრულობა რომელიმე ვარჩანტისა გადამწერის აჩვენებს და მოკიდებული. ამის დასამტკიცებლათ საკმაოა მოვიყვანოთ შემდეგი: მეგრელების და ბაჩათაშვილის ვარჩანტები, როგორც შევნიშნეთ, სხვათა შორის თავიანთ დედნათ უჩვენებენ მცხეთის ვარჩანტს. მცხეთის ქართლის ცხოვრების ხელნაწერი უსათუოთ ძველი უნდა ყოფილ-იყო, რადგანც ერთი გუჯარი 1546 წლისა, რომელიც ესლა ჩვენ საეკლესიო მუზეუმშია, მცხეთის წიგნებთა შორის უჩვენებს ერთს

ქართლის ცხოვრების ცალსაც. ეტყობა მეგრელების ვარძიანტის გადაშწერი უფრო მცხეთის ვარძიანტზე დამყარებულა და ამიტომაც უმეტესი ნაწილი იმ სტატიებისა, რომელნიც ვახტანგს შეუტანია ქართლის ცხოვრებაში, და რომელნიც მანამ დედოფლის ვარძიანტში არ მოიპოვებინა, არც მეგრელების ვარძიანტში სჩანან, ბაქათაშვილის ვარძიანტში კი მოუვანილია თითქმის ყველა ის სტატიები, რომელნიც ვახტანგის რედაქციას ეკუთვნიან, გარდა ცნობებისა კათალიკოსების შესახებ. ცხადია, რომ უკანასკნელი ვარძიანტის გადაშწერი უფრო ვახტანგის რედაქციის დედანზე დამყარებულა და მცხეთის ვარძიანტის მიხედვით არ გამოუშვია ის, რაც ახალ ვარძიანტებში იყო. რომ ამ რედაქციის ვარძიანტის გადაშწერთ ერთგვარად ეხელმძღვანელებინათ მცხეთის დედნით, მაშინ მათ შორის არავითარი განსხვავება არ იქნებოდა.

ქართლის ცხოვრების რედაქციის შესახებ სხვა და სხვა აზრი იყო სხვა და სხვა დროს გამოთქმული. თავდაპირველად, როდესაც უცხოელ მეცნიერებმა ქართული წყაროების შესწავლა დაიწეს, ვახტანგს არა თუ რედაქციას მიაწერდენ, არამედ ქართლის ცხოვრებას მთლად ვახტანგის შეთხზულად ხაზადენ. ბროსემ უარყო ეს აზრი და, როდესაც ქართლის ცხოვრების ტექსტი *Chronique arménienne*-ს შეუდარა, პირ-და-პირ აღიარა, რომ „ამ თავიდან ის ქართლის ცხოვრებას ვახტანგს აღარ მიაწერს“ 1). მაგრამ ამით ვახტანგის რედაქცია უარ

1) Brosset. Hist. de la Géor Introduction, p XVIII.

არ უყვია ბროსსეს. ბროსსეს აზრით, რომელიც მან ვახტანგის წინასიტყვაობის განსილვის გამო გამოსთქვა, „ვახტანგს შეუგრებია ერთათ მოთხრობანი, ანუ მას დროს გაზნეულნი ცნობანი, მიუმატებია მათთვის, როგორც სწანს, რამოდენიმე დაწვრილებითი ცნობები, რომელთაც სამწუხაროთ ის არ უჩვენებს, ასე რომ შეუძლებელია ვიცოდეთ, რა ეგუთენის ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში“¹⁾. ესლა უფრო გაგრძელებული აზრი ჩვენს საზოგადოებაში ვახტანგის რედაქციის შესახებ განსკენებულ დ. ბაქრაძეს ეგუთენის. მან, როდესაც მ:რამ დედოფლის ვარჩანტი განიხილა, სრულებით უარ-ყო ვახტანგის რედაქცია და ვახტანგის წინასიტყვაობა ქართლის ცხოვრებაში თეიმურაზ ბატონიშვილს მიაწერა. ამას გარდა, როგორც შეგნიშნეთ, ბაქრაძე თეიმურაზის და რუმიანცევის ვარჩანტებს ვახტანგის აღწინდელ დროს მიაწერს²⁾. ჩვენ, როგორც მკითხველიც სედავს, იმავე მარამ დედოფლის ვარჩანტის შესწავლამ სულ წინააღმდეგ დასკვნაზე მიგვიყვანა. აქ უაღვილოობის გამო დაწვრილებით ვერ განვიხილეთ ეს კითხვა, მაგრამ რაც ვსთქვიით, ისიც სკამათ მივკანია, რომ ვახტანგის რედაქცია გიცნათ ქართლის ცხოვრებაში. საფუძველი ჩვენის აზრისა მარტივია: მარამ დედოფლის ვარჩანტი ერთათ ერთი ვარჩანტია, რომელიც ყოველ

²⁾ Ibidem, p. XV.

³⁾ იხ. *Съѣтъи по ист. и дрѣвн. Грузіи*, стр. 11—20. ისტორია საქართველოსი ბაქრაძისა, გ. 39—43 და ვახუშტის ისტორია მისივე გამოცემული, გ. XIX—XXII.

ეჭვს გარეშე ვახტანგის ადრინდელ დროს ეკუთვნის. დანარჩენი ვარაუდები, რომელნიც აქამომდე ცნობილნი არიან, უკვლანი ვახტანგის შემდეგ დროს ეკუთვნიან და არც ერთ მათ შესახებ არ შეიძლება გადაჭრით თქმა, რომ ვახტანგის ადრინდელ დროს ეკუთვნოდეს. შედარება ვახტანგის ადრინდელ დროის ვარაუდისა ვახტანგის დროის და ვახტანგის შემდეგ დროის ვარაუდებთან გვაჩვენებს, რა ეკუთვნის ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში. ამ შედარებიდან ცხადათ სჩანს, რომ ვახტანგს, ანუ უკეთესთაგან, მის რედაქციას, ქართლის ცხოვრებაში შეუტანია წინასიტყვაობა რედაქციისა; ტექსტი ქართლის ცხოვრებისა დაუყვია თავებად მეფობის-და-ეკვლად; გაუსწორებია ზოგიერთი სიტყვები და ფრაზები უძველესთ მწერალთ მიერ დამახინჯებულნი; სუბსტანს ისტორიის ცალკე თავათ არ დაუტოვებია, არამედ შეუქსოვია და მიუმატებია აქა იქ ქართლის ცხოვრების ტექსტისა; შენიშვნებში განუმატებია ბევრი გეოგრაფიული სახელები და აღუნიშნავს ზოგიერთი თაქტების სრონოლოგია, და ასლად შეუტანია ქართლის ცხოვრებაში უკვლას ის მოთხრობანი, ცხოვრებანი და ცნობები, რომელნიც ჩვენ ზემო აღვნიშნეთ. ეს არის უმთავრესი შრომა ვახტანგის რედაქციისა, სხვა წვრილად შრომას აქ არ აღვნიშნათ. თუ ბროსსეს არ შეეძლო თქმა, რა ეკუთვნოდა ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში, ჩვენ მანამ დედოფლის ვარაუდის განხილვიით თითებზე შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ის, რაც ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში შეუტანია. ვათავებთ რა ამით შენიშვნას ვახტანგის რედაქციის შესახებ, ჩვენ სრული იმედი გაქას, რომ თუ კიდევ ვახტანგის ადრინდელ დროის ქართლის ცხოვრების ვარაუდთი აღმოჩნთა, მასაც ისეთი სახე ექნება, როგორც მანამ დედოფლის ვარაუდს აქვს, და ჩვენს აზრს კიდევ უფრო დაამტკიცებს.

წინა-სიტყვაობა

მესხური დავითნის ხრონიკისათვის.

ცნობილი ჩვენი გეოგრაფი და ისტორიკოსი ვახუშტი თავის ქრონიკონებში 1201 წლიდან 1755 წლამდის სხვათა შორის ამ ქრონიკონების წყაროდ უჩვენებს მესხურ დავითნს, ხუთ წიგნათ გაყოფილს ¹⁾. ჩამოდენიძე ნაწილი ხსენებული მესხური დავითნისა, დ. ბაქრაძის მიერ პლატონ იოსელიანის წიგნებში ნაპოვნი, ესლა ეკუთვნის ჩვენ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავს № 947 ²⁾. ხელ-ნაწერი სულ 17×13 სანტი-

¹⁾ იხ. ქარ. ცხ. ტ. II, გ. 237.

²⁾ ამბოგენ, პ. იოსელიანის ბიბლიოთეკაში ეს წიგნი სრულათ იყო, მაგრამ რამდენათ დასაფერებელია ეს ცნობა, არ ვიცი. ვერც ის აგვიხსნია, თუ რათ დარჩა გამოუქვეყნებელი პ. იოსელიანს ეს შესანიშნავი წყარო ჩვენის ისტორიისა. მით უმეტეს, რომ პ. იოსელიანი ფრიად ცნობილი არხეოლოგი იყო და ამ გვარი მასალების დიდი მოყვარული. განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ მესხურ დავითნს უძღვნა საყურადღებო სტატია შემდეგის სათაურით: „О вновь найденномъ отрывкѣ изъ источниковъ исторіи грузіи Вахушта“. Извѣстія Кавказскаго Общества исторіи и археологіи, т. I, вып. второй, стр. 11—22). ზოგიერთი აზრები ამ სტატიისა ჩვენ საჭიროდ ვრაცნთ გავიმეორეთ ჩვენს წინა-სიტყვაობაში.

მეტრი, ანუ მეოცდა თორმეტე ნაწილი ფურცლისა, დაწერილია ძველ მოსქო ქაღალდზე ნუსხა ხუცურის ხელით. ჩვენამდის მოუღწევია მხოლოდ 15 ფურცელს. პირველი ოთხი ფურცელი შეიცავს ფსალმუნების უკანასკნელ სტიხებს და იწყებს შემდეგი სტინით: „აჲხედით, ანანი, აზარია, მისაელ, ოჲ უღლბდით და უფრდსდ აძღ.“ მეოთხე ფურცელი თავდება შემდეგი ანდერძით გიორგი მთაწმინდელისა, რომელიც სრულად არ არის დაცული:

„წმინდანო და ღვთივ შემოსილნო მამანო და ძმანო, რომელნიცა ამათ წმიდანთა დავითნთა (ღთთა) მიემთხვნეთ, ესე საცნაურ იყავნ უოველთა, რამეთუ ფრიადითა უძღუელებითა წმიდანთა და სულიერთა მამათა ჩემთათა ვთარგმანენ ესე დავითნი ასლად ბერძულისაგან ქართულად, მე ვლასაკმან გიორგი, უღირსმან ხუცურ-მონაზონმან, ფრიადითა ჭირითა და რუდუნებითა, თჯთ იცის ღმერთმან, მრავალთა ბერძულთა ღედათა და დავითნისა თარგმანთაგან ფრიადითა გამოწულილვითა და გამოძიებითა. აჲ უკვე გვიკედრები უოველთა, რომელნიცა მიემთხვნეთ წმინდანთა ამათ დავითნთა, რათა ჩუენთჯს ლოცვა ჰყოთ, და ვინ სწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრეთვე შეუცვალებლად დასწერდით. ნუცა ჩაურთავთ, ნუცა დააკლებთ: ჩუენ, რომელი ჯერ იყო, ჩაკვირთავს, და რომელი ჯერ იყო, დაგვკლია, ვითა ჩუენსა ენასა მოვიდოდა და წესი საქმისა ეძიებდა, ნუცა“ ... (დანარჩენი აკლია).

ეს ფსალმუნები ნაწერნი არიან მოსქო და ლამაზი ნუსხა ხუცურის ხელით. მეღანი ტექსტისა შავია, სათაურებისა და თითოეული სტინის პირველი ასოსი წითელი. ნიშნებათ ნახმარებია ორი წერტილი და მძიმე.

დანარჩენი თერთმეტი ფურცელი ჩვენი ხელ-ნაწერის. შეიცავს ისტორიულ ხრონიკას, რომელსაც ჩვენ მესხური დავითნის ხრონიკას ვეძახით. დავითნი მესხეთიდან არის, ხრონიკაც მესხეთის, ანუ სამცხე-საათაბაგოს ისტორიას მოგვითხრობს, და ალბათ ვახუშტიმაც ამიტომ უწოდა მესხური დავითნი. ხრონიკას თავი და ბოლო აკლია¹). ძეღანი ხრონიკაში ყოველგან შავია, და წითელი ძეღნით ნაწერი ასო სრულებით არ ურევია. ხელი დავითნისა სხვაა და ხრონიკისა სხვა. დავითნიში ბევრი ცარიელი ფურცლები ყოფილა დატოვებული, რომლებზედაც შედეგ ისტორიული ცნობები უწერიათ დღიურის მსგავსად, და ამგვარად წარმომდგარა მესხური დავითნის ხრონიკა. ნაწევები ამ ხრონიკისა, რომელსაც ჩვენამდის მოუღწევია, შეიცავს 26 წლის ისტორიას სამცხე-საათაბაგოსა, 1561 წლიდან დაწყებული 1687 წლამდის. ეს ის დრო იყო, როდესაც სპარსელები და ოსმალები თავ-გამოდებით ერთი ერთმანეთს ეცილებოდნენ სამცხე-საათაბაგოს და როდესაც შეუწევიათ ზრდილა და სისხლის ღვრა იყო ქართველებს და მამადიანებს შუა. ეს ბრძოლა, როგორც ვიცით, დამთავრდა სამცხე-საათაბაგოს ოსმალების მიერ დაპყრობით და მკვიდრთა ძაღად გამამადიანებით. სპარსეთში ამ დროს

¹) უკანასკნელ ფურცლის ქვემო არშააზე არა ტექსტის ხელით და მქრალის ძეღნით ხეცურათ სწერია: „წმიდო ღმერთო და წმიდანო მოწამენო ღვთისანო, შეუდგენ მისი ცოდვანი შალიკასშვილსა (შლიკასშესლსა)“. . . (დანარჩენი ერთი სტრიქონი არ განირჩევა და სხვა წაჭრილია).

მთავრობდა შას-თამაზ და შემდგომად შაჰი სუღანანდა, ოსმალეთში სულეიმან დიდი, შემდეგ სელიმ II და ოსმალის მურად III, რომელსაც უკვდა შესანიშნავი საზღვაო ფლანგ-ფაშა. ეს ფლანგ-ფაშა 1578 წელს საქართველოში მოვიდა დიდის ჯარით და საქართველოს მთავრებმა ბრძოლა ვერ გაუწიეს, დამორჩილება ამჯობინეს. ამ დროს სამცხე-საათაბაგოს მთელობელებათ იუვენ ათაბაგები ქაიხოსრო II († 1575), ქაიხოსროს შვილები უვარყაე V († 1582) და მანუჩარ II († 1604), მანუჩარის შვილი მანუჩარ III († 1624). ეს უკანასკნელი მოწამლა თავის ბიძამ, ქაიხოსრო II-ს შვილმა, ბექა III, რომელმაც 1625 წ. მიიღო მასშადიანობა, იწოდა საფარ-ფაშათ და დადგინდა იქმნა პირველ ფაშათ ახალციხისა¹⁾. აი სწორეთ ამ დროს ამ პირებს ეხება მესხური დავითნის ხრონიკა, რომელსაც ჩვენამდის მოუღწევია..

ჩვენი ხრონიკა პირი კი არ არის მესხური დავითნის ხრონიკისა, არამედ თვით თავ-და-პირველი დედანია, ავტოგრაფია. ეს უეჭველათ მტკიცდება იმით, რომ სხვა-და-სხვა ცნობები სხვა-და-სხვა დროს არიან ნაწერნი. ხელი ნაწერისა ზოგჯერ მოსსოა, ზოგჯერ წკრილი, ზოგ ადგილას მეღანი შავია, ზოგ ადგილას შქრალი. ზოგიერთ ცნობებს შუა ადგილია დატოვებული, რასაკვირველია მისთვის, რომ მაშინ შეეესოთ ეს ადგილი, რომელსაც რამე ცვლილება მოხდებოდა ზემო ცნობაში მოხსენებულ ოჯახ-

¹⁾ Hist. de la Géor. t. II, liv. 1-er, p. 640.

ში. ზოგიერთი ცნობები, რომელნიც დატოვებულ ადგილზე ან დატოვებულან, გაგრძელებულნი არიან არშეიშვებ. ამგვარი მოვლენა შესაძლებელია მხოლოდ თავ-და-პირველ დედანში, ავტოგრაფში, და არა დედანიდან გადაღებულ ცალში. მცირეოდენი, ზოგჯერ ძლივს შესამჩნევია, გარჩევა წერის ხასიათისა და მეტონისა, რომელიც შეიმჩნევა ამ ხრონიკაში, ჩვენ სხოლიებში თავ-თავის ადგილს უჩვენეთ. აქ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჩვენის აზრით, პირველ ორ ფურცელ ნასვეარის ხელი ხრონიკისა ერთგვარი ან არის და, ეტყობა, სხვა და სხვა პირთა მიერ და სხვა და სხვა დროს არის ნაწერი. დანარჩენი ნაწილი კი საზოგადოებრივი და იმავე ხელით არის ნაწერი, მაგრამ მცირეოდენი გარჩევა მაინც ეტყობა, რადგანც სხვა და სხვა დროს და სხვა და სხვა მეტონით უწერიათ.

თუმათა არა სჩანს, ვინ არის აღმწერილი მესხური ხრონიკისა, მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ ავტორი თანამედროვე ყოფილა მის მიერ აღწერილი ფაქტებისა, თვით მიუღია მონაწილეობა მის მიერ მოთხრობილ საქმეებში, არა მცირედი ადგილი სჭერია თავის დროს, და, როგორც სამართლიანათ შენიშნავს დიმიტრი ბაქრაძე, ეტყობა, თვით ათაბაგების ოჯახის წევრი ყოფილა. ამ აზრებს თითქმის თითოეული ფრაზა ამტკიცებს მესხური დავითისა. „წაკედით ასალცინეს“, „ასალცინიდამ გაკდეგით“, „იწყო ჩვენმა ლაშქარმა მოდენა“, „სამწუბთ-ღელეში დავდეგით“, „ჭკრკელი შეგკანძმეთ“, „მოუხედით ფოსოს, სახლი დავწვით და ამოვსწვიდეთ“ და სხვა, — ჩვეულებრივი ფრაზებია ჩვენი ხრონიკისა. ავტორი ყოველთვის თავის თავს ყველა

საქმეებში მონაწილედ იხსენიებს და პირველი პირით მო-
კვითხრობს. ამას გარდა ხრონიკაში ასეთ ადგილებსაც
ვხვდებით: „ვანაშიდამ გავიყარენით დედა ძმანი და ღაშ-
ქაჩნი“ (იხ. გ. 83); „ამავე ქრონიკონსა (1581),
მარამობის თუქს ოთხს, პატრონი აჩილ მობრუნდა
აწყუქრს, დიდის ხნის უნასავი დაჲ-ძმანი შევიყარენით,
დუინობისთუქს წაბანდა“ (გ. 110). ეს ფაქტები ნათლათ
ამტკიცებენ, რომ ავტორი, როგორც უკვე შევნიშნეთ,
ათაბაგების ოჯახის წევრი ყოფილა.

მესხური დავითნის ხრონიკის ცნობები შეტანილნი
აჩინ ვასუშტის ისტორიაში, განსაკუთრებით ძრეულ ვრცლათ
სამცხე-კლარჯეთის აღწერაში¹⁾, და აგრეთვე მის ქრონოლო-
გიურ ისტორიაში, მაგრამ უცვლელათ ჯ სიტყვა სიტყვით ეს
ცნობები შეტანილნი ყოფილან სხვა ორს ჩვენს ხრონიკაში,
ეგრეთ წოდებულ „შედეგი ქართლის ცხოვრების“ ხრონიკა-
ში და *Chronique géorgienne*-ში, ანუ ქართულ ხრო-
ნიკაში, რომლის დედანი მხოლოდ შარყის ბიბლიოტე-
კაში მოიპოვება და რომელიც ბროსსემ გამოსცა ფრანგუ-
ლი თარგმანუთურთ შარყში 1831 წელს²⁾. შედეგი

1) იხ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 163—168 და ამ გვერდებზე
მოყვანილნი ცნობები შეადარე ჩვენს ხრონიკას, გ. 88—112.

2) ვინაიდან ეს ხრონიკა პარიჟშია ნაპოვნი, და პარიჟის
ბიბლიოტეკაში ინახება, ამისათვის ჩვენ მას უწოდთ პარიჟის ხრო-
ნიკათ და შემოკლებით ასე აღვნიშნავთ: „პ. ხრ“. ხსენებული
ხრონიკის შესწორებული თარგმანი ბროსსემ ხელ-შეორედ დაბეჭ-
და 1841 წელს. ნახ, *Memoires de l' Académie Imp.... VI-me
série, t. 5, p. 220—345.*

ქართლის ცხოვრებათ ამაღესნს ცნობილი იყო ის ხრო-
ნიკა, რომელიც დაბეჭდილია ქართლის ცხოვრების მეორე
ტომში (გ. 259—306) და რომელიც იწეება 1476 წლიდ-
გან და თავდება 1614 წ. მაგრამ ესაა, როდესაც მეგრე-
ლის და ბაქათაშვილის ვარიანტები შევისწავლეთ, აღმოჩ-
ნა, რომ ხსენებული ხრონიკა იწეება 1454 წლიდგან და
თავდება 1614 წელს. ხსენებულ ვარიანტებში ხრონიკას
აქვს შემდეგი სათაური: „სახელითა ღვთისათა აწ ვიწყოთ
ცხოვრება ბაგრატონიანთა მეფობისაჲ“. ტექსტი იწეება
შემდეგი ფრაზით: „ქორთონიონსა „რძმ“ დაჰდა მეფედ
ძე გიორგისა ბაგრატ და ძმა ალექსანდრესი და ჰყვანდა
ცოლად დედოფალი ელენე“. თავი ხრონიკისა, რომელიც
დაბეჭდილ ქართლის ცხოვრების მეორე ტომში არ მოი-
პოვება, შეცთობით დაბეჭდილია ქართლის ცხოვრების პირ-
ველ ტომში, ასე რომ ის რაც ქართლის ცხოვრების პირ-
ველი ტომის 476—477 გვერდებზეა მოყვანილი და რაც
შედეგი ქართლის ცხოვრების სახელით არის დაბეჭდილი
ქართლის ცხოვრების მეორე ტომში (გ. 259—306) ერთ
ხრონიკას შეადგენენ. ნაწივეტი ხრონიკისა, რომელიც ბროს-
სეს შეუტანია ქართლის ცხოვრების პირველ ტომში,
უოთღილა ავალოვის ქართლის ცხოვრების ვარიანტში და
ის ვერ მიმხტარა, რომ ეს ნაწივეტი თავია შედეგი ქარ-
თლის ცხოვრებისა 1).

მესხური ღაფითნის ხრონიკა ჩვენ შეკადრეთ შემო-
ნაჩვენებ ხრონიკებს და განსხვავებანი დაწვრილებით უჩვე-

1) იხ. ქართლის ცხ. ტ. I, გ. 467, შენ. I.

ნეთ. ეს შედარება, რასაკვირველია, საჭირო არ იყო ჩვენი სრონიკის ტექსტის აღსადგენათ, ვინაითგან ჩვენი დედანი ავტოგრაფია და ტექსტს სხვა სრონიკების საშუალებით აღდგენა არ ეჭირება, მაგრამ შედარება საჭირო იყო თვით Chronique géorgienne-ის და შედეგი ქართლის ცხოვრების სრონიკებისათვის. ეს შედარება გვიჩვენებს, რა თვსი უნდა ჰქონდეს ჩვენს თვალში სხენებულ სრონიკებს, როგორ შეუდგენიათ ეს სრონიკები და რამდენათ შეგვიძლია დავეყაროთ მათ ცნობებს.

ამ შედარებიდან აღმოჩნა, რომ ორივე ზემო ნაჩვენები სრონიკები ნანდვილი პირი უოფილა მესხური და ვითნის სრონიკისა, ასე რომ მესხური და ვითნის სრონიკა ჩვენთვის დაკარგულათ არ ჩაითვლება. დაკარგულია მხოლოდ რამოდენიმე ნაწილი თავ-და-პირველი დედნისა, მაგრამ ამ დედნიდან გადმოწერილი ცნობები შენასულან ზემო აღნიშნულ სრონიკებში. ხოლო ვინაიდან მესხური და ვითნის სრონიკა განსაკუთრებით სამცხე-საათაბაგოს ისტორიას ეხება და სხვა საქართველოს ნაწილებს ამბეებს იშვიტათ იხსენიებს, ამისათვის ზემოხსენებულ სრონიკების ავტორებს აქა იქ ჩანუმატებიან სხვა ცნობებიც, რომელნიც სხვა სამეფოებს და სამთავროებს შეეხებიან. ეტყობა, აქაც ხსენებული სრონიკების შემადგენელთ ერთგვარი მასალა ჰქონიათ ხელში, ერთ და იმავე წყაროთი უსარგებლებიან, და ამიტომაც ეს სხვა წყაროებიდან შემოტანილნი ამბეებიც საზოგადოთ ერთგვარათ არიან მოთხრობილნი როგორც პარიკის სრონიკაში, ისე შემდეგ ქართლის ცხოვრებაშიაც (იხ. გ. 87, შენ. 15; 94, შენ. 8;

97, შენ. 11; 99, შენ. 9; 105, შენ. 3; 106, შენ. 14). ზოგიერთ შემთხვევაში შედეგი ქართლის ცხოვრება ვრცლათ და დაწვრილებით მოკვითხრობს იმ ამბებს, რომელნიც პარჩეის ხრონიკაში მოკლეთ და მხოლოთ ქრონოლოგიურათ აჩიან აღნიშნულნი (იხ. გ. 85, შენ. 2; 110, შენ. 11; 112, შენ. 3). აჩიან ისეთი ცნობებიც, რომელნიც მარტო შედეგი ქართლის ცხოვრებაში მოიპოვებიან და პარჩეის ხრონიკაში არა (იხ. გ. 97, შენ. 6; 103, შენ. 1; 112, შენ. 1). რაც შეესება ამ ორი ხრონიკის სინანდვილეს დედანთან, მესხურ დაკითხვის ხრონიკასთან, უნდა შევნიშნოთ, რომ უმეტეს შემთხვევაში განსხვავებას სიტყვების მართლ წერაში ვპოულობთ. აქა იქ სიტყვებში და ფრაზებში შეცთომანიც მოიპოვებიან და ეს შეცთომები საზოგადოთ ერთგვარნი აჩიან ორივე ხრონიკაში. ხოლო პარჩეის ხრონიკაში უფრო ბევრ შეცთომებს ვპოულობთ, ვიდრე შედეგი ქართლის ცხოვრებაში. ამის მიზეზი ის არის, რომ ერთათ ერთი დედანი ამ ხრონიკისა, რომელიც მხოლოთ პარჩეაში მოიპოვება, გარყვნილია გადაშწერისაგან და სხვა მისი ვარდინტი ჯერ ჩვენში არ აღმოჩენილა. ესეც საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ზოგჯერ შედეგი ქართლის ცხოვრებაში აჩიან ისეთი შეცთომები, რომელნიც პარჩეის ხრონიკაში არ მოიპოვებიან. შედეგი ქართლის ცხოვრების ტექსტი სხვა და სხვა ვარდინტებისა ერთგვარათ არ ემოწმებიან ჩვენ მესხურ დაკითხვის ხრონიკას. უკვლახე უკეთ მესხური დაკითხვის ხრონიკის ტექსტი მეგრულიის ვარდინტში ყოფილა შეტანილი. მეგრულიის ვარდინტი იმდენათ სწორია დედანთან, რომ

შეცთომებსაც იმეორებს მესხური დავითნის ხრონიკისა. მანგა-
ლითათ, ხსენებულ ხრონიკაში ოთხ ადგილს ქორონიკონების
მანგიერ „სო, სოა, სოა, სოე“ შეცდომით დაწერილია „საჟუ,
საჟა, საჟა, სჟე“ (გ. 111—112). მეორე ადგილს ერ-
თი ამგვარივე ქორონიკონი სიტყვებით არის დაწერილი ჭ-
ცხადათ სჩანს, თუ რომელი რიცხვი ქქონია სასეში ავ-
ტოროს (ნახ. გ. 111, შენ. 6). ეს უკვლასათვის ადვილათ
გასაკები შეცთომები გასწორებულნი არიან პარიყის ხრონი-
კაში და შედეგი ქართლის ცხოვრების უკულა ვარნიანტე-
ში, გარდა იმ ვარნიანტისა, რომელიც მოიპოვება მეგრე-
ლრის ქართლის ცხოვრების ხელ-ნაწერში. ეს და სხვა ამ
გვარი მოვლენანი, რომელთაც ჩვენ შენიშვნებში უჩვენებთ,
ცხადათ ამტიცებენ მეგრელიის ვარნიანტის ტექსტის სინან-
დვილეს დედანსთან.

ზოგიერთი ცნობები ჩვენი ხრონიკისა ნაწერნი არი-
ან არშიებზე. არშიები უღის გაკეთებას დროს შემოუჭრია-
თ და ნაწერი დაუსარალეობათ. უღა რომ ქქონია ჩვენს
ხელ-ნაწერს ეს იმითაც სჩანს, რომ თითქმის უკულა ფურ-
ცელი სხვა ქალღდითაა შეკეთებული და ამ რიგად არის
ავინძელი. ხოლო როდესაც პარიყის ხრონიკის და შედე-
გი ქართლის ცხოვრების ავტორებს გადმოუწერიათ მესხუ-
რი დავითნის ხრონიკის ცნობები, მაშინ, როგორც ეტყობა,
არშიები შემოჭრილნი არ ყოფილან. ამისათვის ის, რაც
ესლა არშიებზე ნაწერს აკლია, ჩვენ ზემო ნაჩვენები სრო,
ნიკებიდან შეკავსეთ და დიდ ფრჩხილებში ჩავსვით. ის
სიტყვები, რომელნიც პარიკ. ქქეში იყვნენ, სავსეა შემთხვე-

გებში პატრიკითვე აღვნიშნეთ პატარა ფრჩხილებში. მართლ-
წერა დედნისა უოკელგან მტკიცედ დავიცვეით.

მესხური დავითნის სრონიკა მთლათ არის შეტანილი
პირიყის სრონიკაში და შედეგი ქართლის ცხოვრებაში მხო-
ლოთ იმ ადგილიდგან, საიდგანაც დალაგებით იწყება მოთხ-
რობა ფაქტებისა დღიურის მსგავსად (იხ. გ. 86). სო-
ლო პირველი ორ ფურცელ ნახევარი ჩვენი სრონიკის
ნაწყვეტისა შეიცავს განსაკუთრებით გენეალოგიურ ცნო-
ბებს ათაბაგის ქაიხოსრო მეორის († 1575) ოჯახისა და
აღაშებს ოჯახის წევრთა პირველ მუხრანის პატრონის
ბაგრატ ბაგრატიონისა, რომლის ასული, დედის-იპედი,
ცოლი იყო ქაიხოსრო მეორისა და დედა მანუჩარ II,
ყვარყვარე V, ბექა III (შემდეგ სავარ-ფაშა), მზეჭა-
ბუგისა, პასილისა, თვალ-შვენიერისა, იანქოსი და თამარი-
სი. ეს ცნობები, რომელთაც ჩვენს გამოცემაში უკავია
81—86 გვერდები, არ არიან შეტანილნი არც ერთს
სრონიკაში, მხოლოთ ზოგიერთ მათგანს იხსენიებს ვა-
ხუშტი, მაგრამ ისე დაწვრილებით არა, როგორც აქა-
ამგვარი ცნობები, რომელნიც მესხური დავითნს აკლია,
ჩვენთვის დაკარგულათ უნდა ჩაითვალოს. ჩვენ მიერ მოხ-
სენებული ცნობები ბევრ ახალ მასალას გვაძლევენ და
ძვირად დაწვრილებით აკვირებენ ზოგიერთ ისტორიულ
პირებს. ასეთია მაგალითათ ცნობები მზეჭაბუგის შესახებ
(იხ. გ. 82). ამ მზეჭაბუგის ცოლი რომადმი ბროსსეს-
ათაბაგების გენეალოგიურ ტაბლიცაში ¹⁾ გურიელი გიორ-

¹⁾ იხ. Hist. de la Géor. t. II, livr. 1-er, p. 640.

გი II-ს ასულათ არის ნახევნები, მაგრამ ჩენი ზღონი-კიდგან სჩანს, რომ გურქიელი როსტომის ქალი უოფილას. ბასილი და ბექაი-პავლე ¹⁾, რომორც ეტუობა, ტეუშები უოფილას და 1564 წლის 12 აგვისტოს დაბადებულან. იანქო ²⁾, რომელიც დაბადებულა 1563 წლის 29 აპრილს, არ არის აღნიშნული ბროსესს გენეალოგიურ ტაბლიცაში და თამარი საეკეთათ არის მოხსენებული იქვე. ჩენი ზღონიკის ცნობები ამ ნაკლს ავსებენ. თამარს ძმებითურთ იხსენიებს აგრეთვე ვალის ეკკლესიის (ახალ-ციხის მახლობლათ არის) წარწერა, რომელიც ბროსესსაც შემოაქვს თავის ანბელოგიურ მოგზაურობაში ³⁾, მაგრამ უფრო სა-

¹⁾ მეორე ნახევარი ამ სიტყვისა, პავლე, სტრიქონს ზემოთ სწერია დედანში და ნიშანი უჩვენებს რომ სიტყვა „ბექაის“ შემდეგ უნდა მიმატება. ჩვენ ბექაი-პავლე ერთ სახელათ მივიღეთ: პავლე რომ სხვა პირის სახელი უოფილიყო, მაშინ სიტყვა ბექა და პავლეს-შვა დედანში კავშირი „და“ იქმნებოდა. ეს ის ბექა არის, რომელიც შემდეგ მანმადიანობა მიიღო და პირველ ფაშათ გახდა ახალ-ციხისა საფარ-ფაშის სახელით.

²⁾ ვინ არის ამ იანქოს წინ მოხსენებული საბა (გ. 81), არ ვიცით. ამ სიტყვის წინ დედანში ქალაღდი შეკეთებულია სხვა ქალაღლით და, შეიძლება, რაიმე სიტყვა მიუძღოდა კიდევ წინ, რომელიც ეწღა აღარ სჩანს, მაგრამ ადგილი ისე ცოტაა, რომ ერთი სიტყვის მეტი მაინც არ იქნებოღა დატეული. სიტყვა საბას შემდეგ ორი წერტილია დედანში და შემდეგი სიტყვა ასო-მთავრულით იწყება; ამიტომაც, ვგონებ, უმჯობესი იქმნება ეს ადგილი ასე წაკვიითხოთ: „...საბა. დაიბადა აწყვერს პატრონი იანქო თთვესა აპრილს ეთ“ და სხვა.

³⁾ Brosset. Voyage arch. II Rapp. p. 129.

უურადღებო ნაწილს ამ წარწერისას ბროსსე შეტომებით კითხულობს და საკუთარ სახელეს ვერ აჩვენებს. ჩვენ მოკვივიდა პალეოგრაფიული პირი ამ წარწერისა, რომელიც იკითხება ასე:

„წ. ნებთა ღუთისათა მე ღუთივ გვრჯუნოსნის იესიან-დავითიან-სოლომონიან ბაგრატიონიანისა ქართველთ მეუთე მეუთის კოსტანტინეს შვილის შვილმან, მეუთის ბაგრატიის ასულმან, ათაბაგ ამირ-სპასალარის სახლის რძალმან, დედის იმედმან, მეორედ 1) აღვაშენე წმიდაჲ ესე ეკლესია შენ ცათა მოხაძავისა ვაღისა ღუთის მშობლისა, რათა მცველ მთვარეულ გვექმნა აქა და მერმესა მას საუკუნესა მე და თანა მეცხედრესა ჩემსა ათაბაგსა ქაიხოსროს, და ძენი ჩვენნი უვარეუარე, მწუჭაბუკე, მანუჩარ, თუალ-შუენიერ, ივანე და თამარი დღეგრძელობით დაიცვენ, ამინ. დასა მათს ელენეს სასუფეველი დაუძკვიდრე“ 2).

ივანე და ელენე დედის-იმედის და ქაიხოსროს შვილებთა შორის სხვა წყაროებში არ იხსენიებიან. ჩვენის

---

1) ბროსსე კითხულობს „მალლად“. დედანში სწერია: **პ.ბ.ბ.ბ.**

2) სიტყვა მანუჩარიდგან დაწყებული აქამომდე ბროსსე კითხულობს: „თბ (?) შეწირულნი ესე სალოცავად თამარის დღეგრძელობით დამიცვენ ან და სამოთხე ვენენს (?) სასუფეველად მზრდე(?)“ კითხვითი ნიშნები ეკუთვნიან ბროსსეს. დედანში სწერია: **დ'ხ ყო.ყჩ.ყტ.ყჩ.ყ. ზ'ც დ.ბ.ბ. ში.ყ. ჟ.ბ.ბ.ყ.ყ. ზ'ც.ნ.ბ.ყ.ჩ.ყ.ჩ. ლ.ჩ. ზ'ც.ნ.ნ. ზ.ბ.ნ.ნ. ყ.ხ.ყ.ჩ.ნ. ს.ს.ყ.ჩ.ხ.ნ. ზ.ბ.ყ.შ.ბ.ყ.** როგორც მკით-

აზრით, ივანე და იანქო ერთი და იგივეა, ერთი და იმავე პირის სახელია. ელენე, როგორც ეტყობა, სიუმაწვილესი გარდაცვლილა. წარწერა არ მოიხსენიებს ბასილს და ბექას. აქედან სჩანს, რომ ისინი წარწერების დროს დაბადებულნი არ ყოფილან. ჩვენი ხრონიკა, როგორც ვიცით, მათ დაბადებას 1564 წელს მიაწერს. მეორეს მხრით წარწერა მოიხსენიებს თამარს, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, დაიბადა 1561 წელს, მაშასადამე ვალის ეკკლესიის მეორედ აღშენება, ანუ განასლება, 1561—1564 წლებში მომხდარა. თუ 1561—1564 წლებში ვალის ეკკლესია განუასლებიათ, თავ-და-პირველი აღშენება მისი მე-XVI საუკუნის ბევრათ აღრინდელ დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ამისათვის ბროსსეს აზრი, ვითომც ეს ეკკლესია თავ-და-პირველად დედის-იმედს მე-XVI საუკუნეში აღშენებინოს, რომელიც წარმოსდგა შემტდარი კითხვით და რომელიც ბროსსეს სიტყვით განიმეორა დ. ბაქრაძემ, უარ-ყოფილი უნდა იქმნას 1).

აღაშები, რომელნიც მესხურ დავითნში მოიპოვებიან, ისეთ პირებს უჩვენებენ, რომელთაც ჩვენ აქამოდე არ ვიცნობდით და რომელნიც არ არიან აღნიშნულნი ბროსსეს გენეალოგიურ ტაბლიცაში. ესენი ირიან: პირველი

ხველიც ხედავს, ამ სტრიქონებში ბროსსეს ერთი სიტყვაც ვერ წაუკითხავს მართლათ.

1) Voyage arch. II Rapp. p. 129. Кавказъ въ древн. пам. христ. стр. 48.

მუხრანის ბატონის ბაგრატის ცოლი ელენე, ბაგრატის და ელენეს შვილები—იონათანი და თეოდორა, და ბაგრატის შვილის არჩილის ასული ელენე. ბაგრატი, მისი ცოლი ელენე, და მათი შვილები—ერაკლე, იონათანი და თეოდორა გარდაცვალებულათ იხსენიებიან ჩვენს აღწერაში. არჩილი და მისი შვილები ელენე და ირაკლი—ცოცხლათ. ამათში ბაგრატი მიიგვალა 1539 და არჩილი 1582 წელს. ამ დროს გამავლობას მიაწერს დ. ბაქრაძე ჩვენი სწონიკის ნაწივეტის დაწერას. მაგრამ, როგორც შევნიშნეთ, ჩვენი სწონიკა მოუყვანილია 1587 წლამდის, მაშასადამე ნაწივეტი ჩვენი სწონიკისა ნაწერია 1539—1587 წლებში. ცნობები უეჭველათ დრო გამოშვებით არიან ნაწერნი იმ რიგათ, რა რიგათაც საქმეები მომდინარეობდნენ, ასე რომ დღემანდელ საქმეს რა მოჭყეება ხვალ, ავტორმა არ იცის. „ამას უკანასკნელი საქმე ღმერთზე ჰკვიდია“, ამოიბს ერთ ადგილას დამწერი (იხ. გ. 73).

მესხური დავითნის სწონიკის აღმოჩენით დიდი ფასი ედება ჩვენს თვალში შედეგი ქართლის ცხოვრებას და პარტიის სწონიკას. ამდენხანს ჩვენ არ ვიცოდით, რა ღირსების წყაროებიდგან, ან როგორ იყვნენ შედგენილნი ეს სწონიკები. ეხლა ვხედავთ, რომ მათ შემადგენლებს სულში ჰქონათ ისეთი ორიგინალური და ძვირფასი სწონიკები, როგორიც არის მესხური დავითნის სწონიკა, და ამგვარი სწონიკის ცნობები სიტყვა სიტყვით უცვლელათ შეუტანიათ თავიანთ შრომაში. ავტორებს მხოლოდ ერთათ შეკრება ეკუთვნის სხვა და სხვა სწონიკების ცნობებისა და სხვა არაფერი. მესხური დავითნის სწონიკა

ერთი უმთავრესი წყაროა სსენებული ხრონიკებისა. სხვა წყაროები ჩვენ არ ვიცით ჯერ ჯერობით, მაგრამ ერთის შესახებ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ სსენებულ ხრონიკებში ისეთი ცნობები არიან შეტანილნი, რომელნიც გელათში უწერიათ. ამ ხრონიკებში ჩვენ ვპოულობთ ასეთ ფრაზებს: „ქს“ „სზ“ (1519) მიიცვალა დიდის მონასტრის გენათის მოძღვართ მოძღვარი ილარიონ პატრონი, თვესა მანისსა ვ, და გორის-ჯვართ აქა გელათს მოასვენეს, 1) „მასვე დროსა (1529 წ.) ამავე პატრონმა (ე. ი. შევემან ბაგრატი) განაჩინა სონელ ეპისკოპოსად მიჩხეტიისძე მანოელ, ამავე აფხაზეთის კათალიკოსისა (აბაშიძის) გელათსა, საყდართა შიგან ბიჭუნტისათა, ქრონიკონი იყო „სიზ“. წარუდით აფხაზეთს საკურთხეველად ივნისსა კ, მოკედით ივლისს ვ“ 2). ეს ფრაზები ცხადათ უჩვენებენ, რომ შემო მოყვანილნი ცნობები ამოღებულინი არიან ხრონიკიდგან, რომელიც გელათში ყოფილა ნაწერი, მწერალი თანამედროვე ყოფილა მის მიერ მოხსენებული ამბებისა და, როგორც ვტყობა, სამღვდელთა შიგნს ჭკუთნებია ამგვარათ მეორე წყაროთ პარიზის ხრონიკისა და შედგენილ ქართლის ცხოვრებისა გელათის ხრონიკა უნდა ჩაითვალოს

Lap 1112

1) იხ. Chronique géorgienne. Paris 1831. ქართული ტექსტი, გ. 5. და შედ. ქ. ცხ., გ. 270.
 2) ibid. გ. 6. და აგრეთვე შედ. ქ. ცხ. გ. 271. საზოგადოთ გენათელებზე და ქუთათელებზე ხშირათ არიან ცნობები ამ ხრონიკებში (იხ. ვ. ხრ გ. 4, 5, 6 და შედ. ქ. ცხ. გ. 366, 270 271).

ლოს. სსენებული სწონიკა, ჩვენის აზრით, ის იმერული „ძველი გარეგების და სამართლის წიგნი“ არის, რომელსაც უჩვენებს ვახუშტი თავის ისტორიის წყაროთ. აი რას ამბობს ვახუშტი ერთ ადგილას ამ გარეგების წიგნის შესახებ: „ხოლო უძეტეს განმარტლებული სხვათა პოკნილთ ქორონიკონებთ გარდა და მოწამე აქა წერილთა ესე არს: რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველს გარეგების და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა, რამეთუ ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე, ძისა ალექსანდრესა, სწერს: „ეს მეფე მოკვდა, ეს მეფე მოკვდა“. და შემდგომათ გიორგისა — „ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ-მეფე მოკვდა“. აქ ქვეყნით სახელს-ჴსდებს, — ვითარცა „ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მონისს. კახთ მეფე ლევან მოკვდა“. ხოლო იქ უქვეყნოდ, „მეფე დიდი ბაგრატ მიიტყვალა, ალექსანდრე მიიტყვალა“. ამით მუნ აჩენს ერთ-მეფობასა და გაყრასა. გონიერძმან თუთ განიხილოს, ვინათგან იმერეთს არს აღწერილი და არს ქვეყნობით ახსენებს, მას კვლად ერთ-მეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“ 1). სწორეთ იმ რიგათ არიან ცნობები აღნიშნულნი პარაქის სწონიკაში, რომელსაც ვახუშტი სწერს და მაგალითებს უჩვენებს. სსენებულ სწონიკაში ვკითხულობთ: „ქვსა „პ“ მეფე გიორგი მეგრელთ მოკვდეს. ქვსა „პგ“ დიდი მეფე ბაგრატ გარდახდა. ქვსა „უ“ მეფე კოსტანტინე ჩალაღნს მოკვდეს. ქვსა

1) იხ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 8, შენ. 1.

„რეს“ მოკლას კასთა მეფემან გიორგი ძამა მისი მეფე ალექსანდრე და ძმას თვალეზი დასთხარა, დიმიტრის. ქვსა „სა“ ქართლის მეფე დავით და კასი მეფე გიორგი მუხრანს შეიბნეს, ქვსა „რეს“ მეფეთ მეფე ალექსანდრე მიიცვალა. ქვსა „საგ“ მეფე კასთა ლეონ მიიცვალა¹⁾. როგორც მეითხველიც ხედავს, ეს ის ფრაზებია, რომელთაც ვახუშტი უჩვენებს გელათის გარეგნების და სამართლის წიგნიდან. ამიტომაც საეჭვო აღარ უნდა იყოს, რომ სსენებულ წიგნის ისტორიული ცნობები შეტანილნი არიან პარიჟის სრონიკაში, და შედეგი ქართლის ცხოვრებაში. გელათის სრონიკა, ჩვენის აზრით, უნდა იწყებოდეს პარიჟის სრონიკაში თავიდან და თავდებოდეს იქ, საიდანაც იწყებიან მესხური სრონიკის ცნობები. მართლაც და ეს ნაწილი პარიჟის სრონიკისა (გ. 1—10) შეიცავს უმეტეს შემთხვევაში ისტორიულ ცნობებს დასავლეთ საქართველოს შესახებ და ამ ნაწილში ვპოულობთ ჩვენ იმ ფრაზებს, რომელთაც ვახუშტი უჩვენებს. სოლო შედეგი ქართლის ცხოვრების ცნობები ბევრათ უფრო ვრცელნი არიან პარიჟის სრონიკის ცნობებზე. აქ ზოგიერთი ამბები ძვილ დაწვრილებით არიან აღწერილნი, ზოგიერთი ისე მოკლეთ და ქრონოლოგიურათ არიან აღნიშნულნი, როგორც პარიჟის სრონიკაში. ეტყობა, მის შემადგენელს გელათის სრონიკის გარდა ბევრი სხვა წყაროებიც ქვსანი ხელში.

¹⁾ Chron. géor., ქართული ტექსტი, გ. 1, 4, 10. შედეგი ქართლის ცხოვრებაში ქრონიკონს „რეს“-მდის მო-

მაგრამ შედეგი ქართლის ცხოვრება, როგორც მოვიხსენიეთ, თავდება 1614 წლით, ხოლო პარიზის ხრონიკა მოყვანილია 1703 წლამდე. ცნობები უკანასკნელი ხრონიკისა, რომელნიც ეხებიან მეჩვიდმეტე საუკუნეს, უფრო ვრცლათ არიან მოთხრობილნი ¹⁾, და ეჭვი არ არის, რომ ესენიც უცვლელათ არიან ამოღებულნი ისეთ ხრონიკებიდან, რომელნიც მოთხრობილ ამბუგების თანამედროვე პირებს უწერიან. ერთი ნაწილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდ მოურავის სააკაძის წერილებს, ანუ დღიურს. ეს ცხადათ სჩანს იმადგილიდან, სადაც მოთხრობილია მეფე ლუარსაბის გამარჯვება თათრებზე 1609 წელს. თათბრის შესახებ ამ ბრძოლის წინ ჩვენს ხრონიკაში ვკითხულობთ: „ჩვენა დავიწყევით, რა დროს შევიბნეთ, ზოგთა თქვეს, ასეაჲ მიუხდეთო; ზოგთა თქვეს, ზევით მოუხდეთო; ნუგზარ თქვა, ღამით დავესნათო, მთის კაცი ასე არჩევსო, ბერჯულ გავგმარჯვებიაო; სხვათა თქვეს, დილაზედ დაუხდეთო; დიდმან მოურავმან ვარჩიკე: „მანო დამიჯერეთ, ეს რაჲ მე დამადევითო, ჩემი საქმე დღეს იქით ანდასათ დაიჭირეთო და თვალი მიგდეთო, როგორ დევივით შევიდეთ, დილაზედ რაზმი დავაწყოთ და, სადაც დგანან, აქეთ ნაზირს თხრილი წაუვლიათ, და მეთოთვე თხრილის პირს გაურვიეთ და ჩვენ რაზმი დაუწყოთ“ ²⁾.

ხსენებული იმბუგები არ მოიპოვებიან და ქვემო ქორონიკონებში აღნიშნულნი ცნობები ძრიელ ვრცელ მოთხრობებში არიან ჩამატებულნი (იხ. ქ. ცხ. ტ. II, გ. 266, 268 287).

¹⁾ იხ. Chron. géor. ქართული ტექსტი, გ. 31—112.

²⁾ ibid. გ. 42.

აქ დიდი მოუჩაპი, როგორც სედავთ, თავის თათბირს გვაცნობებს, ქვემოთ ის თავის ქველთაზე, მამაცობაზე და განკარგულებაზე მოკვითსრობს. ომის გამგე ამ დღეს, როგორც ეტყობა, ის ყოფილა და მის თათბირზე დამყარებულან, თვით ომს დიდი მოუჩაპი ასე აგვიწიქს:

„წაგედით საომრად, მეთოფე თხრილის პირს მიუყენეთ და ჩვენ ზეილამ მოუხედით, მეთოფემ დაუშინა თხრილიდამ. იმათ რომ თოფი შეაყარეს, მას უკან ჩვენ შეკუტივეთ, მაგრამ ჩვენზედ ექვსი ზომით ნამეტნავი იყო იმათი ჯარი. რაზემ გაგმართე, გაურბე და შეკუტივე, სისქე ჯარსმიუსე დიდის სდომით და ჩამოჭყარე. მეფე გულსრულათ მობძანდა და შუბს ვისცა შესტედა, იგი მისგან გამტეკრდებოდა, თიტსლათ იბრძოდენ ქართველნი. ომი გახშირდა და თოფის სრულა, და ვინც უკან ჯარი დარჩომილ-იყო, ომში ისინიც მოგუკსწრენ. ჩემი დიად მძულს კვესნა, მაგრამ ვისაც შუბი შევსტი, უნაგირში ველარ დადგის, და სითაც შეუტივედი, შევამწუნებდი, და შევამინებდი, ვკოცი გულ მოყვრად, ვიბრძოდი სწორად, რაზემ შუა ვბრუნევი და ჯილიანს უფრო შეკუტივედი და მოჭკელი, სამი შუბი გამიტყდა, მას უკან ლახტით ვიბრძოლე, ლახტი გამიტყდა და ხმალი ამოვიღე. იბრძვიან ერთ პირ ქართველნი, ხმა არის ჩხარა-ჩხურისა. თათარხნის ჯარი გაწევიტეს. მეფისათვის თავს ვინ დაზოგავდა, და დიდის ომისაგან და ტემისაგან ქუხილის მსგავსი იყო ჩვენი ბრძოლა, შუბით იყო მათი ბრძოლა, თარ-ხმალი ისრითა, და მეფე დიად კარკა ბრძანდებოდა, ბეკრი კაცი ჩამოეყარა. დილას შემძული ცხრა საათამდე (სტთამდე) ომი იყო. მაშინდელს

გამარჯვებებს მართლაც ენა ვერ იტყვის. და მწაჭეს ისაჩს ისროდეს და შუბები ეჭიჩათ, და თორმეტი კაცი მართლ მე დამჩნა, გაგვემარჯვა, ამოგსწევიტეთ, და ჩაფ მკიკეს და ქართველთ უჯობდა, ყველა ისრე გქმნით, და თავძს მოდენა დაიწყო მეფეს წინა. ამისთანა გამარჯვება არ მი-ნასავს“ 1).

ეს და ზემო მოყენილნი სტრიქონები ეჭკეს აღარ უნდა ბადადენ ჩვენში, რომ ავტორი ამ მოთხრობისა დიდი მოუჩავია, მაგრამ სად იწეება მისი მოთხრობა ჰარიკის სჩონიკაში და სად თავდება, გადაჭრით არ შეგვიძლია თქმა. შეგნიშნავთ მსოფლოთ, რომ ჩვენის მოსაზრებით, ის ცნობები, რომელნიც ჰარიკის სჩონიკაში დიდ მოუჩავის თავგადასავალს ესებიან, თვით დიდი მოუჩავის დღიურიდან უნდა იკენ-ნენ ამოღებულნი 2). ამიტომაც ეს ამბებები დაწკრილებით და უფრო დიდი მოუჩავის სასარგებლოთ არიან მოთხრო-ბილნი.

ამგვარათ ჩვენ ესლა სამი წყარო ვიცით ჰარიკის სჩონიკისა. ერთი არის გელათის სჩონიკა, ანუ ის ძვე-ლი იმერული კარიგების და სამაჩთლის წიგნი, რომელსაც ვახუშტი იხსენიებს თავის ისტორიაში. მეორე არის მეს-სური დავითნის სჩონიკა და მესამე დიდი მოუჩავის სას-კამის სჩონიკა, ანუ დღიური. პირველი ორი მათგანის ცნობები შეტანილნი არიან შედეგი ქართლას ცხოვრების სჩონიკაშიც, რომლის ტექსტი, განსაკუთრებით მეგრე-

1) *ibid.* გ. 43

2) *Chron. géor.* ქართული ტექსტი, გ. 37—56.

ლიის ვარსკლავში, ძრვილ კარგათ აწის შენახული და დედანთან ახლდა. ჰარკის ხრონიკაში, ანუ უკეთ ვსთქვათ, იმ ვარსკლავში, რომელიც მხოლოდ ჰარკიში მოიპოვება, ტექსტი ალგ ალგ გარეუნილია უმეტესად გადაწყვერის მიერ. ამიტომაც ძრვილ საჭიროა მოიძებნოს ჩვენში სხვა უკეთესი ვარსკლავი სსენებული ხრონიკისა, რომელიც შედგეი ქართლის ცხოვრებითურთ ერთ უმთავრეს წყაროს შეადგენს ჩვენი ისტორიის მეორე ნახევარის პერიოდისა.

დასასრულ საჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნათ, რომ ჩვენ მიერ პირველათ გამოცემული ხრონიკები თითოეული ცალკე და ყველანი ერთათ საუკეთესო მასალას შეადგენენ ჩვენი ისტორიისა. უმეტეს შემთხვევაში სხვა ხრონიკები და მატრიანნი, როგორც უჩვენეთ, ამ წყაროებზე არიან დამყარებულნი. ამას გარდა სამივე თითქმის ერთი ერთმანეთის გაგრძელებას შეადგენენ, და ამისათვის განვიზრახეთ ჩვენ მათი ერთ წიგნათ გამოცემა ¹⁾.

ასეთი ხრონიკების გამოქვეყნება, მათი შედარება სხვა ხრონიკებთან და ისტორიულ ცნობებთან, სხვა და სხვა მანუსკრიპტების ცნობაში მოყვანა და მათი ისტორიულის ცნობების განმარტება, გუჯრების შეგროვება და გამოქვეყნება, სხვა და სხვა ისტორიული წარწერების გარჩევა, აგრეთვე განმარტება, თუ რა მნიშვნელობა აქვს და რა ახალ მასალას გვაძლევს თითოეული

¹⁾ აქ საჭიროდ ვრაცხთ შევნიშნათ, რომ სამივე ეს ხრონიკა რუსულათაც გამოიცემა ჩვენ მიერ.

ამგვარი წყარო, და საზოგადოთ ასეთი მასალების შეძლებისამებრ კრიტიკულათ შესწავლას, — აი რა მიგვაჩნია ჩვენ, ჯერ ხანად მაინც, ვეკლავებდ უსაჭიროესად ჩვენი ისტორიისათვის. ჩვენი ისტორიოგრაფიის ესლანდელი მდგომარეობა ასეთ შრომას თხოულბს ჩვენგან. ამგვარი მასალების შეკრებას უნდა დაეწიფოს ვეკლანი, ვისაც გული შესტკივას სამშობლო ისტორიისათვის, და შეძლებისამებრ ამგვარ შრომაზე იქმნება მიქცეული ჩვენი ყურადღება.

ექვთიმე თაყაიშვილი.

15 ივლისი
1890 წელი.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ

შირველ, ოდეს ალექსანდრე ¹⁾ მეფემან ნათესაჲნი იგი ლოთის შვილთანი წარქდინა და შეკადნა იგინი კედარსა მას ქვეყანასა, იგიღნა ნათესაჲნი სასტიკნი ბუნთურქნი ²⁾, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუჯით, ოთხ ქალაქად, და დაბნები მათი:

1) აქ საუბარი არის ალექსანდრე მაკედონელზე.

2) ბუნთურქნი, ანუ თურქნი ქართლის ცხოვრებაშია ცხსენებიან. ისინი ქ. ცხ-ს თქმით მოვიდენ საქართველოში სპარსეთის მეფის ქაიხოსროს დროს: „მასვე უამსა მოვიდეს თურქნი, ოტებულნი მისვე ქაიხოსროსა განჯ გამოვლეს ზღუა გურგანისი, აღმოყვეს მტკვარსა და მოვიდეს მცხეთას სახლი ოცდა რვა (რუმინცევის ვარაანტით 28,000) და ეზრანეს მამასახლისსა მცხეთისასა, აღუთქვეს შეწენა სპარსთა ზედა, ხოლო მამასახლისმან მცხეთელმან აუწყა ყოველთა ქართველთა. ინებეს დამეგობრება ნათი თურქთა, რამეთუ აქუნდა შიში სპარსთა და შემწეობისათვის დაიმეგობრეს თურქნი იგი გამოსხმულნი და განიყვანეს ყოველსა ქალაქთა შინა. ხოლო უმრავლესნი მათგანნი მოვიდეს და ჰოეს ადგილი ერთი, მცხეთას დასავლით კერძო, კლდეთა შორის გამოკვეთილი, ღრმა და მოითხოეს ადგილი-იგი მცხეთელის მამასახლისისაგან. მისცა და აღაშენეს იგი, მოზღუდეს მტკიცედ, და ეწოდა მას ადგილსა სარკინე“ (ქ. ცხ-ს I, გვ. 25).

ყარყარ?

სარკინე ქალაქი, კასპი, ურბნისი და ოძრავე და ციხენი მათნი: ციხს-დიდი, სარკინისაჲ, უფლის-ციხს, კასპისა, ურბნისისა და ოძრავისა ¹⁾.

და უკვირდა ალექსანდრეს და ცნა, რამეთუ იებო-სეულთა ნათესავნი იყვნეს, ყოველსა კორციელსა ჭამდეს, და სამარე მათი არა იყო, მკუდარსა შეშკამდეს ²⁾. . . . და ვერ ეძლო ბრძოლასა მათი მეფესა და წარვიდა. (ქ. ცხ. გვ. 26)

¹⁾ აქ ჩამოთვლილი ქალაქები და ციხენი, როგორც სჩანს, სჭერია ბუნთურ ქებს. ქართლის ცხოვრებაში ერთათ არის ჩამოთვლილი ყველა ქალაქები და ციხეები, რომელნიც მაშინ მოიპოვებოდენ საქართველოში, და მკითხველს არ შეუძლია განარჩიოს, რომელი მათგანი იყო საკუთრათ ქართველების, და რომელში სჭარბობდენ ბუნთურქნი (იხ. ქ. ცხ. გვ. 26).

²⁾ ამას შემდეგ დედანში ერთი სტრიქონი განგებ ამო-ფხევილია. აქ ჩამოთვლილი ამბების შესახებ ქართ. ცხ-ში შემდეგს ვკითხულობთ: „ესე (ალექსანდრე) გამოვიდა დასავლით და შევიდა სამხრით, შემოვიდა ჩრდილოდ, გარდმოვლო კავკასი და მოვიდა ქართლად: და ჰპოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულით, რამეთუ ცოლ-ქრმოზისა და სიძვისა-თვს არა ეჩნდათ ნათესაობა, ყოველსა სუფსა ჭამდეს, მკუდარსა შესჭამდეს. იხილა რაჲ ესე ნათესავნი, სასტიკნი წარმართნი, რომელთა-თგი ჩვენ ბუნთურქად და ყივჩაყად უწოდთ, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკურისასა მინგვეით, და უკვირდა ესე ალექსანდრეს, რამეთუ არა რომელნი ნათესავნი იქმოდეს ამას“ (ქ. ცხ. გვ. 26). აქედგან ცხადათ სჩანს, რომ ის ზნე და ჩვეულებანი, რომელნიც ჩვენი სრონიკის სიტყვით ბუნთურქთ ჰქონიათ, ქართლის ცხოვრების შემდგენს ქართველებისთვის მიუთვისებია, რათა ამით დაემცირებინა ქართველების წარმატება და კულტურა ქრისტეს სჯულის მიღებამდე.

მაშინ მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი, კალდეველთა-
გან გამოსსმულნი, ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა უფ-
ლისაგან (ალისგან) ქვეყნა სარკითა და დასსდეს იგი-
ნი ზანავს.

ქონნი
83.9

და ეპყრათ იგი, რომელ სარკითა აქუნდა, ჰრქვან
მას ხერკი ¹⁾. და შემდგომად რადენისამე უამისა,
მოვიდა ალექსანდრს, მეივს ფოკლისა ქვეყანისაჲ
(ქყანისაჲ), და დააქწნა სამნი ესე ქალაქნი და ციხენი,
და ჰონთა დასცა მასული.

ხოლო სარკინესა ქალაქსა ებრძოლა ათ-ერთმეტ
თთჳს, და დადგა სარკინესა დასაკალით კერძო,
და დასცა კენაკი, და რუფ (რომ) გამოიღო ქსნით, და
დასხნა კაცნი მურუვენი დასტაგითა რუისაჲთა, და ჰრქვან
ადგილსა მას ნასტაგისი ²⁾.

და მერმე გამოიღო სარკინე: თჳთ დაყარეს და

¹⁾ ქ. ცხ.: „მაშინ ნაბუქოდონოსორ მეფემან წარმო-
სტყვენა იელუსალიმი და მუნით ოტებულნი ურიანი მო-
ვიდეს ქართლს, მოითხოვეს მცხეთელ მამასახლისისაგან ქვეყანა
სარკითა, ხოლო მცხეთელმა მამასახლისმა მისცა და დასხნა
არაგუსა ზედა, წყაროსა რომელსა ქვიან ზანავი, და რომელი
ქვეყანა აქუნდა მათ ხარკად, აწ ქვან ხერკ სარკისა მისთვის“
(ქ. ც. გვ. 25).

²⁾ ქარ. ც-ში „ნასტაგისი“, მარიამ დედოფლის ვარიანტში
„ნასტაგი იგი(?)“. რუის გამოლებაზე ქართლის ცხოვრება არას
გვეუბნება. სიტყვა „დასტაგი“ არც ერთ ლექსიკონში არ მოი-
პოვება, მაგრამ აქ, როგორც ზრითა სჩანს, დასტაგი ნიშნავს
ქირას.

მეოტ იქმნეს. და თანა ჭყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოღ, ძს არან ¹⁾ ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად, და საზღვარი დაუღვა მას ჰერეთი, და ეკრის წყალი, და სომხითი, და მთაჲ ცროლისა, და წაწვიდა ²⁾.

მეოტ! ხოლო ესე აზოღ წაწვიდა არან ქართლად, მამისა თჳსისა, და წაწმობიევანა რუაჲ სასლი და ათნი სასლნი მამა მძუბეთანი, და დაჯდა ქუელ მცხეთას ³⁾, და თანა ჭყუანდეს კერპნი ღუთად (ღთად)—გაცი და გაიმ.

1) ეს არანი არც ქ. ც-ში და არც სხვა ჩვენი ისტორიის წყაროებში არ არის ცნობილი. ქ. ც-ს თქმით ალექსანდრეს შემოსვლის დროს მცხეთაში იყო მამასახლისი სამარა (ქ. ცხ. გვ. 29).

რაც შეეხება აზოღს, ეგ უდრის ქართლის ცხოვრების აზონს, რომელიც, ჩვენი მატჩიანეს გადმოცემით, იყო ტომით ბერძენი, ძე იარედოსისი, და რომელიც ალექსანდრემ დაადგინა ქართველთა ზედა ერისთავად, ანუ პატრიკად (ქ. ცხ. გვ. 27).

2) ეგ საზღვრები ქართლის ცხოვრებაში არ არიან ნაჩვენები, ქართლის ცხოვრება მხოლოდ ამბობს: „და დაიპყრნა (აზონმა) ყოველნი საზღუარნი ქართლისანი, ბერდუჯის მდინარიდგან, ვიდრე ზღვაჲდღე სპერიისა. დაიპყრნა ქართლსა ზედა ეგრისიცა და მონარკე ყუნა ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი“ (ქ. ცხ. გვ. 28).

3) ახლად ნაპოვნი ნინოს ცხოვრება ძველ მცხეთას კლდის დასასრულ უჩვენებს: „ალვილუ და წარმოვედ წინაჲკერძოდასასრულსა მის კლდისასა, სადა ძუელ ქალაქი ყოფილიყო, და მას ადგილსა ყოფილარს ცინე“.

- ა. და ესე იყო პირველი ¹⁾ მეფე მცხეთას შინა აზოც, ძს არან ქართველთა მეფისაჲ, და მოკუდა.
- ბ. და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ ²⁾. ამან აღმარ-თა კერპი დიდი ცხვრსა ზედა (ცხვსა ზა) ³⁾ და დას-დგა სასული მისი არმაზი, და მოქმნა ზღუდე წყლით კერძო, და ჭრქვან არმაზ ⁴⁾.
- გ. და შემდგომად მისა დადგა მეფედ საურმაგ ⁵⁾. ამან აღმართა კერპი ადინა გზასა ზედა და იწ-ყო არმაზს შტნებად ⁶⁾.

---

¹⁾ აქ უნდა ვიგულისხმოდ პირველი ალექსანდრეს შემოსვლიდგან.

²⁾ ეს ფარნავაზი, აქამოდე პირველ მეფედ ცნობილი, ქართლის ცხოვრების თქმით „იყო მამულად ქართველი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა, და დედულად სპარსი ასპანელი და იყო იგი ძმისწული სამარასი, რომელი მოსლვასა მას ალექსანდრესსა მცხეთელ მამასაზლისი ყოფილ-იყო“ (ქ. ცხ. გვ. 29).

³⁾ აქ ლაპარაკია კლდის ცხვირზე, ანუ ჩამოზეულ სერსერზე.

⁴⁾ ქ. ცხ.: „ამან ფარნავაზ მოზლუდა ქალაქი მცხეთა მტკიცედ . . . და ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვსსა, ესევე არს არმაზი, და ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქუა. ამართა კერპი იგი არმაზი თავსა ზედა ქართლისასა, რომელსა მიერთ-გან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის, და ქმნა სატფურება დიდი კერპისა მისთვის აღმართებულისა“ (ქ. ცხ. გვ. 32).

⁵⁾ ეგ საურმაგი ქართლის ცხოვრების თქმით არის შვილი ფარნავაზისი.

⁶⁾ ქ. ცხ.: „და დასჯდა საურმაგ მცხეთას მეფედ დაუ-

- დ. და მისა უქმდგომად მეფობდა მირვან¹⁾ და აღ-
მართა დანინა²⁾ გზასა ზედა წინაწლ, და აღა-
შენა არმაზი.
- ე. და მეფობდა თვარნაჯომ³⁾ და აღმართა კერძი
ზადენ მთასა ზედა, და აღაშენა [ზადენი]⁴⁾.

მატა ყოველთა სიმაგრეთა მცხეთისათა, და ქართლისათა, და მან
შექმნა ორნი კერპნი, აინინა და დანანა, და ამართნა გზასა
ზედა მცხეთისასა“ (ქ. ცხ. გვ. 33).

1) ქ. ც-ბის თქმით ეგ მირვან იყო ნებროთიანი, ე. ი.
სპარსი, რომელს იშვილა საურმაგმა, რადგანაც მას არა
ესკა ძე: „მაშინ მოიყვანა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათე-
სავისაგან ცოლისა მისისა, დედის დის წული, და დაიჭირა იგი
შვილად, რომელსა სახელი ერქვა მირვან“.

2) ჩვენ წინა შენიშვნიდგან დავინახეთ, რომ ქართლის
ცხოვრება ამ კერპს დანანად უწოდებს და მის აღდგენას მია-
წერს საურმაგს და არა მირვანს. მირვანისაგან არმაზის
აღშენებაზე ქ. ცხ-ბა არას გვეუბნება, ხოლო დარუხანდის კა-
რის გაკეთებას ამავე მირვანს მიაწერს: „და შევიდა მირვან
დურქუკეთს, და მოაზრა დურქუკეთი და ჭართალი, და შე-
აზნა კარნი ქვით-კირითა, და უწოდა სახელად დარუხან.“ (ქ.
ცხ. გვ. 34).

3) ქ. ცხ-ბით თვარნაჯომ, შვილი მირვანისი.

4) ეგ უკანასკნელი სიტყვა ამოშლილია დედანში და არ
განიჩრება სრულებით, მაგრამ რომ აქ ზადენი უნდა, ეგ სჩანს
ქართლის ცხოვრების შემდეგი ადგილიდგან: „ამან (თვარნაჯომ)
უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენებაჲ, და ამან აღაშენა ციხე
ზადენი, და შექმნა კერპი სახელით ზადენ“ (ქ. ცხ. გვ. 34).

გ. და მეფობდა არს[აკ] ¹⁾ [და] ქალაქსა ზღუდენი მოაქმნნა ²⁾.

ზ. და მეფობდა არიკ ³⁾, რომელმან შიდა-ცისე აღაშენა აწმაცსა.

---

¹⁾ ამ სიტყვის ბოლო და შემდეგი სიტყვა ღედანში არ განირჩევა: ტყავი დაკრულიყო ზედ და ასოები გადასულია, და პერგამენტის ერთი კუთხეც წაჭრილია. მეუის სახელის სიტყვიდგან დარჩენილია მხოლოდ „არს“, რომელიც ჩვენ არს(აკ)ად დაკმაზრეთ, რადგანაც ქართლის ცხოვრებაში ეგ მეფე არ შაკად იწოდება: არ შაკი და არსაკი—ერთი და იგივეა. ეგ არ შაკი, როგორც ქართლის ცხოვრება მოგვითხრობს, იყო სომეხთა მეფის (არ და შეზის) შვილი და ცოლად ყავდა ქართველთა მეფის მირვანის ასული. არშაკი მოიწვიეს საქართველოს ტახტზე ფარნაჯომის განდგომილმა ერისთავებმა, რადგანაც ფარნაჯომმა შემოიღო ცეცხლის მსახურება, ე. ი. „სჯული მამული, და დაუტევა სჯული დედული“ (ქ. ცხ. გვ. 34—35).

²⁾ ქ. ცხ.: „ამან (არშაკ) დაიპყრა ყოველი ქართლი და მეფობდა ნებიერად, და უმატა ყოველთა სიმაგრეთა ქართლისათა, და უმეტეს მოამტკიცნა ზღუდენი ჯავახეთს, ქალაქსა წუნდას“ (ქ. ცხ. გვ. 35).

³⁾ ქ. ცხ. ამ მეფეს უწოდებს არტაგს, ხოლო უცხო ტომთ მწერალნი აპვიანი, ფლორი და დიონ კასსი არტოკად (Ἄρθωκος), Arthoces (Ἄρθωκος). ნახე Гапа, Известія древнихъ греческихъ и римскихъ писателей о Кавказѣ, стр. 165, 172. Brosset. Hist. de la Géorgie t. I. p. 49. ეგ არტაკი ქ. ცხოვრების თქმით იყო ქე არშაკისა. შიდაციხის აშენებას ქ. ცხ. არ მოიხსენიებს განსაკუთრებით, მხოლოდ საზოგადოთ აწობს: „განამაგრნა ციხენი და ქალაქნი“. (ქ. ცხ. გვ. 35—36).

- ტ. და მეუობდა ბრატმან ¹⁾, რომელსა-ზე მცსეთას ქალაქი დაეწყო ²⁾.
- თ. და მეუობდა შირვან და მან აღაშენა მცსეთა ქალაქი ³⁾.
- ი. და მეუობდა არსუკ ⁴⁾, რომელმან კასპი შეიპყრა და უფლის-ცინე განაგო ⁵⁾.
- იას. და მეუობდა როკ ⁶⁾, რომელმან რამეთუწითით ⁷⁾ მცსეთაჲ გაიშორა. და მეუობაჲ ორად გაიყო, ორსი მეფენი დასსდეს იმიერ და ამიერ ⁸⁾.

1) ქ. ცხ-ბით ბარტონ, ანუ ბარტომ, ქე არტაგისი.

2) ამ საგანზე ქართლის ცხოვრება არას გვეუბნება.

3) შირვან იყო ქ. ცხ-ის თქმით თარნაჯომის შვილი, რომელიც აღზდილ იყო სპარსეთს; მისგან მცხეთის აღშენებას ქართლის ცხოვრება არ მოიხსენიებს.

4) ქ. ცხ-ით—ადერკი, ქე შირვანისი.

5) კასპის შეპყრობაზე ქ. ცხ. არას ამბობს, ხოლო უფლის-ცინეზე მოგვითხრობს: „ჰმატა სიმაგრესა უფლის ცინისასა“

6) ქ. ცხ-ბით—ადერკი, ქე ბარტომისი. ამ ადერკის დროს შიშერს ქართლის ცხოვრება იესო ქრისტეს გამოჩენას, ქადაგებას და სიკვდილს, და აგრეთვე ანდრია მოციქულის ქადაგებას საქართველოში. ახლათ აღმოჩენილი ნინოს ცხოვრება არ იხსენიებს ანდრია მოციქულის ქადაგებას, მხოლოდ იესო ქრისტეს მოღვაწეობას და სიკვდილს უჩვენებს მეფე ამაზაერის და არა ადერკის, ანუ როკის დროს.

7) რაითურთით, ე. ი. სრულებით.

8) ამ ამბავს, ე. ი. ორ-მეფობის დამყარებას საქართველოში, ქართლის ცხოვრება მოიხსენიებს იმავე ადერკის დროს და ასე მოგვითხრობს: „და ვიდრე ადერკისა მეფო-

იბ. და მეფობდა ქარრამ ¹⁾ არმაზს, და მცხეთას ბრატმან ²⁾, და ამათთა უამთა ჰურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასსდეს ³⁾.

იგ. და მეფობდა იმაერ თარსმან და ამიერ კაოზ ⁴⁾. I

ბამდე ქართლს ერთი დაჯდის ქართველთა ნეფედ, რაზომცა მრავალნი იყუნიან შვილნი მეფეთანი. ხოლო ამას ადერკის ესხნენ ორნი ძენი, რომელთა განუყო ქალაქი მცხეთა და ქვეყანა მტკუარსა: შიდა ქართლი, მუნხარით კერძი ქალაქი, და ყოველი ქართლი, მტკუარსა ჩრდილოეთით, ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ქართლისა და ეგრისისა, ესე მისცა ბარტომს, უხუცესსა ძესა თვსსა. ხოლო არმაზით კერძი ქალაქი, მტკუარსა სამხრით ქართლი, ხუნანი-გან ვიდრე თავადმდე მტკუარსა, და კლარჯეთი, მისცა ქართამს, ძესა თვსსა ურწუმესსა. ამ გვარი გაყოფა აქვს სახეში. ჩვენ ღრონიკასაც, როდესაც ამბობს იმიერ და ამიერ. „იმიერ“ ნიშნავს მტკვრის მარჯვენა მხარეს, ანუ სამხრეთ კედაროს მტკვრისა, სადაც თავ ქალაქად იყო არმაზი, ხოლო „ამიერ“ ნიშნავს მტკვრის მარცხენა მხარეს, ანუ ჩრდილოეთ კედაროს, სადაც თავ ქალაქად იყო მცხეთა.

¹⁾ ქ. ცხ.: ქართამ.

²⁾ ქ. ცხ.: ბარტამ.

³⁾ ქ. ცხ. ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: „ხოლო ამათთა მეფობასა უესპასიანოს, ჰრომთა კეისარმან, წარმოტყუესნი იგლუსალიმი და მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასსდეს ძველადგე მოსრულთა ჰურიათა თანა, რომელთა თანა ერთნეს შვილნი ბარაბასნი, რომელი ფუარ-ცმასა უფლისასა განუტევეს ჰურიათა, უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი წილ“ (ქ. ცხ. გვ. 47).

⁴⁾ ქ. ცხ.: „და მოკუდეს ადერკის ძენი ბარტო და ქართამ, და მეფე იქმნეს შვილნი მათნი: არმაზს დაჯდა

II

იღ. და მეუობდა იმიერ არსოჯ და ამიერ ამაზაერ ¹⁾.

იე. და მეუობდა იმიერ ამაზასკ და ამიერ დერუკ ²⁾.

ივ. და მეუობდა იმიერ თვარსმან / ქველი და ამიერ თვარსმან ავაზ ³⁾. (სიქ. 11)

იზ. და მეუობდა იმიერ (ამიერ?) ⁴⁾ როჯ ⁵⁾ და ამიერ მირდატ ⁶⁾, და ამისა-ზე მოაკლდა არმაზისა მეუფოა (sic) და მცხეთას ოდენ იყო მეუობაჲ ⁷⁾.

არმაზისა მეუფოა? იქნებ?

იწ. და მეუობდა დადამი ⁸⁾ და დღე კ ⁹⁾.

თვარსმან, და შიდა ქალაქსა (ვარიანტით: შიდა-ქართლსა) გაოს“ (ქ. ცხ. გვ. 47).

¹⁾ ქ. ცხ.: „დასხდეს მეფედ შემდგომად მათსა შვილნი მათნი: არმაზს აზოაკ, და შიდა ქალაქსა (ვარიანტით: შიდა ქართლსა) არმაზაელ.“

²⁾ ქ. ცხ.: „და შემდგომათ მათსა მეუობდეს შვილნი მათნი: არმაზს ამზასკ და შიდა-ქართლს დეროკ“.

³⁾ ქ. ცხ.: „შემდგომათ მათსა მეუობდეს შვილნი მათნი, არმაზს თვარსმან ქველი, და შიდა-ქართლს მირდატ.“ ამ გვარად ქართლის ცხოვრებაში გამოტოვებულია თვარსმან ავაზ. მირდატი ჩვენს ხრონიკაში შემდეგ მეფეთ მოიხსენიება.

⁴⁾ აშკარაა, რომ აქ ამიერი შეცთომითი არის დაწერილი.

⁵⁾ ამ მეფესაც არ უჩვენებს ქართლის ცხოვრება.

⁶⁾ ეს მეფე, როგორც ვხანეთ ქართლის ცხოვრებაში თვარსმან ავაზის მაგიერ არის ნაჩვენები.

⁷⁾ ორ მეუობის შეწყვეტას ქ. ცხ. თვარსმან ქველის და მირდატის დროს მოიხსენებს, ეს ამბავი ქ. ცხ.-ში ვრცლათ არის ნაამბობი (ნახ. ქ. ცხ. გვ. 52).

⁸⁾ ქ. ცხ.: ადამი, მე თვარსმან ქველისა.

⁹⁾ ესე იგი მეუობდა დადამი ოცი დღე. ქართლის

ით. და ფარსმან ¹⁾, კ და ამაზასკ ²⁾, კა და რევ მართალი ³⁾, კბ ვაჩე ⁴⁾, კგ ბაკურ ⁵⁾, კდ მირდატ ⁶⁾, კე ასფაგურ ⁷⁾, კვ ლევ ⁸⁾, მა-მა.ე კის მირვანისი ⁹⁾. ესე ოცდა ოცნი (?)

ცხოვრების თქმით ა დ ა მ მ ა სანი წელი იმეფა (ქ. ცხ. გვ. 54).

¹⁾ ქ. ცხოვრების თქმით ფარსმანი, ძე ადამისი, ერთი წლის იყო, როდესაც მამა მოუკვდა, და ვიდრე აღიზრდებოდა მეფობდა მამის დედა მისი, ცოლი ფარსმან ქველისა, რომელსა ერქვა და დანა (მკვრელიის და მარიამ დედოფლის ვარიანტებით და დანა).

²⁾ ქ. ცხ.: ა მ ა მ ა ს კ, ძე ფარსმანისი.

³⁾ ქ. ცხ.-შიაც რევ მართალი, ძე სომეხთა მეფისა.

⁴⁾ ქ. ცხ.: ვ ა ჩ ე, ძე რევისი.

⁵⁾ ქ. ცხ.: ბ ა კ უ რ, ძე ვაჩესი.

⁶⁾ ქ. ცხ.: მ ი რ დ ა ტ, ძე ბაკურისი.

⁷⁾ ქ. ცხ.: ა ს ფ ა გ უ რ, ძე მირდატისი.

⁸⁾ ეგ ლევ ვიარც ქართლის ცხოვრებაში და არც სხვა ჩვენ წყაროებში არ არის ცნობილი.

⁹⁾ ქ. ცხ.-ბით მირიანს, შემდეგ ჩვენი ხრონიკაც ამ მეფეს უწოდებს მირიანს. ეგ მირიანი, ანუ მირიანი, ქართლის ცხოვრების გადმოცემით, იყო ძე სპარსთა მეფისა, ქასრე არდაშირისა, სასანელისა. მირიანი გამოითხოვეს თავის მეფეთ ქართველებმა სპარსთა მეფისაგან. სპარსთა მეფემ, ქართლის ცხოვრების თქმით „აღუსრულა ყოველი იგი სათხოველი ქართველთა, და მისცა ყოველსა ზედა ფიცით და აღთქმამ, და მოვიდა მცხეთას, და მიეგება მაიყან სპასპეტი (მაშინ გამოჩენილი პირი საქართველოში), და ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი. მაშინ მოიყვანეს ასული ა ს ფ ა გ უ რ მეფისამ, რო-

მეფენი ქართლს შინა წარმართნი ¹⁾.

და იყო დღეთა კოსტანტინე მეფისათა, ქრის-
ტეს აღმაღლებიდან სამას და მკათესა წელსა, იყო დუ-
წლი ბრძოლისა მტერთაგან, და ფრიად ეროდეს მეფე-
სა კოსტანტინეს, მესა კოსტამსსა, და გულ გდუ-
ბულ იყო ²⁾..... ურკათაგან კოსტანტი კეისარი ³⁾.

იყო ვინმე კაცი ეფესეთ და წარმოთქვა წინაშე

მელსა ერქვა ა ბ ე შ უ რ ა, და შეჭროთ სპარსთა მეფემან მესსა
თვისსა, რომელი მუნ თანაჰყუა, შვიდისა წლისაჲ, ნაშობი მკე-
ვლისა, რომელსა ერქვა სპარსულად მი ჰ რ ა ნ, და ქართუ-
ლად მი რ ი ა ნ ⁴⁾ (ქ. ცხ. გვ. 60). ჩვენი ღრონიკის გადმო-
ცემით, რომელიც უფრო დასაფერებელია, მირიანი იყო შვილი
აქამოდეს უცნობის ქართველთა მეფისა ლ ე ვ ი ს ი.

¹⁾ ავტორი აქ ა რ ა ნ ს ა ც ა თ ღ ი ს და იიჭომ გამოდის

მოცდა რვა, მეორე ადგილას, წ. ნინოს ცხოვრებაში, მირიანი თა-
ვის სიკვდილის წინ დაწერილ წიგნში ანბობს: „რამეთუ ვარ მე-
ოცდა მათექუსმეუტ მეფე, და მანანი ჩემნი (ჩნი) ნოიგლინეს
ვიდრე დღეთა ჩემთადმდე“ აქედან სჩანს, რომ ა რ ა ნ ა მ დ ი ს
საქართველოში ყოფილა რვა მეფე, რომელთაც სახედნი, საწუ-
ხაროდ, არ შენახულა. წერილი, რომელშიაც ეგ აზბავია მოხსე-
ნებული, შეიცავს მირიანის მოწმობას წ. ნინოს საქმეების შესახებ
და ქართლის ცხოვრებაში არ მოიპოვება.

აქამოდეს
მეფეთა
სახეები

²⁾ აქ დედანში ერთი სიტყვა ამოფხეკილია; მგონია თვით
გადამწერისაგან, რადგანაც აზრს არ უშლის.

³⁾ ეგ კოსტანტინე დიდი, და მოციქულთა სწო-
რი, იყო მე კოსტანცი ხ ლ რ ი ს ა. ბრძოლა, რომელსაც
აქ ჩვენი ღრონიკა იხსენიებს, უნდა იგულისხმებოდეს კოსტან-
ტინეს და მაკსენციის ბრძოლად. კოსტანტინემ თავის

მეფისა, ვითარმედ „ქრისტეანენი იგი ჰრომნი და ყოველნი ჰინდონი, და ვისცა ვის აქვს შჯული იგი ასალი ქრისტეს წმიდისაჲ, ძელათა ჯუარისაჲთა (ჯ.ა.თა) და მისათა სასოკებითა სძლევენ მტერთა ძლიერად.“

მას უამსა აღიძრა მეფეჲ გუნდებითა და წარავლინა მოყვანებად ეპისკოპოსთა ისრუსალიმით, ანტიოქიჲთ, ჰრომით და ალექსანდრიათ, და ნათელ იღო მან თავადმან და დედამან მისმან ბანაკითურთ ¹⁾.

მით უამითგან მეტესა წელსა წარვიდა ელენე ისრუსალიმად ძიებად ჰატოოსნისა ჯუარისა, და მეათოსმეტესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ევა-

---

ბაირაღებზე გამოხატა ფეხარი, რომლითაც განამხნევა მრავალი ქრისტიანები, რომელნიც მის ჯარში მსახურებდენ, და მით მოიგო ომი 312 წელს ქრისტეს შემდეგ. 313 წელს მან გამოაცხადა ქრისტიანთათვის თავისუფლებით აღვიარება მათი სარწმუნოებისა, თუმცა პირად მას სიკვდილამდის არ მიუღია ქრისტეს სჯული (კოსტანტინე მიიცვალა 337 წელს). დედა მისი ელენე დედოფალი დიდხინდგან იყო ქრისტეს ამღვიარებელი და ქრისტიანობის გამავრცელებელი.

¹⁾ კოსტანტინესაგან ქრისტიანობის მიღებას ქართლის ცხოვრება უფარდებს მირიანის და სპარსთა მეფის ომს კოსტანტინესთან. მისი გადმოცემით, როდესაც სპარსეთში გამეფდა ძე ბარტამისი, ესე იგი მირიანის ძმის წული, მაშინ ამ უკანასკნელმა მოუწვია მირიანი და მასთან ერთათ გარდაულო სომხითი და შევიდა საბერძნეთად, ვერ წინააღუდგა მას ბერძნეთა მეფე კოსტანტინე, განაგრძობს ქართლის ცხოვრება, შთავარდა მწუნარებასა დიდსა, იწეეს ტყვენგად საბერძნეთისა,

დაგი, სასულით რიტუხიმე, რამელსამე მიზესისათუხ
დედა მძუძითურთ.

და იყო მისთანა ტუუე ერთი დედაკაცი შუენი-
ერი, სასულით ნინო, რამელისა საქმს მისი გამოიძია
ელენე დედოფალმან, და იყო იგი რომა (sic) მთავა-
რი, და თუთ მოკლელ გზამ თუხსი, და ექმნეს კუწნი-

მაშინ არწმენს მეფესა კოსტანტინეს კაცთა ლუთის მსახურთა
და ჰრქვეს: „იხილე საკვირველება ქრისტესი და ძლევაჲ მტერ-
თაჲ მოსავთა მისთაგან, ვითარ ყოველნი მოსავნი ქრისტესნი,
წარძღვანებითა ჯუარისათა, სძლევენ მტერთა მათთა“. ხოლო
კოსტანტინე მეფემან ირწმუნა მათი, ვითარცა წერილ არს ესე
განცხადებულად ცხოვრებასა ბერძენთასა, ნათელ ილო კოსტან-
ტინე და წარმოიძღუნა სახე ჯუარიჲ და ეწყო მტერთა სპარ-
სთა მათ ურიცხვთა, სპითა მცირითა, და ძალითა ქრისტესითა
აოტა ბანაკი მათი, და მოსრა სიმრავლე მათი“. მერმე, ქართლის
ცხოვრების თქმით კოსტანტინე დაეზავა მირიანს, თხოვნისამებრ
მირიანისა და მძევლად აღილო შვილი მირიანისი ბაქარ. (ქ.
ცხ. გვ. 63—64). ახალ ნინოს ცხოვრებაში კოსტანტინესა-
გან ქრისტიანობის მიღებაზე შემდეგი ცნობებია: „მაშინ მო-
ხდა უფალმან საბერძნეთსა და რწმენა მეფესა კოსტანტინეს
და ქრისტე აღიარა მან და დედამან მისმან და ყოველმან პა-
ლატმან მათმან, დასაბამითგან წელთა ხუთათას ოთხას
ორმოცდა ოთხსა, ხოლო ქრისტეს აღმადღებებთგან სა-
მას და ათერთმეტსა და წარემართა ყოველი საბერ-
ძნეთი ქრისტიანობასა. მეშვიდესა წელსა იყო წმიდა კრებაჲ
ნიკეას და მერვესა წელსა იყო სივლტოლოჲ ჩვენი (ე. ი.
ნინოსი და მის თანა-მოგზაურებისა) საბერძნეთით, რიტუხიმე
დედოფალი და გაიანე და ორმოცდა ათი სული
წარმოვემართენით თთუესა პირველსა (ე. ი. ენენისთვესა) ათ-
ხუთმეტსა“.

ბანი, და მოწვევნილ იყო საბერძნეთს, და ჰომოდორიდა მთავარსა მას რითესიმეს.

და ვითარცა წარმოიკლტოდა რითესიმე ზღუად, გადნე და ნინო, და სსვანი ვინმე მათთანა, გამოვიდეს არეთა სომხითისათა, საყოფელსა თრდატ მეთვისასა, და ივინი იმარტუნეს მუნ. სოლო ნინო დაშთა და წარმოემართა მათათა კერძო ჩრდილომასათა, და მოვიდა მდინარესა მტკუარსა, მოჭყა და მოვიდა მცხეთად, ქალაქსა დიდსა, მეფეთა საჯდომელსა, და იყო სამ წელ ეგრეთ, ილოცვიდა თარულად ადგილსა ესთსა, შებურვილსა ბრძემლითა მყოფისათა.

და შექმნა სსსს ჯუარისაჲ (ჯუ) ნასსლევისაჲ, და მუნ დაადგრა, და ილოცვიდა, და ადგილი იგი იყო ზღუდესა გაჩსტან. სოლო მათ მყოფათა ადგილი არს ზემო მთასა ეკელესიისა [სა]კურთხეველისა ადგილი.

და მეოთხესა წელსა იწყო თქემად ქრისტე დმერთი და შჯუელი, და „რამეთუ (რ) ჰომო[კე] ცთომასა შინა ჩრ[დილ]ო მასა ესე ქვეანაჲ“. და მე[კესე]სა წელსა არწმუნა [ცოლ]სა [მე]ფისასა ნანას [სენსა რამე შინა მისსა], და მეშვიდესა წელსა მეფესა არწმუნა საწაულისათა (sic) ქრისტეს მიერითა ¹⁾. და მწკაფელ აღაშენა ²⁾ ეკ-

---

¹⁾ მთელი ეს ზემო მოყვანილი ამბავები ვრცლათ არიან მოთხრობილნი როგორც ქ. ცხ.-ში, აგრეთვე ახლათ ნაპოვნ ნინოს ცხოვრებაში, მაგრამ ეგრე მოკლეთ და მარტივად სწვა წყაროებში არ მოიპოვებიან.

²⁾ აქ უნდა ვიგუროსხმოდ: მირიან მეფემ...

ღესიამა ქუეში სამოთხესა შინა, რომელი თუთ აღე-
მართა.

და ვითარცა ლაშენეს კელესიამა, წარავლინა მოცი-
ქული და წიგნი ნინოასი საბერძნეთა მეფისა კოსტან-
ტინესა, თხოვად მღვდელთა. სოლო იგინი მწრათულ
შიაწინეს ¹⁾.

და მოსცა მეფემან იოანე ეპისკოპოსი, და ორ-
ნი მღვდელი, და ერთი დიაკონი, და წიგნი ელენე
დედოფლისა, და ხატი მაცხოვრისა, და ძელი ცხოვ-
რებისა ნინოასთა ²⁾.

და ვითარცა მოვიდეს, ნათელი მოიღო მირიან
მეფემან და დედოფალმან, და ყოველმან სასლან მათმან.

---

¹⁾ ქ. ცხ.: „და ხვალისა დღე წარავლინა მოციქულნი
საბერძნეთად მირიან მეფემან წინაჲ კოსტანტინე მეფისა და წიგ-
ნი ნინოსი, ელენე დედოფლისა წინაჲ, და აუწყეს ესე ყოველი
სასწაული ქრისტეს მიერი, რომელი იქმნა მცხეთას შინა,
მირიან მეფესა ზედა, და ითხოვნეს მოსწრაფებით მღვდელ-
ნი ნათლის ღებისათვის. სოლო წმინდა ნინო და ლა მოწაფე-
ნი მისნი ქადაგებდეს ერსა მას შინა დღე და ღამე დაუცხრომე-
ლად და უჩვენებდა გზასა ჭეშმარიტსა სასუფეველისასა“ (ქ.
ცხ. გვ. 88).

²⁾ ქ. ცხ.: „და წარმოგზავნეს მღვდელი ჭეშმარიტი,
იოანე ეპისკოპოსი, და მისთანა მღვდელი ორნი და დია-
კონნი სამნი. და მიუწერნა მეფემან კოსტანტინე მირიანს წიგნი
ლოცვა და კურთხევა ღვთისა, მადდლობისა, და წარმოსცა
ფვარი და ხატი მაცხოვრისა, და მისთანა ნიჭი დიდი. და ელენე
დედოფალმან მოუწერა წიგნი ქებისა და ნუგეშინის ცემი-
სა“ (ქ. ცხ. გვ. 91.)

ითხოვეს ხე, რათა შექმნან ჯუარნი . . . . .
. . . . .¹⁾.

[მაშინ მოიყვანა მეფემან აბიათარ და მისთვისაჲ ჰუ-
რიანი მრავალნი და გამოიკითხა მათგან კუართისა მის-
თჳს და მათ მიუთხრეს ყოველი, რომელი ზემოწირილ
აჩს; და აღიპყრა კელნი თჳსნი მიწიან მეფემან, და
თქვა: „კურთხეულ ხარ შენ, უფალა იესო ქრისტე,
ძეო ღვთისა ცხოველისაო, რამეთუ²⁾ გინდა ცხოვრებაჲ
ჩვენი, და სხნაჲ ჩვენი უშმაკისაგან, და ადგილისა მის-
გან ბნელისა, ოდეს იგი სამოსელი შენი ებრავლთა მათ
წარმოეცა წმიდით ქალაქით იზრუსადლიძით უცხოთა
ამათ ნათესავთა ქალაქად, რამეთუ ჯუარცემსა შენსა ამს
ქალაქსა მეფობდეს მამანი ჩვენნი (ჩენნი)“. და წარემართა
მეფეს და ყოველი ქართლი ქრისტწანობასა (ქწანო-
ბასა) მოწრაფებითა დიდითა.

მაშინ ნეტარმან მან დედაკაცმან ნინო თქვა: „კურ-
თხეულ აჩს ღმერთი და მამაჲ უფლისა (ოღისა) ჩვე-
ნისა იესეს (იესეს) ქრისტესი, რომელმან მოკლინა სიტ-
ყუა წმიდაჲ მისი, ცათა მალაღთაჲ, თჳთ ძლიერისაგან

---

¹⁾ აქ დედანში ერთი ფურცელი აკლია. ამ ფურცელზე, ჩვენის აზრით, უნდა ყოფილიყო მოთხრობილი ის ამბავი, რომელიც მოთხრობილია ქ. ცხ-ში „პატიოსანი ფვარის აღმართებისათვის“ (იხ. ქ. ცხ. გვ. 93).

²⁾ აქ რაც ფრჩხილებშია ჩასმული ის ჩვენ ქართლის ცხოვრებიდან დაურთეთ აზრის დასამთავრებლად (იხ. ქ. ცხ. გვ. 93).

საყდრისა გარდამოსრული ქვეყანად მდაბლად, უპოვლად შობად კორცეულად თესლისაგან დავითისა, დედაკაცი-საგან მარტოდ შობილისა, წმიდისაგან და უბიწოებისა, რომელი სათნო ეყო მას და ამით მიზღუბითა ცხოვრებად ჩვენი შექმნა, და ყოველი ცასა ქვეშ მყოფი განანათლა, და უბეტეს მისა მიმართ მოწმუნენი აცხოვნნა, რამეთუ იშვა, ვითარცა კაცი, ჰატივ ეცა, ვითარცა ღმერთსა, ნათელ იღო, ვითარცა მსასურმან ვინმე სჯულისამან, წყა-ლისა და მიწისაგან.

ხალა მამით და სულით წმიდით ზეგარდამო იწამს და იდიდა, ჯუარს ეცუა, დაეულა და აღდგა, აკდა მათვე სიძღლეთა მამისათანა, და მოძაკლ არს დიდებითა, რომელსა შუენის გალობად ამენითა ¹).

და ვითარცა ესე თქუა, წარყვანა იაკობ მღდელი, საბერძნეთით მოსული, და ერისთავი ერთი, წარვიდა და დადგა წობენს, და მოუწოდა მთეულთა, ჭართალეულთა, და ფნოელთა, და წილკანეულთა და უქადაგა სარწმუნოებად ქრისტესნი, ხალა მათ განუყარეს თავი ²).

---

¹) მთელი ეს მოთხრობა თითქმის სიტყვა სიტყვით არის მოყვანილი ქ. ცხ.-ში (ნახე ქ. ცხ. გ. 93)

²) ქ. ცხ.: „და წარვიდა წმიდად ნინო, და ეპისკოპოზი იოვანე, და მათ წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი, და მოვიდეს და დადგეს წობენსა, და მოუწოდეს მთიულთა, პირუტყვისა სახეთა-მათ კაცთა, ჭართალეულთა, ფნოელთა, გუდა-მაყრელთა, და უქადაგეს მათ ჯვარი ქრისტეანეთა ჭეშმარიტი, მიმეკანებელი

და ერისთავმან მცირედ წარმართა მსხული, და ში-
შითა მოსცნეს კერპნი მათნა დაღუწად, და გარდავიდა
ერწუდ, და დადგა ქალეთს, დაბასა ედემს, და
ნათელ-სცა ერწუ-თიანელთა. და უხარელთა ესმა
ესე და გარდაკრბეს თოშეთა, რომელნი უკუანასკნელ
იპოვნეს, თრდატ მეფემან მოიყვანნა და მონათლნა ¹⁾.

და დასნეულდა და წარმოემართა მცხეთად, და
ვითაცა მოიწია კტოეთა, დასასა რომელსა ჭრქვან ბო-
დინი, კერლარა ეძღო სლვად.

და მოხლოვიდეს (მოწვიდეს) უქარმით ქალა-
ქით რევ, ძმ მეფისაჲ, და სადლომს, ცოლი მისი,
და ასული მისი, და ზედა ადგეს მოურნედ, და მიუგ-
ვინეს მცხეთით მეფემან და ცოლმან მისმან ნანა იო-
ვანე მთავარ-ებისკოპოზი სილვად და წარყვანებად. ხო-

ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლის ღებამ“
(ქ. ცხ. გვ. 98).

¹⁾ ქ. ცხ.: „მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმარ-
თა მხვილი მათზედა და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი.

გარდამოვიდეს მუნიო და დადგეს ქალეთსა, და უქა-
დაგეს ერწო-თიანელთა. ხოლო მათ შეიწყნარეს და ნათელ
იღეს. ხოლო ფხოველთა დაუტევეს ქვეყანა მათი, და გარდა-
ვიდეს თუ შეთს, და სწუანიცა მთიულელნი უმრავლესნი არა
მოიქცეს, არამედ დაუძიბა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს
ნათლის ღებამ. ამისთვისცა წაკრბეს იგინიცა და შესცდეს, და
რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს, ნეკრესელ ებისკო-
პოსმან, რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე დღესა-
მომდე“ (ქ. ცხ. გ. 98).

ლო მან არა ინება ¹⁾, არამედ დაჭკედრს იაკობ მღვდელ-
ფი, რათა (რ-ა): „შემდგომად შენსა მან დაიპყრას საყ-
დარი“ ²⁾.

და მის წინაშე მისცა წიგნი იგი, ჰეფენს დედო-
ფლისა მოწერილი, რომელი მოეწერა ნინოძასა დედოფ-
ლობით და მოციქულად და მახარებლად შეეგო.

და ძელი ცხოვრებისაჲ წარმოეცა დედოფლისა ნა-
ნაძასა ³⁾. და შეწირა უამი იოვანე, და აზიარა ნინო
კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა, და წაწილო ესე
საგზლად სულისა (სწლისა), და შეჭკედრს სული თჳსი
კელთა ღვთისათა, ქართლად მოსლვითგან მეთ-
ხუთმეტესა წელსა, და ქრისტეს აღმაღლე-

---

1) ქ. ცხ.: „ხოლო წმიდა ნინო წარემართა წარსლვად
რანს, მოქცევად ფეროზისა, და ვითარცა მიეახლა გუ-
ხეთს, დაბასა ბუღისასა, დაყვნა მუნ დღენი, და მოვიდოდეს
მისსა კახეთით, ჰკითხვიდეს და აღიღებდეს სწავლასა მისსა სი-
მრავლე ერისა. მაშინ დასწულდა მუნ, და ვითარცა ცნა რეკ,
ქემან მეფისამან, და სალომე, ცოლმან მისმან, რომელნი
ცხოვნდებოდეს უფარმოს, მოვიდეს ნინოსსა, და აცნობეს მე-
ფესა და დედოფალსა. ხოლო მათ მიაველინეს ეპისკოპოსი იოანე
წარყუანებად, ხოლო წმიდაჲ ნინო არა ურჩდა, ხოლო წარვიდა
თუთ მეფე და სიმრავლე ერისა ძლიერისა და მივიდეს მის ზე-
და“ . . (ნახ. ქ. ცხ. გვ. 98).

2) ქ. ცხ.: „და შევედრა მეფესა იაკობ მღვდელი, რათა
შემდგომად იოანნესა იგი იუოს ეპისკოპოზ“ (ქ. ცხ. გვ. 99).

3) ამ წერილის და ძელი ცხოვრების გარდაცემაზე ქ. ცხ-ში
არა რა მოიპოვება.

ბითგან ტულწ წელსა, დასაბამითგან ჭყულწ წელსა ¹⁾.

მაშინ შეიძრნეს ორნი ესე ქალაქნი — მცხეთაჲ და უქარმაჲ — და ყოველი ქართლი სიკუდილისა მისისათჳს, და მოვიდეს, და დაჰმარნეს ძლევეთ შემოსილი გუამი მისი ადგილსაჲ ზედა ბუდს, დაბასა კბოეთისასა ²⁾.

და წარვიდა მირიან მეფე და ყოველი კრი, რამეთუ იქმოდეს ზემოსა ეკლესიასა ქეთა, და განიშორეს მეოთხესა წელსა ³⁾, და მოკუდა მირიან მეფე, და დაეფლას საშუკალსა სუეტსა სამსწითსა ჩრდილოეთ კერძო.

---

¹⁾ ქ. ცხ.: „მაშინ იოანე ეპისკოპოსმან შესწირა უამი და აზიარა წმიდაჲ ნინო კორცსა და სისხლსა ქრისტესა, და შეგედრა სული მეუფესა ცათასა, ქართლად მოსლვოვან მისით მეოთხთხმეტესა წელსა, და ქრისტეს ამაღლებითგან სამას ოც და თურამეტსა წელსა, და დასაბამითგან წელთა ხუთიათას რვაას ოც და ათრგამეტსა“ (ქ. ცხ. გვ. 99).

²⁾ ქ. ცხ.: „მაშინ შეიძრნეს ორნივე ესე ქალაქნი, მცხეთა და უჯარმო, და ყოველი ქართლი, მიცვალებასა მისსა, მივიდეს და დამარნეს ძლევეთ შემოსილი გუამი მისი ადგილსაჲ ზედა ჰერეთისა (მეგრ. ვარიანტით „ერთსა“?) დაბასა ბუდიისასა, რამეთუ მუნ ითხოვა თვთ დაფლვაჲ მეფისაგან, შეხედვთა ღვთისათა“. . (ქ. ცხ. გვ. 99).

³⁾ ქ. ცხ.: „მაშინ მირიან მეფემან განასრულა ეკლესიაჲ საეპისკოპოსო, და აღასრულა სატფურებაჲ მისი მრავლითა დიდებითა“. . (ქ. ცხ. გვ. 100).

და მას სუეტსა შინა არს ნაწილი სუეტისაჲ-მის ცხოველისაჲ, და მეორესა წელსა მოკუდა ცოლი მისი ნანა, და დაეფლა დასავალით კერძო მასვე სუეტსა, სადა მირიან მეფე დამარხულ იყო ¹⁾

და დაჟდა მეფედ ბაკურ, ძმ რევინი ²⁾, და მოკუდა იოვანე ებისკოპოსი, და დაჟდა იაკობ მღვდელი იგი, მუნითვე მოსრული, მთავარ-ეპისკოპოსად.

და ოცდა მესამესა წელსა აღმართებთგან პატრიოსნისა ჟუარისა შეუქმნა კუბოჲ რევ, და შეიქმნა საფლავი ჭეშმოსა კელესიასა.

და მოკუდა რევ ³⁾ და დაემარხა ცოლითურთ, და შემდგომად მისა მეთესა წელსა ამან ბაკურ

---

¹⁾ ქ. ცხოვრებაშიაც თითქმის ამავე სიტყვებით არის ნაამბობი ეს საგანი: „და აღესრულა მირიან მეფე, და დაეფლა ზემოსა ეკლესიასა, საშუალსა სვეტსა სამსრით კერძო, და მას სვეტსა შინა არს ნაწილი ღთივ-აღმართებულისა სვეტისა, და მეორესა წელსა მოკუდა ნანა დედოფალი, და დაეფლა მასვე სვეტსა დასავალით, სადა მირიან მეფე დამარხულ იყო“ (ქ. ცხ. გ. 101).

²⁾ ქ. ცხოვრებით ბაქარ, ანუ ბაკქარ, ძე მირიანისი. ეს ბაქარი, ქართლის ცხოვრების თქმით, მძევლად იყო წაყვანილი კოსტანტინესაგან, რომელსაც, შემდეგ ქრისტეს სარწმუნოების მიღებისა მირიანისაგან, უკანვე წარმოგზავნა იგი (იხ. ქ. ცხ. გვ. 99—100).

³⁾ ქ. ცხოვრება რევის სიკვდილს მირიანის სიკვდილის წინ უჩვენებს, თუმცა მაშინვე უმატებს: „მასვე წელიწადსა დასნეულდა მირიან მეფე, რომელიცა აღესრულა.“ ქ. ცხოვრება რევის სიკვდილის დროს ასე მოგვითხრობს: „და მოქცევიდგან მირიან

დაიწყო წილგნისა ეკლესიასა და განიშორა ოცდა
შეთსუთმეტესა წელსა, და მოკუდა, და დაეფლა ქუეშოსა
ეკლესიასა ¹⁾.

და დაჯდა მეუფდ ძმაჲ მისი თრდატ ²⁾, და
მთავარ-ეპისკოპოსი იყო ნერსს სომეხთა კათალი-
კოზისა დიაკონი—იობ ³⁾.

და მეფემან რუხსთვის რუხ გამოიღო, და ეკლესი-
ისა საფუძველი დადვა. და მის-ზვეე ნეკრესს კახეთისასა
ეკლესიაჲ აღიშენა განსრულებით ⁴⁾.

და შემდგომად მისა დადვა ვარაზ-ბაკურ ⁵⁾ მე-

მეფისათა ოც და მეზუთესა (Chron. arm. ოც და მეზუთმეტე-
სა) წელსა მოკუდა ძე მისი (მირიანისი) რეკ, სიძე თრდატ
სომეხთა მეფისა, რომელსა მიეცა მეფობაჲ სიცოცხლესავე თვისსა,
დათლეს აკლდამასვე, რომელი თვით მასვე რევს აღეშენა“ (ქ.
ცხ. გვ. 100).

¹⁾ ქ. ცხ.: „ამან (ბაქარ) აღაშენა ეკლესია წილგნისა;
მოკუდა და დაეფლა მამასავე (ვარიანტით—ძმასვე) თვისსა თანა.“
ცხადია, რომ პირველი ვარიანტი ყოფილა მართალი. რევი, მამა
ბაკურისი, ქვემო ეკლესიაში იყო დამარხული.

²⁾ ქ. ცხოვრებით—მირდატ, ძე ბაქარისი.

³⁾ ქ. ცხ.: „და მისსა-ზე მოკუდა იაკობ ეპისკოპოსი,
და დაჯდა იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოზისა დია-
კონი“.

⁴⁾ ქ. ცხოვრება მოგვითხრობს მირდატისაგან ეკლე-
სიების აღშენებას: თუნარისს „ცინესა შინა“, და შემკობას
„ერუშეთისა და წუნდისა ეკლესიათა“ (ქ. ცხ. გვ. 102).

⁵⁾ ქ. ცხოვრებით ვარაზ-ბაქარ, ძე მირდატისი;
მან, ქართლის ცხოვრების თქმით, შეირთო ცოლად „ასული თარ-

ფედ, და მისა-ზეკე სპარსთა მეფისა მარზან-შარნი შემო-
ვიდეს სივნიეთა და იგი კიდანთ უკუჟდა, და მთა-
კარ-ებისკოპოზისი იყო იგივე იობ ¹⁾.

და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუნარ-ბორ-ზარდ,
სპარსთა მეფისა ზიტიახში, ტფილისად ქალაქად ციხედ,
და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა, და სომხითი, და
სივნიეთი, და გუასპურაგანი ²⁾.

დატიისი, რევის ქისა, მირიანის ქის წულისა, მორ-
წმუნე და კეთილ მოქმედი“. აქედგან სჩანს, რომ ქ. ცხოვრების
თარდატი და ჩვენი ხრონიკის თრდატი ერთი და იგივეა.
მხოლოდ ქართლის ცხოვრება ამ თარდატს მეფეთ არ იხსე-
ნიებს, მოსალოდნელია, რომ აქ ფაქტები არეულია ქართლის
ცხოვრებაში. მირდატი არ უნდა ყოფილიყოს ჩვენი აზრით მე-
ფეთ, და მის შვილს ვარაზ-ბაქარს უნდა რგებოდეს ტახტი
თრდატის ასულის შერთვით, რადგანაც, ეტყობა, თრდატს ძე
არა ყოლია.

¹⁾ ქ. ცხ.: „ამისსა-ზე გამოგზავნა სპარსთა მეფემან ერის-
თავი სპითა დიდითა სომეხთა და ქაროველთა ზედა ხარკისა და-
დებად. მაშინ სომეხთა მოგზავნეს მოციქული ვარაზ-ბაქარისს
და ჰრქვეს, რათა შეჰკრებენ და მოირთონ ძალი ბერძენთაგან და
განუხუნენ კარნი კავკასიანთანი, გამოიყვანნენ ოვსნი და ლეკნი
და წინააღუდგეს სპარსთა; და წარჩინებულნი თჳსნიცა ეტყოდეს
წინა-აღდგომასა სპარსთასა. არა ისმინა არცა სომეხთა, არცა
წარჩინებულთა თჳსთა, რამეთუ იყო იგი ჩუკენი და მოშიში: უაუ-
ფადა იგი კვესა კახეთისასა, და ალაშენა ციხე ხიდარს, და
განამაგრნა ციხე ქალაქნი, და უბრძანა ყოველთა; რათა დამალ-
ნეს ჯუარნი“ (ქ. ცხ. გვ. 106).

²⁾ ქ. ცხ.: „მოვიდეს სპარსნი პირველად სომხითს და

და მისა-ზს ალაშენეს აზნაურთა წმიდაჲ იგი ეკლესიაჲ მცხეთას და დამოთაულებს დიდსა მას ეკლესიასა სოფლებითა და ქარდაგებითა ქართლს შინა ¹⁾.

და მისა შემდგომად მეფობდა ბაკურ ²⁾, ძე თრდატიისი, და მთავარ-ეპისკოპოსი იყო ელია, და ამან

მოაზრეს, შემოვიდეს ქართლს, ალაშენა ერისთავმან სპარსთამან ტფილისი კართა შორის ციხედ მცხეთისა“.

¹⁾ ამ ეკლესიის აღშენებას ქ. ცხოვრება არათუ არ მოიხსენიებს, არამედ ვარაზ-ბაქარი გამოჰყავს მოძულედ სჯულისა. საზოგადოთ ამ მეფეზე ქ. ცხოვრება შემდეგს მოგვითხრობს: „ვინათგან ესე ვარაზ-ბაქარ დაშთა უძეოდ (რადგანაც მურვანოსი, ანუ წმინდა პეტრე, მიჰველად იყო წაყვანილი ბერძენთა მეფისაგან), შეიყვარა სოფელი ესე, და მიდრკა კეთილისაგან, და შეირთო სხუაცა ცოლი, ძის წული ფეროზისი, მირიანის ასულისა, და უშვა ფეროზის ძის-წულმან ძე, რომელსა ერქუა ფარსმან. ხოლო რევის ძის-წულმან რომელი პირველ ვახსენე, ორნი ძენი, რომელთა ერქუა მირდატი და თარდატი (მეგრედიის ვარიანტით—თრდატი). ესე ვარაზ-ბაქარ მეფე კაცი იყო ურწმუნო და მოძულე სჯულისა, გარნა ვერ იკადრებდა ერისაგან განცხადებად სჯულისა სიძულილსა, რამეთუ მოქცეულ იყო ქართლი, და დიდსა სარწმუნოებასა შინა იუენეს აზნაურნი და ყოველი ერი ქართლისაჲ, და ესე ვარაზ-ბაქარ შიშისა მათისაგან ვერ განაცხადებდა დატევებასა სჯულისასა. არასადა ალაშენა ეკლესია და არცა ჰმატა აღშენებულსა, და ყოველითვე იქცეოდა უშეუდოდ“ (ქ. ცხ. გვ. 105).

²⁾ ქ. ცხ-ის თქმით თარდატი, ანუ თრდატი, სიმამრი ვარაზ-ბაქარისა, ძე რევისა, ძის-წული მირიანისი, კაცი მორწმუნე, ბრძენი და გონიერი.

აღაშენა ეკლესიაჲ ბოლნის, და ამიერ განვიდა, და განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიშისათჳს ¹⁾.

და მისა შემდგომად მეუობდა თარსმან, დის-წული თრდატიისი, და მთავარ-ეპისკოპოსი იყო სუმეონ ²⁾.

და მისა შემდგომად მეუობდა მირდატ ³⁾, და ესე წარიყვანა პიტიახშმან ვარაშ ბადღადს, და მუნ მოკუდა ⁴⁾.

---

¹⁾ ქ. ცხ.: „ამან სიბრძნითა თჳსითა დაამშვიდა სპარსნი, გამოაჩინნა ჯუარნი, და შეკაზმნა ეკლესიანი. ამის-ზე მოკუდა ეპისკოპოზი იობ, და დასვა მის წილ ელია, და ხარკსა მისცემდა სპარსთა მეფეთა. და მან გამოითხოვა რუსთავი და აღაშენა ეკლესია, და მანვე აღაშენა ნეკრესი, და მეფობდა უშოთველად, და მოკუდა სარწმუნობასა შინა დიდსა“ (ქ. ცხ. გვ. 106—107.).

²⁾ ქ. ცხ-ბითაც თარსმან, „ძე ვარაზ-ბაქარიისი, მის წულის წული ფეროზისი, უხუცესი ძმათა . . და მოკუდა ელია ეპისკოპოზი, და დასვეს სვიმონ... ბოლნისის ეკლესიისა აღშენებას ქ. ცხოვრება ამ მეფეს მიაწერს, და არა მის მოწინავეს, როგორც ჩვენი წრონიკა: „და განამრავლნა ჯუარნი, და განაახლნა ეკლესიანი ყოველსა ქართლსა შინა, აღაშენა ეკლესია ბოლნისისა“ (ქ. ცხ. გვ. 107).

³⁾ ქ. ცხ-ბითაც მირდატ, ძმა თარსმან მეფისა, ასულის წული თარდატიისი, ანუ თრდატიისი, ძე ვარაზ-ბაქარიისი, მამულად ბაქარიანი, დედულად რევიანი, ორთავე მირიანის ძეთა ნათესავი (ქ. ცხ. გვ. 107).

⁴⁾ ქ. ცხ-ბა ამ საგანზე შემდეგს მოგვეთხრობს: „ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვართა ქართლისათა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა. მაშინ სპარსთა მეფემან გამოგზავნა ერისთავი, რომელსა ერქვა უბარაზ (გარიანტი-თაზრამ)

და მისა შემდგომად მეფობდა არჩილ¹⁾, და მთა-
კარ-ებისკოპოსი იყო იონა, და მაშინ დაეტა ქვემო
ეკლესიაჲ, და იონა მიიტკვალა გარეუბნისა ეკლესია-
ასა, და სვეტი იგი ცხოველი თანა წაწმოიდო²⁾.

და მისა-ზს³⁾ აზნაურთა სტეთანე-წმიდაჲ (წ^ა) აღა-
შენეს არაგუსა ზედა³⁾; და მოგუნი მოგუეთას მო-
გობდეს ცეტსლისა მსასურქებსა-ზედა.

და მისკე არჩილის-ზს⁴⁾ ოთხნი მთავარ⁴⁾ უბისკო-
პოსნი გარდაიტკვალნეს⁴⁾.

სპითა ძლიერითა მირ დატს ზედა. მაშინ მირ დატ სილა-
ლითა თჳსითა არა ჳრიდა სიმრავლესა სპარსთასა, და მცირედითა
სპითა მიეგება გარდაბანს. ეწყო, აოტეს და შეიპურეს იგი სპარ-
სთა წყობასა შინა. შემოვიდეს ქართლს და დაიპურეს ქართლი
სპარსთა, განრუვნეს ეკლესიანი. ხოლო ნათესავნი ქართლისა
მეფეთანი დარჩეს კევსა კახეთისასა და სვიმონ ებისკოპოსი
მათთანავე. ხოლო მირ დატ წარიყვანეს ბაღდადს და მენ
პოკუდა“ (ქ. ცხ. გვ. 107).

1) ქ. ცხოვრებითაც არჩილ, მე მირ დატ მეფისა.

2) ამ ამაჲს ქ. ცხ-ბა არ მოიხსენიებს.

3) ქ. ცხოვრება: „მაშინ არჩილ მეფემან აღაშენა ეკლეს-
სია სტეთან-წმიდასა, მცხეთას, კართა ზედა არაგვისათა,
სადა იყუნეს კუბონი მტკიცენი საბრძოლნი, რომელი მასკე აღე-
შენეს“.

4) ქ. ცხ.: „ამის არჩილისა-ზე გარდაიტკვალნეს სამნი
ეპისკოპოსნი: იოანი, გრიგოლი და ბასილი. და ბასი-
ლისა შემდგომად ამანვე არჩილ დასვა ეპისკოპოსი, რომელსა
ერქვა მობიდან“. . (ქ. ცხ. გვ. 110).

და შერქმე შეფობდა მირდატ ¹⁾, და მთავარ-ებს-
სკოპოსი იყო გლონოქორ, და ესე მთავარ-ებისკოპო-
სი ერისთავადცა იყო ბარაზბოდ პიტიახშისაგან
ქართლს და ჰერეთს ²⁾.

და მისა შემდგომად შეფობდა დიდი ვახტანგ
გოღვასარი ³⁾ და მთავარ-ებისკოპოსი იყო
იოველ ⁴⁾. მამინ წაწიყვანეს ვახტანგ სპარსთა, და შემ-
დგომად წაადენისაჲ ყამისა მთაქცა ⁵⁾, და მთავარ-
ებისკოპოსი იყო მიქაელ.

---

¹⁾ ქ. ცხოვრებითაჲ მირდატ, ძე არჩილ მეფისა.

²⁾ ამ მთავარ ეპისკოპოსს ქ. ცხოვრება არ იხსენიებს, ხო-
ლო ბარზბოდ პიტიახში არის ქ. ცხოვრების ბარზა-
ბოდ, ანუ ბარზაბუდ, სპარსთა ერისთავი რანისა, რომლის
ასული საგდუხტ მოიყვანა ცოლად მირდატმა, არჩილი-
სავე სიცოცხლეში, და აღუთქვა ბარზაბოდს თიცი მშვილობისა-
თვის. ის მთავარ-ეპისკოპოსები, რომელნიც ერისთავებათაჲ იყუ-
ნენ, ე. ი. რომელნიც განაგებდენ როგორც სასულიეროს, ეგ-
რეთვე სამოქალაქო საქმეებს, ქ. ცხოვრებაში სახელ წოდებულნი
არიან ქორ-ეპისკოპოსებათ, ვახუშტის ისტ-ში ქორიკოზებად.

³⁾ ქ. ცხოვრებით ვახტანგ გურგასლანი, ანუ
გურგასალი, ძე მირდატისი, გაზრდილი საურმაგ
სპასპეტიისი.

⁴⁾ ამ იოველს ქ. ცხოვრება არ იხსენიებს.

⁵⁾ სპარსთაგან ვახტანგის წაყვანას ქ. ცხოვრება არ
მოიხსენიებს, მხოლოდ ვრცლათ მოგვითხრობს ვახტანგის დედის
საგდუხტ დედოფლის გამგზავრებას თავის მამასთან ბარზა-
ბუდისთან შესავედრებელათ, „რათა იპყრას შვილი მისი მა-
მულსა შინა თვსსა, და მოურავ ექმნეს იგი სპარსთა მეფისა წი-

და მან მიაძხა ფერკი პირსა მეფისასა ვანტანგს. ხოლო მეფემან წარავლინა მოციქულნი საბერძნეთა და ითხოვა მეფისაგან და პატრიაქისაგან კათალიკოზა ¹⁾.

ხოლო მა[ნ] მოსცა პეტრს კათალიკოზი და თანა ჭეკანდა მას სამოველ მონაზონი, წმიდაა [და] [დი]წისი, და აღაშენა ქუემოა ეკლესიაა ვანტანგ მეფემან, და დასვა პეტრს კათალიკოზი, და ესე იყო ქართლის მოქცევიტვან რომ წელსა. მეფენი გარდაცვალე-

---

ნაშე.“ სჩანს ვანტანგ წყევანილი ჰყოლია ბარზაბუდს, რომელსაც იგი თავისის ასულის საგდუხტის ვედრებით დაუბრუნებოდა (ქ. ცხ. გვ. 111).

¹⁾ კათალიკოზის თხოვას ქ. ცხოვრება მიქაელისაგან ვანტანგისადმი ფერხის მიმთხვევამდის მოიხსენიებს და პირველს მეორის მიზეზათ უჩვენებს: „ხოლო ვანტანგ წარავლინა მოციქული წარმოყვანებად ცოლისა მისისა და პეტრესთვის კათალიკოზისა და სამოველ ეპისკოპოსისა . . . და ვითარცა ცნა ეპისკოპოზმან, ვითარმედ წარავლინა მეფემან მოყვანებად კათალიკოზისა და ეპისკოპოზთა, დაუმძიმდა მას ზედა. იწყო რეცა ამბობებად და მიზეზობად დაიდასტურა, და ჰკონებდა რომელ შუოთითა დააცადოს საქმე იგი, და მოსლვამ მათი, და კრულ ჰყო მეფე და ყოველნი სპანი მისნი. ხოლო მეფემან თქვა: „დალაცათუ უხრადლო ვარ, სიმდაბლე ფერ არს ჩემგან,“ და მივიდა მეფე და გარდაცდა სახედარსა, რათამცა შეემთხვია ფერკთა ეპისკოპოზესათა, და განხადა მან ფერკი და მიათხვია პირსა მეფისასა, თანდაკითა შემესრა კბილი მისი“ (ქ. ცხ. გვ. 144).

ბუღ იუკნეს ათნი და მთავარ ებისკოპოსნი ათ-ცამეტნი. ხალხი შირველი კათალიკოზნი იყო პეტრე¹).

და ამისა შემდგომად მეფობდა დარჩი უქარმეფლი²), და კათალიკოზნი იყო სამოველი, და მისა-ზე ტფილისს

---

¹) ქ. ცხ-ში ვკითხულობთ: „ხალხი მცხეთას მეფემან ვ ა ნ - ტ ა ნ გ აღაშენა ეკლესია მოციქულთა, სვეტი ცხოველი, და უპურა სვეტსა შინა, სამხრით, ადგილსა მას, სადა იგი დაცემულ იყო ეკლესია, რომელ არს სიონი ღიდი. მუნ შინა დასვეს პეტრე კათალიკოზად (მეგრელიის ვარიანტი: დასვეს პირველად კათალიკოზი პეტრე): ქართლის მოქცევითგან სვეტის-ცხოველის აღშენებადმდე, კათალიკოზის განწესებადმდე, გარდაცდეს წელიწადი „რო“, მეფენი გარდაცვალებულ იუენეს ა თ ნ ი, მთავარ-ეპისკოპოსნი „იგ“ (ქ. ცხ. გვ. 145 და მესამე შენიშვნა).

აქ უნდა მოვიხსენიოთ, რომ როდესაც ჩვენი ხრონიკა ამბობს ათი მეფის გადაცვალებაზე მას სახეში უნდა ჰქონდეს რ ე ვ ი ც ე, უამისოთ ათი არ გამოდის. კათალიკოზები კი ჩვენი ხრონიკის თანხმად მართლა ცამეტი გარდაცვალებულა, მაგრამ ქ. ცხ-ში ამათში მხოლოდ ცხრაა ნაჩვენები და პეტრე მეთაეა.

²) ქ. ცხოვრებითაც და ჩ ი, ძე ვანტანგ გორგასაღისა. დაჩის ვანტანგმა, ქ. ცხოვრების თქმით, თავისვე სიცოცხლეში მისცა ქალაქი შ ე რ ა მ ი ს ა და ნ ე კ რ ე ს ი ს ა, და ქალაქი კ ა მ ბ ე ჩ ი ს ა, რომელ არს ხო რ ნ ა ბ უ ე ზ ი, და ყოველი ქვეყანა მტკვარსა აღმოსავალით, და თვთ ვანტანგ დაედა უფარმოს, და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა, და დაა მისი ხ ვ ა - რ ა ნ ძ ე მისცა ბ ა კ უ რ ს, პატიანშსა სომხითისასა, ცოლად³ (ქ. ცხ. გვ. 146).

კაცნი დასხდებოდეს [და მათ] წმიდაჲ ეკლესიაჲ აღაშენეს, და კათალიკოზნი იყო პეტრეს¹⁾.

და ამისა შემდგომად მეფობდა ბაკურ, ძს დაჩისი, და კათალიკოზნი იყო სამოველ²⁾.

და მისა შემდგომად მეფობდა თარსმან, და კათალიკოზნი იყო თავთაჩაგ.

და მისა-ზევე რიმაგა კ, და მისა-ზევე სპარსთა მეფობაჲ მცხეთად მოვიდა, და შესაფოთა ქართლი, და ქალაქნი, და წარვიდა³⁾.

და მისა შემდგომად მეფობდა თარსმან სხუაჲ (სხა) ⁴⁾, და კათალიკოზნი იყო დასაბია, მკუდრი მცხეთელი; და იქამთგან რათა სასლთა აღიღეს კათა-

---

1) სამოველ კათალიკოზს ქ. ცხოვებაც უჩვენებს, მხოლოდ პეტრეს არ მოიხსენიებს და არც ტფილისს კაცების დასხდომასზე და ეკლესიის აღშენებაზე ამბობს რამეს.

2) ქ. ცხოვრება ამ კათალიკოზს არ მოიხსენიებს და ბაკურზე აგრე მოკლეთ მოგვითხრობს: „დაჲდა მეფედ ქე მისი (დაჩისი) ბაკურ, და იმეფა ათცამეტ წელ და მოკუდა ბაკურ მეფე“ (ქ. ცხ. გვ. 150).

3) ქ. ცხოვრებითაც თარსმან, ქე ბაკურ მეფისა. კათალიკოსების რიცხვში ქ-ს ცხოვრება ცთება, როდესაც მოგვითხრობს: „მოკუდა კათალიკოზნი სამოველ და დაჲდა კათალიკოზად მესამე კათალიკოზნი თავთაჩაგ, და მოკუდა თავთაჩაგ, და დაჲდა კათალიკოზად მეოთხე კათალიკოზნი ჩირმაგ“ (ქ. ცხ. გვ. 150).

4) ქ. ცხოვრებითაც თარსმან (მეექვსე), ძმის-წული თარსმან მეფისა.

ლიკოზობაჲ მცხეთელთა მკუდრთა, და მისკე მეფისა-სც^ს კათალიკოზნი იყო ეფთათს^ს 1).

მაშინ მოვიდა ნეტარი იოვანე ზედა-ზადენელი შუა მდინარით ასურეთისაჲთ იგი და ათოცმეტნი მოწაფენი მისთანა მოვიდეს 2).

---

1) ქ. ცხოვრებაში ამ კათალიკოზებზე შემდეგი ცნობებია: „და მოკუდა კათალიკოზნი ჩ ი რ მ ა გ, და ამანვე მეფემ დასვა კათალიკოზად ს ა ბ ა. აქათ-გან აღარა მოიყვანებდეს კათალიკოზ-სა საბერძნეთით, არამედ ქართუშლნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესავნი“. აქ ერთი ქ. ცხოვრების ვარიანტი უმატებს: „ხოლო ითხოვეს ი უ ს ტ ი ნ ე ა ნ ე ს ა გ ა ნ ქართუშლთა, რათა დასხდებოდენ კათალიკოზად ნათესავნი ქართუშლთანი, რამეთუ მოვიდოდნან კათალიკოზნი საბერძნეთით, ხოლო იუსტინიანე დაწერა წიგნი და დაბეჭდა თჳსითა ბეჭედითა ესრეთ, რათა დასხდებოდენ კათალიკოზად ნათესავნი ქართუშლთანი და აქუნდეს უღერესობა ყოველთა ეკკლესიათა და მღუდელ-მთავართა ზედა“. საბას შემდეგი კათალიკოზი ქ. ცხოვრებაში ე ვ ლ ა ვ ი ო ზ - ა დ იწოდებს: „და მოკუდა კათალიკოზნი საბა, და მანვე მეფემან დასვა კათალიკოზნი ე ვ ლ ა ი ო ზ, ვარიანტებით ევლავიოს“ (ქ. ცხ. გვ. 151).

2) ქ. ცხოვრებაც თარსმანის დროს უჩვენებს ი ვ ა ნ ე ზ ე დ ა ზ ა დ ე ნ ე ლ ი ს და მისი მოწაფეების მოსვლას საქართველოში და მოჰყავს მათი ცხოვრების აღწერილობა, ამასთანავე ერთი ვარიანტი მათი მოსვლის დროს ასე განსაზღვრავს: „მ ი რ ი ა ნ ი დ ა მ გ ა რ დ ა კ დ ა წ ე ლ ნ ი ო რ ა ს ნ ი და მ ე ფ ე ნ ი ი ბ“ (ქ. ცხ. გვ. 151, შენ. 6). მეორე ადგილას ქ. ცხოვრება ამ დროს ასე გვიჩვენებს: „მეფობიდან მ ი რ ი ა ნ მეფისათა, ვიდრე მეორისა თა რ ს მ ა ნ ი ს ა, გარდაკდეს წეღნი ო რ ა ს ი (ბროსეს ვარიანტით ორას ორმოცდა ათი), და მეფენი გარდაიცვალნეს

და მისა შემდგომად მეფობდა ბაკურ¹⁾, და კათალიკოზი იყო მაკარი, და მისა-ზევე ვარსკენ ჰი-ტიანში იყო, და შუშანიკ იწამა ცურხავს²⁾.

და მისა შემდგომად კათალიკოზი იყო სამოველ და მერმე სიმონ-პეტრს. და ამის ბაკურის-ზევე დაესრულა მეფობაჲ ქართლისაჲ³⁾.

თ ო თ ხ მ ე ტ ი, და ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი ს თ გ ა ნ კათალიკოზნი გარდაიცვალნეს ექსენი“ (ქ. ცხ. გვ. 159). მარიამ დედოფლის ვარიანტი—კათალიკოზნი გარდაიცვალნეს რვანი (ს^რ).

¹⁾ ქ. ცხოვრებითაც ბაკურ, ძე ფარსმან მეფისა.

²⁾ ყველა ამ ფაქტებს ქართლის ცხოვრებაც მოიხსენიებს. შუშანიკე იყო ცოლი ვასქენისი, რომელმაც მიიღო ცეცხლის მსახურება და სპარსთა მეფისაგან იქმნა დანიშნულ ერისთავად რანისა. რადგანაც შუშანიკემ არინება ქრისტიანობის დატოვება, წამებულ იქმნა ვასქენისაგან; ქ. ცხოვრების თქმით შუშანიკე დაუღეს ცორტავს (მეგრულით ვარიანტიც ცორხავს). შიომღვიმის მამათა ცხოვრებაში ამ ადგილის სახელი ცურტაეთია: „და ვითარცა მოიწია დაბასა, რომელსა სახელი ერქუა ცურტაეთ“ (შიომღვიმის მამათა ცხოვრება გვ. 121). ბროსსეს აზრით ცურტაევი არის ნაწილი გუგარკის მაზრისა, ებლანდელი სომხეთისა. (Hist. de la Géor. t. I, p. 215).

³⁾ სამოველ კათალიკოზს ქ. ცხ-ბარ უჩვენებს, მხოლოდ სიმონ-პეტრეს მოიხსენიებს სჯმონად. სუმბატის ისტორია კი სვიმონ-პეტრეს უწოდებს, თანხმად ჩვენი ბრონიკისა. მეფობის დასრულებას ქ. ცხოვრება უფრო ვრცლათ მოგვითხრობს: „მოკუდა მეფე ბაკურ, და დარჩეს შჯლნი მისნი წურილნი, რომელნი ვერ იპურობდეს მეფობასა . . . და განდგეს ერისთავნი თჳს-თჳსად, ხარკსა მისცემდეს ქასრეს ამბარ-

მაშინ მცხეთაჲ ათსულდებოდა და ტუფილისი
ეძენებოდა, არმაზნი (sic). შემცირდებოდეს და გალანაჲ
განდიდნებოდა

სპარსნი უფლებდეს ქართლს, და სომხითს, და
სივნიეთს, და გუასპურაგანს ¹⁾.

და კათალიკოზი იყო სამოველი, და ნელ-ად[რს]
შეკრბა ქართლი, და გან[ა] ჩ [ი]ნეს ერის[თავა]დ გუარა[მ]
[და მეჭმე კურაპალატადცა]. ამან და[დ]კა ს[ა]ფუშველი ზე-
ტი[ოსნის], ჯუარისაჲ, და ამას-ზევე იყო კათ[ა-
ლიკოზი] [სა]მოველვე სხვაჲ (სს^ა), და ტუფილ[ისისა]
მკედრთა დიდსა ეკლესიას დაიწყეს. ნახევარსა იქმოდა
ყოველი ერი, და ნახევარსა ერისთავნი; და კათალიკოზი
იყო ბართლომე ²⁾.

ვეზს (სპარსთა მეფის ურმიზდის შვილს, რომელსაც ეპ-
ურა რანი და მოვაკანი), და შვილნი ბაკურისნი დარჩეს მთიულეთს
კანეთისასა. და ნათესავნი მირდატიისნი, ვანტანგის ძი-
სანი, რომელნი მთავრობდეს კლარჯეთს და ჯავახეთს,
იგინი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა. სხუა ყო-
ველი ქართლი, სომხითი და ასურაგანი დაიპყრეს სპარსთა და
ჰბრძოდეს ბერძენთა“ (ქ. ცხ. გვ. 161).

¹⁾ ეს ადგილი სიტყვა სიტყვით არის მოყვანილი სუმბა-
ტის ისტორიაში, მხოლოდ სივნიეთის მაგიერ „სავანეთია
ნახმარი, და გვასპურაგანის მაგიერ ასპორაგანი,
(იხ. სუმბ. ის. გვ. 44).

²⁾ სუმბატის ისტორიაში ვკითხულობთ: „და იყო მას უამ-
სა მცხეთას კათალიკოზი სამოველი და ამას-ზე ტუფილისისა
მკვიდრთა ეკლესიისა გებად იწყეს, რომლისა ნახევარსა ყოველი

და მისა შემდგომად ერისთავობდა სტეფანოზ, ძმ მისი, ძმაჲ დემეტრესი. და იქმოდა ეკლესიასა ჟუარისასა (ჯარისასა).

მაშინ ჩამოკლო ჰერაკლს მეფემან ბერძენთა- მან, და უხმო ცხინისთავმან კაღაჲთ ტფილისისაჲთ მეფესა ჰერაკლეს ვაჭ-ბოტობით. ხოლო მან ფერკი დააპყრა და დანიელ მოიღო, და მოიძია სიტყუაჲ ესე: „[მოვი]დეს ვაჭი [იგა] მზის დასაჯალისაჲ და [შემუ]სრ- ნეს რქანი ვერ[მისა-მის] მზის აღმოსავლისანა“. და მეფემან [ჭრქუა]: „უგ[ეთუ] ჩემთჳს ესრეთ იყოს სიტყუაჲ, მე მიგიგო მისაგებელი შენი“. და დაუტყვა ჯიბლო ერისთავი ბრძოლად, და იჳთ წარვიდა ბადდადს ბრძოლად ხუასრო მეფისა.

ხოლო ამან ჯიბლო მცირეთა დღეთა შემდგომად კაღაჲთ გამოიღო და ცხინის თავი იგი შეიპყრა, და ში- რი დრატკნითა აღუესო, და მერმს მრთელსა ტყავი გაჭ- კადა, და მეფეს უგუანა მისწია გარდბანს (sic), ვარაზ გრიგოლისსა შინა.

წაჳიდა ჰერაკლე და შემუსრა ბადდადი, და შე- იპყრა ხუასრო მეფს, და მოღებად სცა ძელი ცხლ- ვრებისაჲ.

და იწყო ბრძანებით შესწებად იზრუსადიძისა (იზ მსა), და მოდისტოს დასუა პატრქაქად, და წარ- მოვიდა აქაჲთვე მეშვიდესა წელსა.

ერი აშენებდა, და ნახევარსა ერთი ვინმე დედაკაცი, და კათალი- კოზი იყო მცხეთას ბირთლომე“ (იხ. სუმ. ისტ. გ. 45—46).

და ვიდრე მოსკლადმდე მისა ტუილისს, სიონი
განეშორა გეჯდრთა, სოლო ჯუარისა ეკლესიასა აკლდა-
და. ამან ჰერაკლს ტუილისს და მცხეთას, და
უქარმას განაუღინნა ქადაგნი,

რათა „ყოველნი ქრისტესანენი ქადაგთა შინა ეკლესიასა შინა შემოკრებენ, და ყოველნი მოგუნნი და ცეცხლისა მსასურნი ანუ მოინათლენ, ანუ მოისრენ.“

სოლო მათ ნათლის ღებამ არა ინებეს, ზაკუვიით თანა-ადერინეს ქრისტეანეთა, ვიდრემდის (ვღს) ყოველთა ზედა წარჭმართა მასული, და ეკლესიასა შინა მდინარენი სისსლისანი დიოდეს.

სოლო ჰერეკლე განწმიდა შჯული ქრისტესა და წარვიდა. და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ, და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორედ ¹⁾.

და შემდგომად ერისთავობდა ადრნესე (sic) და მისა-ზს სამნი კათალიკოზნი იცვალეს: იოვანე, ბაბილა, თაბორ.

და მისა შემდგომად ერისთავობდა სტეფანოზ, ძს მისი, და ამან განიშორა ჯუარისა ეკლესიამ, და დადვა კრებამ ჯუარს (ჯრს) ჯურობასა (ჯრობასა) ერთთუე, და ტუილისს დაჟდა სტეფანოზ, და კათალიკოზი იყო სამოველ, და მისა-ზევე ევრონ.

და ჰამბაკი მოკდა...²⁾ კითარმედ „ბაღდადი ავა-

---

1) სუმბატის ისტორიით:— „მეორე ბართლომე“.

2) აქ დედანში ორი სიტყვა ამოთხევილია, მგონია თვით გადამწერისაგან.

რეანთა დაიპყრესო,“ და ამისთვის ბეჭმენტა ქყნა (?) ჯგერსა აჭვიდეს და წარიღეს საბერძნეთსა ¹⁾).

და მისა შემდგომად ერისთავობდა გუარამ კურაპალატი ვ, და გუარამ ყრმაჲ ზ, და მეტყე არშუშა კურაპალატი ს, და ვარაზ ბაკურ აჰაჲ, პატრიკიოზი, რომელმან გარბანელნი მოაქცინა, თ, და მეტყე ნერსე ი, და მენი მისნი: ფილიპე ია, სტეფანოზ იბ, ადრნესე ივ, გუარამ იდ, და ბაკურეანი, ძს ბაჲდადისი, იე, და მენი ადრნესესნი: სტეფანოზ ივ, და აშოტ კურაპალატი იზ, და გუარამ. დიდნი ერისთავნი ესთენ იყვნეს ²⁾).

---

¹⁾ ეტყობა აქ გადამწერს რაღაც აურევია და შიტომ უაზრობა გამოდის: სიტყვა ქყნა სხვაფერ არ წაიკითხება, თუ არ ქვეყანაჲ. ამ ფრაზის მაგიერ სუმბატის ხრონიკაში შემდეგი ფრაზაა: „და მ.სა-ზე (ე. ი. სტეფანოზის-ზე) ქუეყანა ქართლისა აღწერეს და წარიღეს საბერძნეთს“.

²⁾ მთელი ეს ისტორია გვარამ კურაპალატიდგან დაწყებული ვიდრე აქამომდე ითქმის სიტყვა სიტყვით არის შეტანილი სუმბატის ისტორიაში (ინ. სუმბატის ისტორია გვ. 45—50), მაგრამ მეშვიდე ერისთავი ჩვენი ხრონიკისა გუარამ ყრმაჲ, მეორვე ერისთავი არ შუშა კურაპალატი, მეთოთხმეტე—გუარამ, მეხრესესი, და მეთხუთმეტე—ბაკურეანი, ძე ბაჲდადისი—არც ქ. ცხ-ში და არც სუმბატის ისტორიაში ცნობილნი არ არიან. ამას გარდა მეთექვსმეტე ერისთავი, ჩვენი ხრონიკის ცნობით, არის სტეფანოზი, ძე ადარნასესი, ხოლო სუმბატის ისტორიის და ქ. ცხ-ბის სიტყვით გურგენ, ძე

ხოლო კათალიკონი, რომელიც ეკონისთავს მ-
მართ იყენეს: თავუარაგ ა, ევლალე ბ, იოველ გ,
სამოველ დ, გეორგი ე, კვირიონ ვ, იზიდ-ბო-
ზიდ ზ, თს ს, პეტრს თ. ესე ცხრანი ცოდო-
სანი იყვნეს.

ადარნასესი, ძმა აშოტი სი; აგრეთვე ქ. ცხ-ბა და სუმბატის
ისტორია არ უჩვენებს მეფერამეტე ერისთავს გუარამს, რომელიც
ჩვენი ხრონიკის თქით, ყოფილა ძე ადარნასესი. აშოტი კუ-
რაპალოზიდან სუმბატის ხრონიკა ვრცლათ მოგვითხრობს ბაგრა-
ტიონების ისტორიას. არშუშა, რომელსაც ქ. ცხოვრება არ მოიხ-
სენიებს, იხსენიება წმ. ესტატე მცხეთელის ცხოვრებაში
(VII საუკ.): „აღდგეს მთავარი ქართლისანი, და სამოელ
ქართლისა კათალიკონი, და გრიგოლ ქართლისა
მამასახლისი, და არშუშა ქართლისა პიტიახში,
და სხუანი სეფე-წულნი და მარზაპანსა ჰრქუეს“ (მამათა
ცხოვრება, შიომღვიმის ხელ-ნაწერი, გვ. 113). პიტიახშის და
ერისთავის ხარისხი ერთი და იგივეა.

ნერსე ერისთავი მოიხსენიება წმ. აბოს ცხოვრებაში:
„იყო უამი, ოდეს ერის მთავარი იგი ქართლისაჲ სახელით
ნერსე, ძე ადარნასე კურატპალატისა და ერის-
თავისა, მოწოდებულ იქმნა ქუზყანად ბაბილოვისა
მფლობელისა მისგან უამსა სარკინოზთასა ამირამუნისა
ახდილასაგან, რომელი იგი იყო ქალაქსა მას დიდსა
ბაღდადსა, რომელიცა იგი მან აღაშენა, ხოლო შესმენითა
ბოროტთა ეცათათა საპურობილესა შეაგლო მან ნერსე ერის-
თავი ქუყანისა ამის ქართლისა, და პურობილ ჰყო იგი სამისა
წლისა უამთა, ვიდრემდის ბრძანებითა ღუთისათა მოკუდა ახდი-
ლა ამირამუნისა და დაედა მის წილ ძე მისი მჰჭდი. ხო-

შეჴმე მამა: ა იოვანე, ბ გრიგოლ, გ კლემენ-
ტოს, დ სარმეან, ე თაფლელე, ვ სამოველ, ზ
კვრიფლე, ჴ გრიგოლ, თ სამოველ, ი გეორგი,
ია გაზრიელ, იბ ილარიონ, იგ არსენი, იდ ევ-
სუქი, ' იე ბასილი, ივ მიქაელ, იზ დავით, ის არ-
სენი, ით (?) ¹).

ლო ქუქლის მოქმედმან ღმერომან არწმუნა გელსა მაჴდი ამი-
რა მუმნისასა განტევება ნ ერ ს ე ს ი, და გამოიყუნა იგი მწა-
რისა მისგან საჴყოობილისა, და განუტევე იგი კულად ერისთაო-
ბით აქა ქუქყანადვე თჴსა“ (მამათა ცხოვრება შიომღ. გვ. 308)
მეორე ადგილას ვკითხულობთ: „ხოლო იყო შემდგომად სი-
ვლტოლისა მის ნერსესისა, ქართლით წარმოავლინა მაჴდი ამირ-
მა-მუმნან, ბრძანებითა ლუთისათა ს ტ ე თ ა ნ ო ზ, ქ ე გ უ რ გ ე ნ
ერისთავისა, დის-წული ნ ერ ს ე ს ი, ნაცვლად დედისა ძმისა თჴ-
სისა ნ ერ ს ე ს ა, ერის მთაურად ქუქყანასა მას ქართლისასა“
(ibid. გვ. 311). ბროსეს გამოკვლევით აბო უნდა წამებული იყო
6 იანვარს 786 წელს (Brosset. Hist. de la Géor. t. 1. p.
136, n. 1.).

¹) ქ. ცხ-ში არც ერთი კათალიკოსი ევნონიდგან დაწეუ-
ბული აქამომდე და შემდგომაც ბაგრატ III-მდე (980—1014)
არ არის ცნობილი.

„ით“ აქ შეცთომით არის მიმატებული: ცოლოსანთა კათა-
ლიკოსთა სიაში რიცხვი უკან მისდევს საკუთარ სახელს; მერმე
ეს წესი იცვლება, და რიცხვი წინ მიუძღვის სახელს, ხოლო
ბოლოს ავტორს დავისწყებია ეს მისგან მიღებული სისტემა და
პირველი სისტემის გაგლეწით მიუმატებია „ით“.

ცხოვრება და უწყება ¹⁾ ბაკრატონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ ²⁾ მოიწივნეს ³⁾ ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლითჟამითგან უპყრის მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ, მეძან და ვითისამან.

ადამ შვა სეით, სეით შვა ენოს, ენოს შვა კანანს, კანანს შვა მალელ ⁴⁾, მალელ ⁴⁾ შვა იარედ, იარედ შვა ენოქ ⁵⁾, ენოქ ⁵⁾ შვა მათუსალა, მათუსალა შვა ლამექ, ლამექ შვა ნოე, ნოე ⁶⁾ შვა სემ, სემ შვა არფაქსად, არფაქსად შვა კანანს, კანანს შვა სალა, სალა შვა ებერ, ებერ შვა ფალეგ, ფალეგ შვა რაგაკ, რაგაკ შვა სერუქ, სერუქ შვა ნაქორ, ნაქორ შვა თარა, თარა შვა აბრამ ⁷⁾, აბრამ ⁷⁾ შვა ისაკ, ისაკ შვა იაკობ, იაკობ შვა იუდა, იუდა შვა ფარეზ, ფარეზ შვა ესრომ, ესრომ შვა [არამ, არამ შვა] ამინადაზ, ამინადაზ შვა [ნასონ, ნასონ შვა სალმონ, სალმონ შვა ბოლს, ბოლს შვა იო-

¹⁾ თეიმურ. ვარიანტი:
ცხოვრებაჲ და უწყებაჲ.

²⁾ თეიმ. ვარ.: სადით.

³⁾ თ. ვარ.: მიეწივნეს.

⁴⁾ ქ. ცხ.: მალელაელ.

⁵⁾ ქართ. ცხოვრ.: ენუქ.

⁶⁾ ქართ. ცხოვრ.: ნოემ.

⁷⁾ ქართ. ცხოვრ.: აბრაამ.

ბედ, იობედ შვა] იესუ, იესუ შვა დავით მეფე, დავით მეფემან შვა სოლომონ, სოლომონ შვა რობუამ ¹⁾, რობუამ ¹⁾ შვა აბია, აბია შვა ასათ ²⁾, ასათ ²⁾ შვა იოსაფატ, იოსაფატ შვა იორამ, იორამ შვა ოზია, ოზია შვა იოთამ, იოთამ [შვა] აჰაზ, აჰაზ შვა ეზეკია, ეზეკია შვა მანასე, მანასე შვა ამონ, ამონ შვა იოსია, იოსია შვა იოაკიმ, იოაკიმ შვა ³⁾ იეჰონია, იეჰონია შვა სალათელ ⁴⁾, სალათელ ⁴⁾ შვა ზორაბაბელ, ზორაბაბელ შვა აბიუდ, აბიუდ შვა ელიაკიმ, ელიაკიმ შვა აზორ, აზორ შვა სადუკ, სადუკ შვა აქიმ, აქიმ შვა ელიუდ, ელიუდ შვა ელიაზარ, ელიაზარ შვა მატათან ⁵⁾, მატათან ⁵⁾ შვა იაკობ, იაკობ შვა იოსებ, იოსებ ⁶⁾ ქმარი მარიაშისი, [და] ძმა იოსებისი ⁶⁾—კლეოპა ⁷⁾, კლეოპა შვა ნაომ, ნაომ შვა სალა, სალა შვა რობუამ, რობუამ შვა მოხთარ ⁸⁾, მოხთარ ⁸⁾ შვა ელიაკიმ, ელიაკიმ შვა ბენიამენ, ბენიამენ შვა რობემ ⁹⁾, რობემ ⁹⁾ შვა მოსე, მოსე შვა იუდა, იუდა შვა ელიაზარ, ელიაზარ შვა ლევი, ლევი შვა იარომ, იარომ შვა მანასე, მანასე შვა [იაკობ, იაკობ შვა მიქია, მიქია] შვა იოაკიმ ¹⁰⁾, იოაკიმ ¹⁰⁾

---

1) ქ. ცხოვრ.: რობოამ.	6) ქ. ცხ.ში ეს სიტყვა არ არის გამოვლენილი.
2) ქ. ცხ.: ასა.	7) ქ. ცხ.: კლეოპასი.
3) ქ. ცხ.ში ევ უკანასკნელი სამი სიტყვა არ არის.	8) ქ. ცხ.: მუნთარ.
4) ქ. ცხ.: სალათელ.	9) ქ. ცხ.: იურობემ.
5) ქ. ცხ.: მატათან.	10) ქ. ცხ.: იოაკიმ.

შკა რობემ ¹⁾, რობემ ¹⁾ შკა აბრაჰამ ²⁾, აბრაჰამ ²⁾ შკა იობ, იობ შკა აქაბ, აქაბ შკა სვიმონ, სვიმონ შკა იზაქარ, იზაქარ შკა აბია, აბია შკა გაად ³⁾, გაად ³⁾ შკა ასუორ ⁴⁾, ასუორ ⁴⁾ შკა ისაკ, ისაკ შკა დან, დან შკა სოლომონ, სოლომონ შკა შვიდნი ძმანი, რომელნი იგი მოსცნა დმერთმან ტყუულობასა შინა.

და ესენი შვიდნი ძმანი, ძენი ამის სოლომონისანი ⁵⁾, მოიწივნეს ეკლესცს წინაშე რაქაელ დედოფლისა, და მისგან ნათელ იღეს, და დაშთეს იგინი ქვეყანათა სომხითისათა, და მუნ დღეინდელად დღემდე შვილნი მათნი მთავრობენ სომხითს ⁶⁾. და ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს. ხოლო ერთი მათგანი, სახელით გუარამ ⁷⁾, განაწინეს ერისთავად. და ⁸⁾ ესე ქართლისა ბაგრატიონიანნი შვილის შვილნი და ნათესავნი არიან მის ⁹⁾ გუარამისანი ¹⁰⁾. ხოლო ძმა მისი, სახელით საჭაკ, წარვიდა კახეთს და დაემზახა იგი ნერსეს, და სხვანი ორნი იგი ძმა ¹¹⁾ ამათნი, სასულით

¹⁾ ქ. ცხ.: იერუბემ, თეიმურაზის ვარიანტი: იურობემ.

²⁾ ქ. ცხ.: აბრაამ.

³⁾ ქ. ცხ.: გად.

⁴⁾ ქ. ცხ.: ასურ.

⁵⁾ ქ. ცხ.: სოლომონისანი.

ამ სიტყვის შემდეგ ქ. ცხ. უმატებს: „წარმოვიდეს ქვეყანით ფილისტიმით, ტყვეობით წარმოსრულნი ჰურიანი და“.

ეს ფრაზა არც თეიმურაზის ვარიანტშია (ქ. ცხ. გვ. 162).

⁶⁾ თ. ვარ.: სომხეთს.

⁷⁾ თ. ვარ.: გ უ რ ა მ.

⁸⁾ თ. ვარ. აქ უმატებს:

ესე არს ერისთავი ქართლისა და მამამ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ თ ა.

⁹⁾ თ. ვ-ში: ეს სიტ. არ არის

¹⁰⁾ თ. ვარ.: გუარამისანი.

¹¹⁾ თ. ვარ. ძმანი.

მონათლნა (მონათანი?) რაქაეღ დედოფალმან ძმანი ¹⁾ ჭურთან, ტყეკობით მოსრულნი, ქვეყანით ფილისტიმით, და ნათელ იღეს ეკლესს კელითა რაქაელ დედოფლისათა, რომელმან სამთა მათგანთა უცვალა სახელი, რამეთუ ერთსა სასელ სდგა ²⁾ მოძაღვი ³⁾, და ერთსა ბაგრატი, რომელ არს მამა ზაგრატიონისათა ⁴⁾, ერთსა აბგავარ, ერთი შემოიყუნა სიძედ, და ორნი მათგანნი ამჴასსა სომხითის მეფეთა ⁵⁾.

სოლო ოთხნი ესე ძმანი წარმოემართნეს ქართლს, ვითა შემო ვაკსენეთ, და გუარამ განახინეს ერისთავად, და მოსცა ამას მეფემან ბერძენთამან ჰატივად გურაბუზა-ლატობა, და ამან დადგა საფუძველი ჯვარისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას ⁶⁾.

სოლო სამი ესე ძმანი წარვიდეს კახეთს, და საჭაკ დაემზასა ბაგურს, ძესა ნერსესსა ⁷⁾, და ⁸⁾ ოსამ (უსამ) [და] ვარზავარად ⁹⁾ წარვიდეს კაბეჩიანს ¹⁰⁾ და გარდაუქცევს ერთი ვეზანს, ერისთავსა ¹¹⁾ [ბაჭარ ჩუბინისსა, და ვეზან მოჭკლეს], და დაიპურეს მათ კამბეჩიანი ¹²⁾. და იყო მას უამსა მცხეთას კათალიკოზი სამოედო, და ამის-ზე ტივილისისა მკვიდრთა ეკლესიისა გებად იწიეს, რომლისა ნასევარსა

1) თ. ვარ. უმატებს აქ: შჯღნი. 7) თ. ვარ.: ნ ე რ ს ე ს ი ს ა.
 2) თ. ვარ.: სახელი ედგა. 8) თ. ვარ.: სოლო.
 3) თ. ვარ.: მუშელ.
 9) თ. ვარ.: ა ს ა მ და ვ ა - რ ა ზ ვ ა რ დ.
 4) თ. ვარ.: ბაგრატიონთა.
 10) თ. ვარ.: კამბეჩიანს.
 5) თ. ვარ.: ამჴასნა სომეხთ მეფეთა.
 11) დედანში ერისთავი სწერია.
 6) ეს ფრაზა „და ამან“-დგან და-სწებული არ არის თ. ვარ.-ში.
 12) თ. ვარ.: კამბეჩიანი.

ყოველი ერთი აშენებდა და ნახევარსა ერთი კინძე დედა-
გაჭი ¹⁾, და ქათალიკოზი იყო მცხეთას ბართლომე ²⁾.

და შედგომად ამის გუარამისსა ერისთაობდა ძე
მისი სტეფანოზ, და ძმა დემეტრესი, და აშენებდეს
ეკკლესიასა ჯვარის (sic) მცხეთას ³⁾. და ამის-ზე წაწკლო
ერაკლე მეუკმან ბეძემენტამან, და მივიდა ტფილისად, და
დადგა გამართებითა (და მართებით) ცისესა კაღისსა, და
ცინის თაემან კმა უყო ცინით გამოღმართ ⁴⁾, და ჰქვა ჰე-
რაკლე მეფესა: „რომელსა გასსენ წუერნი ვაჭისანი და

---

¹⁾ თ. ვარ. აქ უმატებს: „და ამანვე კურატპალატამანცა განა-
ახლა საფუძველი ტფილისის სიონისა, რამეთუ ნათესავნი მი-
რიანი მეფისა მორწმუნისანი ყოველნივე ეკკლესიათა მაშენებელ-
ნი აყენეს“. აქ საჭიროდ ვრაცხთ დავსძინოთ, რომ მთელი ეს მოთხ-
რობა „და დაშოეს იგინი“-დგან დაწყებული (ნ. გვ. 43) ვიდრე
აქამომდე სრულათ არის შეტანილი თ. ვარ-ში (ნ. ქ. ცხოვრ. გვ. 162, შენ. 1). განსხვავებანი ჩვენ უკვე უჩვენეთ სხოლიებში.

²⁾ ეს კათალიკოზი ქ. ცხ-ში ნაჩვენებია გუარამის ძის
სტეფანოზის ერისთაობის დროს: „მოკუდა კათალიკოზი
სამოელ, და ამან სტეფანოზ დასვა კათალიკოზად
ბართლომე“ (ქ. ცხ.: გვ. 165).

³⁾ ქ. ცხოვრებაში ამ სტეფანოზის შესახებ სხუათა
შორის ვკითხულობთ: „ხოლო ესე სტეფანოზ იყო ურწმუნო
და უშიში ღვთისა, არა მსახურა ღმერთსა, არცა ჰმატა ჰსჯელ-
სა და ეკკლესიათა“. ჯუარის ეკკლესიის აშენებას ქ. ცხოვრება
შიაწერს დემეტრეს, სტეფანოზის ძმას: „ძმა სტეფან-
ოზისი, სახელით დემეტრე, აშენებდა ეკკლესიასა ჯუარისა
პატიოსნისა, რამეთუ სენიცა იყო მისთანა ბოროტი, და ვერ შემძლე-
ბელ იყო განშორებად კარსა ეკკლესიისასა“ (ქ. ცხ. გ. 165—166).

⁴⁾ თ. ვარ.: ცინის გამოღმართ აგინა ერეკლე მეფესა.

ვაც ბოროტისანი ¹⁾“. მასინ ესმა ჰერაკლე მეუესა, განრისხნა: მისთჳს და აღმოვიტოსა წიგნისაგან დანიელ წინასწარმეტყველისა სიტყვა იგი, ვითარმედ „აღმოვიდეს ²⁾“. ვაცი დასავაღისა და შეტუსტნეს რქინი აღმოსავლისა კერძისანი“. და თჳსა მეუემან ³⁾: „უკეთუ იყო ჩემდა სიტყვა ეტე ⁴⁾, კადნიერებისათჳს ჩემისა მისაგებელი ორკეცი ⁵⁾ დაგიტეო შენ“, და დაუტევა ტფილისს (ტფილისი) ჯიბლუ ერისთავი ბრძოლად ციხისა ტფილისისა ⁶⁾, და თჳთ წარემართა ბაღდადს, და მივიდა გარდაბანს ვარაზ გაგელისასა, და დაილაშქრა ადგილსა მას, რომელსა ჰქვან ხუნაშენი, და ნათელ სცა ჰერაკლე ვარაზ გრიგოლის ⁷⁾ და უოკელსა ესსა. მისსა, და იწყო შენებად ეკელესიასა, რომელი იგი უბრწუნვალეს არს უოკელთა ეკელესიათა, და წარვიდა ბერდუჯს და დადგა გულსა სოფლისასა (სოფიოსასა), და აღმართა ჯვარი ქვისა (ქვს), და დადგა საფუძველი წმიდისა ლეთის მშობელისა ეკელესიისა ⁸⁾, და აღასრულა გუმბადი ⁹⁾ მისი, ხოლო მან ჯიბლუ ცი-

1) ქ. ცხ.: და ვაც-ბოტისა კისერი გაქუს.

2) თ. ვარ.: გამოვიდეს.

3) თ. ვარ. უმატებს: მბასროხელსა თჳსსა.

4) თ. ვარ.: იგი.

5) თ. ვარ.: ორკეცი.

6) თ. ვარ.: და დაუტევა ტფილისს მისთანა ერისთავი, რომელსა ერქვა ჯიბლუ და უბრძანა ბრძოლად კალისა.

7) თ. ვარ.: და ნათელ-სცა ჰერაკლემ ერისთავსა ვარაზს გაგელსა.

8) ქ. ცხ.: ეკელესიად.

9) ქ. ცხ.: გუმბათი.

სე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ციხის თავი იგი შეი-
პყრა ¹⁾, და დაწაჭკნითა პირი აღუგსო ამისთჳს, წამეთუ თქუა-
სადიდებელი იგი მეფისა ჭკრაკლესი, ხოლო კადრებისა მის-
თჳს ტყავი გაჭკადა და მეფესა მისწია იგი გარდაბანს ვა-
რანზ გრიგოლისასა ²⁾. და გარდაბნით მეფემან მიცვალა ³⁾
ლაღს, და უწოდა მეწიეკევენელთა მთავარსა, [და] ნა-
თელ სცა, და წარვიდა [მუნით] ბადდადს, და გამოიღო
ბადდადი, და შეიპყრა ხუასრო მეფე, და მოადებინა მე-
ლი (ძალი) ცხოვრებისა (ხორებისა) ⁴⁾, და იწყო შენი-
ბად იელუსადემისა, და დასუა მოდისტოს ჰატრი-
აქად, და წარმოემართა აქათვე, და მოვიდა წელსა მეშვი-
დესა (მშვიდესა) ⁵⁾, და კიდრე მოსუფავადმდე მისსა ტფი-
ლისის ეკლესია [სიონი] გაესრულა ⁶⁾, ხოლო ჟუა-
რისა ეკლესიასა აკლდა (აკლიდა).

და მან ჭკრაკლე მეფემან ტფილის, და მცხეთას, და
უჯარმოს ქადაგნი განავლინნა, წათა ყოველნი ქრისტი-
ანენი ეკლესიასა შევიდენ, და ყოველნი მოგუნი და ცე-
ცსლის მსახურნი, რომელნიცადა არა მოინათლნენ, მოი-

---

¹⁾ თეიმ. ვარ.: ხოლო მან ერისთავმან ჯიბლუ მცირეთა დღე-
თა წარიღო კალა, და ციხე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ცი-
ხის თავი იგი შეიპყრა ამან ერისთავმან (ქ. ცხ. გ. 167 შენ. 7).

²⁾ ქ. ცხ.: გაგელისასა.

³⁾ ქ. ცხ.: და მუნით მივიდა (ქ. ცხ. გვ. 167).

⁴⁾ ქ. ცხ. უმატებს.: და მოკლა ხ ვ ა ს რ ო.

⁵⁾ თეიმ. ვარიანტ.: და წარმოემართა აქათვე, უკმოიარა,
რათგან ჩავლო გზა ქართლისავე (ქ. ცხ. გვ. 169, შენ. 1).

⁶⁾ თეიმ. ვარიანტ.: განესრულათ (ibid.).

სწნენ. ხოლო მათ ნათლისღება აწა ინებეს, აწამედ ზა-
კვით (ზაკუცით) აღერივნეს ¹⁾ ქრისტიანეთა თანა, და
მიაწიეს ყოველთა მათ ზედა მასკილი: და ეკკლესიათა ში-
ნა მდინარენი სისხლისანი დიდეს, და განწმინდა სჯული
ქრისტეს, დემეტრისა ჩუენისა, და წარვიდა ჰერაკლე მეფე
სამეფოდვე თჳსად. და მთავრობდა ქართლს იგივე სტე-
ფანოზ დიდი ²⁾. ქათალიკოზი იყო მეორე ბართო-
ლომე მის-ზედავე. და შემდგომად მისსა მთავრობა ადარ-
ნასე, მე მის სტეფანოზისი ³⁾, და მის-ზედა სამნი კათა-
ლიკოზნი იცუაწესეს—იოვანე, ბაბილა და თაბორ ⁴⁾.
და ამისა შემდგომად მოკუდა [ადარნასე მთავარი და დაჯდა]
სტეფანოზ, მე მისი, და მან განასრულა ეკკლესია [ჯუბ-
რისა], და განაწესა მუნ ჟუარისა კრება, და დაჯდა ტფი-

¹⁾ ქ. ცხ.: აღერინნეს.

²⁾ ქ. ცხ-ის თქმით სტეფანოზი ჰერაკლეს ტფილისს
მოსლვისთანავე მოიკლა „წყობასა შინა“, და ჰერაკლემ
ქართლის მთავრობა მისცა ადარნასეს, „ქესა ბაკურისასა,
ქართველთა მეფისასა, ნათესავსა დაჩისასა, ვახტანგის
ძისასა, რომელი ერისთაობდა კახეთს“. კალაის აღებას და სხვა
ზემო მოხსენებულ ამბებს ქ. ცხოვრება ადარნასეს დროს ში-
აწერს (ნახ. ქ. ცხ. გვ. 166—167)

³⁾ ქ. ცხოვრების თქმით, როგორც შევნიშნეთ, ეს ადარ-
ნასე არის შვილი მესამე ბაკურ მეფისა, ხოსროიანი, და
არა შვილი სტეფანოზისი.

⁴⁾ თეიმ. ვარიანტი: გარდაიცვალნეს სამნი კათალიკოზნი,
მეთაოანშეტი კათალიკოზნი იოვანე, ბაბილა, დაბორ (ქ. ცხ. გვ.
169, შენ. 5).

ლის ცხოვრებად (ცხოვრებად), და კათალიკოსი იყო ს-
მ. ა. ე. და ენონ. და მის-ზე ქუეყანა ქართლისა აღწერეს
და წაწილეს საბეჭდნეთს. და ჭამბავი მოიწია, ვითარმედ
„ბაღდადი (ბადადი) დაიპყრეს აგარის ნათესავთაო“. და
ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთავობდა მე მისი
გურამ გურაბუაღალი, და შემდგომად მისსა ვარაზ-
ბაქურ, მე მისი, ანთიპატრიკოსი, რომელმან გაწბა-
ნელნი მოაქცივნა. და ^{მეზღ} მოისწა(?)ნერსე და ძენი მისნი—
თილიპე, და სტეფანოზ, და ადარნასე,—და ძენი მისნი
—გურგენ ერისთავი, აშოტ გურაბუაღალი ¹⁾.

1) დედანში სწერია: „გურგენ ერისთავი აშოტ გურაბუაღა-
ლისა“. სტეფანოზ მეორის შემდეგ, ქ. ცხოვრების გადმო-
ცემით, მეფობდენ პირველად მირ და მას შემდეგ არჩილი,
ძენი სტეფანოზ მეორისანი, ამათ შემდეგ ქართლისა მთ-
ვარნი იყვნენ იოანე და ფეიან შერ, ძენი წმიდის მოწამისა
არჩილ მეფისანი. ესენი ყველანი სოსროიანნი იყვნენ და ამის-
თვის სუმბატის ისტორია არ იხსენიებს, რადგანაც მას აზ-
რით აქვს მხოლოდ ბაგრატიონების ისტორიის აღწერა.

აქ საჭიროთ ვრაცნთ ქ. ცხოვრებიდგან სრული ცნობები
მოვიყვანოთ ამ აშოტის წინაპრებზე: „ხოლო რაჟამს მოუ-
ძლურდნენ ბერძენნი, გადგა მათგან ერისთავი აბნაზთა, სახელით
ლეონ, ძმის-წული ლეონ ერისთავისა, რომელისათჳს მიეცა
სამკვდროდ აფხაზეთი. ეს მეორე ლეონ ასულის-წული იყო
ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა გაადგა ბერძენთა, და დაიპ-
ყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხანამდე, და სახელ-
იდგა მეფე აფხაზთა: რამეთუ მიცვალებულ იყო იოანე ერის-
თავი, და დაბერებულ იყო ფეიან შერ. და შემდგომად ამისსა
ფეიან შერცა მიიკვალა. არამედ სიცოცხლესავე ფეიან შერი-

სოლო ამოტ კურატპალატ. მთავრობა და ქუეყანას მის შინა და სასეულ მის იყო ბარდაკო, და ტეილისი, და ჭქონდა მის ქუეყანა, რომელ არს ცარემოს მისსა. და მისინ განძლიერდა კელმწიფებს აგარბანთა, და იწყეს მიეს ამოტ კურატპალატისა, და ვერ უძლო წინა აღდგომად მათდა ამოტ, და ივლტოდა მათგან, და წარამართა, მათა წარვიდეს სასეკმნეთად, და თანა ჭქუეს მათ დედა და ცოლი, და ორნი ქენი ასაკითა ჩვილნი, უსუცესი ადარნასე და ბაგრატი, სოლო უმცროსესი ძე, [სასკლით] გუარამ ¹⁾, ჯუკრეთ არს ესუა, და არა ²⁾ ერთი თუსი მცარედ ჭქუა თანა, მკვიდრნი მისნი დედა წულითურთ და შვილითურთ. [და] მთიწიენეს მთასა ჯავახეთისასა, კიდესა დიდსა

სასა ადარნასე ბაგრატიონიანმან იცვალა ნასამალი კლარჯეთისა, შავ შეთისა, აჭარისა, ნიგაღისა, ასისფორისა (მარიამ დედოფლის ვარიანტიით—ისისფორისა), არტანისა და ქვემო-ტაოსა და ციხეთაგან, რომელი ჭქონდეს შვილის შვილთა ვახტანგ მეფისათა. და შემდგომად მისა წარვიდა კლარჯეთად და მუნ მოკუდა ადარნასე. რამეთუ მამა მისი ნერსე, ძე ვარაზ-ბაკურ ანთიპატრიკისა, და ამის ვარაზ-ბაკურის მამა, სახელით გუარამ კურატპალატი, ძე პირველისა სტეფანოზისა, და მამა დემეტრესი, — ესენი გარდაცვალებულ იყვნეს. და შემდგომად სიკუდილისა ადარნასესა განდიდა უფლმან მეფობა აშოტ კურატპალატისა, რომელი იყო შვილი ადარნასესი და მამა გურგენ ერისთავისა“ (ნაჩე ქ. ცხ. გვ. 186).

¹⁾ ქ. ცხ.: გუარამ.

²⁾ ეგ სიტყვა არ არის ქ. ცხ-ში და აქ შეცხოვრით უნდა იყოს გამეორებული.

ტისა თარავნისასა დამაშურალნი სლვისაგან, და გარ-
დაჭედეს განსკენებად კიდესა მის ტბისასა, ჭანქეს რა ჰური
და მცირედ მიერედ[თ], და მძინარეთა ეწივნეს დიდნი
ლასქარნი სარკინწითანი, [მაშინ] შეეწია ღმერთი აშოტ
გურატპალატსა, ¹⁾ და კნინსა-მას ლაშქარსა მისსა,
მოსცა ძლევა მათზედა, და მოსწრეს სიმრავლენი ური-
ცხუნი, წარმოვიდეს და მოიწივნეს კვებსა შავშეთისასა.
ხოლო კვი შავშეთისა უშენებელი იყო მაშინ გა-
რეშე მცირედთა სოფელთასა, რამეთუ უამთა სპარსთა
უფლებისასა აოკრდა, ოდეს იგი ურუხან ბადდადეღ-
მან შემუსრნა ცისენი ყოველნი და მოგლო შავშეთიცა
და ღადონი, და კუალად შემდგომად მისსა სლვამან სატლო-
ბისამან მოაოკრა შავშეთი, კლარჯეთი და მცირედლა
დაშთეს კანია ადგილ ადგილ. ხოლო დაშთომილთა მათ
მკუდროთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგი სისარულით და
სიუჟარულითა, და დაემკვიდრა მუნ, და მისცა ღმერთმან
გამარჯვება, და აკელმწიფა იგი შავშეთ-კლარჯეთსა ზედა.
და მან სოფლები ზოგი იყიდა საფასოთა ²⁾ და ზოგი
ოკერი აღაშენა, და განამრავლა სოფელი ³⁾ აშოტ
გურატპალატმან ქუეყანათა მათ შინა. და მისცა ღმერ-

¹⁾ აქ შევნიშნავთ და შემდეგ აღარ გავიმეორებთ, რომ
დედანში გურატპალატის მაგიერ უმეტეს შემთხვევაში „გურატ-
პალატი“ სწერია.

²⁾ ქ. ცხ.: და რომელნიმე სოფელნი მის ქუეყანისანი მოი-
ყილნა საფასოთი.

³⁾ ქ. ცხ.: სოფლები.

თმან ¹⁾ და განამტკიცა კელმწიფებს მისი სუბიის სერ.
ტენთა შეეყვანათ, და ზოგა ²⁾ კლანჭეთის ტყეთა შინა
კლდე ერთი, რომელი ზირველ გორვასად ს გზტ-ნგს
ცისეთ აღშენა, სასიელით არდანუჯი ³⁾, და ზოგრებულ
იყო პაღდადეღისა-მის ყრუობითგან, იგი განაასლა აშოტ
და აღაშენა ეგრეთვე ცისედ და წინა კერძო მისსა ქუე-
შეთ აღაშენა ქალაქი, და აღაშენა ცისესა-მას შინა ეპკლე-
სია წმიდათა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი, და შექმნა
მას შინა საფლავი თვისი, და დაემკვიდრა ცისესა-მას შინა
ცხოვრებად (ცხოვრებად), და შერბე კვალად ეუფელა ქუეყა-
ნათა ვიდრე კარადმდე სარდავის ქალაქისა, და მარჯალ გზის
მოსცა ღმერთმან აშოტს კურატპალატსა ძლევა და დიდი
დიდება სრმოლათა შინა.

და იყო ერთსა შინა ეჰმსა, განვიდა ⁴⁾, რათამცა
შეეკრიბა (შეიკრიბა) ლაშქარი სრმოლისათვის სარკინოზ-
თასა, მოვიდა იგი ადგილსა რომელსამე, განავლისა ლაშ-
ქრის მწუერვალნი ⁵⁾, და ვიდრე არღარა შეკრებულ იყო
ლაშქარი იგი მისი მისთანა, დაესხნეს მას სარკინოზნი
უცნაურად, და აოტეს იგი; წარმოემართა და მოიწია კეგსა
ნიგაღლისასა, და იყო მუხნად ერისა, რათამცა ვითა
განიმრავლა ლაშქარი თვისი, და წარმოემართნეს მოსკლად ⁶⁾

-
- ¹⁾ ქ. ცხ-ში ეს უკანასკნელი საპი სიტყვა არ არის.
  - ²⁾ ქ. ცხ.: ხოლო ანან აშოტ კურატპალატმან ზოგა.
  - ³⁾ ქ. ცხ.: არტანუჯი.
  - ⁴⁾ ქ. ცხ-ბა უმატებს: აშოტ.
  - ⁵⁾ ქ. ცხ-ში: მაწუეველნი.
  - ⁶⁾ ქ. ცხ.: ეს სიტყვა არ არის.

მის წინაშე იგინი, რომელთა მან უბრძანა, ხოლო იგინი მოვიდეს კლდედ (გალვად) მისსა.

მაშინ ვიდრე მოწიქნაღმდე მათდა კარად მისსა არა უწოდდა აშოტ სავვა [მათი] ¹⁾, და არა ჭყვა მას ერი თხსი, თანერ მტარედთასა ²⁾, ვერ წინააღუდგებოდა იგი მათ; ამისთვისა შეივლტოდა აშოტ კურატპაღიატი ეკკლესიად, და მოწილეს იგი მსხვილითა საკურთხეველსა სკდა, და შეისუარს საკურთხეველი იგი სისხლითა მისითა, რამეთუ დაკლეს იგი მუნ, ვითარცა ცხოვარი, აღსაკლსა საკურთხეველსასა, და სისხლი იგი მისი დათხეული დღესცა სახაროდ სასილველ არს.

ხოლო ესმა რა ესე ამნავი ერსა მისსა, რომელი იგი ივენეს დოღლის-ყანასა, ვითარმედ მოიკლა უფალი იგი მათი აშოტ კელითა ოროზ-პოროზის ძეთათა, წარვიდეს დოღით-ყანით ³⁾, და დეკნა უუეს მკლელთა მათი უფლისა თხსისათა, და ეწივნეს მათ სავანეთა ⁴⁾ სკდა ჭოროხისასა, მოსრნეს იგინი ბოროტად, ვიდრემდის არა დაუშთა [არც] ერთი მათგანი, და წარმოიღეს მკუდარი აშოტ კურატპაღიატი, და დათლეს მისსამას სათვლავსა შინა, ცისესა არტანუჯისასა, ეკკლესიასა

---

1) ქ. ცხ. უმატეს: „და რა უამს მოიწივნეს იგინი კარად მისსა, მაშინდა ატრძნა რამ-იგი ეგუულებოდა მათ“.

2) ქ. ცხ. უმატეს: რომლითა.

3) ქ. ცხ.: დოღის-ყანით, რუმინცევის ვარინტი: დოღის ყანით.

4) ქ. ცხ.: სავანესა.

წმიდათა მოციქულთასა ¹⁾, რამეთუ ²⁾ მოიკლა ესე აშოტ კურატპალატი დასაბამითგან წველთა ხელს, ქორონიკონსა მეთვამეტედ მოქცეულსა შინა მკ, თუცსა იანვარსა ოცდა ცხრასა, და დაუტევნა სამნი ძენი: უსუტესი ადანანასე, და შემდეგ მისა—ბაგრატ, ესე ორნი თანა ჭეუეს მას, რაჟამს იგი მოიწია შავშეთ-კლარჯეთად, ხოლო უმრწამესი ³⁾ გუარამ ანტანუჯს მოსლვასადა შინა დაეზადა.

და შემდგომად აშოტის სიკუდილისა, მამისა მათისა რომელ გარეთ ქუეყანა ჭქონდა, წაუღეს ⁴⁾ სარკინოსთა, რამეთუ იუენეს ივინი უსრულ ასაკითა. ხოლო რაჟამს სრულ ასაკ იქმნეს ივინი, გუადადცა მოსცა ღმერთმან მათ-ვე იგი ⁵⁾ ნაქონები მამისა მათისა. და ვიდრე უსრულ-და იუენეს ივინი ასაკითა, იზრდებოდეს. ⁶⁾ ცისესა შინა ანტანუჯისასა, და იუენეს სარკის მიმცემელ სარკინოსთა უოველნივე კეგნი შავშეთ-კლარჯეთ-ნიგაღისანი. ხოლო ანტანუჯით გამოღმართ დაიპყრეს მათი ნაქონები იგი მამისა მათისა, და დასუეს ბაგრატ კურატპალატად, და წარ-მართა ღმერთმან კელმწიფება მათი ⁷⁾.

1) ქ. ცხ.: მოციქულთა პეტრესა და პავლესა.

2) ქ. ცხ.: ხოლო.

4) ქ. ცხ.: წარუღეს.

3) ქ. ცხ.: უმრწამესი.

5) ქ. ცხ.: უოველივე-იგი.

6) ქ. ცხ.-ში ამ ფრაზის მაგიერ, ვიდრე-ღგან დაწყებული, სწერია: „რამეთუ იზრდებოდენ სამნივე იგი ძენი, ძენი ამის აშოტ კურატპალატისანი“.

7) მთელი ეს მოთხრობა სიტყვებიდგან „ხოლო აშოტ“

და იუვენეს ძენი უხუცესისა მის 1) ძმისა მათისა, აშოტის ძისა, ადარნასესნი, სამნი: გურგენ, რომელი იგი დღეთა სიბერისა მისისათა გურატპალატად (კატპალატ) დასუეს, და ძმანი მისნი — აშოტ-კეკელა 2) და სუმბატ არტანუჯელი, რომელი კელმწიფობასა მისსა დასუეს ანთიპატოს-პატრიკად 3); და ძენი ბაგრატ გურატპალატისანი სამნი: დავით, რომელი შემდგომად ძმისა თჳსისა დასუეს გურატპალატად, ადარნასე და აშოტ; და ძენი უმწესისა აშოტის ძისა, გუარამისნი 4), ოწნი: ნასრობ და აშოტ.

სოლო აშოტ კეკელა, ძე ადარნასესი, გარდაიცვალა ქორონიკონსა 38, და დაუტევა გურგენ, რომელი შემდგომად გურატპალატად დასუეს, და სუმბატ არტანუჯელი ანთიპატრიკი 5), გაწდაიცვალა აშოტ, ძე მამფლისა (მამეფლისა) 6) გუა-

---

გურატპალატი მთავრობდა“ (ნ. გვ. 50) ვიდრე აქამომდე თითქმის სიტყვა სიტყვით არის შეტანილი ქ. ცვ-ში და განსაკუთრებით თ. ვარიანტი არაფრით არ განიჩევა სუმბატის ისტორიისაგან“ (ნ. ქ. ცვ. გვ. 186—189).

1) თ. ვარ-ში ეს სიტყვა არ არის.

2) თ. ვარ.: კეკელა.

3) დედანში „პატრიკად“ სწერია.

4) თ. ვარ.: გუარამისი.

5) თ. ვარ-ში არ არის ეგ სიტყვა.

6) თ. ვარ.: „მამფალი“. აქ საჭიროდ ვრაცნთ შევნიშნოთ,

რამის, უწინაჱეს მამის თჱსის, ქორონიკონსა პთ, აწა დაუტევა ძე.

გაწდაიცვალა ადარნასე, ძე ბაგრატი კურატპა-
ლატისა, ქორონიკონსა ქჱ, სიცოცხლესავე მამის
თჱსისსა, და აწა დაუტევა შვილი. და მამა მისი ბაგ-
რატი კურატპალატი, ძე აშოტი კურატპალატისა,
გაწდაიცვალა ქორონიკონსა ქვ, და დაუტევნა ძენი
— დავით, რომელი შემდგომად მისსა კურატპალატი ¹⁾
უუეს, და მოიკლა იგი კელითა მის ²⁾ ძმის-წულისა თჱ-
სისა, ნასრა, გუარამის ძისითა, სიცოცხლესავე
შინა გუარამისა, ქორონიკონსა რა, სუფევსა ში-
ნა გუგობასა ³⁾, სოლო გუარამ მამფალი (მშა-
ფელი), მამის ძმა მისი, მამა ნასრესი, უბრალო იუო-
სისსლისაგან დავით კურატპალატისათა. და დაუ-
ტევა ამან დავით მოკლულმან ძე მცირე ადაწნასე,
მოუწიფებელი ჭსაკითა. სოლო ნასრ, მკლველი ⁴⁾,
ივლტოდა სამეფოსა კოსტანტინეპოლედ და იუო-
მუნ მწავალ წელ. და ამისსა შემდგომად დასუეს გურ-

რომ დედანში უმეტეს შემთხვევაში მამფალის მაგიერ „მამეფალი“
სწერია.

¹⁾ თ. ვარ.: კურატპალატად.

²⁾ ბროსესეს აზრით „მის“ მაგიერათ უნდა იუოს— „მამის“.

³⁾ ეგ უკანასკნელი სამი სიტყვა არ არის თ. ვარ-ში.
გუგობასა მაგიერ ჩვენის აზრით უნდა იუოს— გუარა-
მისასა.

⁴⁾ თ. ვარ.: მკლველი.

გენ, ძე ადარნასესი, გურატპაღლატად, დიდისა
აშოტ გურატპაღლატისა ძისა.

გაწდაიცვალა გურამ მამთაღლი, ძე აშოტ დი-
დისა, მამა ნასრისა ¹⁾, ქორონიკონსა რბ.

და გაწდაიცვალა აშოტ, ძე ბაგრატ გურატპა-
ღლატისა, ქორონიკონსა რე.

და ²⁾ ამისსა შემდგომად გამოვიდა ნასრ სამეფოთ ³⁾,
და მოვიდა აფხაზეთს, და იყო მამინ აფხაზთა მეფე
ბაგრატ, დის-ძე ნასრესი, და შესწია მან დიდითა ლაშ-
ქრითა ⁴⁾, მეფემან აფხაზთამან, და მუნით გაწდამოვიდა
ნასრ სამცხეს, და შეკრიბა სსუაფა ლაშქარნი ურცხვი. ხო-
ლო ადარნასე, ძე მოკლეულისა ⁵⁾ გურატპაღლატისა,
განვიდა ურცხოლად მისა ⁶⁾, და მიჭყუა მისთანა შეწყენად
ადარნასესა ⁷⁾ გურგენ გურატპაღლატი და შვილნი
მისნი, და ყუეს ურცხოლად და ომი დიდი ნასრის ⁸⁾ ზედა,
და შეეწია დამეწითი მცირეთა ამათ ადარნასეს კეჭმთა,
და სძლეს ნასრას, მეოტი ქმნეს (ქმნეს) ⁹⁾, [და] შეი-

---

¹⁾ თ. ვარ.: ნასრასი.

²⁾ თ. ვარ.-ში ეს სიტყვა არ არის.

³⁾ თ. ვარ.: სამეფოდ.

⁴⁾ თ. ვარ.: ლაშქართა.

⁵⁾ თ. ვარ.: მოკლეულის.

⁶⁾ თ. ვარ.: მისსა.

⁷⁾ თ. ვარ.: ადარნასეს.

⁸⁾ თ. ვარ.: ნასრას.

⁹⁾ თ. ვარ.: იქმნეს.

ჰყრეს, და მოკლეს ნასრა კეკსა მცხეთისასა ¹⁾, სოფელსა ასპინძას ²⁾, ქორონიკონსა რს. და არა დაუშოა შვილი ნასრას, და აღიკოცა საკენებელი მისი. ადარნასე, მე დავით გურატპალატისა, დასუეს ქართველთა მეიყუდ, მის მოკლულისა. და ამან ადარნასე, ძემან დავით მოკლულისამან, აღაშენა ბანა კელითა გურიკე (კაე) ბანელისათა. რომელი იგი ქმნა შირველ ეზისკობოზ ხანელ. და მამიკალი სუმბატ არტანუჯელი, მე ადარნასესი, მისა აშოტ დიდისა, გარდაიცვალა ქორონიკონსა რთ.

და დაუტევა ძენი ორნი — ბაგრატ მამფადლი არტანუჯელი [და დავით მამფადლი] ³⁾. და სიცოცხლესავე შინა სუმბატ არტანუჯელისასა, მოისრა ნასრ და ქუეყანა ნასრისი დაიჰყრეს სსუათა ამათ მთავართა ⁴⁾. სოლო გურგენ გურატპალატი წარვიდა ⁵⁾ ტაოთ კაღმანით, მამულთ თჳსით, ცხოვრებად შავშეთს და არტანს და ამისსა შემდგომად შეიმტყონეს ურთიერთას და შეკრიბეს ლაშქარი ერთმანერთასა სედა. ერთ კერძო გურგენ

1) თ. ვარ.: კეკსა შინა სამცხისასა.

2) თ. ვარ.: სოფელსა, რომელსა ეწოდების ასპინძა.

3) თ. ვარ.: და დაუტევნა ძენი ორნი: ბაგრატ მამფადლი და დავით მამფადლი.

4) თ. ვარ.: და სიცოცხლესავე შინა სუმბატ არტანუჯელისასა, ოდეს ნასრი მოიკლა, ქუეყანა მისი სსუათა მთავართა შეიჰყრეს.

5) თ. ვარ.: წარმოვიდა.

გურგენისა და ერთი მისთა, მეორე კერძ 1) ადარ-
ნასე, ქართველთა მეფემან, და ბაგრატ არტანუჯელმან.
მოვიდეს ესენი კვესა არტანისსა, სოფელსა მგდინავსა 2),
და ჭბომელეს ერთმანერთსა, და მეორე იქმნა გურგენ გუ-
რგენისა, [წელეს და შეიპყრეს და მოკუდა] წყლულუებითა
მისითა [გურგენ გურგენისა], მე ადარნასეს, მის
აშოტ დიდისა, ქორონიკონსა რი. და დაუტევნა ორ-
ნი ძენი: ადარნასე [და აშოტ] ერისთავთა ერისთავი 3),
შემდგომად გურგენ მამისა თვისისა, გურგენისა, გარდა-
იცვალა ქორონიკონსა რივ, და დაუტევნა ორნი ძენი მცო-
რნი: დავით ერისთავთა ერისთავი, [და] გურგენ, რომელი
შემდგომად მეორე 4) დიდი ერისთავთა 5) ერისთავი იყო.
და გარდაიცვალა ბაგრატ მამთავლი არტანუჯელი, მე
სუმბატისი, ქორონიკონსა რკთ, თუესა ავ-
რიფს კ, დღესა აღვსებისა, და დაუტევნა ძენი
ოთხნი: ადარნასე, რომელი იგი მონაზონ იქმნა, და
ბასილი სახელ იდგა მას 6), გურგენ ერისთავი, აშოტ
და დავით. გარდაიცვალა დავით ერისთავი, მე ბაგრატ
არტანუჯელისა, მამთავლისა (მამეფელისა), ადარნასეს მი-

1) თ. ვარ: კერძოსა.

2) თ. ვარ.: მგდინავს.

3) თ. ვარ.: და დაუტევნა ორნი ძენი, ადარნასე და
აშოტ, რომელიცა შემდგომად ერისთავთა ერისთავად დასვეს.

4) დედანში სწერია „მეორე“.

5) თ. ვარ.: ერისთავთ.

6) თ. ვარ.: ეგ სიტყვა არ არის.

სა გურგენ გურგენის, ძმა დიდისა გურგენისი, ქორონიკონსა რეზ, და არა დაუტევსა შვილი. აშოტ ერისთავთა ერისთავმან, ძემან გურგენ გურგენისმან, რომელსა ეწოდა კური, — აღაშენა ტბეთი შავშეთს, და განასრულა იგი ყოვლითა განგებითა, და დასუა პირველად ებისკოპოსად სანატრელი სტეფანე, უწყებითა სულისა წმიდისათა. და გარდაიცვალა ესე აშოტ კური ქორონიკონსა რეზ, და არა ესუა შვილი. და ამისსა შემდგომად გურგენ, ძმის-წული მისი, ძე ადარნასესი, დასუეს ერისთავთა ერისთავად. გარდაიცვალა დავით, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რეზ, და დაუტევსა ძე მუტელსა შინა ცოლისა თვისისასა, რომელსა იგი ეწოდა ¹⁾ ბაგრატ. გარდაიცვალა ადარნასე, ქართველთა მეფე, ძე დავით მოკლულისა, ქორონიკონსა რეზ, და დაუტევსა ძენი ოთხნი: დავით, რომელი შემდგომად მამისა თვისისა ²⁾ ქართველთა მეფე იქმნა, აშოტ გურგენისა და ბაგრატ მაგისტროსი, და სუმბატ, რომელი ძმათა შემდგომად გურგენსად დასუეს. გარდაიცვალა [გურგენ] ერისთავი, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რეზ, მასვე წელსა შინა, რომელსა შინა ქართველთა მეფე ადარნასე მიიცვალა, და დაუტევსა ძმან ძე გურგენ ³⁾ მუტელსა შინა ცოლისასა თვისისა, რომელსა ეწო-

---

1) თ. ვარ.: სიტყვა „იგი“ არ არის და ეწოდას მაგიერ არის—ეწოდებოდა.

2) თ. ვარ.: რომელი შემდგომად სიკუდილისა მამისა.

3) თ. ვარ-ში ეგ სიტყვა არ არის.

და გურგენვე, სსხელი მამისა თჳსისა ¹⁾. გარდაიტვალა დავით ქართველთა მეფე, ქე აღარნასე მეფისა ქართველთასა ²⁾, ქორონიკონსა რნზ, და არა ესუა ქე. გარდაიტვალა აშოტ, ქე ბაგრატი არტანუჯელისა, ქორონიკონსა რნთ, თუესა ივნიხსა, და არა ესუა ქე. გარდაიტვალა გურგენ დიდი, ერისთავთა ერისთავი, ქე აღარნასესი, რომელმან უმეტესნი სიმკნენი და ზრდილანი ქმნა ყოველთა (ყოველნი) მამათა მისთასა, [და] დაიმორჩილნა ყოველნი გარემოსნი, ქორონიკონსა რდა, თუესა თებერვალსა იდ, არა ესუა ქე. გარდაიტვალა მამთელი დავით, ქე სუმბატი არტანუჯელისა, მონაზნობასა შინა, ქორონიკონსა რდგ, თვესა თებერვალსა ოცსა, და დაუტევს ქე თჳსი სუმბატი, რომელიცა იგი დასუეს ერისთავთა ³⁾ ერისთავად.

გარდაიტვალა ბაგრატი მაგისტროსი, ქე აღარნასე ქართველთა მეფისა, ქორონიკონსა რდე, თვესა მარტსა, და დაუტევს ქე თჳსი აღარნასე, რომელი შეძგომად მამისა თჳსისა მაგისტროსი იქმნა, და შეძგომად მამის მამათა კურატპალატი იქმნა. მასვე წელსა ბაგრატი მაგისტროსის გარდაცვალებისასა, ბასილი მონაზონი კლარჯი გარდაიტვალა, ქე ბაგრატი მამფელისა ⁴⁾. გარდაიტვალა.

---

1) თ. ვარ.: მისისა.

2) თ. ვარ.-ში ეგ სიტყუა არ არის.

3) თ. ვარ.: ერისთავთ.

4) თ. ვარ.: მამფელისი.

აშოტ გუჩატაძის (გუჩატაძის), ძე ადარნასე
ქართველთა მეფისა, ქორონიკონსა რუქ ¹⁾, და აწ
ესკა შვილი. და ამასვე წელსა აშოტ, ძე სუმბა-
ტისი, გარდაიცვალა, და აწ ესკა ძე. და შემდგომად
აშოტ გუჩატაძისა ძმა მისი დასუეს გუჩატაძად
— სუმბატ. და ესე სუმბატ გუჩატაძისი, ძე ადარ-
ნასე ²⁾ ქართველთა მეფისა, გარდაიცვალა ქორონი-
კონსა რუქ ³⁾, და დაუტევნა ძენი ორნი: ბაგრატ
ერისთავთ ერისთავი, რომელი ქართველთა მეფედ დასუეს
რეგუნი, და ადარნასე გუჩატაძისი. გარდაიცვალა ძე
ბაგრატ მაგისტროსისა (აჩისროსი) ქორონიკონსა რუქ,
რომელი ესე ძეთა შეიპყრეს და მონაზონ ქმნეს. მოკვდა უნე-
ბლიეთ თიჩვითა (თიჩთა) ⁴⁾, და დაუტევნა ძენი: ბაგ-
რატ და დავით ერისთავთ ერისთავი. გარდაიცვალა ესე
ბაგრატ ერისთავთა ერისთავი, ძე ადარნასე გუჩატ-
აძისა, ქორონიკონსა რუქ ხოლო ძმა (ძემა) მისი
დავით გუჩატაძისი იქმნა დიდათ.

გარდაიცვალა გურგენ, ძე გურგენის ძისა— ბაგ-
რატ მაძელისა ქორონიკონსა რუქ. გარდაიცვალა
ადარნასე, ძე სუმბატ გუჩატაძისა, ძმა ბაგრატ
რეგუნისა, ქორონიკონსა სკ, და დაუტევნა ძე—

---

¹⁾ თ. ვარ.: როდ.

²⁾ თ. ვარ.: ადარნასესი.

³⁾ თ. ვარ.: როქ.

⁴⁾ თ. ვარ. უმატებს: მოსილი.

დავით მცირე. გარდაიცვალა სუმბატ ერისთავთა ერისთავი, კაცი მართალი, ძე დავით. (დავით ძე) მამფლისა, ანტანუჯელი, ქორონიკონსა სს, და დაუტევნა ძენი ორნი: დავით და ბაგრატ. და შემდგომად მიცვალებისა მისისა, დღესა. მეორმოცესა, გარდაიცვალა ძე მისი — ბაგრატ, და დაუტევნა ძენი ორნი: სუმბატ და გურგენ. გარდაიცვალა სუმბატ, ძე ბაგრატ რეგუნისა, ქაჩთველთა მეფისა, ქორონიკონსა სიბ, და აწა ესუა შვილი. გარდაიცვალა დავით, ძე სუმბატ ერისთავთა ერისთავისა, დიდებულისა (შიდებულისა), კაცისა მართლისა ¹⁾. და გარდაიცვალა ბაგრატ რეგუნისა, ქაჩთველთა მეფე, ძე გურგენისა სუმბატ გურგენისა ქორონიკონსა სიდ, და დაუტევნა ძე თვისი უსუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა ²⁾ მეფე. და ამას გურგენს ესვა ბაგრატ, დედით (დედით ბაგრატ) აფხაზთა მეფისი დისწული, დემეტრესი და თევდოსესი. ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთს ³⁾, და ამისთვის გურგენს მეფეთა მეფობა [ეწოდა] ⁴⁾.

¹⁾ თ. ვარ. ში ამ საში სიტყვის მაგიერ სწერია: კაცი მართალი.

²⁾ თ. ვარ.: მეფეთ.

³⁾ თ. ვარ.: აფხაზთა.

⁴⁾ მთელი ეს მოთხრობა „და იყვნენ ძენი“-დგან დაწყებული (ნ. გვ. 56) ვიდრე აქამომდე თლით არის შეტანილი თეიმურაზის ვარიანტში (ნ. ქ. ცხ. გვ. 198—200).

გარდაიცვალა დავით დიდი კურატპალატი, ძე ადარ-
ნასე კურატპალატისა, ქორონიკონსა სკა, და აწა ესუა
ძე, და აოკრდა [იმიერ ტაო]. იმარტოა და განოვიდა ბასი-
ლი ბეძქენტა მეფე, და მისცნეს მას ცისენი აზნაურთა
ამა დავითისთა, და დაიხურა ბასილი მეფემან მამული
დავით კურატპალატისა, და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატი,
აფსაზთა მეფე, [და] მამა მისი [გურგენ], და მოსცა მას
ბასილი მეფემან პატივი: გურგენს მაგისტროსობა,
და ბაგრატი კურატპალატობა, რათამცა ვითარ მტერ
ყუნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე, და მით ღო-
ნითა იმსაცვა (იმსაცვა). სოლო გურგენ ჭეშმარიტი და
მართალი ¹⁾ იყო, და კერა აღზნა (აზნა) გული მისი
ზაკვითა ამით მიზეზითა, და კერა უძლო ²⁾ ღონის ძიებითა.

გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, ძე ბაგ-
რატი ქართველთა მეფისა ³⁾, ქორონიკონსა სკა, და
დაუტყვა ძე ესე თჳსი, ბაგრატი, აფსაზთა მეფე,
კურატპალატი დიდი, და ეუფლა ტაოს, მამულსა
თჳსსა, და დაიხურა ყოველი კავკასია თჳთ-მზურ-
ბლობითა ჯიქეთიღვან ვიდრე გორანგეთამდე ⁴⁾.
სოლო ⁵⁾ აღ რბადგანი და მარვანი მოსარკეე ეო

¹⁾ ქ. ცხ.: წრფელი

²⁾ ქ. ცხ.: უმატებს: ვერას.

³⁾ ქ. ცხ.: გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე,
მამა ამის ბაგრატი მეფისა, და ძე ბაგრატი მეფე რეგუ-
ნისა (ქ. ცხ. გ. 210).

⁴⁾ ქ. ცხ.: გურგენამდე.

⁵⁾ ქ. ცხ.: და.

სომხთის კელმწიფობითა ¹⁾. ნებიერად (ნებიერარ) განა-
გებდა ²⁾, მეფე სპარსთა თჳს ³⁾ მეგობრად და ერთგულ
ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თჳსითა უფროს სახლეკელ-
თა თჳსთასა, და რამეთუ ⁴⁾ ბერძენთ მეფესაცა შიში
აქუნდა ამის ყოვლადვე. და ამან ბაგრატ კურატპა-
ლატმან მოიყუანა კლარჯნი ⁵⁾ კელმწიფენი—სუმ-
ბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი,
თჳსნი მამის დის-წუფისანი ⁶⁾, დაწაზობად მის წინაშე,
ციხესა შინა თანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა
იგინი, და აღიხუნა ჭეუყანანი ⁷⁾ და ციხენი მათნი, რამეთუ
იგინი ჰატამარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა, და მუნ
ციხესა შინა თმოგვისასა გარდაიცვალა სუმბატ არტანუ-
ჯელი ქორონიკონსა სელა. და ეგრეთვე მასვე წელსა
შინა გურგენცა გარდაიცვალა, მშა სუმბატისი, ქორონ-
ნიკონსა სელბ ⁸⁾, ხოლო შვილნი ამათნი ⁹⁾ წარვიდეს
კოსტანტინეპოლედ — ძე სუმბატისი ბაგრატ, და ძე

¹⁾ ქ. ცხ.: კელმწიფობით.

²⁾ ქ. ცხოვრებაში ეგ ორი სიტყვა არ არის.

³⁾ უნდა აუოს: მეფე სპარსთა თავის.

⁴⁾ ქ. ცხ.-ში ეს სიტყვა არ არის (ნ. ქ. ცხ. გ. 212).

⁵⁾ ქ. ცხ.: კლარჯთა.

⁶⁾ ეგ სამი სიტყვა ქ. ცხ.-ში არ არის.

⁷⁾ ქ. ცხ.: ქალაქნი.

⁸⁾ ქ. ცხ.-ში ამ ფრაზის მაგიერ „და მუნ“-დგან დაწე-
ბული, კვითხულობთ: და მუნ ციხესა შინა გარდაიცვალნეს სუმ-
ბატ და გურგენ (ნ. ქ. ცხ. გვ. 213).

⁹⁾ ქ. ცხ.: მათნი.

გურგენისი დეპუტრე — ბასილი ¹⁾ მკევისა წინაშე, და მათნივე შვილნი, კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ²⁾ ქუეყანასა, მოისწეს უოკელნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა.

ამისსა შემდგომად მოკლო ბაგრატ უოკელი სამეფოთჳსი — ათენაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, — მოვიდა და დაიწამთრა კევთა ტაოსათა, და მოწაიწია 'ხაფხუელი, მოვიდა მასკე ტახესა ფანასკერტისისა წელსა მესამესა და მუნ შინა გადმოცვალა ესე ბაგრატ ქორონიკონსა სლოდ, თჳესა მისსა ზ, დდესა პარასკევსა, და დაუტევა მე თჳსი გიორგი. და დაჟდა იგი მეფედ წლისა იწ. ხოლო დაჟდა [რა] ესე გიორგი მეფედ, განდგა ამას ქუეყანასა ჰერეთ-კახეთისა და ლაღრობითა აზნაურთათა (აზნაურთათა) შეპყრობილ იქმნეს ერისთავნი მათ ქუეყანად, გუაღადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი.

და ამისა გიორგის მეფობისა მეშვიდესა წელსა ³⁾ გამოვიდა ბისილი, ბეჩქესთა მეფე, ამის გიორგის ⁴⁾

---

¹⁾ ქ. ცხ.: ვასილი. ეგ სიტყვა ს უ მ ბ ა ტ ი ს ისტორიაში უოკელთვის ბასილიად არის ნახმარები და ქ. ცხ-ში ვასილიად. ჩვენ სხუებ შენიშვნებში აღარ გაკვირვებთ ქ ცხ-ის განსხვავებას.

²⁾ ქ. ცხ.: ანა.

³⁾ ქ. ცხ.: ხოლო მეშვიდესა წელსა მეფობისა მისისა (ქ. ცხ. გვ. 214).

⁴⁾ ქ. ცხ.: ამა გიორგი

მეფესა ზედა ¹⁾. ხალხ ესე გიორგი განვიდა ლაშქრი-
თა დიდითა ²⁾, და დაიბანაკეს ქუეყანასა ბასიანისისა ორ-
თავე მრავალ დღე, და არა მივიდეს ბრძოლად ერთმანეთ-
სა ზედა, არამედ მოეწიდა გიორგი. ³⁾ და მოვიდა (მოვი-
და), და დაწუა ქალაქი ოლთისი, გამოუდგა კუაღსა, და
მოუდგა უკანა მეფე ბეჰმენტა, და შეკრბეს რა უკანა მს-
კალნი გიორგისნი, და წინა მკალნი ბასილიისნი ლაშ-
ქარნი, იქმნა ბრძოლა დიდი სოფელსა შინა ⁴⁾, რომელსა
ეწოდების შირიძთა, და მრავლად მოისრნეს ორგეომკვე,
და მოიკლნეს მუნ დიდნი ერისთავნი ⁵⁾: რატი, ძე
ფილარითისი, და ხურსი. და ვითარცა მოესმა კმა
ომისა გიორგი მეფესა, აღბრუნეს, განვიდეს და მო-
ვიდეს ადგილსა მას, სადა იყუნეს ბრძოლად, და მოვიდა
მუნ ბასილი მეფეცა სპითა დიდითა, და შეკრბეს იგინი
იმიერ და ამიერ, და იქმნა მუნ ბრძოლა დიდი, და მოისრნეს
მუნ ბეჰმენნი დიდნი და ფრიადნი, და წარმოიღეს გიორ-
გისთა (გისთა) ავარი, და ეზომ განდიდნა ბრძოლა იგი,
რომელ სივლტელა ეგულებოდა ბასილი მეფესა, გარნა
გიორგისნივე სულ მოკლე იქმნეს, რამეთუ მოწიდეს
და წარმოვიდეს. ხალხ ბასილი უკანა წარმოუდგა და

---

1) ქ. ცხ. უმატებს: ყოვლითა სპითა, საბერძნეთით, და
უცხო თესლითა ურიცხვითა.

2) ქ. ცხ. უმატებს: წინა-აღდგომად მისსა.

3) ქ. ცხ.: და მორიდა გიორგი მეფემან.

4) ქ. ცხ.: მას.

5) ქ. ცხ. უმატებს: გეორგი მეფისანი.

მოვიდა ¹⁾ ანტანს, და დაწუა იგი ²⁾, და რომელი ჰოვა ტყუე უა. ხოლო გიორგი წაწვიდა ნიგაღით (ნიდაღით) კერძო სამცხედ, და მოუდგა ³⁾ მას უკანა ბასილი ჯავახეთით კერძო, და მოაოკრა უოკელივე, განდავიდა გიორგი თრიაღეთად (თრეილეთად) და მოადა ბასილიცა თრიაღეთადვე (თრეილეთადვე), და რა ეასლნეს ერთმანეთსა, კუადად განძლიერდა გიორგი დაშქრითა, რამეთუ მოიუენა წანაწნი და შაქნი, ხოლო ისილა რა ესე ბასილი, შეიქცა თრიაღეთით და უკუ-მოკლელ ჯავახეთი და ანტანი დღეთა შინა ზამთრისათა, და კუადად უბორტეს ადრე ⁴⁾ მოაკრა, და წაწვიდა, და იზამთრა ⁵⁾ ქუეყანასა ხადადასა ⁶⁾, ქალაქსა ⁷⁾ ტრაპიზონთასა (ტრანპიტონზას). და ვიდოდეს ⁸⁾ მოციქულნი ორთავე ამით

---

¹⁾ ქ. ცხ.: ხოლო ვასილი მეფე წარმოუდგა უკანა და დაგოცნეს ურიცხვნი პირითა მანჯლისათა, მოუწია ლაშქარმან (ქ. ცხ. გვ. 214).

²⁾ ქ. ცხ. უმატებს: და მოაოკრეს არტანი. მეგრელების ვარიანტში როგორც ეს, ეგრეთვე ზემო შენიშვნაში მოყვანილი ფრაზა არ არის, და ტექსტი სრულიად ეთანხმება სუმბატის ისტორიის ტექსტს.

³⁾ ქ. ცხ.: მიუდგა.

⁴⁾ ქ. ცხ.: უბორტესადრე, თეიმურაზის ვარიანტი: უბორტესად ადრე (ქ. ცხ. გვ. 215).

⁵⁾ ქ. ცხ.: დაიზამთრა.

⁶⁾ ქ. ცხ.: ხადადასა.

⁷⁾ ქ. ცხ.: მანლობლად ქალაქსა.

⁸⁾ ქ. ცხ.-ბა უმატებს: მათ შორის.

მეფეთანნი ზავისათჳს ¹⁾ ერთმანერთისა წინაშე მშვიდობისა ²⁾. ხოლო იქმნა მას უამსა შინა განდგომილება დიდი საბუქმნეთს, რამეთუ შეიერთეს ³⁾ ბასილის ⁴⁾ სპას-პეტო და წარვიზი, ძე ფოკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქსიფი ⁵⁾, და მიიღვნეს მათ ყოველი აღმოსავლით ⁶⁾ კერძი-ჭუყყანა. ხოლო ღმერთმან ბასილს დიდად შეშინებულსავე პატრიარქსა, რამეთუ განუდგა (განდეს) ქსიფენ წარვიზს, ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი შეიცვეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს, და მან ექსოცია ყო იგი კუნძულსა შინა, და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჭკუეთა, რომელთა თანა იყო თერის, ჯოჯიკის ძე ქაჩთუელი ⁷⁾.

1) ქ. ცხ.: ზავისა.

2) ქ. ცხ.-ბა: და მშვიდობისათჳს.

3) ქ. ცხ.: შეიერთნეს.

4) ქ. ცხ.: ბასილის მეფის.

5) ქ. ცხ.: ქსიფენ.

6) ქ. ცხ.: აღმოსავლეთისა.

7) ქ. ცხოვრებაში ეს ამბავი ესრეა მოთხრობილი: „რამეთუ განუდგა ქსიფენს წარვიზი და ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი, და მოკლეს წარვიზი ქსიფენ და გადგეს რომელი ზირთულ იყუნეს. ხოლო ქსიფეს მიეგო ცრუობა წარვიზისა (მეგრელიის ვარიანტი: წარვიზს მიეგო ცრუობა ქსიფენისა), რამეთუ შეიტყუეს ციხესა ყოველნი ერნი მისად მიმდგომელნი, შეიცვეს ციხესა შინა და დასაძინებულნი (მეგრ. ვარ.: დადასაძინებულნი) სისწლისათჳს ფოკასს მასა, შეიპყრეს და წარმოგზავნეს წინაშე და მოგვარეს ვასილი მეფესა,

და კუალად შემოიქცა ბასილი მეფე, და მოვიდა
ბასიანს, და ითხოვდა იგი გიორგი მეფისაგან ციხე ქუე-
ყანათა ¹⁾, და აღუთქმიდა ზავსა და მშვიდობასა. ხო-
ლო ²⁾ გიორგი მეფემან განავლინა ზვიადი ლაშქრითა დი-
დითა უწინარეს თვისსა ³⁾. და დაილაშქრა ზვიადმანცა ამიერ,
ჭიდესა ბასიანისასა, რცა სამთრის სასკედ. ხოლო თვთ
გიორგი მეფე უკანა ისრე ⁴⁾ განვიდა ზავად წადიერი ⁵⁾
ლაშქრითა დიდითა და ძლიერითა, გაჩნა ორკეცბოვე მზა-
კუაჩნი აჩა მიეშენეს ⁶⁾ გიორგის (გიორგის) ყოფად
ზავისა, რამეთუ აჩა უნდოდა მშვიდობა, აჩამედ აზრასეს
მას ბრძოლად, იწვიეს (იწუეს) იგი ბასილის ზედა, რა-
მელი იგი ზავად და მშვიდობად ჰგონებდა ⁷⁾ მისულისა

და მან ექსორია ყო იგი კუნძულსა რასმე, და მიმდგომთა მისთა-
ნათა მრავალთა მოჰკვეთა თავი მახვილითა, რომელითა თანა იყო
თერიზ, ძე დოდიკისა, ნათესავით ტაოელი, და სხვანი
იყვნენ ბერძენნი“ (ნ. ქ. ცხ. გვ. 215).

¹⁾ ქ. ცხ.: ქუეყანათა და ციხეთა.

²⁾ ქ. ცხ.: სცნა რა ესე.

³⁾ წარავლინა ზვიადი ერისთავი (მეგრ. ვარ.: გიორ-
გი ერისთავი) სპითა მისითა და ლაშქრითა დიდითა, უწინარეს
თვისსა, და უბრძანა, რათა ზავისა მიპყრობითა მცირედ ხან დამ-
ჭირვად ადგილისა.

⁴⁾ ქ. ცხ.: ხოლო თვთ გიორგი მეფე წარუდგა უკანა
სპითა ძლიერითა.

⁵⁾ ქ. ცხ.-ში არ არის ეგ სიტყვა.

⁶⁾ ქ. ცხ.: მზაყარნი იგი აზნაურნი არა მიეშენეს.

⁷⁾ ქ. ცხ.: ჰგონებდეს.

მათსა და ჭკონებდა 1) და მოელოდა. სოლო გიორგისთა იწყეს ბრძოლად, და აოტეს ზოგი ბასილღის ლაშქრისა. მამინ უბრძანა ბასილღი მეფემან დამოკიდება წუეკსა ჭოროლისასა წყრილი მათი (და წუეკრილით მათ), რომელნი მისად დაეწერნეს გიორგი მეფისა ჩუენისა სიმტკიცისა და ძლევისანი 2). და ესრეთ ბასილღი მეფემან ჭოროლისა წუეკრითა ამართნა იგინი, მიუზყრა ღმერთსა და თქვა: „ისილყო, უფალყო, წყრილი ესე მათი, [და] საქმე რომელსა აწ იქმან“ 3). და კუალად მოილო ბასილღი მეფემან ძელი ცხორებისა მანდილითა წმიდითა, და დასცა იგი ქუეყანასა ზედა, და თქუა ესრეთ, ვითარმედ „უკუეთუ მიმცე მე კელთა მტერთასა არღარა თაყუანის გცე 4) უკუნისამდე“. და ვითარ ესე ყო და თქუა, მის მსვე უამსა იძლივნეს და მეოტ იქმნეს სზანი გიორგისნი, რომელნი იგი პირველ მივიდეს. და გამოვიდეს მიერ კერძო ტადმანი მეფისანი 5), რუსნი, და არა განყრა ერთიცა პირველ მოსრულთა მათ, თზნიერ მტირეთასა, რამეთუ თჯო მეფე გიორგი და უძლიერესი 6) ლაშქარი მისი არღარა მოსრულ იყო ჯერეთ ყოვლადგე და მოიკლნეს მათგანი მას დღესა შინა, რომელთაცა იგი-

1) ქ. ცხ-ში: ეგ სიტუვა არ არის.

2) ქ. ცხ.: დაეწერნეს გიორგი მეფესა, სიმტკიცისა და ზავისანი (ქ. ცხ. გვ. 216).

3) ქ. ცხ.: და საქმე, რომელ აწ იქმან.

4) ქ. ცხ.: თაყუანის გცე შენ.

5) ქ. ცხ.: მეფისა.

6) ქ. ცხ.: უმრავლესი.

მშვიდობის ყოფას [არს ენებათ], და მეოტ იქმნეს ყო-
ველნი, და მოისრენენ ურცხვნი შირითა მსხვილისათა, და
რომელნიმე მეოტ იქმნეს ¹⁾. წარიდეს ბერძენთა ავარი დიდ
ძალი და განძი სამეფო ყოველი სრულიად, რომელი აქუნ-
და ²⁾. და წარმოიძრა მცირედ ბასილი მეფე ³⁾, და მო-
უდგა უკანა ⁴⁾, და გუადად იწყო ⁵⁾ ზავად და მშვიდო-
ბად შირველისავებრვე, რამეთუ შიში აქუნდა საბერძნეთით
გუადადცა განდგომილებითა ⁶⁾ და ყუეს მასინ მშვიდობა,
და ღაიზავნეს ⁷⁾. გიორგი მეფემან მძევლად [მისცა] ძე თჳსი
ბაგრატი, სამისა წლისა, ყრმა ჩვილი, და მისცა ცისე
ათორმეტნი ⁸⁾, და ქუეყანანი დავით გურგაძესა ლატიისანი,
ნაქონები ტაოს, ბასიანს და ჯავახეთს, შავშეთს. და ეს-
რეთ წარვიდა ბერძენთა მეფე ბასილი, და თანა წარი-
ტანა ბაგრატი, ყრმა მცირე. და შემდგომად სამისა წლისა
შივე (შავე) წარმოგზავნეს: აღუთქუა გიორგის ბაგრა-
ტისი [წარმოგზავნა], გარდასდეს რა სამნი წელნი ⁹⁾ „ მასინ

-
- ¹⁾ ქ. ცხ.: რომელნიმე ტყვე იქმნეს, რომელნიმე მეოტ.
²⁾ ქ. ცხ.: როდენი აქუნდათ ქართველთა მათ.
³⁾ ქ. ცხ.: მეფე ბერძენთა.
⁴⁾ ქ. ცხ.-ბა უმატებს: მეფესა გიორგის.
⁵⁾ ქ. ცხ.: იწყო.
⁶⁾ ქ. ცხ.: რამეთუ შიში აქუნდა დიდი ბერძენთა გან-
დგომისა საბერძნეთით (ქ. ცხ. გვ. 217'.
⁷⁾ ქ. ცხ.-ბა უმატებს: და მისცა.
⁸⁾ ქ. ცხ. ათორმეტნი.
⁹⁾ ქ. ცხ.: აღუთქვა ფიცითა აღთქმა, ვითარმედ „წელსა მე-
სამესა გამოგიგზავნო ძე შენი“.

წარმოგზავნა ბასილი მეფემან ქალაქით ქოსტანტინეპო-
ლით ბაგრატ, მე გიორგისი, ვითარცა იგი აღუთქუა.
და მოიწია ბაგრატ ტაოს, და შემოვიდა თჳსსა მამულსა
ბანასთანა, მოყოლითა მისად კატაბანისა აღმოსავლისათა
ზღუარადმდე ბაგრატის მამულისა ¹⁾).

ხოლო შენაიქცა კატაბანი იგი, მოემთხუენეს მის
მანდატურნი წიგნითა ესრეთ წერილითა, ვითარმედ „მიი-
ცვალა ბასილი მეფე, ძმა ჩემი, და ვიქმნა ²⁾ მე მეფე
ყოვლისა საბერძნეთისა, და აწ სადაცაღა მიწევნულ იუოს
საკელმწიფოსა შენსა ³⁾ მე გიორგისი ბაგრატ გა-
რეკე-აქციე იგი სწრაფით, და წინაშე ჩუენსა მოგზავნე“.
და ვითარცა აღმოიგითსა კატაბანმან, მსწრაფელ მოიქცა
და დევნა უყო ბაგრატს, გარნა ვერ ეწია მის, რამეთუ
თჳსსა მამულსა შემოსრულ იყო იგი და განძლიერებულ
დაშქრითა, რომლისა ბრძოლად ვერღარა ეძლო კატაბანსა
(კაპატანსა) მას, არამედ გარე-უგუნ იქცა და წარვიდა. ეჭა
დიდი საკურკელი მოწყალება ღვთისა, ვითარცა განეკა მარ-
თალი კელთაგან შემზერობელთა და მტერთა მისთასა ქო-
რონიკონსა სმე ⁴⁾).

---

1) ქ. ცხ.: ხოლო რაჟანს მოაწიენეს ტაოს, შემოვიდა მა-
მულსა თჳსსა ბანას, და სამეფოსა თჳსსა, მოჰყუა თანა კატა-
ბანი აღმოსავლისა ვიდრე საზღუართამდე მამულისა თჳსისა.

2) ქ. ცხ. ვიქმენ.

3) ქ. ცხ.: ჩუენსა.

4) ეს ამბავი ქ. ცხ.-ში უფრო ვრცლათ არის მოთხრობილი
(იხ. ქ. ცხ. გვ. 217—218).

და მოვიდა ბაგრატი წინაშე მამისა თჳსისა, გიორგი მეფისა, და დედისა თჳსისა, მარიამ დედოფლისა, (დოფლისა) ქალაქსა მათსა ქუთათის, და ესრეთ შეკრბეს იგინი მშვიდობით, და მისცეს დიდება და მადლობა დმერთსა მომადლებსათჳს მათდა ესე კითარისა მის კეთილისა. და შემდგომად ამისსა რა გარდაჭკდეს წელნი ორნი, გარდაიცვალა გიორგი, მამა ამის ბაგრატიისი, თრიალეთს, ადგილსა მას, რომელსა ეწოდების მუინვარნი ¹⁾, ქორთნიკონსა სიზ, თუესა აგვისტოსა ივ, და დამახეს იგი ქუთათის. და დაჟდა შემდგომად მისსა მეფედ ძე მისი ბაგრატი, ცხრისა წლისა. ხოლო აზნაურნი ტაოელნი წარვიდეს საბერძნეთს. ვარე კარიჭის (კარგის) ძე და ბანელი ეპისკოპოსი [იოანე], და ამათანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა ²⁾, რომელნიმე ციხეთა ³⁾ და რომელნიმე უცხონი განუდგეს ბაგრატს, და მიერთნეს კოსტანტინეს, მძასა ბასილი ბერძენთა მეფისსა, რომელ შემდგომად მისსა მეფედ იყო. და წელსა მეორესა ⁴⁾ გამოგზავნა კოსტანტი მეფემან პარკიმანოსი ⁵⁾ თჳსი მიუწოდელისა ძაღითა, ლაშქრითა თჳსისათა, და განძითა ურიცხვითა. ყოვლად უძლიერესად ბასილი მეფე-

1) ქ. ცხ-ბა უმატებს: გინა იწრონი (თ. ვარ.: ვირონი).

2) ქ. ცხ.: და მათთანა სიმრავლე აზნაურთა ტაოელთა.

3) ქ. ცხ.: ციხოვანნი.

4) ქ ცხ.: ხოლო კოსტანტინე მეფემან მოქცევასა ოდენ წელიწდისასა და წელსა მესამესა.

5) ქ. ცხ.: პარკიმანოზი.

საცა მოკლო და მოაკოა ქეყანანი იგი, რომელი პირ-
ველ მოკობნეს ქეყანანი ბასალი მეფესა, და უმე-
ტესცა, რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს, ციხესა ქე-
შე კოდდე-კართასა, სადა იგი იუენეს მამინ აზნაურნი
ბაგრატიანნი, და სომოლა უუეს, განა აწა დიდად, და
განდგეს უკლად აზნაურნი და მისცნეს ციხენი. ჩანჩან-
მან (ჩანჩუხამან), ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე
ცუეთისა ¹⁾, და თუთ წარვიდეს იგინი საბერძნეთს ²⁾.

ხოლო აღაშენა სიმაგრე საბა მტბევერ ებისკო-
პოსმან მახლობელად ტბეთის ეკელესიასა ³⁾ და სახელ
სდგა მას სვეტი, და შეკრიბა მამინ მან ერთი თუსი, და
შევიდეს მას შინა თუთ საბა მტბევერ ⁴⁾ ებისკოპოსი,
და ეზრია, ანჩელ ებისკოპოსი, და შავშეთის აზნაურნი,
და განძლიერდა ⁵⁾ მას შინა. ხოლო მოაკლინა მუნ
პრკიმანოსმან (პარკინამოსმან) იოვანე ხალტვი-
რადი ⁶⁾, სახელით ვადანგ, ლაშქრითა დიდ ძალითა ⁷⁾,

¹⁾ ქ. ცხ.: წუეთისა.

²⁾ ქ. ცხ.: მასვე უამსა წარვიდა ჩანჩუხი ფალელი
საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა (მეგ. ვარ.: გარ-
ყლოფისა), მიერთო ბერძენთა, და არჯევან, ჭლოლის
(მეგ. ვარ. ჭოლოლის) ძემან, განსცა ბერძენთავე ციხე წუეთი-
სა (მეგ. ვარ.: წუეთისა)—(იხ. ქ. ცხ. გვ. 219).

³⁾ ქ. ცხ.: მახლობელად ტბეთისასა და ეკელესიისა სიმაგრე.

⁴⁾ თ. ვარ.: მტბევერი.

⁵⁾ თ. ვარ.: განძლიერდნენ.

⁶⁾ თ. ვარ.: ხალტულარი.

⁷⁾ თ. ვარ.: ლაშქრითა დიდითა.

და თანა მოსცა მას ძე გურგენ კლარჯისა ¹⁾ დებეტრე, რეცა შესატყუენელად ²⁾ ქუეყანისა მკვდრთა, რომელი ესე იქმნა ესრეთ, რამეთუ მიიქცეს ერნი, სოფელნი უგუნურ უსუსურნი ცნობითა და გონებითა, და გამაადგინეს ლაშქარნი სუეტსა-მას ტბეთისსა, და ჭბრძოდეს ძლიერად მრავალ ღონედ, და ღმერთმან განძლიერნა მყოფნი იგი სუეტსა-მას შინა მადლითა და მეოხებითა წმიდათა მოციქულთათა, და ლოცვითა წმიდათა ამათ ძღუდედით მოძღუართა, და ვითარცა ერთგულნი და ჭეშმარიტნი ³⁾ მარტვილნი საღმთონი ⁴⁾ თავთა თჳსთა სიკუდილად განსწიწვიდეს, და გორცოელთა უფალთათჳს თავთა თჳსთა განსწიწვიდეს, და სისხლთა დასთხეკდეს სიტყუსაებრ მოციქულნი ⁵⁾, და განძლიერდებოდეს. ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ „ნუმცა შეგვიტყუებენ ⁶⁾ ჩუენ ღიქნანი ესე და საფასენი მსწრათელ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მადლი ერთგულებისა ⁷⁾ და გვირგვინი ასოვნებისა“, რამეთუ მხრძოლნი იგი გარე მოდგომილნი მათდა ღიქნიდეს ალთქითა და ქადაგებითა კეთილითა და საფასეთათა ⁸⁾. სოლო ესე ვითა-

1) დედანში სწერია: კლარჯსა.

2) თ. ვარ.: შესატყუენელად.

3) თ. ვარ.: ჭეშმარიტი.

4) თ. ვარ.-ში ეს სიტყვა არ არის.

5) თ. ვარ.: მოციქულთასა.

6) თ. ვარ.: შეგვიტყუებინ.

7) თ. ვარ.: ერთგულობისა.

8) ეს ადგილი სიტყვებიდან „და შეკრიბა მაშინ მან“ (გვ.

თარად რა დედად აღტყვილად იგუეებოდა აღმოსავლეთი მსწრათელ ეწია ჩისხუა უმსჯავროსა-მას მეფესა კოსტანტინეს, მსგავსადვე ივეიანეს უსჯულოსა, უწყალოებისათჳს ბაგრატი მეფისა ჩუენისა, მოაკრებისათჳს მამულისა მისისა, და მოსწრათელ მოუწერა პარკიმანოსსა პროდროსსა ¹⁾ თჳსსა, რათა მსწრათელ შაქტეს იგი დაშქრითურთ თჳსით და მოვიდეს კოსტანტინეპოლედ. და წარვიდა იგი, ესმა რა ესე, და ვითარცა გარდაიცვალა ესე კოსტანტი მეფე, დაუტევა შემდგომად მისსა მეფობა რომანოზის ნათესავსა (ნათესავი), მიმდგომსავე თჳსსა ²⁾. ამისა შემდგომად წელსა მესამესა სანატრელმან დედოფალმან მარიაჲ, დედამან ბაგრატი მეფისამან ³⁾, შეიმოსა სიმკნე და ასოვნება, რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკთა (არბაგთა) ⁴⁾ და წარვიდა კოსტანტინეპოლედ ⁵⁾. წინაშე (წინაშ) რომანოზ მეფისა კედრებად მისსა, რა-

---

76) ვიდრე აქამომდე სიტყვა სიტყვით არის შეტანილი თ. ვარ-ში (იხ. ქ. ცხ. გვ. 220, შენ. 2).

¹⁾ თ. ვარ.: პროდროსა.

²⁾ ქ. ცხ.: და ვიდრე მოვიდა (პარკიმანიზი), მიიცვალა კოსტანტინე მეფე, და რა-ჟამს მიიცვალებოდა, დასვა სხვა მეფედ, სანელით რომანიოზ, მიმდგომელი თჳსი, და შერთო ცოლად ასული თჳსი ზოია (ქ. ცხ. გვ. 220).

³⁾ ქ. ცხ.: დედა ბაგრატი აფნაზთა და ქართველთა მეფისა.

⁴⁾ ქ. ცხ.: არშაკუნიანთა.

⁵⁾ ქ. ცხ.: საბერძნეთად კოსტანტინეპოლედ.

თა მშვიდობა ყოს აღმოსავლეთისათვის ¹⁾, და რათა აქლანა იყოს ბრძოლა ბერძენთა და ქართველთა, და გლახაკნი და წყნარებულ (დაწინარებულ) და მუედრო იყუნენ, და რათა მიუთხრეს პატივი ძესა თვისსა ბაგრატს მეფესა წესისაჲსა სხელისა ²⁾.

---

¹⁾ ქ. ცხ.: ვედრებად მისსა და ძიებად მშვიდობისა და ერთობისა, და ყოს აღმოსავლეთისათვის.

²⁾ ქ. ცხ.: და კვალად ძიებად პატივისა კურატპალატიონისა, ძისა თვისისათვის, ვითარცა არს ჩუეულება და წესი სანლისა მათისა, და მოყუანებისათვის ძის ცოლისა (იხ. ქ. ცხ. გვ. 221).

მთელი ეს ნაწილი სუმბატის ისტორიისა სიტყვებიდგან „გარდაიცვალა დავით დიდი კურატპალატი“ (იხ. გვ. 65) ვიდრე აქამომდე ნაწევრთ ნაწევრთ აქ იქ შეტანილი და შექსულია ქართლის ცხოვრების ტექსტში სხვა და სხვა ადგილს (იხ. ქ. ცხ. გვ. 209, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21).

ხრონიკა მესხური დავითნისა

(ნაწივეტი)

. . . . . ია მთვარისასა.

დაიბადა თამარ აწუვეს აზრილსა იბ, დღესა ჰაჩას- '7
კეკსა, დღისით უამსა ვ, მთვარესა დ, ქკსა სმთ.

საბა დაიბადა აწუვეს, პატრონი იანქო—თთვესა
(თა) აზრილსა კთ, დღესა სუთშაბათსა, დღისით უამსა
მეექვსესა, ზ მთვარისასასა, ქკსა სნა.

ქ. ქკსა სნბ, იანვრისა ვ, დღესა სამშაბათსა, კზ
მთვარისასა, შეწეგნითა ღვთისათა და წმიდის ნიკოლო-
ზისათა, პატრონმან უვარუვარე ქოჩწილი ქნა ოდიშის და-
დიანის ქაღს მარებთანა ¹).

დაიბადნეს ბასილი და ბექაი-პავლე (პკლე) აგვი-
სტოსსა იბ, დღესა შაბათსა, ღამით უამსა ბ, მთვარესა
ვ, ქკსა სნბ, ცხის-ჯუაჩს.

ქკსა სნგ, ივლისსა ზ, კვირას დღეს, მოიუე[ანნეს]
ბატონი მარებ წყა[როს-თავს]. . . ²).

---

¹) ამ ამბავს ვინუშტიც ამავე წელს მოიხსენიებს. (იხ. ვა-
ხუშტის ქორონიკონები, ქ. ცხ. ტ. II, გ. 244)

²) ეს არშიაზეა დაწერილია და არშია წაჭრილია, და-
ნარჩენი სიტყვის ნაწილი, რომელიც ფრჩხილებშია, აკლია.

წამობრძანდა პატრონი ქაინოსრო უაჰმინს შასთა-
მასს უეენს წინაშე, მარტს გ, დღესა პანასკევესა, მკელ-ტი-
სიდამან, ქქსა სნს¹).

პატრონმან მზეჭაბუკე, წლისა კბ-ისამან, იქოწწინა და
მოიუვანა ასული როსტომ გურიელისა, პატრონი როდამ
სასულით, და ცხოვრებდა მისთანა ერთ წელ და ორ თუზ².
იანვარსა ია, დღესა პანასკევესა, დღისით უამსა ვე გარისს-
და ღმერთი მისის მშობლისათვის და პატრონი მზეჭაბუკე
მიიტვალა ამიერ სოფლით საუკუნეთა მათ განსასვენებულთა
(გნსსწებულთა), წლისა კგ-ისასა, ორი თუზ აკლდა სა-
ღთოთ საკაცობოძი (სღთოთ სკაცობოძი), ყოვლად
სრული და სწე უკლები, სიყრმიტგან ღვთის მოუვარე და
ქრისტეს საწმენოებაზედა აღზრდილი, სრული მწიგნო-
ბარ-მკალობელი და რიტორი, კმა-შეწნიერი, ენა-ტკბილი,
ეკკლესიათა და ღვთის-მოუვარულთა კაცთა პატივის მტე-
მელი, სოლო იტოდა სპასხული წიგნი და წერა, და ენა
თათრული, სპასხული და არაბული, ისღა მოზურთაღ მოა-
სპარეზე, ქუეყანასა ზედა მისებრ არ გამოჩენილა, ქქსა
ს.დ მიიტვალა²).

ქქსა სმზ დაიბადა პატრონის არჩილის ვაჟი ჰერე-
კლე მარტს კგ, დღესა. . .³).

ვანუშტი ამ ფაკტს შესახებ სწერს: ქორონიკონსა სნგ
უვარუვარემ მოიუვანა მარეს სამცხეს (ibidem).

¹) ვანუშტიც ამავე ქორონიკონს უჩვენებს.

²) ვანუშტი მზე-ჭაბუკის მიცვალებას ამავე წელს უჩვენებს,
და ქორწილს როდამზე—სნთ წელს (ibidem).

³) ეს არწიანზეა დაწერილი, რომელიც ამაჲ იქით წაჭრილია.

დაიბადა ბატონის ვანტანგის ვაჟი — ბაგრატ, ივლისს ივ, დღეს ოთხშაბათსა, ჟამსა დღისასა, ქგსა სჲ 1).

მაისსა კზ, დღესა სუთშაბათსა, წაკედით სსლციხეს და ბატონი თუაღ-შუქნიერი საყაზმისოდ წავიუყანეთ დღესა სუთშაბათსა, ქგსა სჲა. ივანობისთუქს იზ, დღესა ოთხშაბათსა, სსლციხილამ გავდეგით და ენკენისთუქს ზ, ოთხშაბათს დღესა, წყაროს თავილამ გავდეგით, ზარსკეგეს დღესა წუჭილნი და-ძმანი გაიყარნეს ქვა-გაცთა, და ჩუენ ჭადსა დავდეგით; ღუინობისთუქს ია, კუიჩას დღესა, კანაზილამ გავიყარენით დედა-ძმანი და ლაქჩანნი, და თუაღ-შუქნიერი გორს ჩავიდა იმ დღესა, და ჩუენ ჯამასჲს მოკედით; კ ღუინობისთუქსა, სჲმშაბათს დღესა, ერეკნილამ წასუღიუო. ამას უკანდელი სჲქმე ღმერთსე ჭკილია 2).

---

1) ვახუშტიც ამავე წელს უჩვენებს.

2) ეს ქრონოლოგიური ფაქტები თავიდან დაწეებული აქამოდღე არ არის შეტანილი არც „ქართლის ცხოვრების შედეგში“ და არც იმ ხრონიკაში რომელიც პარიუის ბიბლიოტეკაში მოიპოვება და რომელიც ცნობილია Chronique géorgienne-ის სახელით (ქვემო შენიშვნებში ჩვენ ამ უკანასკნელ ხრონიკას შემოკლებით ასე აღვნიშნავთ: „პ. ხრ“.). ვახუშტი მოიხსენიებს მხოლოდ იმ ფაქტებს, რომელნიც ჩვენ შენიშვნებში უჩვენეთ, მაგრამ ვახუშტის დაწვრილებითი ცნობები და დაწვრილებით დროს განმარტება, როგორც აქა, ისე არ მოჰყავს. ის მხოლოდ ქორონიკონებს უჩვენებს. ამისთვის ქვემო მოყვანილ ფაქტებს ჩვენ მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების შედეგს“ და პ. ხრ.-ს შევადარებთ, რადგანაც ამ უკანასკნელ ხრონიკებში ჩვენი ხრონიკის ტექსტისიტევა სიტყვით არის შეტანილი, გარდა ზემო მოყვანილ ნაწილისა.

ჟ. მეფისა მკნისა და ბრძოლათა შინა მიუდრეკელისა, ღუთის შოყუარისა, ბატონის ბაგრატი-უოფელისა ბარნაბასი საუკუნემცა არს საკსენებელი და კურთხევამ მისი. დედოფლისა ბატონისა ელენესი საუკუნემცა არს საკსენებელი და კურთხევამ მისი. მეთა მათთა სამოთხის ნეკრთა-ებრ აღმოცენებულათა, თვალ-პირ (თლ-პირ) შუენიერთა, ბრძოლათა შინა მიუდრეკელთა მეფისა ბატონის ჰერაკლესი (ჰრაკლესი) და ძმისა მათისა ბატონის აშოთისი საუკუნემცა არს საკსენებელი და კურთხევამ მათი. დისა მათისა ბატონის თეოდორასი საუკუნემცა არს საკსენებელი და კურთხევამ მისი. იონათანისი, გულდფრისი-იონათანისი საუკუნემცა [არს] საკსენებელი და კურთხევამ მათი.

ჟ. ღუთიე გვრჯინისა ქართველთა მეფეთ მეფისა, დიდის გოსტანტინეს შვილის შვილისა, მეფის ბატონის ბაგრატის შვილი, ბატონი არჩილ, წარმართებულ ყავნ ღმერთმან სიგრძესა შინა წელთასა, ამინ. მე მათი ჰრაკლე (ჰრაკლე) და ელენე აღზარდე და დარჩინე (sic), ღმერთო, ამინ. ეგრეთვე ბატონის ვახტანგისი მკავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი ¹⁾).

---

¹⁾ ეს ალაპები მოსხო ხელითაა ნაწერი და დედანში მეთუ და მეტერთმეუტე გვერდები უჭირავს, ხოლო ზემო მოყვანილი ქრონოლოგიური ცნობები ნაწერია სხვა და სხვა ხელით და ეტყობა სხვა და სხვა დროსაც, რადგანაც მელანი ზოგან შავია და ზოგან მქრალი, ეს ცნობები იწყება მე-9 გვერდზე და გაგძელეულია მე-10, მე-11 და მე-12 გვერდებზე ალაპების ბოლოში. ეს გარემოება გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ ალაპები ქორონიკონებზე ადრე ყოფილა დაწერილი.

ეგრეთვე სასულეოვანისა და აღმოსავლიდგან ვიდრე დასავლადვე სასულე-განთქმულისა, სწორ-უზოვარისა, სიკეთე აღმადლებულისა და მრავალჯერ გამარჯვებულისა, მკნისა და ახოვნისა, ბრძოლათა შინა უძლეველისა, ქრისტეანისა და ღვთის მოყუარისა, ჰატრონის ქაინოსროსაგან — გარისხდა ღმერთი ყაზმითს და დაუტევა ღღენი (მღენი) ესუ საწუთო ენკენისთუქს კო, დღესა სამშაბათსა, ცხრა უამსა, მთვარესა ბ, და მიიცვალა, წლისა ნა ფებერვალსა (ფება) იგ გათავდებოდა, საუკუნეთა მათ საყოფელთა სასუფეველთასა წმიდათასა, მამისათანა და ძისა, და წმიდისა სულისა, რომლისა საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთხევაჲ მისი, ქვსა სჲა ¹⁾.

ღვინ ბისთუქს ოცდა ორს, დღესა ხუთშაბათსა, ჰატრონი არჩილ შირაზს გაგზავნეს ყაზმინიდამა, ქვსა სჲა ²⁾.

---

¹⁾ ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ქვსა სჲა, ჰატრონი ქაინოსრო ათაბაგი, წლისა ნა ფებერვალს (ვ. ხრ.: თბ.) იგ გათავდებოდა, მიიცვალა ყაზმინს, ენკენისთვის კო, დღესა სამშაბათსა, თ უამსა (უა), მთვარესა ბ.

²⁾ ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამავე ქორონიკონსა (სჲა) მუხრანის ბატონის ბაგრატის შვილი არჩილ შირაზს გაგზავნეს ყაზმინიდამა ღვინობის-თვის კბ, დღესა ხუთშაბათსა. ამას შემდეგ ვ. ხრ. მოგვითხრობს: ქვსა სჲა მეფე კახთა ლეონ მიიცვალა. ამავე ქორონიკონსა მეფე კახთა ალექსანდრე და ძმის წულნი მისნი ჭიურს შეიბნეს და მეფეს ალექსანდრეს გაემარჯვა და ძმის წულნი მისნი დაიხოცნეს. ამავე ქორონიკონსა ყიზილბაშო ოცნე ამოწყვიტეს. ხოლო შედ. ქ. ცხ. ყველა ამ ამბებს

მარტსა კ, დღესა კვირიაკესა (კ^ეკესა), უამსა მწუხ-
რისსა, ქ^ესა სდგ, მთუარესა ცხრასა, გარისხდა ღმერთი ცამ-
დი ამაღლებულისა კელმწიფის შვილისა, დაკარგულის [სამოთ-
ხისა]... ¹⁾. თვალ-პირ სამოთხისა, ღამაზად შესასკედავ-წამოსა-
დგესა, ახლისა სამოთხის ევაკილისა, ორის საკელმწიფოს
სასხელოს შვილისა, პატრონის იანქოსაგან — ღმერთი
გარისხდა და დაუდგეს მის მშობელს და დგ.... ²⁾ აზრისსა
კო, თორმეტის წლი[სა]. . . . ³⁾.

ნებითა ღუთისათა და შეწეწითა აწუურისა და ვარ-
ძის ღუთის-მშობლისათა დაიბადა პატრონის ყვარყვარეს
ძე, პატრონი ქაინოსრო, აწუურეს, გიორგობისთუწ ცხრა,
ორშაბათი დღე განთენდებოდა, ქათმისა ყივილ (ყიულ),
მთუარესა იდ, ქ^ესა სდა ³⁾.

ქ^ესა სდდ, მათსა იე, დღესა სამშაბათსა, ყენი შესთა-

უფრო ვრცლათ და დაწკრილებით მოკვითხრობს (ნახ. ქ. ცხ.
ტ. II გვ. 287—289).

აქ საჭიროდ ვრაცხთ დავსძინოთ, რომ ეს ორი პარაგრაფიც
სიტყუებიდან ეგრეთვე სახელთვანისა“ აქამომღე ნაწერია მოსხო
ხელით და განირჩევა იმ ხელიდან, რომლითაც ნაწერია ალაპები.

¹⁾ აქ სამიოდე სიტყუა წაბლაღუღია და არ განირჩევა.

²⁾ ეს სიტყუები არშაიზუა ნაწერი და არშა წაჭრილია.

პ. ხრ-ში და შედ. ქ. ცხ-ში ეს ამბავი არ მოიპოვება.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ ამ პარაგრაფის
ხელი ცოტაოდნად განირჩევა სხვა ნაწერების ხელისაგან და მე-
ღანიც უფრო მქრალია სხვებზე. ამას შემდეგ ოთხი გვერდი
ნაწერია სხვა ერთგვარის ხელით და მკლნით.

³⁾ პ. ხრ, და შედ. ქ. ცხ. ამ ამბავს არ მოიხსენიებენ.

მან¹⁾ მოკუდა, და უსტაჯალ უანთა და იოთამის შვილ-
მან ალიზან სუფთან ჭაიდარ-მირძას²⁾ ბატონობა³⁾
მოინდომეს. ჯარბაზმა⁴⁾ შამხალ ავშართა და ვინც მათი
ომისი⁵⁾ იყო მიუკდეს⁶⁾, ჭაიდარ-მირძა⁷⁾ მოკლეს,
უსტაჯალუანი (უსტაჯალუანი) ამოსწყუიტეს და ისმაილ-
მირძის⁸⁾ გამოსაყუნად კაცი გაგზავნეს.

და იმავე⁹⁾ ქვსა და იმავე⁹⁾ მაისსა კბ, მისი შუი-
ლი¹⁰⁾ შა-ისმაილი¹¹⁾ ტყუილად ჯდა¹²⁾ ციხესა ყაფყასს,
და გამოიყუნეს დღესა სამშაბათსა, და¹³⁾ კვ არდეველს
ქალაქში მივიდა, და კვ¹⁴⁾ უაზმისაკე (sic) წავიდა¹⁵⁾.

ამ პარაგრაფის პირ და პირ არშიაზე ტექსტისვე ხელით დედანში
სწერია: უქარია.

1) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: შაჰ-თამაზ.

2) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: მირზას.

3) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ბატონობა.

4) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ჯარბაზმა.

5) შედ. ქ. ცხ.: ომიანი.

6) შედ. ქ. ცხ.: მოუხდენ.

7) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: მირზა.

8) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: მირზას.

9) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამავე.

10) შედ. ქ. ცხ.: შაჰ-თამაზის შვილი.

11) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: შაჰ-ისმაილი.

12) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: იფდა.

13) შედ. ქ. ცხ. უმატებს: ამავე მაისსა.

14) ვ. ხრ.: კვ.

15) აქ ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. უმატებენ: „და დასვეს
ყაენად შაჰ-ისმაილ, და მეფე სვიმონ ალაშუტის ციხით-გან გა-

ამასვე ¹⁾ წელსა, იენისსა, ათაბაგი ჰატონი ²⁾ უკარ-
უკარე, და ძმა მათი ჰატონი მანუჩარ, და ბიძა-შვილი მათი
მეფის შვილი ³⁾ ჰატონი ჰერაკლე ⁴⁾ მკელ-ცისეს წავიდეს
უანთან ელჩის გასაგზავნელად, ავ-გარგად სამოცამდის კაცი
იასლად, სამწუბთ-დელეში დაგდევით. აცნობა ოლადის ⁵⁾
ქუახიდაძე ბელანის-შვილმა იასონ ⁶⁾ ვარ ზ. ში. ხ. ს.
კოკოდასა და მის ძმასა ლაშქარსა ⁷⁾, და მის ბიძას ⁸⁾
გურგაქს. იასლეს თანა დიასამიდ ს ეფიის შვილი ავ-
თანდილ და მისი ძმა შერმეზან, ამატაკის ⁹⁾ შვილის
როსტომის შვილი ამატაკ და აღდეუ: თვარ, და მათი ძმის
წული როსტომ, და ამატაკის ვაჟი ¹⁰⁾ სენნია. დაეკაზმ-
ნეს ხუთასამდი კაცი და წამოვიდეს, და ორთვალთ-კიდს გამო-

მოიყვანა, ყაზმინს მოაყვანინა და საქართველოს ბატონობა მი-
სცა, და მრავალი სხვა წყალობა დამართა. საველმწიფო მორთუ-
ლობა ყოველის ქარხნებისაგან გაურიგა. რა ეს ამბავი ტფილისს
ქალაქს მდღელმს მეფეს დავითს მოუვიდა, იწყინა და ხვანთქარ-
თან ჩათვარი გაგზავნა, და ლაშქარი ჰსთხოვა“.

1) პ. სრ. შედ. ქ. ცხ.: ამავე.

2) შედ. ქ. ცხ.-ში ეგ სიტყვა არ არის.

3) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: მუხრანის ბატონის არჩილის შვილი

4) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: ერეკლე.

5) პ. სრ.: ოლთის.

6) პ. სრ.: იასონი.

7) შედ. ქ. ცხ.: ლაშქარსა.

8) მეგ. ვარ.: ძმასა.

9) დედანში სწერია: ამატაკის.

10) პ. სრ.: შვილი.

ვიდეს, ბორცს მივიდეს, იქ ფანასკერტელი რობის შვილი
ჯარასონ ¹⁾ გუჭრც ²⁾ იახლა, საუბარს შეესწრა კაცსა:
„თუ გუღმარტლა ბატონებზე თავს დასასხმელად და დასაკოც-
ლად (sic) მიდიანო“. იარა და აცნობა უკუბოს დოდენ-
ჯის შვილს უნდურად ის: „თუ გუღმარტლა ბატონი-
შვილებს დაჭკოტენ, იფიცხლა აცნობე ³⁾“. წამოვიდა უნდუ-
რადი, აცნობა ბატონებსა, ქათამს ეყვილა. ადგეს ბატო-
ნები, და ვინც იყო დაეკაზმნეს, ოცამდი შაკაზმული კაცი
იყო, ბარგი ავიდეს ⁴⁾, დიდხან იქივ იბრუნეს და არ
მოვიდეს ⁵⁾, უკმოდგეს ოკკრათ თავს სიმაგრესა, იგნისს
ლ, შაბათს დღეს განთიად, დაესჩინეს ნასადგომეგსა, სხვა
აღარა დასუდა ⁶⁾ რა, თუსარლიანთ კარავი და ბარგი დახუდა-
და ის დაიფორჩაქეს, ჯორები კიდევ მოსტეს, ჩუენი და
მათი კაცი გარდივიდნეს, ერთი მოკლეს და ერთი კელ
(გელ) ⁷⁾ დაიჭირეს ჩუენთა ⁸⁾; წავიდეს გაწბილებულნი,
ეკუჭისა ⁹⁾: „არ გაგუსწრობდეს ¹⁰⁾, თავებს დავსჭრიდით ¹¹⁾“

1) ჯარასან.

2) ვ. ხრ. გვერთს. შედ. ქ. ცხ.: გვერდს.

3) შედ. ქ. ცხ.: აცნობეო

4) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ავიდეს.

5) ვ. ხრ.: მოვიდენ.

6) ვ. ხრ.: დახუდათ.

7) ვ. ხრ.: კელთ.

8) შედ. ქ. ცხ.: ჩუენ-თანა.

9) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ეკვენა.

10) ვ. ხრ.: გაგვისწრობდეს. შედ. ქ. ცხ.: გაგვისწრობდენ.

11) შედ. ქ. ცხ.: დავსჭრიდითო.

და მეუღლას ასო ასო ავიქმოდით ¹⁾, და ეს გუჭქნა, მარტულილებსაც არ გაუშუქბდით ცოცხალსა ²⁾“. დავარდა კმა, დაიწყო ჩუენმა ლაშქარმა მოღენა. გაემატნეს პატრონი უვარუვარე, და პატრონი მანუჩარ, და ჰერაკლე სახელსა ზედა ღუთისასა, და მივედით ზედა-თმოგუს, და თმოგუის ქალაქი მოვარბიეთ, და იქვე ³⁾ ზედა-თმოგუს ამოვედით, და პატრონი, დედა მათი, დედის-იშედ (დედისმედ) უოფილი, დებორა, იქ მოვიდა ⁴⁾, ორშაბათს ვანის ქუბას მოვადგეთ, და ოთხშაბათს იერიშით ავიღეთ, და პარსკევეს დღეს ავიყარენით, ჩაუდგეთ, რჩეულნი შემოვიწყუნით ⁵⁾, კუიჩას დღეს ოღლდის ⁶⁾ ქუაბი ავიღეთ, ამოვედით კარწახს, დავდგეთ ღვლისსა ით, დღესა ხეთშაბათსა ⁷⁾.

ქქსა სამდ ⁸⁾ ჰერაკლე შეკვანბეთ ⁹⁾, წლისა ივანსა, სამის თუისა და სამის კუიჩისა, მოუკედით იფოსოს, სახლი დავწუით და ამოვსწუიდეთ, გაუძასეთ ლაშქარი,

¹⁾ პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: აქიმოდით.

²⁾ პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ცოცხალს.

³⁾ შედ. ქ. ცხ.: იგვე.

⁴⁾ პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. აქ უმატებენ: და.

⁵⁾ პ. ხრ.: შემოვიწყუნით. შედ. ქ. ცხ.: შემოვიწყუნით.

⁶⁾ პ. ხრ.: ოღლდის.

⁷⁾ ეგ სიტყვა შედ. ქ. ცხ.-ში არ არის, მხოლოდ მეგ. ვარ.-ში არის.

⁸⁾ ეგ ქორონიკონი შედ. ქ. ცხ.-ში არ არის, ხოლო მეგ. ვარ.-ში არის.

⁹⁾ აქ პ. ხრ და შედ. ქ. ცხ. უმატებენ: მუხრანის პატრონის არჩილის შვილი.

დაწლებულთ (და რღუჭულთ) ხიზანი ¹⁾ და ალაივი ²⁾,
 და მოკედით, და პალაკაციოს დაკდეკით, იქიდანა თეთრ-
 ც-ხის გარეშემო დაწუთით ალბუტი ³⁾ და კამაროანი ⁴⁾,
 და შასთან ⁵⁾ ელჩი გაგზავნეთ. ამავე თუქსსა, იკლისსა
 კჭ, დღესა შაბათსა, შად იკაშუილის ზემბადის ⁶⁾ შვილმა
 მათიკ ნაქონები ოთის ⁷⁾ ციხე წაართუა, და ჩუენ
 თათარნი შუა შემოვიდეს, გამოუდეკით, წამოკედით მკელ-
 ციხეს, შერანშიანთ ⁸⁾ წყაროზე დაკდეკით და მეწმე აწ-
 ყუუქს წაკედით.

ამავე ქორონიკონსა, აგუსტოს ოცდა-ათერთმეტსა,
 ვარნეის ციხეს ულალატეს მკელ-ციხიდანა, და ენკისის-
 თუქს ოთხსა დიასაჲ ძემა დემ[ოთ]ის სალალატო[დ] [ა]ს-
 ნაურის შვილებ[ი] [და] მსახურები გაგ[ზავნა] და კელაჩ
 [ულა]ატეს, და ჩუ[დმეტი] კელთ დარჩა [სა]ჭაქს
 შალვა-შვილს (შლვ-შვილს) ⁹⁾, ციხის თაგსა ¹⁰⁾. პა-

1) შედ. ქ. ცხ.: ყოზანი.

2) პ. ხრ. და შედ ქ. ცხ.: ალაივი

3) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ალაბეტი. მეგ. ვარ.:

ალბუტი.

4) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: კამროანი.

5) პ. ხრ.: ყაენთან.

6) პ. ხრ. შედ. ქ. ცხ.: ზემბლისა.

7) პ. ხრ.: ოლთისა. შედ. ქ. ცხ. ოლთის.

8) პ. ხრ.: შერანშიანთ. შედ. ქ. ცხ.: შერაშიანთ.

9) შედ. ქ. ცხ.: შლივა-შვილს. მეგ. ვარ.: შალვა-შვილს.

10) ის სიტყვები და ასოები, რომელნიც დიდ ფრჩხილებში
 არიან ჩასმული არშიაზე ყოფილან ნაწერი და არშია წაჭრილია,
 ჩუეო შედეგი ქართლის ცხოვრებიდან შეკავსეთ.

ტრონი მან უჩიარ და პატრონი ერეკლე, მათი ბიძა-შვილი, მკელ-ცისეს იუვენეს და შალვაიანთ აზნაური ¹⁾ შვილებს თავს დაესხნეს. აზნაური-შვილები გარდაეხუჭნეს, ერეკლე მიეწია ²⁾, კაცი ჩამოაკლო, და კარგი ცხენი დაჩჩა, და ჩვენც მოკვდით სამცხიდან, და შერანშაიანთ ³⁾ წყაროზე დავდგით ⁴⁾.

ამასვე ⁵⁾ ქვსა სად, ივანოზის თუქს კდ, ბატონი არჩილ შირაზიდან ⁶⁾ ყაზმითს ⁷⁾ მოსრულ-იუვენეს ცოლ-შვილიანად. მეჩქე ჩაუდგით, ფოსო ამოსწყუდეთ ⁸⁾ და შესთან ⁹⁾ ელჩი გაგვზავნეთ, უკმოგობრუნდით, სამცხეს მოკვდით.

ქვსა სადე, მარტში მიგუკდა ¹⁰⁾ კოკოლა და არჩიის ქუაბი წავუართუა, წავიდა ბატონი მან უჩიარ და იმავ წამს

1) შედ. ქ. ცხ.: აზნ.ურ.

2) შედ. ქ. ცხ.: ნოქია.

3) შედ. ქ. ცხ.: შერაშაიანთ. პ. სრ.: შერანშაიანთ.

4) სიტყვებიდან „ნებითა ღუთისათა და“ (გ. 86) აქ მომდე დედანი ნაწერია ერთ-გვარის ხელით და მეღნით. ახალ შემდეგ იწყება უფრო წვრილი ხელი და შედარებით პირველთან უმფრო მქრალი მეღნით ნაწერი.

5) შედ. ქ. ცხ.: ამასვე.

6) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: შირაზიდან.

7) პ. სრ.: ყაზმინს.

8) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამოსწყუდით

9) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: შაჰსთან

10) პ. სრ.: მოგვიხდა. შედ ქ. ცხ.: მოგვიხუდა. მეგ. ვარ. მიგვიხდა. (მეგ. ვარ-ში ამ სიტყვის შესახებ ტეკსტის ხელით შენიშვნაა არშიაზე: „მიგვიხდა სწერია“).

წასრთუა, ერეკლე თან ¹⁾ ასლდა. მეძმე გურგაქ უკუ-
ადგა ²⁾; კოკოლას თავის ძმის-წულას და ბატონს მანუ-
ჩაჩს შემოჭფიცა ³⁾, ქაჯის-ცინე უკმოუჭირა ⁴⁾, მეძმე
ფიცი გაუტეხა და კიდე უკუადგა ⁵⁾ ბატონს მანუჩაჩს.
უკმობრუნდა ⁶⁾ ბატონი მანუჩაჩ, ჩაუდეგით კიდე ⁷⁾,
განაფსულზე ვეუბნეთ ⁸⁾, არ შემოგუწწუნე ⁹⁾, დაუ-
რბიეთ ფოსო, ელჩი გავისტუმრეთ და უკ-მოუბრუნდით ¹⁰⁾.
ამავე ქორთნიგონსა ქჩისტეს სახელსა ზედა ღვთისსა
გავილასქჩეთ ენკენისთუწ ნახევარ ¹¹⁾ და ქაჯის-ცინეს ¹²⁾
მოკადეგით, ღვინობისთუეს ¹³⁾ ოჩს გურგაქ შემოგუწ-
წელ ¹⁴⁾ და ველი მოგუტა, გაგბრუნდით, ურთის ცინე-

1) შედ. ქ. ცხ.: „ერეკლეოა და“, მეგ. ვარ. ერეკლე თან.

2) ვ. ხრ.: უაუ უდგა. შედ. ქ. ცხ.: უაუდგა.

3) შედ. ქ. ცხ.: შემოფიცა.

4) ვ. ხრ.: დაუჭირა.

5) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: უაუ-უდგა.

6) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: უაუ-მობრუნდა.

7) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: კიდე.

8) შედ. ქ. ცხ.: ვიებნენით. მეგრ. ვარ.: ვეუბნენით და...

9) ვ. ხრ.: შემოგვეწუნეს. შედ. ქ. ცხ.: შემოგვეწუნენ.

10) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: უკ-მოვბრუნდით.

11) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ენკენისთვე ნახევარს. მეგ ვარ.:
ენკენისთვის ნახევარს.

12) მეგ. ვარ.: ქაჯთა-ცინეს.

13) ვ. ხრ. ში სიტყვა „ნახევარ“ დგან აქამომდე გამოშვებუ-
ლია. შედ. ქ. ცხ.: ღვინობისთვის.

14) ვ. ხრ.: შემოგურიგდა.

Handwritten mark or signature in the top right corner.

საყდარი წავართუით, კოკოლას კერძად იყო, და ცისე
 დავაქციეთ, სიმკრე რაღ იყო დავწუით ¹⁾, საყდარი
 გაუშუით, თოსო მოვარბიეთ, და ელჩი გაუშუით ²⁾ ყა-
 ენთანა, მოკბრუნდით მკელ-ცისეს მოკვდით, **ბოსტოლანა-**
შვილმან ³⁾ **მატაძა** უხუცესის ძის ძმა მოკლა, ათამირძა ⁴⁾
 კრქუა წამოვიდა ბატონი მანუჩარ, დაიჭირა მატაძა ⁵⁾ და
 თუალეობ დასწუა მას და მასთან მყოფთა ყმათა, მო-
 ბრუნდა ბატონი მანუჩარ, მკელ-ცისეს მოვიდა, ბატონი
 ყვარყვარე და ბატონი მანუჩარ იქ დადგეს ⁶⁾ და ბატონი
 დედის-იმედი წამოვიდა, ახალცხეს მოვიდეს ⁷⁾. ქრისტი-
 შობისთუქს იხ ამბავი მოვიდა, თუ „შა-ისმეილი მოკუდაო.“
 ადარ დავიშაღეთ, შობას ელჩი გაგზავნეთ ბატონს თუად-
 შუქნიერთანა, ყაენის სიკუდილი არ დავიჯერეთ. ქრისტი-
 შობისთუქს ოცდა რვათა თუალ-შუქნიერის კაცი მოვიდა,
 სადასტურო ყაენის სიკუდილის ამბავი მოიტანა, გიორგო-
 ბის-თუქს კვ მომკუდარ-იყო შა-ისმეილი ⁸⁾. ქრისტი-

1) ვ. ხრ.: დავსწუით.

2) ვ. ხრ.: გაგზავნეთ.

3) ვ. ხრ.: ბოსტოლანა-შვილმან. შედ. ქ. ცხ.: ბოსტო-
ლანა-შვილმა.

4) ვ. ხრ.: ათამირძა.

5) შედ. ქ. ცხ.: მატაძა.

6) შედ. ქ. ცხ.: ადგეს. ვ. ხრ.: იდგეს.

7) შედ. ქ. ცხ.: მოვიდენ.

8) ეს ამბავი სიტყუებლიდან „ქრისტი-შობისთუქს იხ“
 აქამომდე სხვა რიგათ არის შეტანილი ვ. ხრ-ში და შედ. ქ.
 ცხ-ში. ვ. ხრ-ში ვკითხულობთ: „ქორონიკონსა სამე გამთინდა“

შობისთუეს ოცდა თერთმეტს ბატონი უვარუვარე და ბატონი მანუჩარ თმოგუს მოადგეს, სამშაბათს დღესა. იანვარს ე, კუინას დღესა ¹⁾, ქორონიკონსა სძვ, პატრონი-დედის-იმედი და ბატონი ბექა უუჭლს ²⁾ მოადგეს. ამასვე იანვრის ც ³⁾, ოთხშაბათს ⁴⁾, თმოგუი წავართუჭს და იქეთ იმავე დღეს უუჭლი ⁵⁾ წავართუით, ოთხშაბათს ⁶⁾, გიორგობის-თუჭს შუიდს, ბატონს ერეკლეს ცხენი წამოექცა, საქმე სათუოდ გაუკადა ⁶⁾, ასრე სამულად დასცა, უცხო-ფერს ფათერკას მოჩნა, აგრევე მეცამეტეს დღეს წავიდა ⁷⁾ სანადიროდ, ქარაივის ძირს იჯდა, ჩამოაგდო, ქვა

კუდიანი ვარსკულავი ოდეს მისებრივ არავის უნილავს, და მოწამლით მოკლეს ყიზილბაშთ შაჰ-ისმაილ ყაენი გიორგობისთუეს კვ, და მისვე ძმა შაჰ-ხუდაბანდა გააქემწიფეს“. შედ. ქ. ცხ.: ქორონიკონსა სძვ (სძე) გამოჩნდა კუდიანი ვარსკულავი, ოდეს მისებრივ არავის უნილავს. ესე შაჰ-ისმაილ იყო კაცი უწყალო და მსმელი სისხლისა, ამისთვის არა ინებეს ყიზილბაშთა უფლება მისი და ეწამებოდნ სჯეულითა სუნობასა, და თოვესა მეექვსესა მოწამლით მოკლეს ყიზილ-ბაშთა შ.ჰ-ისმაილ ყაენი, გიორგობის თუვის კვ, და მისივე ძმა შაჰ-ხუდაბანდა გაანელმწიფეს. ესე შაჰ-ხუდაბანდა კაცი ულონო და თვალთ ბრმა იყო და ვერა კეთილად წარმართა საქმე თვისი წესისაებრ“.

1) პ. ხრ.: ევ ორი სიტუვა აკლია.

2) პ. ხრ.: ყელს. შედ. ქ. ცხ.: ყველს.

3) პ. ხრ.: იანვარს ე.

4) შედ. ქ. ცხ.: ორშაბათს. მეგრ. ვარ.: ოთხშაბათს.

5) პ. ხრ.: ყელი.

6) პ. ხრ.: და შედეგი ქ. ცხ.: გაუხდა.

7) შედ. ქ. ცხ.: წარვიდა.

დაეცა, თითის წუწნი ძუღითურ მოჭკუწთა, გონჯად დაღეწა, ოწს თუწს ძუიღ ¹⁾ გაუძთეღდა, მისთუის აწც თმოგუს იუღ და აწც უუწღს ²⁾. შუიყაწა გოგოღაძა უაწა-ხან, წამოვიდა თმოგუსე მოსაშუწღებღად, კეღაწ მოესწრა, ციხე ოწივ ³⁾ წაერძმეკინა, უკეღიღაძა თმოგუს წავიდა ⁴⁾ დეღის-იძედი, იჭიღაძა ბატონი მანუწაწ ჯავახეთს წავიდა, ფოსო ⁵⁾ და ჯავახეთი დააწბივა, და გურგაქს ქაჯის ციხე გაუბაწაქიანა. ბატონი უვარყვარე და ბატონი მანუწაწ ახალ-ციხეს წამოვიდა, და ბატონი დეღის-იძედი თმოგუს დადგა, თმოგუის ციხეს რაწც დაწიწა ⁶⁾ უწდღდა, მიატანიწა ⁷⁾, გააბაწაქიანა და თუღალ-შკეწიერთან ეღწი გაგზავწა, ციხეების შოგწა შესთუღღა და ურუძთ აშღა აწწობა, და ურუძთ საწქაწრო კმა დაუვარღდა, ჰატროწი დეღის-იძედი ახალ-ციხეს შუიღებთან მოვიდა, ჰატროწი მანუწაწ და ჰატროწი ერეკლე ⁸⁾ ლაშქაწი შუიყაწეს, წავიღეს, ურუძთ ჰიწს მიუღღეს, ჰატროწი ⁹⁾

1) ჰ. წრ.: ძუალი შუღ. ქ. ცხ.: ძღივ.

2) ჰ. წრ.: უეღს.

3) ჰ. წრ.: ორთავ.

4) ჰ. წრ. უმატებს: ბატონი.

5) ჰ. წრ.: ფოსა.

6) ჰ. წრ.: ზახირა.

7) მეგ. ვარ. გაღამწერი ამავე ფორმით სწერს ამ სიტყვას და მერმე არშიაზე შენიშნავს „მატანი მეგონია“.

8) შუღ. ქ. ცხ.: ჰატროწმა მანუწარ და ჰატროწმა ერეკლე. ჰ. წრ.: ჰატროწი მანუწარ და ჰატროწმან ერეკლე.

9) ჰ. წრ.: ბატონი.

უკრეპარე ცოტად უგუნებოდ იყო, ის კვლავ წავიდა, ზღუდურს ¹⁾ ჩაკვდით. ამსლობაში ოთმანიანი რვა ათასი კაცი ფებერვალს კვ, ოთხშაბათს დღესა, დაესხნეს, ყარასანს გაუდრკა (გუდრკა), საილათოდ ²⁾ წაუდგეს ურუმნი და ათი-ოდუ კაცი მოუკლეს ³⁾, მობრუნდეს, გორი დაუწუტს და იმავე ზაჩიშატში დადგეს. მობრუნდა ყარასანს, ექუსასი კაცი ახლდა, დაესხა თავსა, ამოსწუვიდნა ⁴⁾ ურუმნი, გააქცივნა სახელსა ზედა ღვთისასა, და გაემარჯუა ყარასანს, და აიკსნეს ⁵⁾ საქონლითა და იარაღითა. მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწუშტის ჩამოვიდა ⁶⁾. ქვსა სფე ⁷⁾, მასისა კა, დღესა ოთხშაბათსა, წავიდა ⁸⁾ პატრონი ⁹⁾ ერეკლე სურამს ¹⁰⁾ ქართლის დედოფალთანა, დედოფალი ღარიბად იყო, მასთან სამყოფად ჩავიდა ¹¹⁾.

1) შედ. ქ. ცხ.: ზღუდურს.

2) ვ. ხრ.: სალათოდ.

3) ვ. ხრ.: მოკლეს.

4) შედ. ქ. ცხ.: ამოსწუვიტა. მეგ. ვარ.: ამოსწუვიდნა.

5) შედ. ქ. ცხ.: ალიკსნეს.

6) აქ შედ. ქ. ცხ. უმატებს: ამავე ქორონიკონსა გამოვიდა ჯარი ხვანთქრისა და დაიპყრა თავრიზი, ერევანი, განჯა, ყარაბაღი, ვიდრე სულთანადმდე და ყოველივე ადგილი ადარბადაგანსა.

7) შედ. ქ. ცხ.: ამავე ქორონიკონსა.

8) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: წარვიდა.

9) ვ. ხრ.-ში და შედ. ქ. ცხ.-ში ამ სიტყვის მაგიერ სწერია: მურანის ბატონის არჩილის შვილი.

10) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. უმატებენ: ნესტან-დარეჯანს.

11) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. უმატებენ: ამავე ქორონიკონსა

ამასვე ¹⁾ ქვენსა, მარიამოხისთუქს ზ, ხუთშახათს დღე-
სა, ხუნთქჩის ლაქჩარი და ლალა ²⁾-ფაშა მგელ-ცისხის ცი-
ხეს ³⁾ მიადგეს, შეიხნეს, სამშახათამდის ყოველთ დღეთ
ომში იყვნეს ⁴⁾; ცისოანი გოგორი-შვილი როინ და მისი
ძმა ბერი ერუხნელი, და მისი ძმის-წული ზურაბ იყუნეს
მათის ყმითა, და ღვთის შეწევნით უკუ-ყარნეს ⁵⁾, და
ცისე ჩვენვე დაგვრჩა, ჩვენთა გაემარჯვა ⁶⁾. ჰარასკეკს
დღესა, ⁷⁾ მარიამოხის-თუქსა, ქაჯის-ცისე, კელი და
თეთრ-ცისე ⁸⁾ წაგუართუქს ურუმთა და ქაჯის-ცისხის
მეცხინოვნენი სრულიად შემოეგოცნეს, და თ, შახათსა დი-
ლასა, მურძანასა ⁹⁾ და წინწალს ¹⁰⁾ შუა აზრუმისა და
ვანის ფაშა მოვიდეს, და სულთანნი და ყარასხან ბაზუქ-
ლუ, კიდევ მულალუს ბატონი იქ შეიყარნეს, მაჰმადი სულ-

მიიცვალა აფხაზეთის კათალიკოზი ევდემონ ჩხეტიის ძე. ამასვე
ქორონიკონსა მიიცვალა მეფეთ მეფის გიორგის-შვილი ბაგრატ
თოფესა მანისსა კბ, და დედა მათი შარვაშიძის ქალი, დედოფალი
რუსუდან, მიიცვალა აგვისტოს დ.

¹⁾ ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამასვე.

²⁾ დედანში უკანასკნელი ორი სიტყვა ამ გვართ სწერია:
„დლალა“ (?).

³⁾ ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: მგელ-ცისეს.

⁴⁾ ვ. ხრ.: ყოველ დღეს ომი იყუნეს.

⁵⁾ ვ. ხრ.: უკუ-ყარნეს

⁶⁾ ვ. ხრ.: და ჩვენს ჯარს გაემარჯვა.

⁷⁾ ვ. ხრ.: ე.

⁸⁾ ვ. ხრ.: თეთრი-ცისე.

⁹⁾ შედ. ქ. ცხ.: მურძანასა.

¹⁰⁾ ვ. ხრ.: წინწალ.

თან გოცნაზე წამოადგა ¹⁾, მისი ვინც იყო გუერც ²⁾ (sic) მოიყენა და სხვადა სხვატონები შეეხსენეს ურუმთა, პირველად გაიმარჯვებულს უიზილბაშთა და მეორე ურუმნი მოეცივნეს და გაიმარჯვებულს. მაჭმადი სულთან გამოაქცია, გარდაეხსენა იმავე კუიჩას, ი მარბამობის-თუშსა. პატრონი მანუჩარ ქაჯის-ცისეს შეეყარა, ვერც ³⁾ ლაშქრის ომსა და ვერც ცისების ⁴⁾ აღებას ვერ მიესწრა, ამილასორი ⁵⁾ - შუილი ქოიარ მიეგება არტანს ⁶⁾ და ორი ცისე მან შესძლუნა ლალა-თაშასა მარბამობის-თუშს ორსა. აგრევე ართაქსად ჭბიჩებოდა (sic) უქუსით ციხითა მას წინათ და სეროვისა და სუთი ცისე მას შეეძლუნა, და პატრონს მანუჩარს თან მიჭყუა, იმ წამს გამოჭკვარეს, ცისეები გამოართუებულს ⁷⁾ და სხსული სსანჯასოდ ⁸⁾ მისცეს. პატრონმა მანუჩარ იმ ამავე თუშსა თმოგუის ცისე მისცა ლალა-თაშასა, ახალქალაქი უწინ წაართუებულს, კოკოლას მეციხოვნე იდგა და იქიდაძი მისცა თმოგუი, გაიარეს, წავიდეს ტფილის ქალაქსე, ის დაუთხან დაწუა და გაცალა, ლორეს ჩავიდა, ტფილის ჩავიდა, თაშა დასუტს და გოცნს სანჯასი ⁹⁾.

1) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: წამოადგა.

2) პ. ხრ.: გვერთს. შედ. ქ. ცხ.: გვერდს.

3) იგ სიტყვა არ არის შედ. ქ. ცხ.-ში.

4) შედ. ქ. ცხ. და პ. ხრ.: ციხეების.

5) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამილასორის.

6) შედ. ქ. ცხ.: არტანს.

7) პ. ხრ.-ში იგ უკანასკნელი ორი სიტყვა არ არის.

8) შედ. ქ. ცხ.: სანჯასოდ.

9) აქ პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. უმატებენ: „დაუთხან ხვანოქართან წავიდა და იქ დიდი პატივი მიაპყრეს, ორი სათაშაო

პატრონის ბატონის შვილი ¹⁾), პატრონი ვახტანგ, ერისთავი ელისბაძე და ამილახვარი ბარძი ²⁾ ერთად შეიყვანეს, ლაღა-ფაშა ³⁾ ლაშქარი გაძახა ⁴⁾ დედოფალსა და სრულიად ⁵⁾ ქართლსა. ესენი მივიდეს და ქმართის წყალობითა ლაშქარი დაბრუნებს ⁶⁾, თემი აღარ ამოსწყდა ⁷⁾, მათ მათი მამული მისცეს, რათხი დღე არ დაყოფინეს, დაბრუნებს ⁸⁾, მათს მამულში მოვიდეს, სომხითა ⁹⁾ ბევრი აწყინეს, ლაშქარი გამოეშვა ¹⁰⁾ ლაღა-ფაშასა, ამოიარეს ¹¹⁾ ქართლი ¹²⁾, დაუდგეს იქვედნი წინა და მწოდ ¹³⁾ ამოსწყუთეს. მე-

---

სარჩოდ გაუჩინეს, და თვითან კარზე შეინახეს, და მისი ორნი შვილინი ბატონი და ხოსროვ მამას არ გაჰყვინენ, კახის ბატონის სიძე იყო, ბატონი ბატონი სიმამრისას დადგა, და უმცროსი ძმა ხოსროვ-მირზა ისიც ძმასთან დადგა და ბოლოს ყაენის კარზედ ჩაგდენ.“

1) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: როდესაც ტუჯილისს ფაშა დასვეს და გორს სანჯახი, მუხრანის ბატონის-შვილი...

2) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ბარძი.

3) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ფაშამ. მეგრ. ვარ.: ფაშა.

4) ვ. ხრ.: ლაშქარს შეუხანა.

5) ვ. ხრ.: სულიად.

6) ვ. ხრ.: დაბრუნეს.

7) ვ. ხრ. ამოსწყვიდა.

8) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: და დაბრუნეს.

9) ვ. ხრ.: სომხითელთ.

10) შედ. ქ. ცხ.: გამოეშურა.

11) ვ. ხრ.: აღმოიარეს.

12) შედ. ქ. ცხ.: ქართლს.

13) შედ. ქ. ცხ.: მწოდ.

რედ ერეკლე დაემწყუდია შიგა ომში ჰატრონის არმილის-
შვილი და მას გაემარჯუა, უცხოფრად ¹⁾ შებმულ იყო, ცხე-
ნი ქულშ გამოეკლა მის-თვის თექსუმიტი, მუხარადს ჭქონ-
და ნაკრავი ისარი ორმოცამდი, და კერც ჯაჭვი და კერც
მუხარადი ვერ გაეკულთა ²⁾; ერთი კრძალი ხან ჯარს ³⁾ სტემო-
და ხანჯარის ტარი ზედ დაეჭრა, ექუსი აზნაური ⁴⁾ შუილი
მძიმედ დაუჭრეს, დაუკოდეს, გამარჯულებ ერეკლეს დარჩა, გა-
მოიქცეს თათარნი, უფროსიერთნი დასოცეს და ამოსწ-
ყუიტეს ⁵⁾. ენკენისთულს ერთს ფმერელნი შეიბნეს და გაი-
მარჯულს, და ქართლელნი და ერეკლე ენკენისთულს ათს
შეიბნეს და სრულიად ⁶⁾ ამოწყუიდეს ⁷⁾. ორავუანდას-შუილი
მოვიდა და ლალა-ფაშასთან [ჰატრონს] მანუხარს ის მი-
უძღვა, ახალ-ქალაქიადამ ფაშა და ჰატრონი მანუხარ ქართლს
წავიდეს ⁸⁾, ორავუანდის-შუილი ქაიხოსრო ⁹⁾ აქათ გამოეგზავ-
ნა. ქვისსა სდევ, ენკენისთულს ოთხს ¹⁰⁾, ხეთშაბათს ქორწი-
ლი უყავით მას-თან ჰატრონის-შუილს ¹¹⁾ თამარს. სამეპამან

1) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: უცხო-ფრად.

2) ვ. ხრ.: გაეკუთა. შედ. ქ. ცხ.: გაეკუთა.

3) ვ. ხრ.: ხანჩარს.

4) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: აზნაურ.

5) ვ. ხრ.: ამოსწყუიტეს.

6) ვ. ხრ.: სრულიად.

7) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამოსწყუიტეს.

8) ვ. ხრ.: წავიდნენ.

9) ვ. ხრ.: ქაიხოსროვ.

10) ვ. ხრ.: კ.

11) ვ. ხრ.: შუილის.

(ს ბ ნ) ¹⁾ და საშინელება აწყურისა ღუთის-მშობელმან, წმი-
 დამან ²⁾ [ნიკოლოზ] ქორწილი ბედნიერად მოუხდინოს, ჭამა
 აგურისანში იყო თათართ შიშითა, ღია ³⁾ ჩუენი უგუნებო
 ქორწილი იყო ⁴⁾. აგრევე კახი მეფე ჰატრონის ⁵⁾ ლეო-
 ნის ⁶⁾-შეილი, ჰატრონი ალექსანდრე მიეგება ლაღა-თაშას.
 სათის-ჭაღას შეეყარა და შაქისა და შარბანზე წავიდეს.
 ამასე შერანშა ⁷⁾-შეილი მივიდა ყაენიდამა, თუალ-შუწნი-
 ერთან იყო. ეს ამბავი ⁸⁾ მოიტანა: „მანუჩარის ლაღა-თაშა-
 სთან მისულა შეიტყუა ⁹⁾ ყაენმა, თუალ-შუწნიერს კაცები
 გამოუგზავნა, სადგომი დაავადებინეს და ყოჩიბაშს მიაბა-
 რეს, მარინამობის-თუშს ოცდა-ექუს ¹⁰⁾, ორშაბათს დღესა,
 დაიჭირეს თუალ-შუწნიერი“ ¹¹⁾. დაიჭირეს შირვანი ¹²⁾, ციხე
 ააშენეს და ოსმან თაშა შეაყენეს მისით ³⁾ ლაშქრითა და

1) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.-ში ეგ სიტყვა არ არის.
 2) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: და წმიდამა.
 3) ვ. ხრ.: ღიალ.
 4) ვ. ხრ. უმატებს აქ: თათართ შიშითა.
 5) შედ. ქ. ცხ.: ბატონის.
 6) შედ. ქ. ცხ.: ლევანის.
 7) შედ. ქ. ცხ.: შერანშა.
 8) ვ. ხრ.: ანბავი.
 9) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: შეიტყუა.
 10) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: კვ.
 11) შედ. ქ. ცხ.: შვენერიო. მეგრ. ვარ. შვენერიო.
 12) ვ. ხრ.: დაიჭირეს შირვანის ციხე. შედ. ქ. ცხ.: შირ-
 ვანი დაიჭირეს.
 13) ვ. ხრ.: თავის.

შემობრუნდეს, ალექსანდრეს-შვილი ანაგუამდის მოჰყუა და დაბრუნდა, ლალა-ფაშა მუსჩანს დადგა, გოჩი გაამაგრა ¹⁾. ქართლის მეფე ვატრონი სვიმონ ტყუშ იყო ²⁾, ყაენმა ³⁾ გამორეშვა ⁴⁾, მოაბით მოიყუანეს ⁵⁾ ავადმოფი ⁶⁾ ვატრონი ⁷⁾ აჩჩილ ერთით შვილით ⁸⁾ და ბეჭი ტყუშ თან მოიტანა, ივანობის-თუშს ნახევარ (sic) ⁹⁾ მოვიდა, ყაენმა სუდა-იბან-

---

1) შედ. ქ. ცხ. აქ უმატებს: და მიესმა საქმე ესე შახუდაბანდას: მაშინ დედამან შახუდაბანდისამან, ასულმან ოთარ შალიკა-შვილისამან, მოიყვანა მეფე სვიმონ და ვითარცა წესი არს ქართველთ დედათა ეგრეთვე ჰყო: ამან წარმოგზავნა ლეჩაქი საბურველი ესე დედათა: „მომიხვევია ხრმლისა შენისა ხეტარსა ზედა, შენ იცი და ხრმალმან შენმან და მოგვიცემია შენ-თვის სამეფო შენი საქართველო და სხვადა მრავალი საბოძკარი, წარვიდ და განამაგრე საქართველო, რათა არა წარგვიღონ ოსმალთა და იყავ თანა-შემწე (მეგრ. ვარ.: მემწე) და ერთგულ სახელმწიფოთა ჩვენთა“. ხოლო მისცეს საბოძკარი ურიცხვი და ესრეთ წარმოემართა მეფე სვიმონ (ქ. ცხ. ტ. II გვ. 293).

2) ვ. ხრ-ში უკანასკნელი ორი სიტყვა არ არის.

3) ვ. ხრ. უმატებს: შახუდაბანდამ.

4) ეგ. ფრაზა სიტყვიდგან „ქართლის“ აქამომდე შედ. ქ. ცხ.-ში არ არის.

5) ვ. ხრ.: მოიტანეს.

6) ვ. ხრ.: ავამტყოფი.

7) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.-ში ამ სიტყვის მაგიერ გვითხულობთ: მუხრანის-ბატონის ბაგრატის-შვილი.

8) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: შვილითა.

9) შედ. ქ. ცხ.: ღვინობისთვის ნახევარ. ვ. ხრ.: ღვინობისთვის იე.

დი გამოეშვა ¹⁾), ლაღა-თაშა ქართლსკე იდგა ²⁾), მოვიდეს სომხითს, დაღაზარაკდეს ³⁾), ავად-მყოფი იყო ⁴⁾), მისით მიზეზით ველარ ნასა, აიყარა ლაშქარი, ღუინობის-თუქს ⁵⁾ ერთსა, პარასკეეს დღესა, მოდენა დაიწყო, აწუებრს ვიდეკით, ოქმბათს პატრონი მანუჩარ გამოეშვა, წინათ მოვიდა, სამშაბათს ⁶⁾ პატრონი უვარევარე წინ მიეგება, თუითან ლაღა-თაშაც მოვიდა და გაღმა ლეკზე დადგა, სუთშაბათს პატრონი დედის-იმედი გავიდა ცისიღამა და ლაღა-თაშა ნასა, ანგარიში არ იქნებოდა რაც ლაშქრისა და აქლემების ჯარი იყო, შაბათს ცისკრისა აიყარა და წავიდა, პატრონი უვარევარე თან გაჭყვა მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა, პატრონი მანუჩარ თან წაჭყუა, ათს დღეს ძუიღ ⁷⁾ ლაშქარი გაწმდა ⁸⁾), სამშაბათს დღეს ამბავი მოვიდა, პატრონი უვარევარე აღარ დაბრუნდა, წაუდგა პატრონი დედის-იმედი, ჯაყმდის სღია, ვერ მიეწია, აზნაურის-შუიღები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა ⁹⁾), ისრე დედისა და ცოლშვილის გამოუსაღმებელი წავიდა, ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს

¹⁾ ეგ სამი სიტყვა გამოტიებულია პ. ნრ. და შედ. ქ. ცხ-ში:

²⁾ პ. ნრ-ში არ არის ეგ სიტყვა.

³⁾ შედ. ქ. ცხ. და დალაპარაკდეს. პ. ნრ.: და ლაპარაკდეს.

⁴⁾ შედ. ქ. ცხ-ში გამოტიებულია ეგ სიტყვა.

⁵⁾ შედ. ქ. ცხ.: თვის.

⁶⁾ პ. ნრ-ში ეგ სიტყვა არ არის.

⁷⁾ შედ. ქ. ცხ.: განწმდა.

⁸⁾ პ. ნრ. და შედ. ქ. ცხ.: ძლივ.

⁹⁾ შედ. ქ. ცხ.: დააბრუნა.

იქ¹⁾ მივიდა. პატრონი მანუჩარ მივიდა აწყურს²⁾, მობრუნდა³⁾, ტაძრად მიუყვანებაჲს⁴⁾ დღეს პატრონის დედის-იმედის ძმა, პატრონი ვასტანგ⁵⁾, კელთ დაიჭირა პატრონმა მეფემან სვიმონ (ს⁶⁾ ნ) და კესუის⁶⁾-ცისეში ტყუულ ჩააგდო. ლალა-ფაშას ლაშქარი და მირძალი⁷⁾ გამოეგზავნა პატრონს⁸⁾ მანუჩართანა, ქართლს გაეძასა, ქართლს ვერ ჩაუვიდეს, სადგერს დადგეს და ამოსწყუიდეს სადგერი, წმიდის გიორგის განძი წაგდა, მეორედ კიდევ სანჯახები გა-

1) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: იქივე.

2) ვ. ხრ.: აწყურს.

3) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ. აქ უმატებენ: „მეფე სვიმონ გორი აიღო, ქართლში გაძლიერდა, და ვისაც დედოფალს და პატრონის-შვილს (ვ. ხრ.-ბატონი-შვილი) გიორგიზე იმტყუნეს, ზოგნი მეფეს დავითოს თან-გაუენენ ურუმში და ზოგნი (შედ. ქ. ცხ., ზოგი) იმერეთსა (ვ. ხრ.—იმერეთს) და კახეთს გარდაიხვეწნეს, და ქსნის ერისთვის მამული ზოგი ბატონს ნესტან-დარეჯანს, დედოფალს, საუპატიოდ მიტყეს და ზოგი ბატონის-შვილს მისცეს, და ამილახორისა კასპი სვეტს-ცსოველს შეუწირეს (ვ. ხრ.: შესწირეს) და აზნაური-შვილნი სანასოდ დაიჭირა და გორის მოურაობა სულხან თურმანიძეს მისცა“.

4) ვ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.-ში ამ უკანასკნელი ექვსი სიტყვის მაგიერ სწერია: მუხრანის ბატონის-შვილი, მუხრანის ბატონი, ვაქტანგ.

5) ვ. ხრ.: მიუყვანება. შედ. ქ. ცხ.: მიუყვანებას.

6) შედ. ქ. ცხ. და ვ. ხრ.: კესვის.

7) ვ. ხრ.: მირზალი. შედ. ქ. ცხ.: მირძალი. მეგვარ.: მირძალი.

8) ვ. ხრ.: პატრონ.

მოკვსავნა, შეიყარა, პატრონი მანუჩარ ჩაუკდა ¹⁾ და ზემო
ქართლი დაეწოა ²⁾. მოუვიდა კაცი პატრონს ევარყვარეს,
ოლთის ჯარს დააყენეს, აზრუმს მიიყუანეს, შობის წინა-
დღეს წაიყუანეს ³⁾ (sic). მოუკდა შის ⁴⁾ სუღაი-ბანდის ცო-
ლი ბეგუმ შირვანსა, შეიბნეს, ამოსწყუდიეს ლაშქარნი, ცი-
ხე დაწულს, დააქციეს ⁵⁾, ხაზინა ეუკდა (sic) კელთ დარჩა,
თათარსან ⁶⁾ კელთ დაიჭირეს, ყაზმის ⁷⁾ ტყუელ წაიყუანეს,
მოეჩინეს ყიზილბაშნი. ოსმან⁸⁾-თაშა დემურყავს ⁹⁾ უკურჩა.
ჩავიდა ყაზმის ¹⁰⁾ ბეგუმ, დაიჭირეს ¹¹⁾ ბეგუმ ¹²⁾ გამარჯულ-
ბული კელთა ¹³⁾, ისიც მოკლეს და თათარსანიცა, ყაენმა
დააკოცინა ⁴⁾.

ქნესა ს.დ.ზ, მარტს (მ^რ) კბ, პატრონი მანუჩარ

1) შედ. ქ. ცხ.: წაუხდა. მეგ. ვარ.: ჩაუხდა.

2) შედ. ქ. ცხ.: დაარბოვა.

3) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: წაიყვანეს.

4) პ. სრ.: ყაენის. შედ. ქ. ცხ.: შაის.

5) პ. სრ.: დაქციეს.

6) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: თათარ-ხანი.

7) პ. სრ.: ყაზინს. შედ. ქ. ცხ.: ყაზმიოს.

8) პ. სრ.: ოსმალ.

9) შედ. ქ. ცხ.: დემურყავს. მეგ. ვარ.: დემურყავს.

10) შედ. ქ. ცხ.: ყაზმინს.

11) შედ. ქ. ცხ.: დაიჭირა.

12) პ. სრ.: ბეგუ.

13) პ. სრ.: კლმიო.

14) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ. აქ უმატებენ: ყაენი შაჰ-ხუდა-

ბანდ ცოლის სიკვდალს უკან ყიზილბაშთ დაჩაგრეს და აღრი-
ბეჟანი და შირვანი ურემთ დაიჭირეს, განჯის ხანი შაჰვერდი

აზრუმს წავიდა ¹⁾, პატრონი ყვარყვარე და პატრონი მანუჩარ
 კონსტანტინოპოლის წავიდეს ²⁾ აზრუმიდამა. აზრილს (53)
 კ, ორშაბათს გადადგეს ³⁾. მას-უკან მივიდა ამბავი: „პატრონი
 თუალ-შეჭნიერი მარიაძობის-თუშს ოცდა-სამს ⁴⁾ კელთ და-
 ჭირეს, ღვინობის-თუშს ა, ორშაბათს დღესა, აღამუტის ცი-
 ხეში ტყუშდ წაიუყანესო“. უამი (57) შეიქნა ⁵⁾, მასისა და,
 შაბათს სავამოსა ხოსიტა ⁶⁾ გააცხელა სავანათეს, პატრო-
 ნის ყვარყვარეს შვილი, ღვთის შეწევნით გარდაიკადა. ივ-
 ნისს ით ბატონი ბექა გააცხელა ⁷⁾, და ღვთის შეწევნით
 მანც გარდაიხადა. ბეჭი გააცხელა ჩვენში და ⁸⁾ არავის რა ⁹⁾,
 დაუზიანდა. მეორედ მივიდა ლალა-თაშა და კარი აღაშენა,
 ტფილის ქალაქს (ქალქს) ლაშქარი გაგზავნა და ნუზლი
 შეუტანინა. მარიაძობის-თუშს კვ პატრონი დედის-იმედი
 გააცხელა, ხუთშაბათს დღესა, და ორშაბათს დღესა ბერის

სულთან კახეთს მივიდა და ბატონს ალექსანდრეს შეეხვეწა. ამან
 შეხვეწილი კაცი დააჭირვინა და ხონთქარს გაუგზავნა.

1) იგ ფრაზა დედანში არშიაზე ჰსწერია და პ. ხრ-ში
 და შედ. ქ. ცხ-ში არ მოიპოვება.
 2) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: წავიდა.
 3) შედ. ქ. ცხ.: გადადგეს.
 4) პ. ხრ.: კვ.
 5) ~~აქ მგონია უმჯობესია წავიყიოსოთ: „უივილი შეიქნა“~~
 6) შედ. ქ. ცხ.: ხოსიტა.
 7) პ. ხრ.: გაცხელა.
 8) პ. ხრ.: მაგრამ.
 9) პ. ხრ-ში ეს სიტყვა არ არის.

პატრონის ბასილის ¹⁾ ჟამით (ჟამით) გაცხელება მოვიდა და სჯუარს სსბურთეზე გაცხელებინა. იმ წამს წამანდა პატრონი დედის-იმედი, ორნი დედა-შვილნი ერთს კანკაში (კრკში) ²⁾ დაწვეს ³⁾. ენკენისთუქს გ, პანასკევი გათენდებოდა, ღმერთი განრისხდა, პატრონი ბასილი მიიტყვალა, იე წლისა და ოცდა ორის დღისა ⁴⁾. და წამოვიდა პატრონი დედის-იმედი მოაბითა, ღამით ჟამსა ბ ზღუდერს ჩამოვიდა ⁵⁾, და ღუნობისთთქს უსკუდარდამ პატრონის შვილების გამოშუქბის მსახრობელი მოვიდა ⁶⁾.

ამავე ქვანსა, გიორგობის-თუქს, პატრონი მანუჩარ მოვიდა კონსტანტინოლიდამა, ფაშაობაჲ ⁷⁾ ებოძა სუნთქარსა და სრულად მისი მამული, ორს თუქს პატრონი უვარეყარე თორთომს დაეყენებინა, არ გამოეშუა ⁸⁾. ქვანსა

¹⁾ შედ. ქ. ცხ.: ბასილისა.

²⁾ პ. ხრ. და შედ. ქ ცხ.: კვირაში.

³⁾ პ. ხრ.: დაწვენეს.

⁴⁾ პ. ხრ.: დისა.

⁵⁾ პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ღამით ჟამსა ბ (პ. ხრ. ღამის ჟამს) და წამოვიდა პატრონი დედის-იმედი მოაბითა, ზღუდერს ჩამოვიდა.

⁶⁾ სიტყუებიდგან „ამავე ქორონიკონსა სად, ივანობისთუქს კად“ — აქამომდე (ნ. გ. 92) დედანი ნაწერიჲ ერთგვარის მელნით და ხელით, რომელსაც კარგის დაკვირვებით გარჩევა შეეძებოდა დანარჩენი ტექსტისაგან. ამას შეძლებ ტექსტი ნაწერიჲ ცოტა განხვავებული ხელით.

⁷⁾ შედ. ქ. ცხ.: ფალიდამა. მეგ. ვარ.: ფაშა პა

⁸⁾ პ. ხრ.: გამოეშო.

სამ¹⁾, იანვარს²⁾, ჰატრონი ბექა ვალიდამა³⁾ გავაუენოთ, ლალა-ფაშა წასრულ⁴⁾ იყო და ბექა ოლთის დადგომილ იყო, ჰატრონი უვარყვარე ღუთის წინაც შეურცხუჭნელი და კაცთანაცა ფალავანი, დაეცა ხუნთქართანა და ქართველთ-ბით გამოეშუა, მისის სპატრონოს⁵⁾ წყალობა ექმნა, და მარტ-ში მობრძანდა, ივანობის-თუშს ნახევარს⁶⁾ ბექა მოიუყანეს და თვითან ორნი⁷⁾ ბატონები ღორეს წავიდეს, დაარბიეს და გამარჯვებულნი⁸⁾ მოვიდეს. მასუგან მორეს⁹⁾ წელიწადს სინან-ფაშა მოვიდა და ტფილის წავიდა¹⁰⁾. და ორნი თან გაჭყუეს, ჰატრონი უვარყვარე თრიალეთიდან მო-ებრუნებინა¹¹⁾, იმერეთს მოციქულად გაეგზავნა და ჰატრონი მანუხარ თან წაეტანა¹²⁾.

ქონსა სამ¹³⁾ ჰატრონის ვახტანგისაგან ღმერთი გა-

---

1) ვ. ხრ. სამე.

2) ვ. ხრ.: ე. შედ. ქ. ცხ.: ზ. მეგრ. ვარ.: ზ.

3) შედ. ქ. ცხ.: ფალიდამა. მეგ. ვარ.: ვალიდამა.

4) შედ. ქ. ცხ.: წასულ.

5) ვ. ხრ.: ბატონობის.

6) ვ. ხრ.: იე.

7) ვ. ხრ.: ორნი.

8) ვ. ხრ.: გამარჯვებული.

9) ვ. ხრ.: მორეს.

10) ვ. ხრ.: მოვიდა.

11) ვ. ხრ.: დაბრუნებინა.

12) ვ. ხრ. და შედ. ცხ.: წაეტანა.

13) ვ. ხრ. სამე.

რისსდა ¹⁾ ივანობის-თუქს დამდეგს ²⁾). ქკნს სდთ პატრონ-
მან მანუჩაჩ გუიგჯნი იკუთსა ფეპეკვალს. ქკნს სდთ ³⁾
ბექა კოსტანტიპოლეს ⁴⁾ წაიყვანეს. ამავე ქორონიკონსა,
მარიაობის-თუქს ოთსს, პატრონი არჩილ მობრუნდა ⁵⁾,
აწუქს, დიდის ხანის უნახავნი და ⁶⁾)-ძმანი შევიყვარენით ⁷⁾,
დუინობის-თუქს ⁸⁾ წაბძანდა.

ქკნს სდთ ⁹⁾, გიორგობის-თუქს კე ¹⁰⁾, პატრონის
ყვარუკვარეს და პატრონის არჩილისაგან დმერთი გარისსდა ¹¹⁾.

---

1) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: მუხრანის ბატონის ბგრატი-
შვილი, მუხრანის ბატონი ვახტანგ, მიიცვალა.

2) შედ. ქ. ცხ.: ივანობის დამდეგს. მეგ. ვარ.: ივანობ. ს-
თვეს დამდეგს.

3) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ. ამ ქორონიკონის მაგიერ
სწერენ: და.

4) პ. სრ.: კოსტანტინეპოლის.

5) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: მობრძანდა.

6) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: და.

7) პ. სრ.: შეიყარნეს.

8) პ. სრ.: ივანობის-თეს.

9) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამავე ქორონიკონსა.

10) პ. სრ. კვ.

11) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: პატრონი ყვარუკვარე და
მუხრანის ბატონის ბგრატი-შვილი არჩილ მიიცვალა. აქ პ.
სრ. უმატებს: „ამავე ქორონიკონსა მეფე სვიმონ და მეფე კახთა-
აღლექსანდრე შეიბნეს მარტყოფს, ადგილსა ჭოტორს, და მეფეს
სვიმონს გაემარჯვა. ამავე ქორონიკონსა მოვიდა სარდალი ძა-
ლისა (ძალითა) ეწოდა მაჰმად-თაშა. დახვდა მეფე სვიმონ მუხ-
რანს, შეიბნეს და მეფეს სვიმონს გაემარჯვა და თაშა ლტოლ-

ქგნსა სდუ (?) ¹⁾ ჰატრონს მანუჩარს უღალატეს ურუმთა, ჰატრონი მოჩჩა, ორივე ფაშანი ძძიმედ დაიკოდნეს და გაიქცეს, და თემი ჩვენვე დაგურჩა, და უენი განჯას მოვიდა, და ჰატრონს მანუჩარს ჩაღაბუთი ²⁾ მისცა, და ჰატრონს ³⁾ დედის-იმედს სუთი დიდი სოიველი.

ქგნს სდუა (?) ⁴⁾ თუალ-შუჭნიერ[ი] ორმოღამ ამო-
[ი]უყანეს და [უა]ენტან მოიუ[უ]ანეს ⁵⁾. ქგნსა ს—სამოცდა-
თერტმესა ⁶⁾, მარტსა კდ, კუირას დღეს ბზობასა ⁷⁾, ჰატ-
რონმა მანუჩარ მეფეთ მეფის ⁸⁾ ჰატრონის სუძემონის ⁹⁾ ქალი.

ვილი ქალაქს მივიდა. ⁴ შედ. ქ. ცხ.-ში ამ მცირე შენიშვნის მაგიერ მოყვანილია ვრცელი ზოთხრობა ამავე ფაქტების შესახებ (ნახ. ქ. ცხ. ტ. II გვ. 295—297).

¹⁾ ჰ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: სო, მეგრ. ვარ.: სუ (?).

²⁾ ჰ. ხრ.: ჩაღაბუთი.

³⁾ ჰ. ხრ. ბატონს.

⁴⁾ ჰ. ხ. და შედ. ქ. ცხ.: სოა, მეგრ. ვარ.: სუა (?).

⁵⁾ მთელი ეს ფრაზა არშიაზე სწერიდა და არშია მცირეოდ-

ნად წაჭრილია.

⁶⁾ ჰ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამავე ქორონიკონსა. ეგ ქორონიკონი რომ ასოებით გამოვხატოთ იქნება „სოა“. აქედგან აშკარათ სჩანს, რომ ზემო და ქვემო მოყვანილ ქორონიკონებში ჩვენი ხრონიკის ავტორი სცოთება ანბნების ანგარიშში. ამ შეცთომებს ასწორებენ ჰ. ხრ.-ის და ქ. ცხ.-ის შედგის ავტორები. ხოლო მეგრელიის ვარიანტი უფრო დედანთან დაახლოვებულ ქორონიკონებს იცავს და მით უფრო ამტკიცებს თავის სისწორეს და სინანდვილეს დედანთან.

⁷⁾ ჰ. ხრ.: ბზობას (?). შედ. ქ. ცხ.: ბზობას.

⁸⁾ ჰ. ხრ.: მეფეს.

⁹⁾ ჰ. ხრ.: და შედ. ქ. ცხ.: სვიმონის.

პატრონი ელენე, მოიყვანა. ქქნს სოფს (?) ¹⁾ სარდანი ვარდ-ფაშა მოვიდა ²⁾ ახალ-ცინეს საშენებლად, გელარ დადგა, წავიდა და თემი ჩვენვე დაგურჩა ³⁾.

ქქნს სუე (?) ⁴⁾, აქა სუდა[ბანდის] ⁵⁾ [შ]კილი ამზა-
[შირ]ქა ⁶⁾ დალა[ქმა] მოკლა. აქა მაწე[ოვრელი] ⁷⁾ გაგზავ-
ნეს კოსტანტინოლეს [და] [მე]საპატრონი ⁸⁾ [კაცნი] [მ]ძეგ-

---

1) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: სობ, მეგრ. ვარ.: სუბ. აქ შედ. ქ. ცხ. უმატებს: „მიიცვალა ბარათაშვილი, კათალიკოზი ნიკოლოზ, და ნებითა ღვთისათა კათალიკოზ იქმნა ძე კანთა მეფისა ლეონისა, თვესა ფებერვალსა კმ, დღესა შაბათსა.“

2) შედ. ქ. ცხ. უმატებს: და.

3) აქ. პ. სრ. უმატებს: „ქქნსა სოვ მეფე სვიმონ და ფაშა ლორის შკიბნეს და მეფეს გაემარჯვა და მოსრვა ურიცხვი ვითარ ოთხას სამოცდა ცამეტი. ამავე ქქნსა მეფე სვიმონ აიღო ლორის ქვაბი ვითარ თ. ამავე ქქსა მეფე სვიმონ მოადგა ცინესა ლორისასა, აპრილს ა, აიღო იენისსა ი. ამავე ქქსა ყანმა სამცხე ამოსწყვიდა. ქქნსა სოდ მეფე სვიმონ და ფაშა ქალაქისა ჰასან შეიბნეს ტაბანმელას და მეფეს გაემარჯვა და მოსრნა ურუმნი ვითარ ხუთასი. ამავე ქქნსა აიღო გალაგანი ტბილისისა და უკან ცინე.“ შედ. ქ. ცხ. ამ ამბავებს და ზოგიერთ სხვებსაც უფრო ვრცლათ მოგვითხრობს (ნახ. ქ. ცხ. ტ. II გვ. 297—298).

4) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: სოე.

5) პ. სრ. და შედ. ქ. ცხ.: შაკ-ხუდაბანდის.

6) პ. სრ.: ჰამზა-მირზა, შედ. ქ. ცხ.: ამზაი-მირზა (ვა-რიანტით ჰამზა-მირზა).

7) პ. სრ.: მაწეურელი.

8) პ. სრ.: მესპატრონი.

275
312

1587

87
61
26

ლად მის[ცნეს]: შალიკა-[შვილი] ედიშერ, შა[ლიკას]-
[შვილ]ი ელია და აძილახორი-შვილი [ქოი]ან¹⁾ და მძეკ-
ლეგი დაუჭირ[ეს] [და] პატრონი²⁾ მანუჩან კვლარ მი-
ენდო³⁾.

ქვინსა სძუე (?)⁴⁾ ახალ-ცინე და გორი ააშენეს⁵⁾
ურუმთა, აგვისტოს⁶⁾, დასაბამიდგან წელთა შვიდი ათას
ოთხმოცდა ოთხმეტსა⁷⁾. მეფე სჯემონ საშუელად მოვი-
და, ალარ შეაბეს, მესხთა თემი დაარბიეს⁸⁾, და წავიდე⁹⁾.
ბეგრ ჩიგი მოლალატე შემოადგეს პატრონს მანუჩანს, კვ-
ლარ დაუდგნა და ახალ-დაბას ცოლი წაიყუნა და წავიდა.
პატრონი დედის-იმედი და პატრონის უკარუვარეს შვილი
პატრონი ქაინოსრო¹⁰⁾, საკანაფეს ცინეში დადგეს, და დია-

- 1) პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ქოიან.
- 2) პ. ხრ. ბატონი.
- 3) მთელი ეს პარაგრაფი არშიაზეა დაწერილი და არშია
ცოტაოდნათ წაჭრილია.
- 4) უნდა იყოს სოე. პ. ხრ. და შედ. ქ. ცხ.: ამავე ქო-
რონიკონსა.
- 5) შედ. ქ. ცხ.: ალაშენეს.
- 6) პ. ხრ.: აგვისტოს.
- 7) პ. ხრ.: თორმეტსა.
- 8) პ. ხრ.: დაარბიეს.
- 9) პ. ხრ.: წავიდე.
- 10) შედ. ქ. ცხ.: პატრონი დედის-იმედი, დედა პატრონის
უკარუვარეს-შვილი, პატრონი ქაინოსრო. პ. ხრ.: დედის-იმედი
დედა, ბატონის უკარუვარეს შვილი, ბატონი ქაინოსრო.

სამიხემ ელია დემოთას ¹⁾ ცისეს სავალინ-შვილი ²⁾ სალადა-
ტოდ ³⁾ შუუენა. ულაატეს, ცისე წაართუქს და ბეკრი
საქონელი და სალარო დაიჭირეს, და გოგორი-შუილმა ბე-
ყან ცისი-ჟუარი უკუ-იჭირა და მისცა ფასსა, შემოგუიუე-
ნეს მოლაატენი და კელარტ ჩვენ დაუდგენით ⁴⁾ და ჩაკე-
დით ახალ-დაბას. მარტს ნახევარ ⁵⁾, გაზაფხულ, ყაენი სუ-
დაბანდი-შუილი, აბასი-მიზა ⁶⁾ გამოვიდა, ანდაკელს მოვიდა,
აზ-ბეგნი სუარასანს წამოეჭიდნეს, დაბრუ[ნდა] [იქით-
ვე წავიდა და თვალ-შვენიერიც თან წაიტანა. თანერის
რამ ჩავიდას, იქ რმი იქმნა. სამჯერ შუიზა თვალ-შვენი-
ერი, სამჯერ გაემარჯვა ⁷⁾, კიდევ დახატნა ⁸⁾. შერმე ბა-
ტონი მანუჩარ კელარ მიენდო, ღონე კელარ მოიგონა რა,
დაგვიწყეს მოციქულობა. ბატონი დედის-იმედი და ბატონ-

---

¹ პ. ხრ.: მემოლას. შედ. ქ. ცხ.: დემონიოთას.

² შედ. ქ. ცხ.: სავალინა.

³ პ. ხრ.: სალადა-ტოდ.

⁴ შედ. ქ. ცხ.: დაუდგით.

⁵ შედ. ქ. ცხ.: ნახევარს. პ. ხრ.: იე.

⁶ პ. ხრ.: აბას-მიზა, შედ. ქ. ცხ.: აბასი-მიზა.

⁷) შემდ ქ. ცხ-ში ყველა ამაების მაგიერ სწერია: იქით-
ვე წავიდა და თვალ-შვენიერს სამჯერ გაემარჯვა.

⁸) აქ შედ. ქ. ცხ. უმატებს: ხელთაც დაიჭირნა, ყაენს
მიუსხა, ყაენმა მამულიც დიდი მისცა და ფილდოცა.

ნი მისი შვილი ბატონი ქაიხოსრო 1) გამოუგზავნეს სხალ-
ციხეს ფაშასთანა, შობის წინა დღეს] 2).

1) შედ. ქ. ცნ.: „პატრონი დედის-იმედი და პატრონი
ჩემი შვილის შვილი, პატრონი ქაიხოსრო, გამოუგზავნეს ახალ-
ციხეს ფაშასთანა, შობის წინა დღეს.“

ეს ცნობა რომ მართალი იყოს, მაშინ მესხური დავითნის
ხრონიკის ავტორათ თვით ათაბაგი ქაიხოსრო მეორე უნდა ვიც-
ნათ, მიგრამ ეს შეუძლებელია, ვინაიდან ქაიხოსრო მეორე
თვით მესხური დავითნის ცნობით 1573 წელს მიიცვალა (ნახე
გ. 85) და მაშასადამე 1587 წლის ამბავს ის ვერ დასწერდა.
აქ ორივე ხრონიკაში შეცთობაა: შედ. ქ. ცნ.-ში „მისი“-ს მა-
გიერ სწერია „ჩემი“ და პ. ხრ.-ში „შვილის-შვილი“-ს მაგიერ
სწერია— „შვილი.“ უნდა იყოს: „პატრონი მისი შვილის-შვილი
პატრონი ქაიხოსრო.“ ეს ქაიხოსრო ყვარყვარე მეხეთის შვილი
იყო და მაშასადამე დედის-იმედის შვილის-შვილი (იხ. Hist. de
la Géor. t. II, liv. 1, p. 369, 640. Mémoires de l'Académie Imp. VI-me série, t. 5, p. 244. ქარ. ცნ. ტ. II, გ. 219).
სამწუხაროთ მეგრელების ვარიანტში ეს ღ დაწარჩენი ნაწილი აკლია.

2) რაც ფრჩხილებშია აქ ჩასმული, ის პარიჟის ხრონი-
კადგან დაურთეთ აზრის დასამთავრებლათ. გადაჭრით არ შეგ-
ვიძლია ვსთქვათ, თავდება აქ მესხური დავითნის ცნობები, თუ
არა. ეს კი საყურადღებოა, რომ ამ ადგილს შემდეგ პარიჟის
ხრონიკა და შედეგი ქართლის ცხოვრება ძრიელ განსხვავდებიან
ერთი ერთმანერთისაგან და არც ერთ მათგანში საათაბაგოს ამ-
ბებები აღარ არიან მოთხრობილნი (იხ. პ. ხრ. ში ქართული
ტექსტი. გ. 27 და შემდეგნი, ქ. ცნ. ტ. II, გ. 299—305).
ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ მესხური დავითნის ხრონიკა
აქ უნდა თავდებოდეს, და დაკარგულათ მართლ ის უნდა ჩაითვა-
ლოს, რაც თავში აკლია.

უძთავრესნი ცთომილებანი.

გვერდი.	სტრიქონი.	სწერის.	უნდა იყოს.
IV. . . 11	ძირიდვან .	ძის.	ხმის.
V. . . 7	— . . .	შეწწლჭ.	შეწწლჭ.
VIII.. . 1	თავიდვან.	გოლათისთისთჯს.	გოლათისთჯს.
XV . . 3	-- . . .	იყო	იყოს.
XVI. . 11	ძირიდვან .	ღაჩნი.	ღაჩი.
— . 4	— . . .	აჩ.	აჩ.
XVII. . 1	— . . .	მიქაელისათა.	მიქაელისათა.
XX. . 6	— . . .	სახახაჩება.	სახაჩება.
XXI. . 12	თავიდვან .	კირის.	კირით.
XXVIII. 13	ძირიდვან .	გუჩჯებთავანი.	გუჩჯათავანი.
— . 11	— . . .	გუჩჯები	გუჩჯები.
XXIX. 13	ძირიდვან .	1-re.	1-er.
XXXII. 8	თავიდვან .	დი.	და.
XXXIII. 1	— . . .	უძეტესი.	უძეტესი.
XXXVIII. 1	ძირიდვან.	1-e.	1-er.
XLIII. 5	— . . .	ოსინის.	სიონის.
XLV. 2	— . . .	2-e.	2.
XLVIII. 1	— . . .	უნი.	წნი.
XLIX. 1	— . . .	თავი.	თავი.
LV. 12	თავიდვან .	სუმბატის.	სუმბატის.
LIX. 11	— . . .	მეთერუმეტე.	მეთერთმეტე.
LIX. 3	ძირიდვან.	Турецкой.	Турецкой

გვერდი.	სტრიქონი.	სწერის.	უნდა იყოს.
LXVI.	1 <i>ძირიდგან</i>	რატ არ.	რატ.
LXXIII.	4 — .	სასკლდობ.	სასკლდობრ.
XCII.	10 — .	სასკლდობ.	სასკლდობრ.
—	16 — .	ბრწინკებისაჲ	ბრწინკებისაჲ.
XCIII.	1 <i>ძირიდგან</i>	და.	და არტ.
XCIV.	1 — .	ძუგანდი.	ძუგანდი.
CXVI	2 — .	Грузиѳ.	Грузиѳ.
—	— — .	ХЪ.	КЪ.
CXXI	8 — .	რომელიც.	რომელიც.
CXXII	2 — .	I' Academi.	I' Académie.
CXXIII	11 — .	ეთრი.	ერთი.
CXXV	3 — .	Сати.	Стати.
—	— — .	дрвн.	дрвн.
CXXVII	11 — .	ღსსაჯერებელია	ღსსაჯერებელია.
—	4 — .	грузი.	Грузи.
—	1 — .	წინა-სიტყვაობში	წინა-სიტყვაობში .
CXXVIII	14 — .	ფრიაადითა.	ფრიაადითა .
—	17 — .	უძღურებირა.	უძღურებითა.
CXXX	1 — .	610 .	640.
CXXXII	8 — .	163—163.	163—167.
—	2 — .	Memoires.	Mémoires
2.	16 ძირიდგან.	ამები.	ამებები.
3.	13 თავიდგან.	დასტავი.	და სტავი. ?
5.	4 — .	ჭა.	ჭა.
15.	15 ძირიდგან.	ჯე.	ჯე.

გვერდი.	სტრიქონი.	სწერია.	უნდა იყოს.
15	10 ძირიდგან.	რ. . .	რ.
—	5 — .	ამბაკები.	ამბაკები.
16.	10 — .	და და.	და.
17.	10 — .	ოლისა.	ოლისა.
29.	12 თავიდგან.	დაუბრუნეს.	დაუბრუნესია.
50.	8 — .	მოისრა.	მერძე (მოისრა?)
56.	10 ძირიდგან.	50. . .	51.
64.	2 — .	55. . .	56.
86.	11 — .	კრაცხთ.	კრაცხთ.
87.	11 თავიდგან.	მ. . .	ამ.
88.	10 — .	ბდუყაფარ.	ბდუყაფარ.
92.	12 — .	ახის.	ახისის.
—	11 ძირიდგან.	სელით.	სელით და.
94.	2 — .	ქამომდე.	აქამომდე.
95.	16 — .	გაკეძიფეს	გაკეძიფეს.
—	10 — .	იეთ.	იეთ.

NB მე-107 გვერდზედ მოყვანილი მუხუთე უნიშვნა არ უნდა სრულდებოდეს, შეტომით არის დაწერილი.